

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

13

Mykolas Römeris

1996

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

13

Mykolas Römeris

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

Giedrius Subačius
Antanas Tyla

SUDARYTOJAI:

Egidijus Motieka
Rimantas Miknys
Vladas Sirutavičius
Raimundas Lopata

*Redakcinė kolegija dėkoja Lietuvos istorijos institutui ir
Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

©Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1996
©Lietuvos istorijos institutas, 1996

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-02-2

TURINYS

PRATARMĖ	7
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS.	
<i>Vytautas Aleksiejūnas</i> IŠ RŌMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS	10
<i>Steponas Deveikis</i> RŌMERIŲ BAGDONIŠKIS	16
<i>Mindaugas Maksimaitis</i> MYKOLO RŌMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ	24
<i>Zbigniew Solak</i> MICHAŁ RŌMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)	35
<i>Raimundas Lopata</i> ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RŌMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA	46
<i>Vladas Sirutavičius</i> DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RŌMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)	54
<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALTŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RŌMERIS	80
<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RŌMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS	88
<i>Česlovas Laurinavičius</i> MYKOLAS RŌMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ	114
<i>Vygintas Bronius Pšibilskis</i> MYKOLAS RŌMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS	122

<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RÖMERIO INDĒLIS Į KLAIPĒDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME	133
---	-----

II. SVARSTOME PROBLEMĄ: TĀRP ISTORINĒS IR ETNOGRAFINĒS LIETUVOS.

<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĒS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE	140
---	-----

<i>Darius Staliūnas</i> TADO VRUBLEVSKIO POLITINĒS MINTIES BRUOŽAI	150
---	-----

<i>Vytautas Berenis</i> LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĒS IDĒJOS KLAUSIMU	171
--	-----

III. PUBLIKACIJOS.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	180
---	-----

TRYS DOKUMENTAI IŠ M. RÖMERIO ASMENS BYLOS <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	228
--	-----

MYKOLAS RÖMERIS LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS <i>Parengė Egidijus Motieka</i>	244
--	-----

STRESZCZENIE	255
--------------	-----

ZUSAMMENFASSUNG	269
-----------------	-----

SUMMARY	285
---------	-----

TRUMPINIAI	299
ASMENVARDŲ RODYKLĒ	300
VIETOVARDŲ RODYKLĒ	309

PRATARMĖ

Mykolas Römeris (Michał Pius Paskalis von Römer) buvo palikuonis senos vokiečių kilmės Lietuvos bajorų giminės, puoselėjusios lenkų tradicijas. Jis gimė 1880 m. gegužės 17 d. (s. st. gegužės 5 d.) Bagdoniškio dvare, netoli Rokiškio. 1890 m. įstojo į Vilniaus I-ąją vyrų gimnaziją, nuo 1892 m. dešimt metų mokėsi Peterburgo imperatoriškojoje teisės mokykloje. Vėliau, 1902 m., trumpai studijavo teisę Krokuvos Jogailos universiteto Filosofijos fakultete, o 1902–1905 metais – visuomenės mokslus Paryžiuje, Laisvosios politinių mokslų mokyklos (Ecole libre des Sciences Politiques) Socialinia-me-ekonominiame skyriuje. Čia užmezgė ryšius su lietuvių tautiniu judėjimu, čia gimė viltis surasti kompromisą tarp šio judėjimo veikėjų ir Lietuvos bajorijos, siekusios vienaip ar kitaip reanimuoti LDK. Jau advokataudamas Vilniuje, su bendraminčiais 1906 m. leidamas laikraštį „Gazeta Wileńska“ ir nuo 1912 m. prisidėdamas prie „Przegląd Wileński“ laikraščio leidimo, taip pat dalyvaudamas Vilniaus masonų veikloje, M. Römeris plėtojo ir propagavo krajovcų idėją, stengėsi ją pakelti iki ideologijos lygmens, nes šitaip vylėsi panaikinti buvusios LDK teritorijoje besiformuojančių lietuvių, lenkų ir baltarusių tautų kylančius prieštaravimus.

Prasidėjęs Pirmajam pasauliniam karui M. Römeris įstojo į Józefo Piłsudskio legionus. Jų gretose kovėsi tikėdamasis, kad kartu su Lenkijos karalyste įmanoma atgaivinti ir LDK. Supratęs, kad šito padaryti nepavyks, 1917 m. pasitraukė iš legionų ir iki 1920 m. pavasario dirbo Lomžos apygardos teisėju.

Manydamas esąs lenkų kultūros išaugintas lietuvis, Lietuvos pilietis, M. Römeris nepritarė agresyviai Lenkijos politikai Vilniaus ir apskritai buvusios LDK žemių atžvilgiu. Jis nutraukė ryšius su Lenkija ir grįžo į Lietuvą. Tapo Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto profesoriumi, o 1927–1928 m. bei 1933–1939 m. ir rektoriumi, europinio lygio konstitucinės teisės žinovu, išugdė kelias lietuvių teisininkų kartas, parašė fundamentalių mokslo veikalų. Buvo aktyvus valstybiniame darbe (1921–1928 m. Vyriausiojo tribunolo narys, 1928–1931 m. Valstybės Tarybos narys, 1932 m. atstovavo Lietuvai per Klaipėdos bylos svarstymą, vėliau byloje su Danija ir Estija) bei visuomeniniame-kultūriniame gyvenime (dažnai rašė spaudai, skaitė viešas paskaitas, dalyvavo įvairių draugijų, organizacijų veikloje). Universitete taip pat dėstė sovietinės (1940–1941 m.) ir vokiečių okupacijos metais. Didesnę gyvenimo dalį M. Römeris rašė dienoraštį, monumentalią XX a. pirmosios pusės Lietuvos istorijos kroniką. Mirė 1945 m. vasario 22 d. Palaidotas Vilniuje, Rasų kapinėse.

Galimybę parengti straipsnių rinkinį apie šią iškilią asmenybę „Lietuvių Atgimimo istorijos studijų“ redakcinė kolegija pradėjo svarstyti 1989 m. Tačiau tik M. Römeriui skirta mokslinė konferencija paspartino šios idėjos įgyvendinimą. 1992 m. lapkričio 26–29 d. „Lietuvių Atgimimo istorijos studijos“ Druskininkuose suorganizavo „Pirmuosius Mykolo Römerio skaitymus“ (knygos pabaigoje publikuojame „Skaitymų“ programas lietuvių ir lenkų kalbomis). Dauguma skaitytų pranešimų ir tapo šio straipsnių rinkinio pagrindu. Taigi prie M. Römerio tyrimų eita nuosekliai. Neatsitiktinai nuo 8-ojo tomo „Lietuvių Atgimimo istorijos studijos“ dedikuojamos jo gimimo 120 metų jubiliejui. Nors svarbiausios M. Römerio keltos Lietuvos visuomenės raidos problemos, ypač pilietinės visuomenės klostymosi klausimai, nagrinėta ir kituose „Lietuvių Atgimimo istorijos studijos“ tomuose, šį, trylikąjį, galėtume laikyti nuoseklia tąsa 3-ojo tomo („Lietuvos valstybės idėja [XIX a.–XX a. pradžia]“), 4-ojo („Liaudis virsta tauta“) ir 8-ojo („Asmuo: tarp tautos ir valstybės“). Kodėl? Svarbiausia, matyt, tai, kad čia, kaip ir visose studijose, ieškoma tiesioginių senosios valstybės – LDK ir naujosios – moderniosios tautinės Lietuvos sąsajų (turimas galvoje pilietinis-politinis ir kultūrinis paveldas). Aišku, ne visur jų randama. Tačiau rinkinio sudarytojams ir straipsnių autoriams daug svarbiau pati M. Römerio asmenybė.

Aptarę valstybingumo idėjos testinumą (t. 3), „bajoriškos“ ir „valstietiškos“ tautos sintezės klausimus (t. 4) ir gana fragmentiškai žymesnių XIX a.–XX a. pradžios personalijų dvisluoksnės valstybinės ar tautinės savimonės fenomenus (t. 8) mėginsime atskleisti visų šių problemų rezginį vienoje asmenybėje. M. Römeris, manytume, yra ne mažiau svarbi nacionalinio judėjimo figūra negu J. Basanavičius ar V. Kudirka. Galima teigti, kad jis taip pat yra nacionalinio judėjimo įvaizdis, tiktai ne tos lietuvių judėjimo krypties, kuri sėkmingai realizavosi XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Tai įvaizdis tos Lietuvos visuomenės dalies, kuri galėjo realizuotis visiškai ar iš dalies susijungus Lietuvos bajoriškosios visuomenės ir lietuvių nacionalinio judėjimo, atstovavusio „valstietiška“ tautai, civilizaciniam potencialui. Nepavykus šito įgyvendinti, M. Römeris, Lietuvos lenkas, Lietuvos bajoras ir Lietuvos pilietis, liko su „valstietiška“ tauta, gyvybingesne už „bajoriškąją“, bet civilizaciniu požiūriu silpnesne. Rodos, M. Römeris galėjo likti ir su Lenkija, galėjo likti tipiškas „Lietuvos lenkas“ bei LDK patriotas, t. y. likti Vilniuje gyvenantis Lenkijos pilietis, tebepuoselėjantis Lenkijos ir Lietuvos konfederacijos idėjas – ir šitaip jis galėjo likti pats savimi. Bet Mykolas Römeris pasiliko su tautine Lietuva. Tik ar čia tos savasties buvo daugiau, ar jis pats tikėjosi kuo įmanydamas padėti pačiai moderniajai lietuvių tautai atrasti tikrąją savastį? Į šį klausimą ir mėginame atsakyti.

Redakcinė kolegija

I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS.

IŠ RÖMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS

Vytautas Aleksiejūnas

Römerių giminės vardas siejamas su iškiliausiais ir Lietuvai daug nusipelnusiais žmonėmis – politiniais veikėjais, kariūnais, žinomais menininkais, mokslininkais. Apie šios garsios giminės ištakas archyvinių šaltinių nėra daug. Tarp vertingiausių paminėtina Mykolo Römerio parašyta giminės istorija. Šis seniausių giminės laikotarpi liudijantis dokumentas yra Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje¹.

Giminės kronikai faktai paimti iš rankraščio, kuris buvo saugomas Römeriams priklausiusiame Bagdoniškio dvare. Galima manyti, kad dalis iš kartos į kartą perduodamų žinių apie genealogijos medžio šaknis nėra tikslios. Kiti Lietuvos archyvuose esantys šaltiniai yra palyginti netolimos praeities – XVIII–XX a. Juose daugiausia žinių apie Römerių ūkinę veiklą².

Svarbus Römerių giminei tirti istorijos šaltinis yra genealoginis medis³. Pagrindiniai su Römeriais susiję dokumentai saugomi Lenkijoje, Varšuvos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyriuje. Visas Römerių rankraštinis palikimas yra išnagrinėtas Danutos Kamolowos ir Barbaros Smolenskos darbe⁴. Paminėtina ir neseniai išleista Danutos Kamolowos knyga⁵. Informatyvūs straipsniai apie Römerius yra publikuoti biografi-niame žinyne⁶. Taip pat paminėtina ir neseniai išleista šios autorės knyga. Römerių genealogijos medyje užfiksuoti trylikos kartų atstovai. Tarp jų ne vienas iškilus asmuo, užėmęs aukštas valstybines pareigas. Garsiausias Lietuvos istorijoje asmenybės yra iš vadinamosios generoliškiosios, arba Trakų, atšakos, kuriai šis vardas suteiktas nuo ketvirtosios kartos. Aptarsime būtent šios atšakos žymiausius vyrus, tiesioginius prof. M. Römerio pirmtakus⁷.

PROF. MYKOLO RÖMERIO PIRMTAKAI*

- I (IV) Steponas Römeris – žmona Elžbieta von der Ropp
(1560 – 1635)
- II (V) Motiejus Römeris – žmona Barbara von Weindte
(1606 – 1699)
- III(VI) Motiejus Römeris – žmonos
(† 1718)   1. Helena Kierdejówna
                                  2. Dorota Unichowska
- IV(VII) Steponas Jurgis Römeris – žmonos
(† 1773)   1. Helena Sulistrowska
                                  2. Eleonora Szadurska
- V(VIII) Steponas Dominykas Römeris – žmonos
(1721–1793)   1. Barbara Wolodkowiczówna
                                  2. Anna Pacówna
- VI(IX) Mykolas Juozapas Römeris – žmona
(1778–1853)   Rachela de Raës
- VII(X) Mykolas Steponas Römeris – žmona
(1816–1845)   Witalia Kobylinska
- VIII(XI) Mykolas Kazimieras Römeris – žmona
(1845–1920)   Konstancja Tukałówna
- IX(XII) Mykolas Pijus Paskalis Römeris – žmonos
(1880–1945)   1. Regina Römer
                                  2. Jadvyga Čepaitė

¹M. Römeris, „Mano giminės ir kilmė. Römerių giminė“, LMAB, f. 138-2262.

²Römerių asmeninis fondas, 11 s.v. XVIII–XX a., LVA, f. 1138, ap. 18; M. Römeris, „Gimtojo Bagdonišio dvaro 1508–1825 m. istorija, paremta Bagdonišio ir Antanašės dvarų archyvine medžiaga“, LMAB, f. 138-2263.

³Pav. 1. Dėkoju prof. Mykolo Römerio dukroms p. Jadvygai Vitkauskienei ir Konstancijai Riomytei už galimybę pasinaudoti šeimos archyviniais dokumentais.

⁴*Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej*, t. X, red. D. Kamolowa, B. Smolenska, Warszawa, 1972.

⁵*Z dziejów Römerów na Litwie. „Nie ustawajmy więc w ochocie pisania...“*, red. D. Kamolowa, Warszawa, 1992.

⁶*Polski słownik biograficzny*, t. XXXI, zes. 131, 1988–1989, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 630–664.

⁷*Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej*, žr: Römerių genealogijos lentelė.

*Skliaustuose pateikta numeracija pagal genealogijos medį.

Viena sena Saksonijos vokiečių giminės atšaka jau XIII a. atsikėlė į Livoniją. Ji buvo glaudžiai susijusi su Livoniją valdžiusia Ketlerių gimine. Šeimos herbas „Scipion“ aptinkamas tarp žinomiausių Livonijos giminių herbų⁸.

I (IV) Steponas Römeris (1560–1635). Tai buvo vienas iš kunigaikščio žemių administratorių. Po Kirholmo (Salaspilio) mūšio 1605 m., o tiksliau, už dalyvavimą tame mūšyje, gavo Kurše Holšvigo valdą⁹. Tačiau po 1660 m., Livonijai galutinai atitrūkus nuo Lietuvos-Lenkijos, Römeriai neteko visų savo valdų ir persikėlė į Lietuvą. Karštą giminės patriotiškumą liudija toks Motiejaus Römerio apibūdinimas: „Steponas Römeris tam, kad išliktų ištikimas Lietuvos-Lenkijos valstybei, galėtų visus savo turtus prarasti“¹⁰. Römeriams įsikurti, gauti tarnybą Lietuvoje nebuvo taip paprasta, tačiau visi jie labai stengėsi įsitvirtinti Lietuvos visuomenės gyvenime.

II (V) Motiejus Römeris (1606–1699). Piarnu pakamaris nuo 1673 m., tapęs Lietuvos artilerijos generolu (šis jo titulas prigijo visai atšakai), buvo karaliaus Jono III Sobieskio karo žygių dalyvis¹¹.

III (VI) Motiejus Römeris († 1718). Lietuvoje jis buvo pirmasis iš giminės, ėjęs itin aukštas pareigas Trakų vaivadijoje (Trakų pakamaris, Semeliškių seniūnas).

Evangelikų tikėjimo Römeriams ir čia iškilo keblumų. Neigiamai buvo žiūrima į galimas Stepono Vilhelmo Römerio, o vėliau ir jo brolio Motiejaus Römerio vestuves – abi jo žmonos buvo katalikės. Tai ir nulėmė vėlesnį giminės atsivertimą į katalikų tikėjimą. Motiejaus Römerio, turėjusio dvi žmonas¹², palikuonys Lietuvos istorijoje nesuvaidino svarbesnio vaidmens.

IV (VII) Steponas Jurgis Römeris († 1773). Buvęs Trakų vėliavininkas, vienintelis išskirtas iš šešių vaikų. Pažymima, kad ne tik gabumais, bet ir vedybiniais ryšiais su senomis, kilmingomis lietuviškomis giminėmis, tokiomis kaip Kierdejevų, Korsakų, Puzinų ar Pacų, Römeriams pavyko įtvirtinti savo pozicijas to meto Lietuvos visuomenėje. Buvo kaupiami turtai ir plečiamos valdos Ašmenos, Ukmergės ir Trakų pavietuose.

V (VIII) Steponas Dominykas Römeris (1721–1793). Trakų pakamaris, pasiuntinys į Seimą. Jis Trakų seimeliuose gynė kunigaikščių Radvi-

lų interesus. 1776 m. Seime buvo įvairių komisijų, pvz. kontroliuojančių Edukacinės komisijos likvidavimą, jėzuitų turtų dalybas, narys¹³.

VI (IX) Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853). Vilniaus Lietuvos gubernijų bajorų maršalas. Jo motina Ona buvo kilusi iš garsiausių to meto giminių (motinos tėvas – didysis Lietuvos raštininkas Antanas Mykolas Pacas, motina – Teresė Radvilaitė)¹⁴. Mirus tėvui, S. D. Römeris 1793 m. buvo globojamas tėvo brolio Damašiaus, Trakų pakamario, ir Antano, Trakų vaivados pavaduotojo. Mokėsi privačioje mokykloje Sokulkoje, vėliau pas Vilniaus bazilijonus. Apie tolesnius jo mokslus tikslesnių žinių nėra, tačiau žinoma, kad M. J. Römeris buvo išsilavinęs žmogus, mokėjo užsienio kalbų, valdė plunksną, neblogai piešė. Nuo 1803 m. iki 1813 m. M. J. Römeris Aukščiausiojo Vilniaus Teismo II departamento prezidentas. 1808–1813 m. buvo vienas iš trijų Vilniaus teismo Edukacinės komisijos komisarų. 1812 m., nors ir trumpam, imperatoriaus Napoleono I nurodymu jis buvo paskirtas Vilniaus miesto prezidentu. Po nesėkmingų Napoleono žygių M. J. Römeris kuriam laikui pasitraukė į savo valdas. Bet jau nuo 1814 m. jis išrenkamas Trakų pavieto bajorų maršalu, o 1817 m. ir gubernijos maršalu. Kita vaisinga veiklos sritis susijusi su Vilniaus tipografinė draugija. M. J. Römeris buvo vienas iš šios draugijos įkūrėjų (1838 m.). Draugija siekė gausinti skaitytojų būrį, skatinti leidinių leidimą, platinimą. Reikšminga M. J. Römerio veikla glaudžiai susijusi su įvairių kitų draugijų, pirmiausia su masonų ložės, veikla. Eidamas Trakų gubernijos maršalo pareigas, jis aktyviai prisidėjo prie valstiečių išlaisvinimo 1826 m. buvo už savo

⁸Pav. 2. *Baltisches Wappenbuch. Wappen sammtlicher, den Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehöriger Adelsgechlechter Her ausgehenen von Carl Arvid von Klingendorp Kšnigl. Schwed. Reichsheroldiker*, Stockholm, 1882; Lietuvos Nacionaliniame muziejuje saugomi keli Römerių giminės portretai, kuriuose matome ir herbus. (žr.: M. Matušakaitė, *Portretas XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius, 1984, p. 111, 120, il. XLI, XLIII).

⁹*Polski słownik biografyczny*, s. 650.

¹⁰M. Römeris, „Mano giminės ir kilmė“.

¹¹*Polski słownik biografyczny*, s. 651.

¹²Motiejus Römeris ir jo žmona Kierdejojna 1700 m. Trakų parapijėje Švč. Panelės Marijos Aplankymo bažnyčioje įrengė giminės koplyčią, kurioje ir palaidoti fundatorių kūnai (žr. A. Juškevičius, J. Maceika, *Vilnius ir jo apylinkės*, Vilnius, 1991, p. 206).

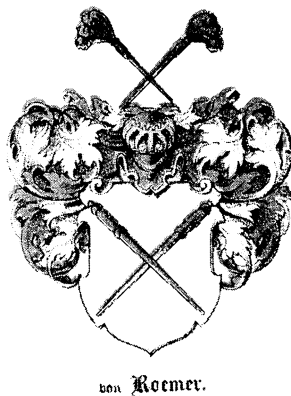
¹³Steponas Domykas Römeris žinomas ir kaip vienas iš Trakų bernardinų rėmėjų, dovanojęs jiems 600 rub. (žr. S. Mikulionis, *Šv. Mikalojaus Vyskupo Bažnyčia ir bernardinų vienuolyno statybos istorija*, Vilnius, 1993, p. 42).

¹⁴*Polski słownik biografyczny*, s. 656.

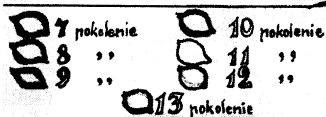
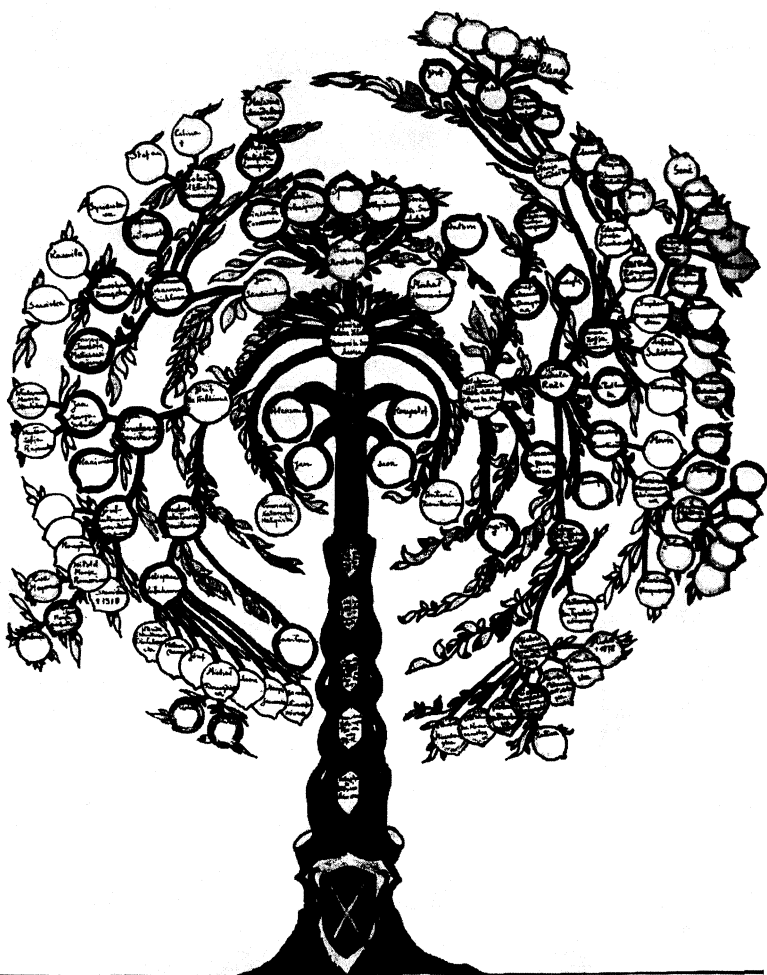
veiklą areštuotas ir įkalintas pradžioje Vilniaus, vėliau Peterburgo kalėjime. Dar po kelerių metų išsiųstas į Voronežą, kur išbuvo iki 1832 m.. Grįžęs ėmėsi plėsti savo valdas (pirko jų iš Pliaterių ir įsitvirtino Ukmergės pavieta). Ten įsigijo Kriaunas, Antanašę, Bagdoniškį. Trakų pavieta žinomos jo valdos Daugirdiškės, Dembina (Ažuolynė). Minėtini ir namai Vilniuje, Savičiaus gatvėje. Su žmona Rachele de Raes susilaukė šešių vaikų. Labiausiai išgarsėjo sūnus Edvardas Jonas Römeris (1806–1878) – jis tapęs garsiu dailininku¹⁵.

VII (X) Mykolas Steponas Römeris (1816–1845). Šeimoje jis buvo jauniausias vaikas. Pagal tradiciją užėmė Trakų maršalo pareigas. Vedė Vitaliją Kobylinską ir susilaukė dukters Kotrynos bei sūnaus Mykolo Kazimiero.

VIII (XI) Mykolas Kazimieras Römeris (1845–1920). Prof. Mykolo Römerio tėvas. Jis buvo žemės valdytojas. Rašydamas apie savo motiną, prof. M. Römeris nurodo, kad ji kilusi iš Tukalių (Tukašto) giminės, kurioje buvo ryški kalvinų tikėjimo įtaka. Senelis ėjo Vileikos pavieto bajorų maršalo pareigas. Po 1863 m. sukilimo buvo priverstas išvykti iš Lietuvos ir gyveno Drezdene. Prof. M. Römeris rašė, kad tėvas buvo toks katalikas, kokie katalikai buvo viduramžiais. Jis nesupratęs tuo metu išryškėjusio politinio Lietuvos separatizmo idėjų. Tik prieš mirtį į Lietuvą ėmęs žiūrėti kaip į atskirą valstybę, kartu linkėdamas jai susijungti su Lenkija.

Römerių giminės herbas

Rōmerių šeimos genealogijos medis

¹⁵Plačiau žr. : Z dziejów Romerów na Litwie, s. 98–105, 114, 18–121.

RÖMERIŲ BAGDONIŠKIS

Steponas Deveikis

Savo giminę Römeriai kildino iš Saksonijos vokiečių: tolimas protėvis, Kalavijuočių ordino riteris, supasaulietinus ordiną savo vedybomis pradėjo Römerių giminės šaką Kurše¹. Jo palikuonis – artilerijos generolas Motiejus Römeris (apie 1606–1699) XVII a. trečiajame dešimtmetyje persikėlė į Lietuvą ir dalyvavo daugelyje karo akcijų jos pusėje², taip pat rūpinosi savo giminės turtų gausinimu išgydamas ir nuomodamasis dvarų žemes Trakų, Vilniaus, Ukmergės, Kauno pavietuose (PSB mini per 10 vietovių)³. Jo sūnus Motiejus Römeris (mirė 1718 m.), Trakų pakamaris, Semeliškių seniūnas, naujų valdų įsigijo per vedybas su Helena Kierdejówna⁴. Nors 1715 m. testamentu visi turtais ir žemių valdos buvo išdalyti 4 sūnams, netrukus vėl viskas sugrįžo vieno jų – Stepono Jurgio Römerio (Trakų vėliavininkas, mirė 1773 m.) nuosavybėn⁵. Matyt, šis Römeris 1733 m. ir 1739 m. padidino giminės valdas, nupirkdamas Kriaunas Ukmergės paviete (dabar Rokiškio raj.) ir Daugirdiškes Trakų paviete⁶.

Kriaunos kadaise priklausė Rudaminų Dusetiškių giminei, tačiau XVII a. pabaigoje teko Kotrynai Rudaminaitei kaip kraitis, kai ši tekėjo už pirmojo vyro Krišpino, o vėliau už antrojo vyro Oginskio⁷. 1714 m. Kotryna Oginskienė iš Kriaunų dvaro išskiria Bagdoniško palivarką ir parduoda jį Mykolui Sulistrauskui⁸. Jo brolis Antanas Sulistrauskas 1742 metais parduoda Bagdoniški Adomui Kristupui Ropui (Roppui). Šis prasiskolina ir priverstas Bagdoniški perleisti Vaitiekui Vyšinskiui, Chelmo seniūnui, kuris taip pat neįstengė susitvarkyti su skolomis. Taip Bagdoniškis ėjo iš rankų į rankas, kol Stepono Jurgio Römerio vyriausias sūnus Steponas Dominykas (1721–1793), Trakų pakamaris, po valdų padalijimo septyniems įpėdiniams gavęs Kriaunas ir Daugirdiškes, 1786 m. pavasarį iš bevaikio V. Vyšinskio brolio vaikų nusipirko nuosavybės teisę į Bagdoniško dvarą, tačiau neišpirko jo iš Koskų, t. y. nesumokėjo jiems skolų, už kurias Koskai dvarą valdė įkaito teisėmis⁹. Po Stepono Dominyko Römerio mirties nuosavybės teisė į Bagdoniško dvarą atiteko jo įpėdiniui sūnui Mykolui Juozapui Römeriui (1773–1853), Kriaunų ir Daugirdiškių paveldėtojui, Vilniaus maršalkai, masonų ložės „Uolusis lietuvis“ vadovui, Vilniaus Šubravcų (Nenaudėlių) ir patriotų draugijų dalyviui. Jis ketino Bagdoniški išpirkti iš Koskų, tačiau pastarieji to

nenorėjo. Po bylinėjimosi 1809 m. Koskai paliko Bagdoniškį¹⁰. Didelę reikšmę turėjo Antanašės dvaro (Rokiškio raj.) pirkimas. Beje, Antanašė, žinoma nuo XVI a., priklausė magnatams Goštautams, vėliau Pliateriams. Taip Römeriai užvaldė plačią apylinkę dabartiniame Rokiškio rajone – 46 kaimus ir užsienius¹¹. M. J. Römeris Kriaunose, Antanašėj ar Bagdoniškyje niekad nebuvo įsikūręs, gyveno Vilniuje ir savo dvaruose Daugirdiškėse bei Dembinoje, kurią gavo 1799 metais veddamas Rachelę de Raes (Raės) (1783–1855)¹².

1852 m. pabaigoje M. J. Römeris prieš mirtį padalijo savo turtą tarp įpėdinių. Antanašę ir Kriaunas jisai pavedė sūnui Edvardui Römeriui, Trakų dvarus – Daugirdiškes, Bolbėnus, Granapolę ir Dembiną – sūnui Severinui Römeriui, o Bagdoniškį – vaikaičiui, mirusiojo sūnaus Mykolo Stepono (1816–1846) sūnui Mykolui Kazimierui Römeriui (1845–1920)¹³. M. K. Römeris Bagdoniškį valdė 68 metus, ir su jo vardu dera sieti Bagdonišchio suklestėjimą XIX a. pabaigoje, nes Bagdoniškis nenukentėjo nuo carizmo represijų po 1863 m. sukilimo (dvaro savininkas tada buvo dar jaunas, nedalyvavo sukilime, tačiau M. Muravjovo įsakymu buvo priverstas nutraukti mokslus užsienyje ir grįžti į Bagdoniškį¹⁴. Römerių giminės priešinimasis caro politikai ir carizmo represijos iškiliausiems giminės atstovams – atskira, kitur aptartina tema), o tuo tarpu Römerių Dembinos ir Daugirdiškių dvarus caro administracija privertė parduoti Tiškevičiams. Kriaunų dvarą nupirko vokietis Volteris¹⁵.

¹ M. Maksimaitis, „Prof. dr. Mykolas Römeris ir jo „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos““, – Mykolas Römeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Vilnius, 1990, p. 5–32.

² *Polski słownik biograficzny*, t. XXXI – 1988–1989, s. 650–651.

³ *Ibid.*, s. 651; *Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej*, red. D. Kamolowa, B. Smolenska, t. X, Warszawa, 1972.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ M. Römeris, „Gimtojo Bagdonišchio dvaro 1508–1925 m. istorija, paremta Bagdonišchio ir Antanašės dvarų archyvine medžiaga“ (lietuvių k.), LMAB, f. 138-2263.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*; *Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej*.

¹⁰ M. Römeris, op. cit.

¹¹ *Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej*.

¹² *Ibid.*; *Z dziejów Römerów na Litwie: „Nie ustawajmy więc w ochocie pisania...“*, red. i wstęp D. Kamolowa, Warszawa, 1992.

¹³ M. Römeris, op. cit.; *Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej*.

^{14,15} M. Römeris, op. cit.

Po baudžiosios panaikinimo Bagdonišio dvaras neteko kaimų: Bagdonišio, Rukelių, Visviliškio, Jonavos, Ginduriškio (Dunduriškio), Malcinos ir kitų¹⁶. Tačiau dvaras liko tinkamas gyventi ir ūkininkauti, o M. K. Römeris mokėjo tvarkytis. Matyt, jo laikais buvo statomi ar perstatomi svarbiausi Bagdonišio dvaro pastatai, kurie išliko iki mūsų dienų. M. K. Römeris turėjo penkias dukteris ir vieną sūnų* – profesorių Mykolą Römerį (1880–1945).

1920 metais mirus tėvui, Bagdonišio dvaras pasidalijamas į šešias dalis. Pakraštines dvaro dalis trys dukterys ir ketvirtosios įpėdiniai išparceliavo ir pardavė, kitos dvi dalys atiteko sūnui M. Römeriui ir dukrai Elvyrai Römeraitėi-Mečkauskienėi (Mieczkowska). Dvaro sodyboje susidarė du sodybos centrai¹⁷.

Čia sustokime prie dvaro sodybos istorijos. Neabejotina, kad Bagdonišio dvaro sodybos karkasą suformavo Mykolas Kazimieras Römeris, nors jau 1833 m. dvaro inventoriuje¹⁸ minimi gyvenamasis namas iš plytų, dengtas šiaudais, taip pat klėtis (svirnas), arklidė, degtinės varyklos pastatas, rūsys, tvartas, vasaros ir žiemos klojimai (kluonai), paukštidė. Atskirai paminėti vaismedžių sodai. Tai svarbus faktas, liudijantis senas sodininkavimo tradicijas Bagdoniškyje. Sodas buvo už gyvenamojo namo, apribotas liepų eilėmis. Dar 1828 m. liepos 2 d. Mykolo Juozapo Römerio sūnaus Henriko laiške tėvui užsimenama apie anglišku veislių agrastus Obelių, Antanašės (vadinasi, ir Bagdonišio) dvaruose¹⁹.

Seniausias sodybos pastatas, manytume, yra tinkuoto mūro sienomis šiuo metu gyvenamas namas (schemoje Nr. 2), apgailėtinai apleistas. XIX a. pabaigoje tai buvęs puošnus namas su dailiai ornamentuotu fasadu. Į sodo pusę išeina durys su aukšta laiptų aikštele. Galbūt tai ir yra dar 1833 m. inventoriuje minimas pagrindinis rūmas.

Neišaiškinome, kada pastatytas medinis rūmas (schemoje Nr. 1), kuris ir yra gimtasis profesoriaus M. Römerio namas. Nedidelė šio pastato fasado dalis matoma 1897 m. fotonuotraukoje. Kitoje, apie 1900 m. datuotoje nuotraukoje užfiksuotas bendras namo vaizdas: pastatas buvęs gerokai didesnis negu dabar išlikęs, lyg ir dviejų dalių, T raidės plano. Viena dalis buvo dviejų aukštų. Matome 6 kaminus, langų rėmai nudažyti baltai. Pastatas turėjo mažiausiai 3 duris. Šiame name po dalybų įsikūrė seserys Elvyra Mečkauskienė ir Marija Römeraitė-Römerienė (mirė 1938 m., palaidota Bagdonišio kaimo kapinaitėse). Matyt, dėl finansinių sunkumų medinio rūmo rytinis flygelis, Marijos dalis, buvo išardytas ir, K. Jakimavičiaus (g. 1899 m.) teigimu, parduotas p. Pupeliui į Daciūnų kaimą. Išardytoje medinių rūmų pusėje E. Mečkauskienė pastatydino kolonas. Jos šeima šiame name gyveno iki 1940 metų, o gal ir vėliau²⁰.

Be paminėtų dviejų pagrindinių gyvenamųjų namų, iki dvaro sodybos dalybų būta ir daugiau pastatų: mūrinė pieninė, mūrinė rūkykla, kiti ūkiniai pastatai. Prof. M. Römeris įsikūrė savo dalyje, kur anksčiau, regis, būta dvaro sodybos kluonų ar kitokių pastatų. Naujas gyvenamasis profesoriaus rūmas (Nr. 2) buvo pastatytas apie 1925 metus²¹. Profesoriaus žmonos Jadvygos Čepaitės-Römerienės duomenimis, projektą gyvenamajam namui kūrė jo sesers sūnus Stefanas Römeris, studijavęs dailę Prahoje. Prof. M. Römeris taip pat jam talkino. Namas buvo dažytas raudonai. Priešinių fasadą puošė 4 stulpai – kolonos. Vaikų auklė V. Sadauskienė prisimena, kad name būta daug kambarių. Pirmame aukšte – valgomasis, miegamasis, vaikų kambarys. Antrame aukšte paveikslų kambarys su senelių portretais, darbo kambarys, iš jo – balkonas²².

Buvo pastatytas ir virtuvės pastatas (Nr. 5). Jo sienos akmenų mūro, anksčiau netinkuotos. Prieš virtuvės namą buvo įrengta pavėsinė, vadinamoji „altanka“, iš kurios atsivėrė puikus vaizdas. Šalia virtuvės dar stovėjo malkinė šiaudiniu stogu. Ji neišliko – tik pamatai. Gyvenamąjį profesoriaus namą su virtuve (ir tarnų namu) jungė arkinis tiltelis²³.

Svirnas (Nr. 4) taip pat priklauso prie profesoriaus sodybos naujo centro. Pirmas aukštas sumūrytas iš stambių skaldytų akmenų, antras – iš raudonų plytų. Tarp aukštų įrengta atvira galerija.

Itin daug dėmesio profesorius M. Römeris skyrė namų aplinkai – tvenkiniams, sodui, gėlynams. Bagdoniško dvaro sodybos parke yra keturi sujungti vandens tvenkinėliai, teikiantys dvarui ypatingo puošnumo. Tai akivaizdu net ir dabar, kai viskas labai apleista, jungiamieji kanalai užakę. Pasak žmonos, profesorius sodinęs beržų alėją ir vis sakydavęs:

¹⁶M. Römeris, op. cit.

*Dar vienas sūnus mirė mažas. Jis palaidotas Bagdoniško kaimo kapinaitėse.

¹⁷„Jakimavičiaus Kazimiero (g. 1899), Jakimavičienės Onos (g. 1911) prisiminimai apie Bagdoniško dvarą“, užrašė V. Aleksiejūnas, 1990, rankraštis, autoriaus archyvas.

¹⁸„Inventarz gospodarki dobr Dembiny z folwarkiem...“, Biblioteka Narodowa w Warszawie, rps. sygn. IV 8586, s. 82.

¹⁹*Z dziejów Römerów na Litwie.*

²⁰„Jakimavičiaus Kazimiero prisiminimai“.

²¹„Römerienės-Čepaitės Jadvygos, Kulienės Onos, Kulio Izidoriaus, Sadauskienės Viktorės prisiminimai apie prof. M. Römerį“, užrašė Jolanta Varapnickaitė, 1980, rankraštis, autoriaus archyvas.

²²Ibid.

²³„Rokiškio rajono Bagdoniško (Römerių) buv. dvaro parko specialieji priešprojektiniai tyrimai ir parko regeneracijos projektiniai pasiūlymai, tekstinė dalis ir brėžiniai“, 1990, Valstybinio žemėtvarkos instituto Kraštotvarkos ir želdynų projektavimo sektoriaus archyvas; ibid., asmeninis S. Deveikio archyvas.

„Užleisiu šitą ūkį arba sodu, arba mišku“²⁴. Ir to, ir kito sodyboje pakanka, o tai teikia visam kraštovaizdžiui natūralaus žavesio. Dvaro sodybos parką sudaro perimetriniai želdiniai ir sodų sklypai. Įspūdingos, te gu dabar ir užšlamštintos, drūtų medžių eilės, liepų alėjos.

Parke auga 46 dekoratyvinių medžių ir krūmų taksonai: 6 spygliuočių medžių ir krūmų, 17 vietos ir 8 introdukuotų lapuočių medžių, 8 vietos ir 7 introdukuotų lapuočių krūmų; taip pat ir 6 vaismedžių bei vaiskrūmių rūšys. Medžiai gero, išlakaus augimo, natūraliai suaugę į išraiškingus elementus, formuoja įdomų želdymo siluetą ir išsklotines. Sanitarinė želdyno būklė biologine prasme gera, estetinė prasme patenkinama²⁵.

Vertingiausiais želdyno akcentais laikytini: 1) beržų alėja, formuojanti ir pabrėžianti šiaurritinį parko pakraštį; 2) liepų alėja palei kelią Laibgaliai–Lašai pietvakariniame sodybos teritorijos pakraštyje, teikianči tai teritorijos daliai didingumo ir paslaptį; 3) seniausios liepų alėjos (nuo klombos terasinio iškyšulio į apžvalgos kalvelę) fragmentai; 4) didingi vienišiai, kaip: ažuolas parterinėje dalyje, eglė šlaito apačioje, netoli prof. M. Römerio namo. Tuo tarpu kiti drūti, galingi medžiai dėl parko apleistumo kol kas nekrenta į akis, nors, tinkamai sutvarkius teritoriją, tokiais akcentais būtina taps – pirmiausia tai ažuolai, liepos, klevai rytiniame parko teritorijos perimetre. Sklype prie prof. M. Römerio gyvenamojo namo ir svirno gausu svetimžemių medžių, kurie puikiai įsiterpia į įvairiaamžį azūrišką medyno „audinį“ ir formuoja unikalią šios želdyno dalies raišką²⁶.

Šitaip želdyno karkasas susiformavęs (o ir buvo formuotas) iš galingų, gero augimo šio krašto medžių: mažalapių liepų, paprastųjų klevų, paprastųjų uosių. Gausu ažuolų ir kalninių guobų. Prie vandens telkinių auga juodalksnių ir trapiųjų gluosnių.

Iš prof. M. Römerio dukterų ir Bagdonišio senbuvių pasakojimų aišku, kad gausiai parke augintos įvairios alyvos²⁷. Iš krūmų minėtina ir pabrėžtina vienapiesčių gudobelių ir lazdynų gyvatvorių (žaliųjų sienų) gausa.

Bagdonišio apylinkės vaizdingos – juk čia Aukštaičių aukštumos. Kraštovaizdžio rajonavimo požiūriu vietovė skirtina Vakarų aukštaičių mažai miškingų priekalvių ir Vidurio Aukštaičių agrarinio kalvyno rajonų sandūrai. Čia vyrauja stambiai ir lėkštai kalvotasis įlomėtasis vietovaizdis²⁸. Bagdonišio dvaro sodyba įsikūrusi ant stambios apyštaičiu rytiniu šlaitu aukštumėlės „kepalo“, nuo kurio atsiveria vaizdai į Kriaunų pusę, taip įstrigę prof. M. Römeriui. Čia verta prisiminti jo prisipažinimą:

„Veiksnyš, kuris, kaip man atrodo, turėjo labai smarkiai veikti mano psichiką, buvo Bagdonišio kraštovaizdis, tikrai nepaprastai nuostabus, turintis priekalnių kraštovaizdžio bruožų. Iš tikro Bagdoniškis, kurį mylėjau ir myliu nuolat ir kurio visada ilgėjausi..., asocijuojasi man kaip tik su tuo kraštovaizdžiu... Jaučiu tą konkretų kraštovaizdį, save ir jį, dalelę jo pačiame dvare mėgstu stilizuoti ir kaitalioji (ypač sodindamas medžius), kas dar ir šiandien lieka viena stipriausių mano aistrų. Man atrodo, kad Bagdoniškis, ypač jo kraštovaizdis, ir yra tas raktas mano meilės Lietuvai ir jos tautai, o kartu ir mano politinei-tautinei nuostatai...“²⁹.

Tai atskleidžia ne tik jo pajautas, bet ir yra paskata įsijausti į Bagdonišio bei visos Lietuvos kraštovaizdį. Nuo aukštumėlės, kur gelsvuoja ir pilkuoja šiuo metu apleisti Rōmerių namai, atsiveria svaiginantys toliai. Reikėtų dažniau čia pastovėti ne tik tėviškėnams, bet ir kraštovaizdžio tvarkytojams, ypač studentams.

Tam, atrodo, progu yra. Lietuvos mastu Bagdoniškiu buvo susidomėta po apsilankymo vykdant tarpžinybinę Respublikos dvarų (sodybų) inventorizaciją³⁰.

Tėviškėnų klubo, rajono vadovų, tuometinio Gamtos apsaugos komiteto darbuotojų pastangomis Valstybinio žemėtvarkos instituto Kraštovarkos ir želdynų projektavimo sektoriuje buvo užsakyti priešprojektiniai tyrimai ir regeneracijos projektiniai pasiūlymai. Tyrimus atliko ir projektinius pasiūlymus teikė sektoriaus kolektyvas (šio straipsnio autorius, istorikas Vytautas Aleksiejūnas, architektas Ričardas Čėsna, inžinierius Donatas Bačianskas, architektė Neringa Jarašūnienė ir kt.) Atliktų tyrimų pagrindu kaip tik ir parengtas šis straipsnis. Istoriniai ir kartografi-

²⁴ „Rōmerienės-Čepaitės Jadvygos prisiminimai“.

²⁵ „Rokiškio rajono Bagdonišio specialioji priešprojektiniai tyrimai, dendrologinių ir pomologinių tyrimų ataskaita“.

²⁶ Ibid.

²⁷ „Rōmerienės-Čepaitės Jadvygos prisiminimai“.

²⁸ A. Basalykas, *Lietuvos TSR fizinė geografija*, t. 2, Vilnius, 1965.

²⁹ M. Rōmeris, „Mano giminės ir kilmė. Rōmerių giminė“ (lenkų k. rankraštis), LMAB, f. 138-2262, l. 26–27.

³⁰ „Rokiškio rajono Bagdonišio buv. parko inventorizacijos medžiaga, 1989–1990“, Valstybinio žemėtvarkos instituto Kraštovarkos ir želdynų projektavimo sektoriaus archyvas, byla, inv. nr. P-120/90.

nio vaizdo tyrimai leido patikslinti buvusio dvaro sodybos komplekso ribas³¹.

Reikia šiam išplėtotam kraštovaizdžio kompleksui šeimininko. Juo norėjo ir galėjo būti Vytauto Didžiojo universitetas, tvarkantis ir naudojantis visą Bagdonišio parko ir sodo teritoriją. Su tuo sutiko ir tokią perspektyvą rėmė ir remia profesoriaus dukterys paveldėtojos. Ir bagdoniškiečiams tai būtų graži likimo dovana, jei vietovė būtų naudojama, puoselėjama kultūros ir švietimo, memorialiniu, gamtosauginiu, tradicinio ūkininkavimo (sodininkystės, daržininkystės, atviro grunto gėlininkystės, galbūt bitininkystės) tikslais.

Pirmiausia reikia išsaugoti vientisą teritorinį kompleksą, suteikti jam kultūros istorijos draustinio statusą, atkurti tvenkinių sistemą, kai kuriuos sodų sklypus. Tai aktualu sprendžiant nuosavybės gražinimo klausimus ir funkciškai zonuojant sodybos teritoriją. Atskiros komplekso dalys turėtų skirtingą struktūrų sąrangą: atkurtą praėjusių laikų stilistiką, kiek įmanoma – aplinkos autentiškumą, būdingas architektūros ir įrangos detales. Senasis mūrinis rūmas (Nr. 2) restauruotinas ir pritaikytinas kultūrinei paskirčiai. Čia galėtų būti biblioteka, memorialinis Rōmerių ir Bagdonišio muziejus. Profesoriaus M. Rōmerio gyvenamasis namas perstatytas ir todėl gali būti naudojamas, pritaikomas studentų bendrabučiui, užsiėmimų auditorijoms. Nedera užmiršti teisėtų paveldėtojų – trijų profesoriaus dukterų interesų. Medinis rūmas (Nr. 1) tvarkytinas esamo dydžio (nors trūkstant patalpų galėtų būti atstatomas ir rytinis flygelis), čia galėtų būti profesūros, svečių viešbutis³².

Jau treji metai Bagdonišio dvaro sodyba stovi apleista, niokojama. Atgimstančiai Lietuvai skaudulių pakanką ir be jo? Žinoma. Bet juk turi kas nors prisiminti ir prisiimti Bagdonišio rūpesčius...

Römerių Bagdoniškių dvaro planas

³¹ Rokiškio rajono Bagdoniškių specialieji priešprojektiniai tyrimai ir regeneracijos projektiniai pasiūlymai.

³² Ibid.

MYKOLO RÖMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ

Mindaugas Maksimaitis

Turimais duomenimis, taip pat ir kategorišku paties Mykolo Römerio tvirtinimu, su Lietuvoje vykusiu tautiniu lietuvių renesansu ryšio jis neturėjęs iki 1904 m., nors apie šį reiškinį žinojęs ir vertinęs jį palankiai¹. Paskutiniųjų metų Mykolo Römerio gyvenimas ir Lietuvos labai nuveikti dideli darbai pelnė jam visuotinį pripažinimą ir garbę. Na, o anapus takoskyros liko vaikystės ir ankstyvos jaunystės metai su jiems būdingu nepakankamai brandžiu gyvenimo reiškinų suvokimu ir tokiomis pat ateities vizijomis.

M. Römerio požiūrio į lietuvių tautinį judėjimą raida bei veiksniai, ją nulėmę – tai delikatus, perdėm asmenišką dalyką, kurį geriausiai išryškintų pats M. Römeris, net jeigu jam nepavyktų išvengti subjektyvumo, dažnai atsirandančio gyvenimo saulėlydyje, žvelgiant į praeitį ir ją vertinant.

Savo požiūrį į Lietuvą ir lietuvius iki 1904 m. bene pirmą kartą M. Römeris viešai apibūdino viename straipsnių, 1911 m. įteiktame „Lietuvos žinių“ nemokamo literatūros ir mokslo priedo „Aušrinė“ redakcijai².

Straipsnyje M. Römeris, be kita ko, rašė:

„Kaip ir dauguma mano draugų, niekadęs nebuvau giliau mąstęs apie savo asmeninius santykius su Lietuva, žinojau, kad lietuviškas tautinis judėjimas besiplečias, principe jam prijausdavau, nes suvokdavau, jog tai esanti liaudies, demokratiškoji srovė. Bet prijausdavau grynai pasyviai, lygiai taip, kaip galėčiau prijausti, savo principais pasiremiant, kiekvienam kitam tokiam judėjimui, pavyzdžiui, svetimų man estų, slovėnų. Tasai pajautimas nė kiek nepaskatino manęs veikliai dalyvauti tautiškam lietuvių judėjime. Nors buvau kilęs iš Lietuvos (etnografiškos), bet, gimęs ir augęs lenkiškoj šeimoj, jaučiausi susirišęs kultūros srityj su lenkų tauta ir jos gyvenimo būgiu gyvenau. Lenkų tautos gyvenimo apraiškos nusverdavo mano veiklias simpatijas, jomis pasiremdamas, audžiau savo ateities sumanymus“³.

Šį straipsnį M. Römeris buvo parašęs lenkiškai, o į lietuvių kalbą jį išvertė pašalinis asmuo (atrodo, S. Šilingas), todėl publikacijoj galimi tam

tikri netikslumai, skiria ją nuo originalo. Tačiau iš esmės turinys visiškai tikėtinas, turint minty jauną autoriaus amžių ir darant prielaidą, kad piliečio apsisprendimas įvyko M. Römeriui pasiekus tam tikrą brandos lygį.

O štai gerokai vėliau, apie 1925–1926 m., M. Römeris savo autobiografijoje, deja, nebaigtoje (skelbiamoje šiame leidinyje), kur kas išsamiau aprašė kelią į apsisprendimą, parodydamas jį esant netrumpą ir ne visai lygų. Praeities vaizdiniais autorius čia suteikė racionalų, brandžiu protu permąstyta bei įvertintą politinį-tautinį-socialinį pamatą, vietomis tarsi prasilenkiantį su ankstesniaisiais vertinimais.

Gimtuosiuose M. Römerio namuose viešpatavo lenkiška dvasia, šeimoje buvo bendraujama lenkų kalba, bet užsidarymo tautiniame kiaučiūne čia niekad nebūta. Šeimos nariai bendravo su lietuviais, žydais, kitų tautybių vietos gyventojais, gimtajame Bagdoniško dvare (dab. Rokiškio raj.) tarnavo lietuviai, todėl visi Römeriai mokėjo ir nevengė kalbėti taip pat ir lietuviškai, vietos rytų aukštaičių tarpe.

Iš tradicijos griežtai neigiamas nusistatymas buvo tik prieš Rusijos valstybę ir caro valdžią⁴. Tėvo – Mykolo Kazimiero Römerio, ir motinos – Konstancijos Tukažo-Römerienės, kilusios iš Vakarų Baltarusijos, Vileikos apskr., giminės dalyvavo pasipriešinimo Rusijai akcijose ir kiekviena jose sudėjo savo aukų. Sukilimai, sąmokslai, su jais susiję žūtys ir emigracijos, tremtys ir kalėjimai – jų buvo kupina šių giminių istorija, neabejotinai veikusi jaunesniąsias kartas.

Kiek visa, kas valdiška ir rusiška, Römerių namuose buvo laikoma smurto ir skriaudos simboliu, tiek teisingumo, laisvės ir garbės sąvokos buvo siejamos su Lietuva ir Lenkija. M. Römeris ir po daugelio metų nepamiršo, jog, vaiko akimis, šios dvi šalys jam atrodžiusios kaip dvi vieno bendro, nedalomo dalyko dalys, abi vienodai brangios ir savos. Augančiam vaikui rodės, kad lietuvių ir lenkų santykiuose nėra ir negali būti jokių kliaudų. Lietuviai, geriau pažįstami ir savi, pasak kitos taip pat šiame leidinyje skelbiamos M. Römerio autobiografijos, net regėjosi esą artimesni už lenkus⁵.

Iki XX a. pradžios M. Römeris dar nebuvo girdėjęs apie lietuvių tautinį atgimimą. Jį tebuvo pasiekusios skurdokos žinios apie lietuviškai

¹ „Prof. Mykolo Römerio autobiografija“, – *LAIS*, t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius, 1996, p. 186.

² „Atsakai (...) Mykolui Romeriui“, *Aušrinė*, 1911, nr. 2, p. 74.

³ M. Römeris. „Lithuania“: Paryžiuje 1904–1905 metais“, *Aušrinė*, 1912, nr. 15, p. 55.

⁴ Auto-zyciorys profesora Michała Römera, LMAB, f. 138, b. 2262, l. 17.

⁵ „Mykolo Römerio autobiografija“, – *LAIS*, t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius, 1996, p. 187.

Prūsijoj spausdinamą literatūrą – laikraščius, kalendorius, maldaknyges, apie drąsius paslaptinius žmones, slapta gabenančius šiuos draudžiamus leidinius į Lietuvą. Jis žinojo net kelias knygnešių pavardes. Į pasiaukojamą knygnešių veiklą Römeriai žiūrėjo palankiai, vertindami ją visų pirma kaip akciją prieš rusinimą ir rusus. M. Römerio manymu, panašaus požiūrio laikėsi ir jų kaimynai – aplinkiniai dvarininkai.

Bet draudžiamų lietuviškų raštų turinys M. Römeriui tuokart dar buvo *terra incognita*.

Vos dvyliktuosius gyvenimo metus bebaigiantį M. Römerį tėvai 1892 m. pradžioje atsiėmė iš Vilniaus I-osios vyrų gimnazijos antrosios klasės ir išvežė į Peterburgo imperatoriškąją teisės mokyklą, specialiai skirtą bajorų vaikams – tarnybai carinės Rusijos valstybės aparate rengti. Šioje uždaro tipo mokykloje, kurioje viešpatavo esamos tvarkos – carizmo, imperializmo, šovinizmo, o ypač karjerizmo – garbinimas, privilegijuotieji jaunikaičiai per dešimtį mokslo metų įgydavo bendrąjį vidurinį ir aukštąjį teisės išsilavinimą⁶.

Ilgą laiką savo jaunas dienas leisdamas Peterburge grynai rusiškoje aplinkoje ir tik retkarčiais susiedamas su keletu ten atsidūrusių Lietuvos lenkų šeimų, M. Römeris praktiškai nepalaikė ryšių su lietuviais, jo negalėjo pasiekti lietuviška spauda, pagaliau tokios spaudos turinį jis vargu ar būtų supratęs, nes spėjo gerokai primiršti lietuvių kalbą. Tačiau ir Peterburge M. Römerio patirti išpūdžiai, nors ir netiesiogiai, tačiau teigiamai paveikė jo požiūrio į lietuvių tautinį atgimimą formavimąsi.

M. Römerio studijų Peterburge metais Rusijos aukštųjų mokyklų studentai gyveno aktyvų politinį gyvenimą. Nors Imperatoriškoji mokykla garsėjo izoliacija, griežta drausme ir priežiūra bendrabutyje, kuriame privalomai buvo apgyvendinami visi mokyklos auklėtiniai, M. Römeris jau tarp savo kolegų sutiko priešiška esamos santvarkos atžvilgiu nusiteikusių jaunuolių, o po to sugebėjo suartėti ir su kitų Peterburgo aukštųjų mokyklų studentais. Nusimetęs privalomą uniformą, civiliškai arba net Peterburgo universiteto studento rūbais persirengęs, jis ėmė slapta dalyvauti jų susirinkimuose ir mitinguose, klausėsi revoliucinių kalbų, domėjosi socialistine literatūra⁷.

Bendravimas su kairiaisiais studentais padarė įtaką M. Römerio pažiūroms. Tad jaunuolis ne tik nenuėjo jam, kaip ir kitiems kolegoms, mokykloje nubrėžtu keliu, bet ir persiėmė naujomis idėjomis, kurias gimtojoje aplinkoje – Lietuvos bajoriškoje visuomenėje, taip pat tėvų namuose – nežinia ar būtų įžiūrėjęs. Jo revoliucinis nusistatymas, iki tol iš esmės tesireiškęs nusiteikimu prieš rusų viešpatavimą, dabar įgijo, kaip jis pats vertino, ryškų socialinį pobūdį. Ir nors jis netapęs socialistu, bet pasidaręs „įsitikinusiu griežtu demokratu, karštu liaudininku – jei ne

veiksmu, tai bent aiškiais ir griežtomis šios krypties simpatijomis⁶. Visa, kas kilę iš liaudies, iš plačiųjų gyventojų masių, jam pasidarė brangu ir sektina. Vėliau, kaip matysime, tokios pažiūros lėmė kelio išvien su Lietuva pasirinkimą.

Atitrūkusį nuo Lietuvos M. Römerį žinios apie besiplečiantį lietuvių tautinį judėjimą pasiekė tik studijų pabaigoje – apie 1900–1901 metus.

Netikėčiausia jam buvo suvokimas, kad lietuvių tautinis judėjimas atšlyja nuo lenkų, eina savo atskiru keliu, stengdamasis sukurti savarakišką tautinį vienetą. Tai kėlė prieštarigus jausmus, iš pagrindų griovė dar vaikystėje susikurtą vaizdinį – neatsiejamai bendrą Lietuvos ir Lenkijos likimą⁷.

Grįžęs į tėviškę, M. Römeris plačiau sužinojo apie šį jam naują reiškinį, išgirdo įvairių savo socialinės-tautinės aplinkos žmonių vertinimų. M. Römeriui piršosi nuomonė, jog tik menka jų mažuma jaunam judėjimui reiškianti prielankumą, o dauguma žiūrinti skeptiškai arba iš viso nekreipianti dėmesio, laikanti jį nerimta vaikiškų svajonių išmone. Pagaliau M. Römeris patyrė, kad tarp vietos dvarininkų radosi ir tokių, kurie apie šį judėjimą kalbėję su patyčiomis arba net su neslepama neapykanta. Bet tai nepadarė poveikio pačiam M. Römeriui – šis tautinio lietuvių judėjimo atžvilgiu iš karto nusistatė palankiai, o ginčiuose su kai kuriais vietos dvarininkais net ir nevengė jo ginti.

Labiausiai šis judėjimas imponavo, pasak M. Römerio, dėl to, kad tai buvo ne pavienių žmonių pastangų rezultatas, o tiesiog pačios liaudies judėjimas, apėmęs plačius gyventojų sluoksnius. Tuo naujasis judėjimas kaip tik ir atitiko jo studijų Peterburge metais išpuoselėtą demokratinę-liaudinę idėją.

Nepalyginamai sunkiau M. Römeriui sekėsi atsakyti į savaime šioje situacijoje kilusį klausimą, kokia lietuvių judėjime turinti būti jo paties pozicija. M. Römeris jautėsi nesąs ir niekada nebūsiąs lietuvių tautinio judėjimo priešininkas, bet jį slėgė sunkios abejonės, ar derėtų tapti aktyviu šio visuomeninio proceso dalyviu.

Taip kankinamas svarstymų ir dvejonių, M. Römeris ėmė vaizduotis, kad lietuvių tautinis judėjimas, siekdamas sukurti ne teritorinį, o gryną lietuvių tautinį vienetą, suskirstąs krašto visuomenę tautybės požiūriu: jo nuomone, šis judėjimas tegalės reikštis kaip grynai lietuviškas, besire-

⁶ Auto-zyciorys profesora Michała Römera, I. 29.

⁷ „Prof. Mykolo Römerio autobiografija“, p. 230.

⁸ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 188.

⁹ Ibid., p. 188–189.

miantis išimtinai lietuvių kalba ir kitataučius paliekąs už būsimo naujo darinio ribų.

Panašiems samprotavimams davė peno kartais pasiekiančios žinios apie atsirandantį lietuvių nusiteikimą prieš lenkus, net ir apie neapykantos apraiškas. Pastarąjį reiškinį M. Römeris išgyveno itin skaudžiai, nors save patį ir ypač pažįstamus lenkus polemikos įkarštyje mėgino įtikinti, kad tokį lietuvių nusiteikimą gimdo lietuvių valstiečių socialinis antagonizmas išnaudotojams dvarininkams, kurių daugumą sudarė lenkai arba bent tokiais jie save laikė.

Taigi pamažėl įtikėdamas, kad lietuvių tautinis judėjimas atsiriboja ir tolsta nuo nutautusių tėvynainių, M. Römeris, iki šiol save laikęs tiek lietuviu, kiek ir lenku, pagaliau ryžosi apsispręsti lenkų tautybės naudai, neatmesdamas galimybes, greičiau, net ir vildamasis, kad gyvenimo ir veiklos keliai jį vis tiek kada nors suvesią su lietuviais į bendrą darbą.

Štai tokie rimti pokyčiai įvyko jaunuolio galvosenoje pirmaisiais XX a. metais. Žinoma, dar negalutiniai, ne visais atžvilgiais pakankamai suvokti ir brandūs, nes, šiaip ar taip, M. Römeris tada dar tebuvo labai jaunas: aukštąjį teisės išsilavinimą įgijo turėdamas vos 21 metus amžiaus. Apie tą laiką, praėjus daugeliui metų, M. Römeris rašė, jog tada dar nesupratęs, kad jo oda esanti

„savotiška – ne grynai lenkiška ir ne grynai lietuviška, bet ypatinga sukombinuota, kurioje randasi taip lenkystės, taip lietuvių žymės – sena Adomo Mickevičiaus oda, ypatingas mūsų tėvynės istorijos padaras, – oda, kurioje ir siela yra ypatinga – ne lietuviška, bet ir ne lenkiška“¹⁰.

M. Römeris 1901 m. puikiai baigė Imperatoriškąją teisės mokyklą, gavo pirmos rūšies diplomą, suteikiantį jam valdininkišką titulinio patarėjo rangą, ir buvo paskirtas Teisingumo ministerijos žinion. Tačiau, likdamas ištikimas savo politiniams įsitikinimams, jis nesusigundė garantuota karjera caro įstaigose ir, kaip šiuo atveju reikalavo galiojanti tvarka, iš karto atsistatydino.

Tėvų materialiai remiamas, M. Römeris išvyko į Vakarų plėsti ir gilinti žinių¹¹.

Dar galutinai neapsisprendęs dėl tolesnių studijų krypties, 1902 m. pradžioje jis įsirašė laisvuju klausytoju į Krokuvos Jogailos universiteto Filosofijos fakultetą. Pavasario semestrą lankė čia istorijos skyriaus paskaitas. Bet jį labiau traukė ne politinė istorija, o socialiniai dalykai, jam rūpėjo geriau pažinti teisės pagrindą sudarančius visuomeninius reiškinius.

Surinkęs Krokuvoje reikiamą informaciją, tą pat metų rudenį jis atvyko į Paryžių ir įstojo į Laisvąją politinių mokslų mokyklą. Nesitenkindamas studijomis vien šioje pasaulinio garso aukštojoje mokykloje, M. Römeris dar dvejus metus lankė civilinės teisės paskaitas Paryžiaus universiteto Teisės fakultete bei žymaus rusų istoriko prof. Maksimo Kovalevskio ir kai kurių kitų mokslininkų skaitomas paskaitas rusų emigrantų Paryžiuje įsteigtoje Laisvojoje aukštojoje mokykloje.

Greta tokių intensyvių studijų, M. Römeris, dabar jau nebesislapsydamas, pasinėrė į plačią visuomeninę veiklą. Palankias tam sąlygas sudarė aplinkybė, kad Paryžiuje jis rado gausią ir aktyvią lenkų studijuojančio jaunimo koloniją. Be ilgų svyravimų M. Römeris įsitraukė į artimesnį savo pažiūroms socialistinės pakraipos lenkų jaunuomenės judėjimą, Paryžiuje susispietusį draugijoje „Spójnia“, kuri įėjo į „Pažangiojo lenkų jaunimo sąjungą“, federaciniais pagrindais vienijusią daugelio Vakarų Europos universitetinių miestų tos pačios pakraipos lenkų studentų organizacijas. Jis dalyvavo Sąjungos suvažiavimuose Ciūriche (1902), Lieže (1903), buvo renkamas šios sąjungos valdybos sekretoriumi, o vėliau ir generaliniu sekretoriumi (pirmininku)¹².

Plačių užmojų visuomenininkas neužsisklendė vien lenkų jaunimo veikloje. Kartais jis lankydavosi rusų jaunimo rengiamuose susirinkimuose ir mitinguose, domėjosi prancūzų visuomeniniu judėjimu, ypač sindikalizmu, o kurį laiką – ir anarchijos ideologija¹³.

O štai su lietuvių organizacijomis M. Römeris pradžioje jokių ryšių nepalaikė. Tiesą sakant, tokių organizacijų beveik nebuvo. Nors jaunimo, kilusio iš Lietuvos, Paryžiuje tuo metu būta nemaža, bet jis tartum ištirpo lenkų kolonijoje, o vyresnio amžiaus emigrantai, daugiausia čia suplaukę po 1863 m. sukilimo, nuosekliai gavino tradicinę bajorišką Lenkijos-Lietuvos vienybės idėją ir todėl atskirų lietuviškų draugijų nesudarė, išskyrus bene vienintelę išimtį.

Tose pačiose patalpose, kuriose veikė „Spójnia“, buvo prisiglaudusi 1896 m. nuo lenkų demokratų atsiskyrusi¹⁴ Paryžiaus lietuvių draugija „Želmuo“, o tiksliau – garsioji jos lietuviškų leidinių biblioteka, tilpusi knygų spintoje. Veikliausias draugijos narys tuokart buvo jaunas Stanislovas Gieršinskis, draugijos iniciatorės ir vienos steigėjų (kartu su Mi-

¹⁰Ibid., p. 190.

¹¹„Trumpos biografinės žinios“, LVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 129.

¹²„Prof. Mykolo Römerio autobiografija“, p. 231.

¹³„Mykolo Römerio autobiografija“, p. 193.

¹⁴V. Abramavičius, „Paryžiaus lietuvių draugija „Želmuo“ ir jos biblioteka“, – *Bibliotekinin-kystės ir bibliografijos klausimai*, t. 3, Vilnius, 1964, p. 150.

kalojumi Akelaičiu) Marijos Bukauskaitės-Gieršinskienės, emigravusios iš Lietuvos po sukilimo, sūnus¹⁵.

Kaip tik jam 1904 m. pradžioje į šią draugiją pavyko įtraukti M. Römerį, kuris, nors ir pasiryžęs lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu apsiriboti pasyvia pozicija, vis dėlto jautė šiam judėjimui šiltus jausmus: pasak jo, išbraukdamas iš savęs lietuvybę, jis sau atliko tarsi chirurginę operaciją, kliudžiusią tiktai sąmonę, bet ne pačią sielos esmę, iš kurios lietuvybės elemento niekada nepajėgė išrauti¹⁶.

Būdamas negausus, „Želmuo“ platesnės veiklos nepajėgė išrutulioti¹⁷. M. Römerio atmintyje išliko vos vienas šios draugijos narių susirinkimas, kuriame jam tekę dalyvauti: ten susiję tik keli žmonės, nes daugiau ir nebūta narių. Nors vienas draugijos tikslų buvo vienyti Prancūzijos lietuvius ir išsaugoti gimtąją kalbą, susirinkime kalbėta lenkiškai, nes tarp susirinkusiųjų tesėdėjęs vienas tikras lietuvis – amatininkas Pautienis, o kiti lietuviškai kalbėti nemokėję.

Kilusių iš Lietuvos studentų visuomeninį gyvenimą Paryžiuje labai pagyvino ir net pakreipė nauja vaga (besibaigiant 1903 m. ar 1904 m. pradžioje) atvykusi semtis mokslo žinių jaunuomenės grupė. Jų siela ir pripažintu lyderiu tapo iš Rokiškio apskr., Audros kaimo, kilęs Juozas Petrulis (1876–1958), vėliau jis Lietuvoje dirbo mokytojo darbą. Tuokart buvo įprasta dangstyti slapyvardžiais, ir J. Petrulis pasivadino Benediktu Audra (pagal tėvavardį ir gimtojo kaimo pavadinimą).

Į Paryžių J. Petrulis atvyko iš Šveicarijos, kur (Friburge 1900 m., Berne 1901–1904 m.) buvo studijavęs istoriją, filosofiją, gamtos mokslus, matematiką. Abiejuose miestuose jis buvo palikęs veiklaus organizatoriaus pėdsaką, prisidėjęs prie tose vietose gyvenusios lietuviškos jaunuomenės draugijų steigimo.

Paryžiuje J. Petrulis netruko susipažinti su čia gyvenančiais lietuviais, taip pat su kilusiais iš Lietuvos studentais – pažangiojo lenkų jaunimo atstovais ir pasirūpino užmegzti tarp jų nuolatinis organizacinius ryšius. Draugija „Želmuo“ jo netenkinio, nes įžiūrėjo ją nukrypus į prolenkiškas pozicijas.

1904 m. vasario–kovo mėn. jo iniciatyva vyko pasitarimai naujos organizacijos kūrimo reikalui. Pasitarimų metu nusistatyta atsiriboti nuo lenkų nacionalistų, kurie nepritarė savitam Lietuvos keliui, o į organizaciją įtraukti ne tik lietuvių, bet ir kitų tautybių žmonių, kilusių iš Lietuvos, kurie laikė priederme vadovavimąsi savo krašto gyventojų interesais¹⁸. Svarbiausias reikalavimas buvo, kad organizacijos nariai pritartų krašto savarankiškumo siekiams¹⁹. Organizaciją nutarta pavadinti „Lit-huania“.

J. Petruiliui pirmą kartą aplankius M. Römerį ir pasiūlius šiam prisidėti prie „Lithuania“ veiklos, M. Römeris atsakė neigiamai paaiškindamas, jog nors ir jaučias nuoširdžių simpatijų lietuvių tautiniam judėjimui, būdamas lenkas, nenorįs klastoti lietuvių darbo savo veikla.

J. Petrusis keletą kartų ilgai kalbėjosi su M. Römeriu, įtikinėjo, kad šis, nors ir lenkas, bet gyvenęs Lietuvoje, tad ne tik galįs eiti drauge su savo kraštu, bet ir turįs atlikti piliečio pareigą, kad lietuvių tautinis judėjimas esąs ir jo, kaip Lietuvos piliečio, reikalas. Į M. Römerio atmintį įsirežė J. Petrulio žodžiai, jog Lietuva esanti tam tikras istorinis gyvas socialinis junginys, apimantis visą kompleksą įvairių kitų junginių, ir jog pats Römeris, kaip Lietuvos pilietis, esąs šio junginio dalis, todėl jam nepavyksią išvengti socialinio bendravimo Lietuvoje, savo, kaip piliečio, ryšio su Lietuva²⁰.

J. Petrulio argumentai krito į senokai parengtą dirvą. Jo žodžių M. Römeris tarsi laukė, kaip laukia vandens troškulio kamuojamas žmogus, ir šie žodžiai jam beveik nekėlė abejonių. Atvirksčiai: „Aš pajutau, – rašė M. Römeris, – kad Lietuva man yra brangesnė negu Lenkija, kad tikroji mano tėvynė kaip tik Lietuva“. Tarsi sunkus akmuo nusirito nuo širdies. Šioje šviesoje, pasak M. Römerio, viskas pasidarę „taip sava, taip įprasta, taip aišku, ... lyg bučiau grįžęs į mano jaunystės ir kudikystės jausmų ir sąvokų šaltinius“²¹.

M. Römerio manymu, jo, bajorijos atstovo, išpažįstamos demokratinės idėjos buvo minties darbo produktas, jaunystės idealų, o ne konkrečių gyvenimo sąlygų poveikio padarinys. O valstietiškos kilmės J. Petrulio demokratiškumo šaknys glūdėjo, atvirksčiai, liaudies socialinio gyvenimo dirvoje. Dėl šios priežasties demokratiškos J. Petrulio nuostatos rodėsi konkretesnės, realesnės, labiau pritaikytos gyvenimui, vadinasi, gyvybiškesnės, veiksmingesnės²². Todėl J. Petrulio atvykimas į Paryžių ir ypač jo idėjos darė didžiausią įtaką Römerio pažiūroms, nusiteikimui ir veiklai.

Taip užsimezgsią ilgalaikę judviejų draugystę vertino pats M. Römeris ir liko Petruiliui dėkingas visą gyvenimą. „Jei kas mano gyvenime

¹⁵J. Rimantas, „Petras Rimša pasakoja“, LNB, f. 47, b. 337, l. 149.

¹⁶„Mykolo Römerio autobiografija“, p. 195.

¹⁷A. Janulaitis, „Mikalojus Akelaitis“, Vilnius, 1969, p. 72–73.

¹⁸M. Römeris, op. cit., p. 56.

¹⁹J. Rimantas, „Petras Rimša pasakoja“, l. 152.

²⁰„Mykolo Römerio autobiografija“, p. 196.

²¹Ibid., p. 197.

²²M. Römeris, op. cit., p. 55.

buvo ar bus padaryta naudingo ir gero Lietuvai, tai šiame yra ne tiktai mano, bet ir Tavo nuopelnas, mano drauge“, – po daugelio metų rašė M. Römeris, kreipdamasis į J. Petruļį²³. Dar vėliau, viename laišku, rašytų J. Petruļiui 1939 m., jis tęsė: „Jūs esate vienas tų žmonių, kurie labiausiai yra paveikę visą mano likimą“²⁴.

O tada M. Römeris su visa jam būdinga energija kibo į besikuriančios „Lithuania“ darbą.

Organizacija nebuvo gausi, be to, ir jos narių dauguma nenusistovėdavo – išvykdavo iš Paryžiaus vieni, įsiliedavo į ją naujai atvykę. Į šią draugiją, be Petruļio ir Römerio, iš „Želmens“ atėjo keturi broliai ir seserys Gieršinskiai (Karylė, Marija, Henrikas ir Stanislovas), čia 1904 m. reiškėsi Boleslovas Buika (Bolesław Buyko), Zigmas Federavičius ir jo žmona Milavskytė, Marija Micevičiūtė, Oginskytė (Jasaitienė), Marija Putvinskytė (Žmuidzinavičienė), Rimgaila, Petras Rimša, Vainilavičiūtė, Antanas Vivulskis²⁵. Vėliau į Paryžių atvyko ir į draugijos veiklą įsiliejo Tadas Ivanauskas, Antanas Žmuidzinavičius.

Pasak M. Römerio, draugijoje „Lithuania“ Lietuvos lenkų buvę daugiau nei lietuvių, bet visus juos vienijusi

„karšta šalies meilė, tikras, neveidmainis troškimas pažinti lietuvių judėjimą ir jų liaudies reikalus, galop, ypač smarkus noras suprasti, kokia gi turi būti mūsų – Lietuvos lenkų pozicija, kaip Lietuvos piliečių“²⁶.

Draugijos veikla buvusi plati ir įvairi. Rinkta lietuviški periodiniai leidiniai, iš „Želmens“ perimta biblioteka, išleista lietuviškų atvirukų, įsteigta skaitykla. Svarbiausias baras – susirinkimų su diskusijomis rengimas (čia vienas aktyviausių buvo M. Römeris). Jų metu kalbėta apie lietuvių tautinį renesansą, nagrinėti pilietiškumo, lietuvių spaudos reikalai. Pokalbiai vykdavo lenkų kalba.

Draugija organizavo ir viešų paskaitų apie Lietuvą. Viename šio pobūdžio renginių M. Römeris skaitė referatą „Etnografiniai ir kultūriniai santykiai Lietuvoje“. Rimtas darbas atkreipė visuomenės dėmesį – referatas 1906 m. buvo paskelbtas Krokuvos žurnale „Kultura“ ir išspausdintas atskira knygele (M. Römer, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, Kraków, 1906).

Draugijos nariai visi drauge lankė muziejus, vykdavo į ekskursijas po Paryžių ir jo apylinkes.

Organizacijos „žydėjimo gadyne“ M. Römeris laikė 1904 m. pavasarį. Dar didesni rodėsi ateities užmojai. „Lithuania“ tikėjosi užsiimti užsienyje besimokančios lietuvių jaunuomenės šalpa. J. Petruļis kėlė mintį,

kad draugija „Lithuania“ turinti imtis iniciatyvos įkurti užsienio lietuvių draugijų sąjungą, pati tapdama jos centru. Deja, idėjos liko neįgyvendintos, nes nebuvo kam rimtai tuo užsiimti²⁷. Neramaus būdo Petrus Paryžiuje, kaip iki tol ir kitur, neužsibuvo: po metų jis patraukė į Angliją. Jam išvykus, draugijos veikla apslopo, diskusijos susirinkimuose išblėso, neteko buvusio gyvumo²⁸.

Tačiau draugijos „Lithuania“ pasėta sėkla nepražuvo. Darbas draugijoje M. Römeriui reikšmingas ne tik neišdildomais įspūdžiais („Gerai atsimenu dar tuos laikus“, – 1938 m. rašė M. Römeris T. Ivanauskui iš Hagos, kur Tarptautiniame teisingumo tribunole atstovavo Lietuvai, – kai mes, būdami studentais Paryžiuje, drauge viename lenkų jaunimo susirinkime skaitėme referatus apie Lietuvą ir lietuvių judėjimą²⁹). Ši veikla jam tapusi „Lietuvos pilietybės akademija“, davusi neįkainojamos naudos jo, ir ne tik jo, politinei orientacijai ir tolesnei veiklai³⁰. Kito „Lithuania“ nario – P. Rimšos nuomone, draugija dėl negausumo bei narių kaitos negalėjo išplėtoti ypatingos veiklos, tačiau „Lithuania“ neabejotinai padėjo kai kam iš savo narių išsiugdyti blaivų ir sveiką požiūrį į Lietuvą³¹, ne vieną savo narį pastūmėjo į būsimą veiklą³².

1905 m. vasarą M. Römeris baigė visą Laisvosios politinių mokslų mokyklos socialinio-ekonominio skyriaus kursą. Labai gerai buvo įvertintas jo diplominis darbas „Agrarinis klausimas Rusijoje“, puikiai jis išlaikė egzaminus. Visus, išskyrus vieną – socialinės ekonomijos, per kurį netikėtai suklupo. Gal koją pakišo savanoriškai prisiimtas didžiulis akademinis krūvis, gal intensyvi visuomeninė veikla, o gal... užsimezgęs romanas su Suzanne Richard (Siuzan Rišar) – gražule prancūzaitė iš vieno Paryžiaus priemiesčių. Juk M. Römeriui tuokart buvo dvidešimt penkeri...

Egzamino perlaikymas buvo paskirtas rudeniiui. Vasarai Römeris susiruošė į tėviškę. O Lietuva jį sutiko audringais politiniais įvykiais ir ryžtingu tėvų pasipriešinimu galimai sūnaus santuokai Paryžiuje.

²³ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 197.

²⁴ Mykolo Römerio 1939 11 05 laiškas Juozui Petruliui (Petrulio Jok. nuosavybė).

²⁵ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 197–198.

²⁶ M. Römeris, op. cit., p. 56.

²⁷ J. Rimantas, „Petras Rimša pasakoja“, l. 156.

²⁸ M. Römeris, op. cit., p. 55–56.

²⁹ Mykolo Römerio 1938 06 21 laiškas T. Ivanauskui, LMAB, f. 300, b. 1054, l. 2.

³⁰ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 198.

³¹ J. Rimantas, „Petras Rimša pasakoja“, l. 160.

³² M. Biržiška, „Prof. Mykolas Römeris“, – *Tremties keliai*, Tübingen, 1947, p. 538.

Grįždamas iš Paryžiaus į Lietuvą, jokių ateities planų M. Römeris nekūrė. Tačiau, susidūręs su revoliuciniu pakilimu, kurio socialiniams, o ypač tautiniams siekiams pritarė, bet į kurį dėl savo dvarininkiškos padėties vengė aktyviau įsijungti, Römeris užsidedė noru skleisti Paryžiaus „Lithuania“ jam įkvėptas pilietiškumo idėjas – nusprendė sukurti iš Lietuvos lenkų tokią demokratinę srovę, kuri sutaikytų juos su atgimstančia lietuvių tauta, suderintų šių dviejų vieno krašto jėgų pastangas, parengtų dirvą solidariam jų, taip pat gudų ir žydų judėjimui už politinę laisvę, Lietuvos savarankiškumą, demokratijos įdiegimą³³.

Apsigyvenęs Vilniuje, tų pat metų rudenį Römeris užmezgė ryšius su keletu pažangių ir radikalių žmonių iš vietos lenkų, ypač jaunuomenės, ir rado pritarimą savo mintims. Buvo sumanyta įsteigti dienraštį.

1906 m. vasario mėn. pasirodęs laikraščio „Gazeta Wileńska“ pirmas numeris – draugijos „Lithuania“ idėjų, M. Römerio parsivežtų iš Paryžiaus, pirmasis vaisius. Pirmas, bet ne paskutinis!

Galų gale reikia pasakyti, kad, Juozo Keliuočio tvirtinimu, lietuvių tautinio atgimimo idėjomis M. Römeris pasiėmęs kiek vėliau, kai susipažino su lietuvių literatu Juozapu Albinu Herbačiausku, 1906–1907 m. gyvendamas Krokuvoje³⁴. Pats Römeris taip pat pripažino esąs vienas tų, kurie:

„ačiū jam [Herbačiauskui – M. M.], rado savo tikrąjį gyvenimo kelią ir sugebėjo pažinti ir nustatyti savo tikrąją sudėtingą Lietuvos lenko, kaip tam tikros lietuvių kategorijos, esmę“³⁵.

Tačiau šie teiginiai neprieštarauja anksčiau išdėstytiems faktams. M. Römeris sutiko J. A. Herbačiauską po to, kai jau buvo suradęs vietą lietuvių tautiniame renesanse, jau buvo patyręs caro valdininkų persekiojimą už darbą laikraštyje „Gazeta Wileńska“, jau buvo priverstas laikinai apsigyventi emigracijoje. Pažintis su J. A. Herbačiausku lėmė, kad M. Römeris ėmėsi rimtų lietuvių tautinio atgimimo istorijos studijų. Jas vainikavo stambi monografija „Lietuva. Lietuvių tautinio atgimimo studija“ (*Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Kraków, 1908), kurią autorius laikė vienu svarbiausių savo gyvenimo darbų, suteikusių jam savotišką „pilietybės diplomą lietuvių tautinėje visuomenėje“³⁶. Bet tai jau buvo didžios pilietinės Mykolo Römerio veiklos tąsa, tikriausiai – kokybiškai naujo jos etapo pradžia.

³³ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 199.

³⁴ J. Keliuotis, „Sudeginęs tiltus“, *Literatūra ir menas*, 1977, nr. 27.

³⁵ M. Römeris, „J. A. Herbačiauskas – „sau žmogus““, *Lietuvos aidas*, 1932, nr. 59.

³⁶ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 215.

MICHAŁ RÖMER I MASONERIA WILEŃSKA(1911–1915)

Zbigniew Solak

Obowiązujący od 1822 r. reskrypt Aleksandra I zakazujący wszelkim tajnym stowarzyszeniom o charakterze wolnomularskim działalności na terenie Cesarstwa Rosyjskiego sprawił, iż aktywność łóż w Królestwie Polskim i na Litwie zamarła praktycznie na długie dziesięciolecia, jeśli pominąć nieliczne przypadki adeptów „sztuki królewskiej“ zaprzysiężonych w krajach zachodniej Europy. Zmiany wywołane szybkim rozprzeszczerzeniem się idei liberalnych i demokratycznych, zapoczątkowane w końcu XIX wieku, oraz wybuch rewolucji 1905 r. pozwoliły na reaktywowanie łóż wolnomularskich zarówno na terenie Rosji, jak i Królestwa Polskiego. Pierwsze loże rosyjskie zostały utworzone w 1906 i 1907 w Moskwie i Petersburgu pod patronatem Wielkiego Wschodu i Wielkiej Łoży Francji. Niezależnie od nich odradzało się wolnomularstwo na ziemiach Królestwa Polskiego. Pierwsza warszawska loża pod nazwą „Wyzwolenie“ powstała nieco później, bo w 1909 r. pod patronatem Wielkiego Wschodu Francji z inicjatywy grupy radykalnej inteligencji. W gronie jej organizatorów znaleźli się m. in. Rafał Radziwiłłowicz, Tadeusz Gątecki (Andrzej Strug), Antoni Eryk Natanson, Maksymilian Malinowski, Stanisław Patek i Zygmunt Chmielewski¹.

Odrodzenie wolnomularstwa na Litwie nastąpiło przy końcu 1910 r. za pośrednictwem masonerii rosyjskiej, kiedy to w Wilnie ukonstytuowała się loża „Jedność“². Stanowiło to odstępstwo od dotychczasowej tradycji, zgodnie z którą tutejsze loże powstawały z inspiracji łóż polskich. W pewnym sensie tłumaczyć to może fakt, że jej inicjatorami byli bracia Jerzy i

¹Szerzej o masonerii polskiej i rosyjskiej patrz: Ludwik Hass, *Ambicje, rachuby, rzeczywistość. Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej 1905–1928*. Warszawa 1984 s. 61–88; tegoż, *Rosyjskie wolnomularstwo lat 1906–1918*, „*Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej*“, T. VII: 1971 s. 127–178; tegoż, *Działalność wolnomularstwa polskiego w latach 1908–1915*, „*Kwartalnik Historyczny*“ 1967, nr 4 s. 1045–1063; tegoż, *Liberałowie, ezoterycy, pilsudczycy*, „*Dzieje Najnowsze*“, 1973, nr 3 s. 53–96; w ograniczonym zakresie Leon Chajn, *Polskie wolnomularstwo 1920–1938*, Warszawa 1984.

²Wszystkie pomieszczone w niniejszym artykule dane dotyczące łóż wileńskich pochodzą z „*Dzienników*“ M. Römera. T. I, IV, V, XXVII sygn. F-138-2228, 2230, 2231, 2253 przechowywanych w Centralnej Bibliotece Akademii Nauk Litwy.

Eljasz Rommowie oraz Antoni i Iwan Łuckiewiczowie, zatem przedstawiciele narodowości żydowskiej i białoruskiej³. Na jej czele stanął lekarz Jerzy Romm (Cz cigodny). Zgodnie z obowiązującymi regułami liczebność loży wahała się od 7 do 14 członków, a po jej przekroczeniu zobowiązana była do podziału i wyodrębnienia nowej. Pod względem narodowym „Jedność“ miała charakter mieszany, odpowiadający zróżnicowaniu etnicznemu ziem b. W. X. Litewskiego. W jej składzie znaleźli się obok wyżej wymienionych, Polacy: dr Ludwik Czarkowski (brat dozorca, zastępca Cz cigodniego), Witold Abramowicz, Bronisław Krzyzanowski, Zygmunt Nagrodzki, Jan Boguszewski i Michał Römer, Litwini: Mykolas Biržiška, Mykolas Sleževičius, Rosjanie: Iwan Kraskowskij i Iwan Prozorow, oraz Żyd Bromson. W składzie pierwszej siódemki był także krótko Litwin Donatas Malinauskas⁴.

Wybitną postacią i przywódcą ideowym masonerii wileńskiej tego okresu był Michał Römer (1880–1945), który odegrał czołową rolę w jej rozwoju. Ponadto pozostawił w swych „Dziennikach“ cenną relację o tym okresie działalności, co wśród masonów należy do wyjątków⁵.

Sama postać Römera tyleż barwna, co złożona wymyka się jednoznacznym ocenom. Pochodził z rodziny ziemiańskiej, której majątek Bohdaniszki leżał w gubernii kowieńskiej. Wychowany został w tradycji polskości. Ukończył petersburską Szkołę Prawa (1901), studiował historię na Uniwersytecie Jagiellońskim (1901–1902), po czym kontynuował naukę we Francji. W czasie studiów w paryskiej École des Sciences Politiques należał do stowarzyszenia „Lithuania“. Tam pod wpływem Juozasa Petrusisa, uległ przyciąganiu niedawno rozbudzonego litewskiego ruchu narodowego. Odtąd stał się rzecznikiem harmonijnej współpracy polskolitewskiej. Po powrocie do kraju w 1905 r. osiadł w Wilnie, gdzie wykonywał zawód adwokata. Związał się z tamtejszym środowiskiem demokratycznym, aktywnie działając w wielu stowarzyszeniach zarówno polskich, jak i litewskich. W 1906 r. rozpoczął wydawanie „Gazety Wileńskiej“, na łamach której sformułował credo polityczne kierunku krajowego – orientacji, która za główne zadanie stawiała sobie wypracowanie płaszczyzny porozumienia między wieloetniczną ludnością ziem byłego W. X. Litewskiego. Uznając równorzędność wszystkich ludów zamieszkujących ziemie litewsko-białoruskie, kładła nacisk na własne tradycje, odrębność kulturową i pewien wspólny typ psychiczny ukształtowany przez wieki koegzystencji. Ten ostatni element szczególnie podkreślał sam Römer dowodząc, że duchowo Polacy litewscy zdecydowanie są bliżsi Litwinom, niż Polakom z Kongresówki czy Galicji. Głosząc prymat interesów całej ludności kraju nad interesami poszczególnych grup narodowościowych, demokraci-krajowcy starali się przeciwdziałać przejawom

nasilającego się nacjonalizmu. Ten sposób myślenia wywarł decydujący wpływ na działalność łóż wileńskich, z chwilą przystąpienia do nich znacznej liczby tamtejszych krajowców, co jak można przypuszczać stało się za sprawą Römera.

Przystępując do masonerii był Römer w pełni ukształtowanym ideowo człowiekiem, cieszącym się znacznym autorytetem w wileńskim środowisku. Z propozycją wstąpienia do loży zwrócił się do niego znajomy, działacz białoruski, redaktor „Naszej Niwy“ Iwan Łuckiewicz⁶. Samo zaprzysiężenie miało miejsce 13/26 marca 1911 r. Römer zanotował w swoim dzienniku:

„Ciekawy byłby dzień, a raczej wieczór dzisiejszy do opisania, ale zrobić tego nie mogę. Związany bowiem jestem przysięgą milczenia. Od dnia dzisiejszego w życiu moim będzie jedna gałąź działalności, która musi pozostać w bezwzględnej tajemnicy“⁷.

Po przyjęciu nowych członków, w połowie 1911 r. z łona „Jedności“ wyodrębniła się loża „Litwa“, na czele której stanął M. Römer. W jej składzie znaleźli się obok Römera – Abramowicz, Krzyżanowski, Nagrodzki, Sleżevičius, Kraskowski, Prozorow, A. Łuckiewicz, Bromson,

³M. Römer wymienia ich, jako osoby decydujące o doborze pierwszego składu „Jedności“. Dziennik, T. IV s. 404.

⁴Usunięty z loży, gdyż – jak pisał Römer – „wszyscy nowo wstępujący gorszyli się jego obecnością, znając go, jako człowieka nieczystego politycznie, nie cofającego się nawet przed kontaktami z rządem [rosyjskim – Z.S] dla nacjonalistycznych celów litewskich“. Dziennik, T. IV s. 404.

⁵Przy nikłej bazie źródłowej i wielu niejasnościach w literaturze poświęconej dziejom masonerii polskiej świadectwo M. Römera nabiera szczególnej wagi. Historię wileńskiego wolnomularstwa opisał on na ostatnich stronach (403–404) IV tomu swego „Dziennika“, po podjęciu decyzji o przedostaniu się z Wilna do Legionów Polskich. „Dziennik“ ukrył u siostry Elwiry Mieczkowskiej. W przypadku jego śmierci miał być przez nią przekazany Aleksandrowi Zasztowtowi z poleceniem zdeponowania go w Muzeum w Rapperswilu, z zastrzeżeniem prawa publikacji po upływie 50 lat. Ponadto drobne wzmianki dotyczące masonerii w mniej lub bardziej zakamuflowanej formie rozsiane są w różnych tomach liczącego przeszło 40 tomów „Dziennika“.

⁶Pod datą 7/20 marca 1911 Römer zapisał: „Pod wieczór przyszedł Iwan Łuckiewicz i oznajmił mi, że w niedzielę miejscowa loża związku masonskiego postanowiła mnie przyjąć do swego łona. Podobno jeden tylko „brat“ na tym posiedzeniu podnosił zarzut przeciwko mnie, mianowicie ten, że lubię zahulać, ale przyjęty zostałem jednogłośnie. Podobno od miesiąca, odkąd zaszła mowa o moim przyjęciu, byłem śledzony i badany przez 2 „braci“ – oczywiście że bez mej wiedzy“. Dziennik, T. I s. 66.

⁷Dziennik, T. I s. 72.

oraz krótko Eljasz Romm (zmarł w 1912). Cechą charakterystyczną tego okresu działalności obu łóż wileńskich była znaczna rotacja ich członków. Z „Jedności“ do „Litwy“ przeszli: Jan Piłsudski, Aleksander Zosztowt, Budny i M. Biržiška. Ponadto wstąpili Kazimierz Ostachiewicz, Edward Sokołowski i Władysław Osmołowski, Białorusin Waclaw Łastowski oraz duża grupa Litwinów: Vaclovas Biržiška, Pelikšas Bugailiškis, Vaclovas Bielskis, Andrius Bulota, Jonas Vileišis, Jurgis Šaulys i przyjęta w 1915 r. Felicija Bortkevičienė, pierwsza kobieta w łóżach wileńskich. W 1913 r. opuściła łóże duża grupa Polaków m. in. Piłsudski, Budny, Nagrodzki, Krzyżanowski i Abramowicz⁸.

W swej działalności wileńskie łóże zrezygnowały praktycznie z obrzędowości. Rytuał zachowano jedynie przy przyjmowaniu kandydatów, zresztą też ograniczony do niezbędnego minimum⁹. Pozostając wiernymi tradycyjnym zasadom wolnomularstwa, masoni wileńscy starali się w sposób aktywny oddziaływać na rzeczywistość polityczną.

„Założeniem naszym – pisał Römer – są hasła braterstwa, miłości, wolności ducha ludzkiego. Chodzi nam o to, aby hasła te były nie tylko głoszone, jako sztandar, jako symbol frazesu, który się wypisuje na wrotach więzień i organów oraz narzędzi gwałtu nad żywym twórczym duchem ludzkim, lecz żeby stały się one realną rzeczywistością sumienia, czynu i stosunków współzycia ludzkiego“¹⁰.

Było to zgodne z obowiązującą od końca XIX w. tendencją, kiedy to łóże wolnomularskie rezygnując z dawnych mistycznych i abstrakcyjnych dyskusji, porzuciły dotychczasową rezerwę wobec życia politycznego. Szczególny ucisk panujący w imperium carów, stojący w jaskrawej sprzeczności z humanitarnymi założeniami masońskimi, dodatkowo uzasadniał takie zaangażowanie¹¹. Wileńscy adepci „sztuki królewskiej“ reprezentowali szeroki wachlarz orientacji partyjnych, choć ze zdecydowaną przewagą działaczy o poglądach demokratycznych i radykalno lewicowych. Wielu z nich, o ile nie pozostawało czynnymi członkami partii socjalistycznych, to przynajmniej w młodości należało do kółek marksistowskich¹². Pozostali, nie związani formalnie z żadnym ugrupowaniem partyjnym, reprezentowali podobne poglądy, typowe dla tzw. postępowej inteligencji. Sprawa przynależności partyjnej miała zresztą niewielkie znaczenie przy inicjacji kandydatów. O tej kwestii Römer pisał:

„Nie wyjąłamiemy partii politycznych, nie odrywamy od nich nikogo. Partie mają swoje własne zadania, które są w postępowym

ruchu ludzkości niezbędne. O ile tylko kierunek partii nie przeciwstawia się wyraźnie naszym założeniom, o tyle partyjność naszych braci nic nas nie obchodzi¹³.

Działalność masonerii wileńskiej lat 1911–1915 przenikała się wzajemnie z działalnością tamtejszych demokratów-krajowców. Wręcz niepodobna obecnie przesądzić, które z inicjatyw społecznych czy politycznych podejmowane przez tych ostatnich były wynikiem ustaleń powziętych w lożach, a które powstały poza nimi. Potwierdza to Römer w swoim „Dzienniku”: „Pod własną firmą [wolnomularską – Z. S.] żadnego działania nie prowadzimy, ale w wielu sprawach i ruchach inicjatywa i dyrektywy u nas się wytwarzają. Wielki mają wpływ nasze loże na konsolidowanie się w świadomości braci stanowiska krajowego¹⁴. Niewątpliwie do takich inicjatyw należało wysunięcie kandydatury adwokata Bronisława Krzyżanowskiego w wyborach do IV Dumy w 1912 r. Wolno przypuszczać, że przedmiotem dyskusji w lożach było wydawanie „Kurieria Krajowego”, będącego efektem współdziałania demokratycznych elementów społeczeństw – polskiego i białoruskiego, który zaczął się ukazywać w grudniu 1912 r.¹⁵. W „Litwie” spotkała się niemal cała czołówka postępowców wileńskich, jak zwykło się ich określać, za wyjątkiem Ludwika Abramo-

⁸Römer w „Dzienniku” nie podaje powodów dla, których wymienieni opuścili loże.

⁹„Chodzi nam o treść, nie zaś o rytuał” – pisał Römer. Dziennik, T. IV s. 404.

¹⁰Dziennik, T. IV s. 403.

¹¹Zdaniem Römera – „dochodzimy, zwłaszcza tu w państwie rosyjskim, do określonego stanowiska politycznego przeciw rządowego, ponieważ ta organizacja państwowa, a moim zdaniem i sama państwowość rosyjska, jako konkretne zjawisko historyczne, – jest największą przeszkodą do realizacji tych naszych założeń”. Dziennik, T. IV s. 403.

¹²Socjalistami byli A. Zosztowt, E. Sokołowski, bracia Łuckiewiczowie, A. Janulaitis, V. Bielskis, M. Biržiška. Z PPS-em związani byli przez pewien czas W. Abramowicz i B. Krzyżanowski.

¹³Dziennik, T. IV s. 403.

¹⁴Dziennik, T. IV s. 404.

¹⁵Dziennik, T. I s. 449, 450; Szerzej zob. Jan Jurkiewicz, Polska myśl polityczna na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922. Poznań 1983 s. 76–77.

wicza i Tadeusza Wróblewskiego¹⁶. Nie bez znaczenia dla współkształtowania poglądów krajowych była łącząca to środowisko sieć wzajemnych powiązań towarzysko-zawodowych. W sądownictwie wileńskim pracowali Römer, Krzyżanowski, Bulota, Vileišis, Piłsudski i W. Abramowicz. Sam Römer jako członek zarządu Lietuvių Dailės Draugija (Towarzystwo Sztuki Litewskiej) i współpracownik białoruskiej „Naszej Niwy“, był postacią kluczową dla integracji tego środowiska.

Współpraca łóż wileńskich z lożami rosyjskimi, którym formalnie podlegały, nie układała się najlepiej. Dało się to zauważyć szczególnie od chwili, gdy te ostatnie na konwencji styczniowej 1913 r. postanowiły odzielić się od Wielkiego Wschodu Francji i powołały własną obediencję „Wielki Wschód Ludów Rosji“. W założeniu miała ona propagować idee „wolnej federacji Ludów“ zamieszkujących Cesarstwo Rosyjskie. W praktyce zdominowane przez działaczy partii kadeckiej loże petersburskie i moskiewskie w obliczu nadciągającej wojny usiłowały narzucić pozostałym lożom kierunek działalności odpowiadający państwowym interesom Rosji. Z chwilą wybuchu wojny tendencje te ujawniły się z całą mocą¹⁷. Dlatego niemal od początku dążeniem masonów wileńskich było powołanie autonomicznej formacji krajowej. Głównym orędownikiem takiego stanowiska był sam Römer, który stwierdzał:

„Nasze środowisko w grupach związku humanizmu [masonerii – Z. S.] jest jedynym, w którym jest ciągłe obcowanie elementów demokratycznych rozmaitych narodowości krajowych. Jest to jedyna organizacja międzynarodowościowa u nas, taka właśnie, która jest najbardziej powołana do zmanifestowania krajowych demokratycznych dążeń autonomiczno-państwowych wobec Petersburga“¹⁸.

Ten ambitny cel miał duże szanse powodzenia, gdyby nie wybuch wojny i związana z tym dezintegracja środowiska masonerii wileńskiej. Do utworzenia bowiem odrębnej obediencji obejmującej ziemie byłego W. X. Litewskiego wymagana była ilość 7 łóż. U schyłku 1914 r. na wspomnianym obszarze działało 5 łóż, trzy w Wilnie i po jednej w Witebsku i Mińsku. Trzecia loża wileńska pod nazwą „Białoruś“ wydzieliła się z „Litwy“ w październiku 1914 r. Przeszli do niej Anton Łuckiewicz, Bulota, Bugailiškis, Mykolas Biržiška, Kraskowski, Zosztovt i Ostachiewicz. Istniała jednak tylko formalnie, gdyż nadal zbierała się wspólnie z „Litwą“, a faktyczne wyodrębnienie miało nastąpić jesienią 1915 r.¹⁹

Wybuch wojny nie przerwał działalności łóż wileńskich. W ich imieniu Römer wyjeżdżał do Petersburga, gdzie w dniach 20 X/2 XI–22 X/4 XI 1914 r. uczestniczył w obradach Konwentu masonerii rosyjskiej. Postulat autonomii ziem Litwy historycznej, który przedstawił, nie znalazł zrozumienia u tamtejszych działaczy. Po pierwszych sukcesach rosyjskich na froncie zdecydowanie przeważały tendencje ekspansjonistyczne²⁰. Nowa sytuacja polityczna, powstała w związku z toczącą się wojną, nie pozostała bez wpływu na zachowania członków łóż. Na przełomie 1914 i 1915 r. w zintegrowanym dotąd środowisku poczęły się ujawniać pierwsze kontrowersje i polaryzacja stanowisk o podłożu narodowym. „Atoli i tu nawet, – pisał Römer – w naszym środowisku [masoneri – Z. S.], – nie da się zaprzeczyć obecności pewnych ukrytych elementów nacjonalizmu, aczkolwiek mitygowanych i wstydliwie pokrywanych pozorami innymi, (...)”²¹. Jeden z takich incydentów opisał on dokładnie: „Tak oto we środę [25 II/10 III 1915] w przemówieniach niektórych naszych Litwinów był stanowczo przeblask nacjonalizmu. Grzeszyli tym Bułat [Bulota] i Słazewicz [Sleževičius], aczkolwiek osłaniali to jaskrawym pozorem demokratycznym, – ściślej demagogią. Wiadomy jest klasyczny spór litewsko-białoruski o wspólność czy odrębność autonomii Litwy i Białej Rusi i o t. zw. kwestię „przyległości“ i Wilna. Litwini pragną odrębnej formacji państwo-autonomicznej terytorium litewskiego na zasadzie formuły „Sejmu

¹⁶Wokół postaci Tadcusza Wróblewskiego narosło wiele nieporozumień. Jakkolwiek fakt jego przynależności do wolnomularstwa wydaje się być bezsporny, to kreowanie go na przywódcę masonów wileńskich, jak czyni to H. Wisner, Litwa i Litwini. Olsztyn 1991 s. 127, nieodpowiada prawdzie. Także L. Hass i L. Chajm w swoich pracach wymieniają go, jako czołową postać wileńskiej placówki. Przeczą temu jednak „Dzienniki“ Römera, który znał go osobiście i był wielokrotnym uczestnikiem zebrań „czwartkowych“ w mieszkaniu Wróblewskiego. Niepodobna zatem, aby mógł pominąć jego osobę wymieniając członków łóż wileńskich. Najprawdopodobniej Wróblewski został inicjowany w jednym z warszawskich warsztatów i z nimi był związany, choć nie można wykluczyć, że nastąpiło to w Petersburgu, gdzie przez pewien czas pracował i należał do partii kadeckiej. Słusznie pisze K. Okulicz, że wspomnienia Maksymiliana Malinowskiego, na którego relację powołuje się większość autorów, „są dość bałamutne i zdają się płatać ówczesne zebrania szubrawców z wolnomularskimi. „Pamiętnik Wileński“, Londyn 1972 s. 32.

¹⁷Römer reprezentujący ówczesne środowisko wileńskie pisał: „(...) na Konwencie październikowym [1914] ostatnim w Petersburgu na który ja byłem delegowany, prądy imperialistyczne były silne [wśród braci Rosjan, a to, że ogromna ilość braci Rosjan rekrutuje się z kadetów, oczywiście wpływa na aspiracje państwowe w Masonerii Rosyjskiej“. Dziennik, T. IV s. 404.

¹⁸Dziennik, T. IV s. 400.

¹⁹Dziennik, T. IV s. 404.

²⁰Dziennik, T. IV s. 400.

²¹Dziennik, T. IV s. 400.

Litewskiego“ z r. 1905 z włączeniem do tego terytorium Wilna, jako stolicy, oraz „przyległości“, które do Litwy etnograficznej „ciążą“ pod warunkiem stwierdzenia tego „ciążenia“ w drodze plebiscytu. Białorusini pragną autonomii Litwy z Białą Rusią t.j. całego terytorium historycznego Wielkiego Xięstwa Litewskiego, a w żadnym razie nie godzą się na oddanie Litwie etnograficznej jakichś „przyległości“, pod którymi może być rozumiany zabór Białej Rusi katolickiej na rzecz imperializmu i nacjonalizmu litewskiego. Nie godzą się też na zrezygnowanie z Wilna, jako wspólnej stolicy. Kwestie te wy wpływają zawsze, ilekroć powstaje mowa o postulacie autonomicznym”²². W toczonych przez całą jesień 1914 r. dyskusjach wśród demokratów polskich w Wilnie, stojących na stanowisku krajowym zdecydowanie wygrała orientacja niepodległościowa. Programem jej stał się akces do ruchu legionowego pod hasłem federacji Litwy z Polską. W związku z tym trwały równoległe rozmowy sondażowe z demokratycznymi kołami litewskimi, celem pozyskania ich dla tej koncepcji. Ze strony litewskiej uczestniczyli w nich: Jurgis Šaulys, Andrius Bulota, Mykołas Biržiška i Jonas Vileišis. Stronę polską najczęściej reprezentował Römer, obok niego uczestniczyli w nich m. in.: Witold Abramowicz, Aleksander Zosztowt i Zygmunt Nagrodzki. Zestaw nazwisk rozmówców wskazuje wyraźnie, że szereg ustaleń musiało się odbywać za pośrednictwem kanałów masonskich. Prawdopodobnie one też posłużyły do nawiązania ścisłych kontaktów z partiami tzw. Bloku niepodległościowego w Warszawie, dokąd w grudniu 1914 r. i styczniu 1915 r. wyjeżdżał Römer. Z inicjatywy tegoż ugrupowania w warszawskim mieszkaniu adwokata Stanisława Patka doszło w dniu 8/21 marca 1915 r. do wspólnej narady polsko-litewskiej. Ze strony polskiej obok Patka udział wzięli: Rafał Radziwiłłowicz, Zygmunt Chmielewski, Władysław Malinowski, Stanisław Thugutt i Witold Abramowicz. Litwinów reprezentowali: Mykołas Sleżevičius i Jurgis Šaulys. Römer wystąpił na tym spotkaniu w charakterze pośrednika, jako znawca stosunków litewskich. Wszyscy uczestnicy tej narady byli wolnomularzami. W wyniku rozmów powstał projekt utworzenia Biura Informacyjnego polsko-litewskiego skupiającego demokratyczno – postępowe elementy obu społeczeństw²³. Po blisko dwumiesięcznych rokowaniach toczonych w Wilnie sprawa ostatecznie upadła z powodu odmowy Litwinów. Kończącym akordem działalności łóz wileńskich był udział ich delegatów w osobach Buloty i Zosztowta na konwencie masonskim w Petersburgu w dniach 24 V/6 VI–25 V/7 VI 1915 r.

W tym samym czasie Römer przygotowywał się do wyjazdu z Wilna, co ostatecznie nastąpiło 18/31 maja 1915 r. Myśl o przedostaniu się za kordon i wstąpieniu do Legionów Polskich dojrzewiała w nim od jesieni 1914 r., tj. od czasu gdy wszedł w kontakt z emisariuszami organizacji nie-

podległościowych. Nie odchodząc od stanowiska krajowego, w coraz większym stopniu zaczął się przekonywać do rozwiązań federacyjnych, w tym też duchu starał się oddziaływać na swoich polskich i litewskich przyjaciół. Wynikiem kilkumiesięcznych dyskusji było utworzenie w lutym 1915 r. konspiracyjnej organizacji uznającej Naczelny Komitet Narodowy za prawowitą reprezentację sprawy niepodległościowej i popierającej ruch legionowy. Głównym hasłem organizacji była federacja niepodległej Litwy z niepodległą Polską²⁴. Jej działalność nie wyszła jednak poza fazę organizacyjną. Swój akces do Legionów traktował Römer jako rodzaj misji, pragnąc być rzecznikiem państwowości litewskiej w ruchu legionowym. Jego wyjazd z Litwy w sposób znaczący musiał wpłynąć na osłabienie aktywności łóż wolnomularskich. Praktyczny kres ich działalności przyniosła jednak dopiero okupacja Wilna przez wojska niemieckie we wrześniu 1915 r.

Próbował jeszcze kontynuować działalność masonską Jurgis Šaulys tworząc z resztek dawnych łóż wileńskich jedną lożę. Wkrótce jednak po nieporozumieniach z braćmi Łuckiewiczami zaprzestał zwoływać zebrania, decydując się na zawieszenie działalności loży, czyli jej „uśpienie”. Zanim jednak do tego doszło podjęto decyzję o odseparowaniu się od Wielkiego Wschodu Narodów Rosji i powołaniu odrębnego Wielkiego Wschodu Litwy (ewentualnie Litwy i Białej Rusi)²⁵.

Działania wojenne na terenie Litwy spowodowały znaczne rozproszenie masonów wileńskich; część z nich znalazła się poza linią frontu, w głębi Rosji, inni, jak Jan Boguszewski podążyli śladem Römera zaciągając się do Legionów. Pozostali całkowicie zaangażowali się w prace polityczne na rzecz swoich narodów. Kolejne lata wojny przyniosły dramatyczne rozejście się dróg dawnych „braci” lożowych. Ich członkowie narodowości litewskiej i białoruskiej tworzyć mieli w przyszłości zręby państwowości swych krajów. Bracia Anton i Iwan Łuckiewiczowie oraz Wacław Łastowski weszli w skład Rady Republiki Białoruskiej, która 25 III 1918 r. wydała uniwersał proklamujący niepodległość. Sygnatariuszami aktu niepodległości Litwy byli Mykolas Biržiška, Jurgis Šaulys, Jonas

²²Dziennik, T. IV s. 400.

²³Dziennik, T. V s. 4–7.; Szerzej o rokowaniach polsko-litewskich zob. W. Sukiennicki, Wilno u schyłku rządów carskich. Zeszyty Hist. Z. 17 Paryż 1970 s. 88–90, 108–113.

²⁴W składzie 6 osobowej komisji organizacyjnej znaleźli się obok Römera, Witold Abramowicz, Aleksander Zosztowt, Zygmunt Nagrodzki, Wacław Studnicki i Kazimierz Okulicz. Dziennik, T. IV s. 367–371.

²⁵Dziennik, T. XXVII s. 132, 133.

Vileišis i Mykolas Sleževičius. Ten ostatni był dwukrotnym premierem rządu litewskiego (1918/1919, 1926). Inni zajmowali mniej lub bardziej eksponowane stanowiska we władzach niepodległej Litwy, wchodząc w skład elity politycznej kraju. Z kolei polscy członkowie łóż, jak Witold Abramowicz czy Aleksander Zosztowt, byli uczestnikami wileńskiej wyprawy Lucjana Żeligowskiego w 1920 r. We władzach powołanej następnie Litwy Środkowej, na czele których stanął Abramowicz, znalazło się szereg dawnych masonów, wspomniany już Zosztowt, Zygmunt Nagrodzki, Bronisław Krzyżanowski i Jan Piłsudski. W 1922 r. wszyscy oni opowiedzieli się za inkorporacją Wileńszczyzny do Polski.

W nowo powstałej sytuacji związanej z zakończeniem wojny Römerowi przypadła rola outsidera. Po przeszło dwuletniej służbie w Legionach, które opuścił po kryzysie przysięgowym w 1917 r., powrócił do wykonywania zawodu pełniąc funkcję sędziego pokoju w Kolnie, a następnie w Łomży. Stamtąd rozgoryczony sytuacją polityczną w liście do swego przyjaciela, jednego z czołowych krajowców Ludwika Abramowicza, pisał:

„Wreszcie i ja zdecydowałem się na powrót do kraju, z tą jednak różnicą, że zamierzam wrócić nie do Wilna, lecz do Kowna! Przez długi czas, do kwietnia do czasu zajęcia Wilna przez Polaków i bytności mojej w Kownie – byłem zdecydowany nie wracać już wcale do kraju (...) Zbyt daleko bowiem rzeczywistość ze stron obu, zarówno litewskiej, jak zwłaszcza z polskiej – odbiegła od tych wzorów, które w wierze mojej dawnej i w czynie mego życia piastowałem. Z chwilą, gdy straciłem przekonanie o możliwości zrealizowania litewskiego programu Piłsudskiego, który streszczał właściwie zasadnicze linie mojego także ideału – postanowiłem ostatecznie się usunąć, bo do frymarczenia i czynem moim nie jestem zdolny. Nie zdołałem jednak ani na chwilę uspić mojej tęsknoty do kraju, która była zarazem głosem mego sumienia i mego obowiązku obywatelskiego. Wreszcie moja bytność w lipcu [1919 r.] na urlopie wakacyjnym w Kownie i Bohdaniszkach przeważała moją decyzję na rzecz powrotu do Litwy“²⁶.

W okresie międzywojennym zdecydowana większość członków dawnych łóż wileńskich nie zerwała związków z masonerią, wstępując do licznych nowych warsztatów. Wielu z nich spotkało się w powstałej w Wilnie loży „Tomasz Zan“, która przez cały czas „pracowała pod młotkiem Witolda Abramowicza“. Również Michał Römer w początku lat dwudziestych reaktywował w Kownie lożę pod nazwą „Lietuva“²⁷. Nowo

powstałe warsztaty zarówno polskie, jak i litewskie miały jednak inny, czysto narodowy charakter. Idea krajowa, która legła u podstaw tamtych łóż, okazała się być, – jak to trafnie napisał Włodzimierz Bolecki – „jedną z najpiękniejszych postromantycznych utopii, jaką zrodził wiek XX ...”²⁸.

²⁶Korespondencja M. Römera, List z 19 X 1919 r, CB ANL sygn. F 79-45 k. 38–39.

²⁷Zebranie inauguracyjne zwołane przez Römera odbyło się w Kownie w mieszkaniu Steponasa Kairysa w dniu 22 lipca 1920 r. Uczestniczyli w nim obok wymienionych: Vaclovas Bielskis, Felicija Bortkevičienė, Dominykas Semaška i Augustinas Janulaitis. Ten ostatni przyjęty do loży w 1915 r., już po wyjeździe Römera z Wilna. Zgromadzeni uzgodnili, iż członkami loży będą mogli zostać tylko ci z dawnych „braci“, którzy zaakceptują państwowość litewską. Dziennik, T. XXVII s. 132–135.

²⁸J. Malewski (właśc. W. Bolecki), Wyrok na Józefa Mackiewicza, Londyn 1991 s. 35.

ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RÖMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA

Raimundas Lopata

Lenkų aristokrato pastaba, adresuota Vokietijos ambasadoriui 1918 m., buvo pranašiška: „Lenkijos nepriklausomybei atidaviau pusę savo turto, tačiau su likusia dalimi aš emigruoju“.*

Apibendrinami galėtume pasakyti, kad Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo atkūrimo koncepcija rėmėsi trimis banginiais – istoriniu identitetu (istorinėmis teisėmis), federalizmu (daugiau konfederacijos, sandraugos prasme) ir pilietiškumu (pilietine laisve). Šių neatskiriamų konceptų apžvalgos fonas bus Antrojo tautų pavasario metu, visų pirma 1914 m. karo periodu, vyravę nacionaliniai-valstybiniai-politiniai planai, kartu sieksime ieškoti pirmųjų disonavimo ar, priešingai, harmonijos su antraisiais aspektais.

Dažnai teigiama, kad po Pirmojo pasaulinio karo „išdygusios“ tautinės valstybės buvo tikra staigmena. Išties, prieš 1914-ųjų įvykius tokia perspektyva atrodė pernelyg idealistiška ir fantastiška. Juolab kad nacionaliniai-politiniai Habsburgų ir Romanovų imperijų pertvarkymų (ar reformavimų) projektai iš esmės tokie ir buvo. Taigi jie buvo austrofiliniai ir rusofiliniai, nenukreipti į visišką valstybinę destrukciją, ir tuo, tarkime, skyrėsi nuo XIX šimtetyje, ar tiksliau, Pirmojo tautų pavasario tarpsniu, populiarių Osmanų imperijos padalijimo ir išlaisvinimo planų (jei tikėtume rumunu Djuvara, jų būta per 100). Bet anuomet Turkija neparodė didesnio noro liberalizuotis, net ir visai atvirai verčiama anglų ir prancūzų. Tuo tarpu Rusija XX a. pradžioje buvo pasiekusi tokį raidos etapą, kai visiškai reali tapo viltis viešai pareikšti rusų tautos valią, arba, Piotro Miliukovo žodžiais tariant, „tai galbūt buvo momentas, kada tautybės stoji į bendros rusų valstybinės ‚nacijos‘ kelią..., ir jeigu 1905–1906 m. revoliucijai būtų, – tęsiame P. Miliukovo žodžius, – pavykę sukurti rusiškąją laisvę, tai tautybių santykiai išlaisvintoje Rusijoje dabar veikiausiai remtųsi nacionalinės ar teritorinės autonomijos pagrindais“¹. Čia tam tikros išlygos buvo paliktos lenkams ir suomiams. Iš Austrijoje-Vengrijoje išryškėjusių valstybinių koncepcijų išskirtinos tokios: a) to-

lesnis dualizmo stiprinimas, arba istorinių darinių tvirtėjimo koncepcija, b) dualizmo sulaužymas, visų pirma suteikiant koncesijas slaviškiems Šv. Stepono karūnos elementams, arba didžiaaustriskas variantas, c) laipsniškas federalizavimas – įvairios austroslavizmo modifikacijos ar Renė Špringerio ir Otto Bauerio (Oto Bauerio) kultūrinės-tautinės autonomijos variacijos. Jas įgyvendinus, iš esmės tikėtasi panašaus efekto kaip ir Rusijos atveju.

Tiesa, prieškario historiografijoje galima aptikti ir tvirtinimų apie alternatyvą minėtoms perspektyvoms. Štai Thomas Masarykas (Tomas Masarikas) teigė, kad maždaug 1913 m. suvokęs, kad čekų atsiskyrimas nuo Austrijos-Vengrijos pasidarė neišvengiamas². Józefas Piłsudskis 1914 m. sausio mėn. Paryžiuje kalbės Lenkijos nepriklausomybės tema ir aiškina būsimo karo eigos logiką – Rusija bus įveikta Centrinųjų valstybių, pastarosios – Anglijos-Prancūzijos-JAV³. Tuo pat metu lietuvis Juozas Gabrys skaitys paskaitas apie gimtojo krašto reikalus, turėdamas minty būsimą didelį karą Europoje. Ir auditorija dažniausiai abejojus lektorius idėjomis. O vienas advokatas, aukodamas dolerį rinkliavai, pasakys: „Aš jums netikiu, bet paimekite vieną dolerį, nes jūs gerai kalbėjote“. Į tai bus atšauta: „Ačiū už komplimentą, bet aš kertu lažybų iš dešimt dolerių, kad, pirma, prasidės karas, antra – Lietuva išsikovos nepriklausomybę“⁴.

Labai pasistengus minėtas alternatyvas ir perspektyvas, ženklinusias Antrąjį tautų pavasarį, galima įvilkti į dilemą: „Ar buvo eventualūs nauji tautiniai valstybiniai organizmai šiame Rytų ir Vidurio Europos regione? Ar esami tautiniu požiūriu įvairialypiai valstybiniai dariniai transformotini į politiška vienlypius?“ Kaip ši dilema buvo išspręsta ir kokius klausimus iškėlė jos sprendimo būdas, vadinamas nacionaliniu principu, daugmaž visiems žinoma. Kaip su šiuo kontekstu derėtų M. Römerio istorinės teisės, federalizmas, pilietiškumas?

Būdinga, kad historiografijoje dažnai linkstama politizuoti istorinių teisių programas arba kurti gaivinančio tautinius jausmus mito įvaizdį.

*P. A. Johnson, *A History of the Modern World. From 1917 to the 1980s.*, London, 1983, p. 39.

¹П. Милюков, *Национальный вопрос. Происхождение национальностей и национальные вопросы в России, Прага*, 1925, с. 173.

²T. G. Masaryk, *Die Weltrevolution. Erinnerung und Betrachtungen 1914–1918*, Berlin, 1925, S. 2.

³W. Sukiennicki, *East Central Europe during World War I: From foreign domination to national independence*, vol. 1, New York, 1984, p. 78–79.

⁴B. Colliander, „En Konspiratörs Minnen, 1911–1916“, – *Acta Academiae Aboensis*, ser. A., – Åbo, vol. 31, no. 1, 1965, S. 13–14.

Bet visiškai aišku, kad atmetus konstitucionalizuojantį, teisinį jų turinį, gaunamas pernelyg vienpusiškas vaizdas. Mūsų atveju kaip tik svarbesnis yra, paradoksaliai tariant, teisinis istorinių teisių turinys, nes būtent M. Römeriui jis reiškė legalų, konstituojančią, vienintelį priimtina Lietuvos valstybingumo atkūrimo mechanizmą. „Yra tik vienas kelias, – rašė M. Römeris 1916 m. gegužės mėn. laiške Lenkų vyriausiojo tautinio komiteto pirmininkui Władysławui Jaworskiui (Vladislavui Javorskiui), – pripažinti ir garsiai paskelbti, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštija yra istorinis valstybinis darinys“⁵. Kitaip tariant, besąlygiškai remtis *restitutio in integrum* principu, reiškiančiu visišką, be išlygų, teisinio subjekto identifikaciją ir nepertraukiamumą. Šito svarbą įtikinamai parodo Italijos, Vokietijos suvienijimai XIX a. antrojoje pusėje. Dažnai politinis šių procesų efektas užgožia juridinę situaciją, kuri, sakykime, Italijos atveju, Sardinijai prijungus kitus Italijos valstybinius-teritorinius darinius ir taip nepažeidžiant teisinio nepertraukiamumo ir identiškumo principų, kardinaliai nepakito⁶.

Dar geriau iliustruotų legalaus teisinio mechanizmo prasmę ir reikšmę vadinamoji istorinių ir etninių programų konfrontacija, ypač išryškėjusi Pirmojo pasaulinio karo metu.

Be abejonės, etninių programų populiarėjimą lemia ne vien tik savaiminga paskirų tautų saviraida ar dichotominių sąvokų – tautos ir valstybės evoliucija. Objektivių etninių kvalifikacijų puoselėjimo akcentavimas, sąmoningas etnografinių vertybių propagavimas, totalus individualaus apsisprendimo laisvės ignoravimas – elementai, būdingi Rusijos, o ir Austrijos (čia įsidėmėtinas dar Louiso Kossuth'o [Luiso Košuto] perspėjimas dėl Austrijos nuo XIX a. pradžios propaguojamos panslavizmo idėjos pavojaus⁷) valstybinei politinei minčiai bei vidaus ir užsienio politikai. Reikia pripažinti, kad tokia politika, nukreipta į nacionalinės idėjos neutralizavimą valstybinės idėjos požiūriu, atnešė vaisių. Tuo galėjo įsitikinti daugelis tautinių judėjimų, kurie savo programose prioritetus teikė etninėms kvalifikacijoms, kartu natūraliajai teisei (*jus naturalis*). Pastarajai trūko valstybiškai konstituojančių elementų, t. y. jos pakako tik ginti saviraidos ar savivaldos teises, ką galėjo garantuoti, pvz., autonomija. Tuo tarpu tarptautinės teisės požiūriu nacionalinis principas ar apsisprendimo teisė apskritai nebuvo *jus cogens**. Didžiosios Britanijos pavyzdys rodo, kad ši šalis netraktavo nacionalinio principo kaip juridinės normos bent jau iki 7-ojo mūsų amžiaus dešimtmečio⁸. Tuo tarpu Pirmojo pasaulinio karo metu Winstonas Churchillis (Vinstonas Čerčilis) išsitaras: „Europos žemėlapis turi būti pakeistas nacionalumo principu ir atsižvelgiant į konfliktinių regionų tautų siekius“⁹. Ką tai reiškė

praktiškai, parodo Didžiosios Britanijos, Prancūzijos pritarimas Sergejaus Sazonovo karo programai, paremtai nacionaliniu principu:

„Nemuno žemupis, Galicija, Poznanės kunigaikštystė atitenka Rusijai, Elzacas, Lotaringija – Prancūzijai, Šlezvigas-Holšteinai – Danijai, restauruojama Hanoverio karalystė, Austrija-Vengrija tampa trialistine – čekai su slovakais, vengrai, Habsburgų provincijos, Serbijai – Bosnija, Hercogovina, Dalmatija bei šiaurės Albanija, Bulgarijai – Makedonija, Graikijai – pietų Albanija...“¹⁰.

Žinoma, Vakarų valstybių derinimasis prie Rusijos etnonacionalinio principo interpretacijos aiškintinas geopolitinėmis aplinkybėmis. Be abejonės, išliko stereotipinis Vakarų požiūris į nacionalinį principą, kur tautinio tapatumo kriterijus – teritorinis, valstybinis ir laisvas individo apsisprendimas. Ir vis dėlto tuo pat metu esama mėginimų apčiuopti šio anglosaksiško požiūrio specifiškumą. Nesiplėsdami per daug šia tema, pažymėsime, kad šiuo atveju reikia neužmiršti tuometinės Didžiosios Britanijos ir JAV politikos formavimo ypatybių. Paprastai pagrindinį vaidmenį čia vaidino žydų tautybės veikėjai (pvz., vienas įtakingiausių Foreign Office ir Lloyd'e'o George'o [Loido Džordžo] patarėjų, iš istorinės Lietuvos kilęs Lewisas Namieras [Luisas Namjeras] arba Isaako Bowmano [Izaoko Baumano] vadovaujama „The Inquiry“ [Tyrimo] komisija prie JAV prezidento).

Grįždami prie etninių programų teisinio nepakankamumo ir civilizacinio ribotumo, turime pabrėžti, kad būtent todėl tautiniai judėjimai patvaresnių, teisinį stabilumą garantuojančių atramų ieškojo istorinėje teisėje, net ir tais atvejais, kai tokie mėginimai atrodė, švelniai tariant, nerimti (pvz., slovenai rėmėsi Karoliu V-uoju – XVI a., slovakai – madjarų L. Šturo, M. Csaka XIII–XIV a. organizuota slovakų valstybėle); matyt, esto Alexandero Keskūla (Aleksandro Keskiula) pastangos atrodytų

⁵W. Sukiennicki, op. cit., p. 135.

⁶И. Броунли, *Международное право*, т. 1, 1977, с. 139–141.

⁷*Освободительное движение народов Австрийской империи*, Москва, 1981, с. 145.

* Esminiai principai (lot.).

⁸И. Броунли, op. cit., т. 2, с. 197.

⁹B. Colliander, op. cit., S. 35.

¹⁰K. Rosen-Zawadzki, „Karta buduszcej Jewropy“, – *Studia z dziejów ZSSR i Europy Srodkowej*, t. 8, 1972, s. 142–143.

ekstravagantiškiausios. Pasak jo, estų vikingai dominavo visoje Baltijoje ir būtent jie IX a. tapo Rusijos imperijos įkūrėjais, o XVI a. kartu su švedais, kurie buvo estų rasės dalis, sukūrė vieną stipriausių imperijų Šiaurės Europoje. Taip pasireiškė *estų genius for creating civilizations*¹¹. Dėl tos pačios priežasties slovakų kilmės (gimęs Moravijoje), etnokultūrinio požiūriu čekas T. Masarykas buvo priverstas ne tiek plėtoti dar F. Palackio formuluotą čekų politinės tautos konceptą, kiek grįžti prie istorinės Šv. Vaclovo karūnos teisės, nors ši ir buvo nemaža kliūtis realizuoti čekoslovakizmo idėją, turint galvoje Slovakijos priklausymą Šv. Stepono (Vengrija) karūnos žemėms. Štai kaip T. Masarykas argumentavo valstybingumą (1918 m. rugpjūčio 31 d. memorandumas Antantei):

„Mes, siekdami visiškos nepriklausomybės, tvirtai remiamės istorine teise... Slovakija, pietinė nacijos dalis, buvo okupuota madjarų, todėl taip anksti buvo atplėšta nuo Moravijos ir Bohemijos, bet tam tikrais tarpniais slovakai yra buvę nepriklausomi...“¹²

Belieka prisiminti, kad pokarinėse sutartyse Austrija, Čekoslovakija, Serbija-Slovėnija-Kroatija (vėlesnė Jugoslavija) buvo traktuojamos kaip išsaugojusios teisinį nepertraukiamumą (identitetą), o ne kaip Austrijos-Vengrijos teisių perėmėjos. Tuo tarpu net Lenkijai teko ginčytis dėl teisinio perimamumo netaikymo jos atveju¹³.

Matyt, būtų galima teigti, kad tarp istorinio identiteto – istorinių teisių ir federalizmo, ar tiksliau, konfederalizmo, M. Römerio aktyviai imto propaguoti 1915–1916 m., yra tiesioginis ryšys juridinio Lietuvos valstybingumo atkūrimo mechanizmo požiūriu. Kita vertus, neabejotina čia ir geopolitinių aplinkybių – nuolatinės Rusijos ir Vokietijos grėsmės – įtaka. Beje, neutralios, buferinės, konfederacinės zonos įkūrimas šiame regione M. Römerio buvo pakeltas ir į Europos saugumo garanto lygmenį. O pati Lenkijos, Lietuvos-Gudijos, jei Dievas duos, ir Latvijos sandrauga, pasak M. Römerio, tai unija laisvų tautų, bendradarbiaujančių kūrybos, kultūros ir apsaugos srityse. Tokiai konfigūracijai visų pirma būtinas Lenkijos geranoriškumas, t. y. visiško teritorinio *désintéressement** Rytuose pareiškimas bei lietuvių ir gudų tautų pripažinimas. Šitai būtų užkariautos pastarųjų simpatijos ir sustiprintas, pasak M. Römerio, esantis čia solidarumas su Lenkija. Ukrainos klausimas spręstinas atskirai, nes jis per sunkus „Lenkijos pečiams“. Savo ruožtu politinis istorinės Lietuvos žemių sujungimas į valstybę, senosios LDK tęsėja, turėjo sudaryti palankias sąlygas homogeninės krašto visuomenės vartimui Lietuvos politine tauta¹⁴. Taip susitarimo principas, solidaraus lygių ir laisvų sub-

jektų bendradarbiavimo principas būtų tapęs varikliu kiekvieno sava-
rankiškos valstybės kūrybai ir tolesnei valstybės egzistencijai.

Žinoma, minėdami T. Masaryko, J. Piłsudskio, J. Gabrio prieškarines „prognozes“, mes neapsiėjom be tam tikro blefavimo... Šiaip ar taip, J. Gabrys buvo Tautybių Sąjungos (Union des Nationalités) sekretorius. Sekretorius organizacijos, kuri visų pirma pasiryžo siekti visuotinės ir galutinės taikos įsigaliojimo bei Europos ir Pasaulinės federacijos įkūrimo. Paryžiaus Qua d’Orsy akyse J. Gabrys visada išliko federalistu, o Lietuvos-Ukrainos federacijos projektas, jo įteiktas 1918 m. sausio pradžioje Prancūzijos ambasadai Šveicarijoje, tik patvirtino tokią nuostatą. O ką jau ir kalbėti apie J. Piłsudskį. Pratęsdamas Europos raidos schemą, 1914 m. sausio mėn. Paryžiuje jis metaforiškai aiškina, kad po to, kai Vakarai įveiks Vokietiją ir Austriją-Vengriją, Rytų Europą prijungs Centrinė Europa, o pastarąją – Vakarai. J. Piłsudskio siekiai ir tolesni veiksmai atskleidžia šių metaforų tikrąją prasmę: Didžioji Rytų Imperija, apimanti Lenkijos, Ukrainos, Lietuvos ir Gudijos žemes, imperija nuo Baltijos iki Juodosios jūros, skirianti vokiečius nuo rusų, imperija, pagrįsta istoriniais pamatais. Tai, M. Römerio žodžiais, būtų „Dominijų imperija“, arba „Lenkų dominijų imperija“, sudaryta bent iš trijų, o gal iš keturių valstybiškai susitvarkiusių narių – Lenkijos, Ukrainos ir Lietuvos, kur Lenkijai būtų lemta vadovauti ir pirmauti... Drauge šis blokas, jeigu ne sujungtų, tai bent politiškai veiktų ir koordinuotų artimas latvių ir estų valstybes Pabaltijyje, o gal net ir Suomiją šiaurėje bei Rumuniją pietuose. Tokia koncepcija buvo paremta ir pagrįsta imperialistiniu, mechaniniu, aristokratinu istorinės Lietuvos-Lenkijos atkūrimo principu, nepasitikėjimo, kaip sakė M. Römeris, jaunomis tautomis principu, lyg jos būtų nesubrendusios, psichiškai ir morališkai nepajėgios savo nepriklausomybę išlaikyti, reikalingos vadovavimo ir sudrausminimo¹⁵. Galima vertinti šį federalistinį-dominijonalinį Abiejų Tautų Respublikos atkūrimą kaip didingą ar fantastišką, todėl nerealizuotiną. Bet juk netrūko ir dar utopiškesnių iš pirmo žvilgsnio federalistinių projektų. Štai, pvz., kaip 1901 m. panslavistas Sergejus Šarapovas aprašė romane „Po pusės am-

¹¹W. Sukiennicki, op. cit., vol. 1, p. 235–236.

¹²W. Sukiennicki, op. cit., vol. 2, p. 892.

¹³И. Броунли, op. cit., t. 2, c. 401.

*Nesuinteresuotumo (pranc.).

¹⁴W. Sukiennicki, op. cit., vol. 1, p. 134–136; idem, op. cit., vol. 2, p. 1007.

¹⁵M. Römeris, „Juozas Piłsudskis“, – *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 460–461.

žiaus“ (Через полвека) 6-ojo dešimtmečio Europą. Susitinka 1951 m. maskvietis žmogų iš praeities ir atsakinėja į klausimus:

„Nejau Konstantinopolis mūsų? – Taip, tai IV-oji mūsų sostinė. – Atleiskite, o pirmosios trys? – Vyriausybė Kijeve, antroji sostinė – Maskva, trečioji Petrapilis. – Tai kokios Rusijos sienos? – Persija – mūsų provincija, tokia pat kaip Chiva, Buchara ir Afganistanas. Vakarų siena ties Dancigu, visa Rytų Prūsija, toliau Lenkija su Varšuva, Juodoji Rusia su Lvovu, Austrija, Čekija su Viena, Vengrija su Budapeštu, Bulgarija su Sofija ir Adriana poliu, Graikija su Atėnais“¹⁶.

Tiesa, net apytiksliai tai įgyvendinti Rusijai atėmė kiek laiko ir jėgų... Suprantama, vien jėgos principas dominavo ir vokiečių „Vidurio Europos“ federalistinėje koncepcijoje, paremtoje dar ir vokiečių gausumu šiame regione. Gal tik T. Masaryko propaguota Vidurio Europos Demokratinė Unija savo principais ir deklaruojama geopolitine orientacija (Masarykas teigė, kad Rytų Europos tautoms yra reikalinga stipri Rusija, kaip atsvara vokiečiams ir austrams) panašėjo į M. Römerio: nė vienai tautai neatimama teisė organizuoti savo vyriausybę tokiais principais ir tokia forma, kuriuos jos laiko tinkamiausiais savo saugumui ir gerovei, o visos vyriausybės tariaisi gavusios piliečių sutikimą. Po Vidurio Europos Demokratinės Unijos deklaracija (Pitsburgas, 1918 m. spalio 23–26 d.), tiesa, pasirašė tik JAV gyvenančių šio regiono tautų atstovai – čekai, slovakai, lietuviai, albanai, ukrainiečiai, lenkai, chorvatai ir net armėnai. Pasirašymo metu dalyvavęs vienas lenkų politinio judėjimo lyderių Ignacy'as Paderewskis (Ignacas Paderevskis) netgi kreipėsi: „Mano brangieji, mielieji šiaurės broliai – lietuviai“, o po keleto dienų jau skundėsi Thomas'ui Woodrow'o Wilsonui (Tomui Vudro Vilsonui), kad didžiosios valstybės skatina separatizmą tarp lenkų tautybių...¹⁷

Pats Mykolas Römeris savo pastangas kurti pilietinę visuomenę ir jos idealus atvirai ir tuo pat metu metaforiškai apibūdino Lietuvos konstitucinės teisės paskaitose, konstatuodamas, kad pokarinių valstybių pačios kilmės logika, paremta sociokratiiniu nacionalizmu, o ne tautos – *populi* (t. y. visų piliečių) konstruktui, buvo iš esmės vienintelė praktiškai galima buvusiomis aplinkybėmis. Ir pridūrė, jog demokratiiniu atžvilgiu, be abejo, nuoseklesni buvo lietuvių emigrantai demokratai Lietuvių Petrapilio Seime*, bet iš esmės jie buvo naivūs¹⁸.

Straipsnio versija anglų kalba "The Second Spring of Nations and the Theory of Reconstruction of the Grand Duchy of Lithuania" buvo paskelbta Lituanus, Chicago, 1993, vol. 39, no. 4, p. 68–78.

¹⁶ А. Янов, *Русская идея и 2000-ый год*, New York, 1988, с. 68–69.

¹⁷ W. Sukiennicki, op. cit., vol. 2, p. 1183.

*1917 m. gegužės–birželio 2 d. Petrograde įvykusiame Rusijos Lietuvių Seime demokratai reikalavo Lietuvai apsisprendimo teisės ir Steigiamojo Seimo. Tačiau balsų daugumą surinko nacionalistų rezoliucija, skelbianti Lietuvos nepriklausomybę.

¹⁸ M. Römeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Vilnius, 1990, p. 45.

DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RÖMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)

Vladas Sirutavičius

Tautinio atgimimo, ar *pabudimo*, sąvoką dar XIX a. pirmieji savo raštuose pradėjo vartoti įvairių tautinių sąjūdžių veikėjai¹. Ypač ji išpopuliarėjo Rytų ir Vidurio Europoje, t. y. ten, kur modernių tautų formavimosi procesas vyko daugiatautėse imperijose, neišvengiamai egzistuojant griežtesnei ar švelnesnei tautinei spaudai, o visuomeniniame gyvenime – įvairioms feodalinėms liekanoms. Jeigu tartume, kad atgimimo terminas suponuoja tam tikrą triapakopį visuomenės, kultūrinio regiono istorinės raidos supratimą², tai tautinis atgimimas labiau akcentuoja tam tikro tipo žmonių bendruomenės (etnokultūrinės), kaip kolektyvinio individo, substancialumą, antistorinį jos (bendruomenės) pobūdį, paprasčiau tariant, tautos – bendruomenės nedarumą. Dažniausiai tautinių sąjūdžių aktyvistams atrodė, kad tauta gali „sundyti“ ar „nupulti“ (pasak vieno lietuvių atgimimo korifėjų, tauta tik „serga“), bet jos istorijoje glūdinti „esmė“ arba „tautinė dvasia“, niekad nežūva. Žinoma, tautos atbudimas ar prisikėlimas priklausė ne tik nuo jos esmės, bet ir nuo asmenybių, jų darnaus pasiryžimo dirbti tą tautos budinimo darbą.

Galiausiai tautinio atgimimo terminas prigijo ir vėlesniuose istorikų tekstuose, keitėsi tik jo reikšmė. (Tiesa, ne visur. Štai anglosaksų istoriografijos tradicijoje dažniausiai išsiverčiama *nacionalizmo* sąvoka.) Tautinio atgimimo terminas plačiai aptinkamas ir šiandienos lietuvių istorikų darbuose. Paprastai juo apibūdinamas modernių tautų, t. y. nacijų, formavimosi procesas, kai, pasak istoriko Vytauto Merkio, siekiama įtvirtinti „...savo etnokultūrinį bendrumą ir įveikti nacionalinės raidos kliūtis“³. Kartu su objektyviais etnokultūriniais, etnosocialiniais bei etnopolitininiais aspektais tautinis atgimimas suvokiamas ir kaip sąmonėjimo, t. y. tautinės savimonės, raidos procesas. Tautinis atgimimas: „...reiškia daugiau vidinį vyksmą, t. y. vyksmą dvasios, savimonės lygyje“⁴. Taigi ši sąvoka vartojama pažymėti ideologiniam ir kultūriniam tautinės bendruomenės narių savimonės tipui. Pačiame tautinio atgimimo procese paprastai išsiskiria du pagrindiniai etapai: pirma, judėjimas už lygias tautos kultūrinės plėtros galimybes, arba kultūrinis atgimimas; antra, kova už valstybingumo atkūrimą ar sukūrimą, kurį užbaigti turėtų tautinė teisinė

valstybė, arba politinis nacionalizmas⁵. (Toks atskyrimas, žinoma, perne-lyg schematiškas. Po pirmosios fazės ne visados būna antroji. Istorija žino ne vieną tautinį judėjimą, kuris valstybingumo taip ir nesukūrė. Beje, ir antrosios fazės metu dažnai aktualūs tebelieka tautinės kultūros išsau-gojimo ir plėtojimo uždaviniai⁶.)

Įdomu ir kartu paradoksalu, kad pirmosios pastangos konceptualiau atspindėti lietuvių tautinio atgimimo raidą bei ją pagrįsti susijusios su as-menimis, kurie, amžininkų teigimu, „tiesiogiai“ lietuvių sąjūdyje nedaly-vavo, būdami kultūriškai ir genetiškai artimesni demokratėjančiai isto-rinės Lietuvos (LDK) bajoriškajai kultūrai ir jos vertybėms. Čia turime minty Juozapą Albiną Herbačiauską ir jo kiek primirštą brošiūrėlę „Lietuvos atgimimas prieš Lenkijos idėją“ (*Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej*, Kraków, 1905) ir žinomesnę bei labiau vertinamą, dar ir šiandien nepraradusią aktualumo Mykolo Römerio „Lietuva. Lietuvių tautinio atgi-mimo studija“ (*Litwa. Studium odrodzenia naródu litewskiego*. Lwów, 1908). Abu darbai buvo parašyti lenkų kalba, tačiau skirti ne tik ir ne tiek Lenkijos lenkams, kiek istorinės Lietuvos bajorams, dažniausiai jau ne-bekalbantiems lietuviškai. Iš esmės savo knygoje autoriai sprendė tą patį uždavinį, kaip kuo objektyviau šią Lietuvos visuomenės dalį supažindinti su lietuvių tautinio atgimimo istorija. Todėl autoriai daugiausia dėmesio skyrė šio proceso genezės problemai, bendrais bruožais aptarė tautinio sąjūdžio raidą ir samprotavo apie lietuvių tautinio judėjimo plėtros pers-pektyvas.

Šiame straipsnyje, remdamiesi jau minėtomis knygomis, pamėginsime rekonstruoti esmingesnes Herbačiauskui ir Römeriui būdingas teorines nuostatas bei moralinius imperatyvus, kuriais abu grindė savo požiūrį į lietuvių tautinį atgimimą. Manytume, kad tai buvo būdinga ne tik mūsų autoriams, bet ir demokratijos idėjų paveiktai bent jau daliai istorinės Lietuvos bajorų.

¹V. Merkys, „Nacionalinės savimonės plitimas feodalizmo pabaigoje (XVIII a. pabaigoje–1861 m.)“, – *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)*, Vilnius, 1987, p. 71.

²A. Kulakauskas, „Atgimimas, kaip istorinė epocha“, *Mokykla*, 1992, nr. 3–4, p. 1.

³V. Merkys, op. cit., p. 72.

⁴A. Kulakauskas, „Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą“, – *LAIS*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius, 1990, p. 132–133.

⁵E. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge Un. Press, 1991, p. 103–104, 106.

⁶Plačiau žr.: A. Kulakauskas, op. cit., p. 132–142.

* * *

Lietuvių istoriografijoje geriau žinomas ir vertinamas Römerio mėginimas analizuoti lietuvių tautinį atgimimą. 1907 m. pabaigoje baigta rašyti ir 1908 m. pradžioje išspausdinta „Litwa“ sulaukė palankių atsiliepimų ir to meto lietuvių spaudoje. Štai 1908 m. nežinomas autorius „Viltyje“ knygos recenziją, o tiksliau – trumpą jos atpasakojimą, užbaigė tikrai pakiliai: „...o p. Römeriui pridera karšta padėka“⁷. Beje, vertėtų prisiminti, kad dar iki 1908 m. M. Römeris tautinio atgimimo ir tautų tarpusavio santykius buvusiose istorinės Lietuvos žemėse analizavo pluoštelyje solidėsnų straipsnių. Tiesa, jie savo apimtimi ir nuoseklumu neprilygo jau minėtai studijai: 1906 m. Krokuvos žurnale „Kultura“ buvo išspausdinta „Etnografiniai-kultūriniai santykiai Lietuvoje“, o 1907 m. Varšuvos savaitraštyje „Prawda“ – „Baltarusių tautinė problema“. Tačiau abu šie straipsniai liudijo autoriaus teorinį pasirengimą stambesniam darbui ir rodė jo potencialias galimybes spręsti sau keliamus uždavinius.

Knygos pradžioje Mykolas Römeris už pagalbą padėkojo ir Herbačiauskui. Šis tuo metu buvo lietuvių kultūrinės draugijos „Rūta“, veikusios Krokuvoje, vienas veikliausių narių. Svarbiausias keltas draugijos tikslas – lietuvių tautinio atgimimo bei lietuvių kultūros laimėjimų propagavimas tarp Krokuvos visuomeninio bei kultūrinio elito. Apie „Rūtos“ veiklą, susirinkimus informuodavo įvairūs Krokuvos dienraščiai, dažniausiai „Czas“. Neblogai draugija buvo žinoma ir Jogailos universiteto akademinėi visuomenei. Žinia, nuo 1906 m. antrosios pusės, po „Gazeta Wileńska“ uždarymo, Krokuvoje apsigyveno ir Römeris. Todėl visiškai tikėtina, kad Römeris su Herbačiausku susipažino dar iki „Rūtos“ draugijos sunykimo, t. y. maždaug iki 1907 m. pabaigos. Autobiografijoje, tiesa, Mindaugo Maksimaičio teigimu, parašytoje kur kas vėliau – apie 1925–1926 m., Mykolas Römeris prisiminė:

„...atvykęs Krokuvon ir sužinojęs, kad Krokuvoje gyvena lietuvis inteligentas bei literatas Herbačiauskas, aš pasiskubinau su juo susipažinti... Man patiko su juo kalbėti ir klausyti jo originalių gyvų minčių, kurių tarpe daug buvo teikiančių man pačiam rimto proto peno. Aš jį tankiai lankydavau“⁸.

Kiek anksčiau dienoraštyje – 1914 m. sausio mėn. įrašas – Römeris taip apibūdino Herbačiauską:

„...tai mano geras pažįstamas ir bičiulis iš Krokuvos. Tai lietuvis, literatas-publicistas, originalaus galvojimo, gilus... su misticizmo

priemaišom... 1907 m. mane su Herbačiausku siejo be galo gyvi santykiai. Po to keletą metų tarpusavyje nuolat susirašinėjome. Prieš porą metų santykiai pamažu nutrūko“⁹.

Pažintis su Herbačiausku labai pravertė, rašant „Litwa“. Mat „Rūtos“ draugija turėjo surinkusi nemažą lietuviškų spaudinių kolekciją (galvota įkurti lietuviškų knygų bei spaudinių biblioteką Krokuvoje). Per Juozapą Herbačiauską ji buvo prieinama ir Mykolui Römeriui. Žinoma, čia, Krokuvoje, Römeris tikrai susipažino ir su savo naujo bičiulio pirmuoju stambesniu publicistiniu opusu „Lietuvos atgimimas prieš Lenkijos idėją“. Atrodo, jog domėtasi ir rašyta apie tuos pačius dalykus.

Tiesa, kitaip nei Römerio knyga, Herbačiausko brošiūrėlė tarp lietuvių visuomenės veikėjų sukėlė nepasitenkinimą ir gavo tik neigiamus vertinimus. O beje, knygos pradžioje rašytojas teigė norėjęs „lenkus“, visų pirma bajorus, supažindinti su „milžiniškais“ lietuvių tautos atgimimo „apsireiškimais“¹⁰. Reakcijai į Herbačiausko kūrinėlį pailiustruoti geriausiai tiktų Adomo Dambrausko-Jakšto recenzija, išspausdinta 1905 metais. Jakštas pripažino, kad autorius „tikras lietuvis, mokąs lietuvių kalbą“ ir gana gerai išmanąs visą lietuvių „tautiško atgijimo istoriją“, bet jo pažiūros esančios „senos“ ir „siauros“¹¹. Atrodo, labiausiai recenzentui užkliuvo Herbačiausko samprotavimai apie „atgimstančios“ Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykių perspektyvas, tiksliau, apie naujos, modernios ir demokratinės unijos (susitarimo) tarp dviejų valstybių galimybę. (Pasak Jakšto, ši atgaivinta Adomo Mickevičiaus „tritautės Lenkijos“ vizija tiko tik iki 1863 m., tačiau jau nebeatspindėjo naujų istorinių-kultūrinių sąlygų: „nuo to laiko viskas persimainė“.)

Unijos atnaujinimo idėja XX a. pradžioje buvo pakankamai populiari ir tarp Lietuvos bajorų, tad darė stiprią įtaką jų politiniam mentalitetui. Tačiau dažniausiai tokioje galvosenoje Lietuva (lietuvių tautinis sąjūdis) nebuvo vertinama kaip lygiavertė Lenkijos partnerė, turinti ne tik kul-

⁷S. K. [Konstancija Skirmuntaitė?], „Mūsų knygos“, *Viltis*, 1908 04 04 (17), nr. 41(76).

⁸„Mykolo Römerio autobiografija“, parengė M. Maksimaitis, – *LAIS*, t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius, 1996, p. 210.

⁹M. Römer, „Dziennik“, t. 3. Rok 1913 i początek roku 1914, LMAB, f. 138-2231, l. 373. (Už šią nuorodą dėkoju dr. Rimantui Mikniui.)

¹⁰J. A. Herbaczewski, *Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej*, Kraków, 1905, s. 8.

¹¹A. Dambrauskas-Jakštas, „Lietuvių klausimas lenkų literatūroje“, *Lietuvių laikraštis*, 1905 09 08(21), nr. 40 ir 1905 09 18(31), nr. 41.

tūrinės, bet ir politinės ateities perspektyvą, su kuria reikėtų tartis. Herbačiauskas, atsižvelgdamas į naujas istorines sąlygas, kada lietuvių tautinis atgimimas tapo istoriniu faktu, susitarimui tarp Lenkijos ir Lietuvos mėgino suteikti kitokį turinį, tiesa, savo pirmoje knygelėje jo pernelyg nesukonkretindamas¹². Nesimpatiškas Jakštui buvo ir Herbačiausko visai pabrėžiamas nelojalumas rusų valdžiai – „lietuvių publicistams kalbėti apie rusų valdžią su neapykanta neišpuola“.

Įdomu, jog prie Herbačiausko knygelės parašymo bei išleidimo prisidėjo tie patys bajorai, kuriais taip nepasitikėjo Jakštas. Pvz., Marijanas Zdzechovskis (Marian Zdziechowski) – žinomas kultūros istorikas (romantizmo sąjūdžio specialistas), taip pat aktyviai 1904–1905 m. dalyvavęs ir politinėje veikloje (ryšiai su žymiausiais Rusijos kadetais), profesorius Jogailos universiteto, kuriame laisvo klausytojo teisėmis mokėsi ir Herbačiauskas, bajoras, kilęs iš istorinės Lietuvos (Minsko gubernijos). Pastebėjęs gabesnią studentą, kilusį iš Lietuvos, pirmiausia įtraukė jį į vadinamąjį „Slavų klubą“ (Klub słowiański), kuris buvo subūręs Jogailos universiteto akademinį elitą ir ypač domėjosi tautinių sąjūdžių Rytų ir Vidurio Europoje reikalais. Vieno susirinkimo klube metu, 1904 m. lapkričio mėn., paskatintas Zdzechovskio, būsimasis rašytojas perskaitė pranešimą „Atgimimas Lietuvoje“. Vėliau jo pagrindu parengė ir savo pirmąją knygelę¹³. (Beje, Vilniaus universiteto bibliotekoje – tarpukaryje čia profesoriavo Zdzechovskis – saugomas knygos egzempliorius su Herbačiausko dedikacija, skirta profesoriui.)

Galiausiai tai, kas Herbačiausko brošiūroje tautinės-katalikiškos srovės atstovui Dambrauskui-Jakštui kėlė tik nepasitenkinimą, vertė opnuoti ir protestuoti, galėjo būti visiškai priimtina Mykolui Römeriui. Spėtume, jog Herbačiausko ir Römerio greitą suartėjimą ir abipusę simpatiją lėmė ne tik „teoriniai interesai“, t. y. lietuvių tautinio sąjūdžio istorijos tyrinėjimas, bet ir bendra abiems, kaip socialiai angažuotiems asmenims, moralinė laikysena, kuriai apibūdinti vartosime *demokratiškumo* sąvoką. Toks demokratiškumas visų pirma implikavo supratimą, kad nepakanka vien „ginti“ interesus kokio nors vieno, net ir beteisiškiausio, engiamiausio socialinio sluoksnio ar etnokultūrinės bendruomenės, bet taip pat būtina ieškoti bendresnio ir universalesnio veiksnio, kuris vienytų įvairius Lietuvos visuomenėje išsklidusius ir jau tarpusavyje susikertančius interesus. Lietuvos kaip ypatingos ir nedalomos teritorinės, istorinės, pilietinės bei kultūrinės visumos supratimas galėtų geriausiai tam patarnauti, kartu sudarydamas sąlygas visuomenėje kylančius kultūrinius-politinius konfliktus spręsti susitarimais ir kompromisais.

Be to, kitaip nei didelė dalis Lietuvos bajorijos, Römeris ir Herbačiauskas lietuvių tautinį judėjimą vertino kaip neišvengiamą ir objektyvų

visuomenės reiškinių (o ne kaip kažkieno „intriga“ ar „manija“), pirmiausia siedami jį su Lietuvos visuomenės demokratėjimo ir liaudies – valstiečių emancipacijos procesu. Kita vertus, abu puikiai suprato, kad nuo to, kokios politinės-kultūrinės idėjos vyraus lietuvių tautinio sąjūdžio, kaip vieno brandžiausių, ideologijoje, labai priklausys ne tik pačios lietuvių tautos, bet ir visos Lietuvos visuomenės – „krašto“ – likimas. Tuo galima būtų paaiškinti abiejų pastangas kuo aktyviau ieškoti ryšių su įvairiais lietuvių visuomenės bei kultūros veikėjais. Geras pavyzdys galėtų būti M. Römerio siekiai apie laikraštį „Gazeta Wileńska“ burti įvairių tautybių Lietuvos visuomenės inteligentus, taip pat ir demokratiškų nuostatų lietuvius (su šiuo laikraščiu bendradarbiavo Mykolas Biržiška, Jurgis Šaulys, Jonas Jablonskis). Maždaug tuo pat metu ir Herbačiauskas bendradarbiavo ne tik lenkų, bet ir lietuvių spaudoje (ke-liolika straipsnių „Lietuvos žiniuose“) bei gana aktyviai susirašinėjo su įvairių visuomeninių-politinių srovių lietuvių veikėjais.

Panaši, mūsų nuomone, ir M. Römerio bei J. A. Herbačiausko demokratinės moderniosios tautinės kultūros samprata. Ji buvo grindžiama kultūrinio egalitarizmo principu, t. y. supratimu, kad abi svarbiausios Lietuvos tradicijos („liaudiškoji“ ir „bajoriškoji“) yra vienodai svarbios, nors ir nevienodai reikšmingos moderniosios kultūros formavimosi procesui. Demokratėjanti liaudies subkultūra išsaugojo etninę (abu autoriai dažniau vartojo etnografijos terminą) tautos pagrindą – kalbą, papročius ir kt.; be jos būtų neįmanomas tautinis atgimimas. O demokratijos idėjų paveikta bajoriškoji kultūra tebepuoselėjo pilietines buvusios valstybės (LDK) tradicijas. Moderniąją lietuvių tautos kultūrą ir turėtų formuoti šių dviejų tradicijų sąveika. Čia gal tik reikėtų pridurti, jog XX a. pradžios Lietuvos visuomenėje vis dėlto dominavo kitos tautinės kultūrinės sampratos. Vieną sąlygiškai pavadintume „radikalioja“: tautinė kultūra iš esmės formuojasi tik vienintelės tikrai demokratinės, t. y. liaudies – valstiečių, tradicijos pagrindu. Bajoriškoji geriausiu atveju nutautinama ir inkorporuojama į liaudiškąją. Šiai priešingą sampratą taip pat sąlygiškai pavadintume „konservatyvia“. Jai būdingas siekimas išsaugoti hierarchinę tautos ir tautinės kultūros struktūrą. Tokioje „modernioje“ kultūroje bajoriškoji tradicija turėtų išsaugoti visas jai būdingas privilegijas.

¹²Plačiau apie Herbačiausko Lietuvos valstybingumo ir Lietuvos-Lenkijos unijos (federacijos) sampratą žr.: V. Sirutavičius, „Apie ‚blogą lietuvių‘ Juozapą Albiną Herbačiauską“, – *LAIS*, t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius, 1996, p. 271–290.

¹³„J. Keliuočio pokalbis su J. A. Herbačiausku“, *Naujoji Romuva*, 1932 03 24, nr. 12(64), p. 266.

Trumpai aptarę tai, kas siejo mūsų autorius ir kas abiejų lietuvių tautinio atgimimo sampratoje buvo bendra, galėtume pereiti prie skirtumų. Tiesa, iškart reiktų pasakyti, kad sampratų skirtumai greičiau papildė vienas kitą. Taigi kalbėtume apie Herbačiauskui ir Römeriui būdingus atgimimo proceso interpretavimo niuansus. Nereikia pamiršti, jog autorių pasiruošimas ir galimybės išspręsti sau keliamą uždavinį – parašyti lietuvių atgimimo istoriją – buvo nevienodi. Šiuo požiūriu Römeris rodėsi kur kas pranašesnis ir geriau pasirengęs. Tam įtakos turėjo mokslai Peterburge ir ypač Paryžiuje, Politinių mokslų mokykloje, kur paskaitas skaitė tokie Europos politinės istorijos bei sociologijos autoritetai kaip Albertas Vandalis (Albertas Vandalis) ir Gabrielis Tarde'as (Gabrielis Tardas). Herbačiauskas jokių nuoseklesnių studijų nebuvo baigęs. Römeris savo knygą pavadino studija, taigi tai visų pirma tyrinėjimas, analizė. Vaizdžiai tariant, Römeris artimesnis Leopoldo Ranke'ės (Leopoldo Rankės) istorijos sampratai. Jis stengėsi rašyti tokią Lietuvos atgimimo istoriją, kokia ji buvo „iš tikrųjų“. Herbačiauskas, priešingai, nė neslėpė rašęs lietuvių atgimimo „apologiją“. Kartą, lenkų istoriko Felikso Koneczny'io (Felikso Konečnio) kritikuotas dėl kai kurių Lietuvos istorijos faktų, švelniai tariant, nevisiškai adekvačios interpretacijos, kritiką atmetė, savo metodą pavadindamas ypatingu – „mistiniu“. Taigi, kitaip nei Römerio, Herbačiausko požiūris yra normatyvinis. Jis rašė ne tiek apie tai, kas buvo „iš tikrųjų“, o apie tai, kaip „turėtų būti iš tikrųjų“.

„Atsigręžimas į liaudį“, arba etinis nacionalizmas

Galėtume teigti, kad Herbačiauskas nedvejodamas lietuvių tautinio atgimimo pradžią siejo su Lietuvos bajorijos mentaliteto pokyčiais. Esmingiausia, pasak rašytojo, buvo požiūrio į liaudį, liaudies kultūrą transformacija. Dalis Lietuvos bajorijos ėmė perprasti savo padėties liaudies atžvilgiu „nenormalumą“. Tad šiai bajorijos daliai liaudiškoji Lietuva (Herbačiausko tekste – „etnografinė Lietuva“) tampa „kankinančiu sąžinės klausimu“. Todėl ir liaudiškosios Lietuvos atgimimo idėja gimė „geriausios Lietuvos bajorijos dalyje“. Ji neišsižadėjo bendrumo su liaudimi ir pasisakė už sandraugą su ja „netolimoje ateityje“. Rašytojo nuomone, nuosekliausiai tokias idėjas skelbė ir mėgino įgyvendinti Simonas Daukantas – „žymus vyras“ ir iki „kaulo smegenų“ bajoras. O Daukanto kultūrinė veikla geriausiai liudijo: „...Lietuvos bajoriškos sąžinės atbudimą“¹⁴. Visiškai neturėtų stebinti, kad Herbačiauskas, kaip ir nemaža dalis XIX a. pabaigos bei XX a. pradžios lietuvių visuomenės veikėjų, neabejojo S. Daukanto bajoriška kilmė¹⁵. Mūsų rašytojo supratimu, Daukantas neabejotinai buvo bajoriškosios kultūros žmogus, tačiau jau atsigręžęs į

savo liaudį. Lygiai taip ir kiti XIX a. 2–3 dešimt. žemaičių bajoriškojo kultūrinio sąjūdžio veikėjai suvokė, kad liaudies kultūroje išsaugotos vertybės eventualiai yra visos tautos kultūros dalis ir kad tik bajorija savo švietėjiška veikla galinti bei privalanti įveikti istorijos vingiuose susiformavusį liaudies ir bajorų kultūrų atskyrimą¹⁶. Liaudis tiesiogiai šiame tautinio atgimimo tarpsnyje dalyvauti negalėjo, nes buvo „nelaisvėje“, t. y. baudžiavoje¹⁷.

Neabejotinai vienu svarbiausiu liaudies kultūros elementu tampa kalba. „Atsigręžus“ į liaudį pastebima, kad, nors gyvendama didžiausios socialinės spaudos sąlygomis, ji išsaugojo kalbą, kuria senovėje kalbėję ir Lietuvos bajorų protėviai. Tačiau reikšminga ne tik tai. Pasak rašytojo, Daukantas buvo „pirmasis ir ryškiausias liaudiškos idėjos Lietuvoje skleidėjas“, nes nepabūgo „lietuvų kalbą sulyginti su lenkų“. Kada liaudiškosios kultūros vertybės vis dažniau laikomos visos tautos kultūros dalimi, tada ir kalba, kuria jos kuriamos, iš luomo komunikacijos priemonės privalanti virsti tautinės kultūros kūrimo priemone.

Kokie veiksniai, rašytojo manymu, nulėmė bajorijos kultūrinės orientacijos pokyčius? Pirmiausia tai Vakarų Europoje kilusių tautinių sąjūdžių pavyzdys. Herbačiauskas savo knygelėje visiems jiems apibūdinti vartojo *nacionalizmo* sąvoką. Šis visuomeninis-politinis procesas, iškilęs ant Napoleono Prancūzijos imperijos griuvėsių, paveikė „apsišvietusios lietuviškos bajorijos protus“ ir sukėlė joje „snaudžiantį atskyrimo suvokimą“¹⁸, t. y. pirmučiausia paryškino politinio atskyrimo nuo Lenkijos būtinybę. Antra, Herbačiausko nuomone, lietuvių bajorijos nutautimas (kultūrinė polonizacija) tebuvo *išorinis*, bet niekada *dvasinis*. Taigi šiuolaikiškiau tartume, buvo veikiau etnolingvistinis, gal etnokultūrinis, bet ne etnopolitinis. Rašytojo teigimu, Lietuvos bajorija visais laikais išlaikiusi savo „atskirą charakterį“¹⁹. Maža to, kultūrinė Lietuvos bajorijos asimiliacija („polonizacija“) vykusį ne prievartos keliu, bet savanoriškai. Tuo tarpu Lietuvos ir Lenkijos unijos, taigi lietuviškos bajorijos, „lenkiško politinio patriotizmo“ tikslas buvo išsaugoti valstybingumą „dalyvaujant“ ir Lenkijai, tačiau niekada nereiškė „senosios tėvynės“ –

¹⁴ J. A. Herbaczewski, *Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej*, s. 35.

¹⁵ V. Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1991, p. 9.

¹⁶ Plačiau apie LDK bajoriškosios kultūros vaidmenį lietuvių tautiniame atgimime žiūrėti Antano Kulakausko ir Egidijaus Aleksandravičiaus darbus.

¹⁷ J. A. Herbaczewski, *Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej*, s. 37.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*, s. 28–29, 33.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – idėjos atsisakymo. Todėl Lietuvos bajorija visuomet pabrėždavo savo tautinį atskirumą ir visiškai nenorėjo tapti lenkais²⁰. („Lenkiškai-lietuviškas lietuvių patriotizmas tebuvo tik bendros politinės nedalios išraiška, bet niekada nebuvo apoteozė lenkų /politinės/ minties“). Galiausiai, trečia. Nors elitinė bajorų kultūra buvo feodališkai uždara, J. A. Herbačiausko nuomone, bent jau dalis lietuvių bajorų neatitrūko nuo savo liaudies ir išsaugojo su ja dvasinius ryšius. Jie į liaudį žiūrėję kaip į savo „kenčiantį brolių“²¹.

Herbačiausko manymu, tokios buvo svarbiausios („idėjinės“) lietuvių tautinio atgimimo prielaidos. Iš to, kas anksčiau pasakyta, galėtume daryti išvadą, kad rašytojui tautinis atgimimas (tautinės kultūros formavimosi procesas) buvo neatsiejamas, pirma, nuo jau nebeatitinkančių istorinių sąlygų, tam tikrų bajorų kultūros vertybių kritikos; antra, nuo požiūrio į liaudies kultūrą kaip į sudėtinę visos tautos kultūros dalį. Herbačiausko supratimu, tautinis atgimimas yra toks istorinis vyksmas, kada vienus moralės idealus (imperatyvus) išstumia iš visuomenės gyvenimo kiti, nauji. Vėlesniuose tekstuose rašytojas tam procesui apibūdinti vartojo moralinių vertybių revizijos terminą. Iki lietuvių inteligentijos (t. y. jau iš liaudies kilusios) susiformavimo tokią „moralinių idėjų reviziją“ XIX a. pradžios Lietuvos visuomenėje tegalėjo vykdyti šviesesnė ir artimiausia liaudžiai bajorijos dalis. Tokiomis prielaidomis remdamiesi, Herbačiausko požiūrį ir pavadiname etiniu nacionalizmu.

Be abejonės, J. A. Herbačiausko samprotavimai vis dar lieka ties sugestijų, kartais ir pernelyg miglotų, lygiu. Beje, ir žanro požiūriu „Lietuvos atgimimas prieš Lenkijos idėją“ galėtų būti visiškai neblogas XIX a. pabaigos–XX a. pradžios populiariosios politinės publicistikos pavyzdys, kada vertingesnis rodėsi autoriaus įsitikinimas savo ginamų idėjų teisingumu ir mažiau dėmesio skirta skelbiamų idėjų „moksliskumui“. Kita vertus, turėtume pažymėti, kad kai kurios Herbačiausko mintys tebėra aktualios ir net atliepia šiuolaikinių lietuvių istorikų padarytas išvadas. Pavyzdžiui, jog tik bajorų kultūroje galėjo subręsti supratimas, kad liaudies ir elito kultūrų atskirumą galima ir reikia įveikti švietėjiška-kultūrine veikla. XIX a. 2–3 dešimtmečio etnokultūrinis sąjūdis kaip tik ir stengėsi paveikti bajorų nusistatymą liaudies atžvilgiu²². Arba konstatuojama, kad XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvos kultūroje egzistavo dvi skirtingos (bajoriškoji ir liaudiškoji) kultūrinės tradicijos, ir pastebima, jog tarp jų buvo išlikęs „gyvas ryšys“, nes viena ir kita buvo rustikalinės kultūros sudėtinės dalys²³.

Toliau plėtodamas prielaidą apie aktyvių Lietuvos bajorų dalyvavimą tautiniame atgimime XIX a. pirmojoje pusėje, J. A. Herbačiauskas šiame procese išskyrė du pagrindinius etapus. Pirmasis – „idėjinio atgimimo“

laikotarpis. Jo užuomazgų (atgimimo „priešaušris“) rašytojas įžiūrėjo dar XVI–XVII a. Lietuvos kultūroje, konkrečiai Mikalojaus Daukšos ir Konstantino Sirvydo veikloje. Herbačiausko manymu, jų tikslas buvęs kultūrine veikla šviesti, budinti lietuvių liaudį. (Apie bandymus lietuvių tautinio atgimimo pradžios ieškoti ir surasti M. Daukšos epochoje rašė istorikas Antanas Kulakauskas: „Mat šis darbas nebuvo ir negalėjo būti lietuvių liaudies budinimo darbas, todėl jis ir nelaikytinas tautinio atgimimo, kaip istorinio etnosocialinio proceso, sudėtine dalimi“²⁴.) Tiesa, čia pat mūsų rašytojas pats pripažino, kad po Daukšos ir Sirvydo stoji ištisa „tamsos epocha“.

Be abejonės, reikšmingesnis, rašytojo nuomone, buvo XIX a. 2–3 dešimtmečio vadinamasis žemaičių bajorų etnokultūrinis sąjūdis. Kaip jau minėjome, svarbiausias jo veikėjas, pasak Herbačiausko, buvo Simonas Daukantas. Kitaip nei XVI–XVII a., Daukanto kultūrinė veikla nebuvo užmiršta, bet rado atgarsį Lietuvos visuomenėje ir buvo paremta platesnio sąjūdžio. Šalia Daukanto Herbačiauskas dar paminėjo Dionizą Pošką, Lauryną Ivinskį, Jurgį Pliaterį, Simoną Stanevičių. Visi jie jau rašė „etnografinės“, t. y. liaudiškos, Lietuvos istoriją. Žemaičių bajorų sąjūdžiui antrino Herbačiausko nuomonė ir dalis „sulenkėjusios Lietuvos bajorijos“, t. y. bajorai, nemokantys lietuviškai, bet pamylėję Lietuvos liaudį ir įtikėję, jog Lietuvos atgimimas negresia Lenkijai²⁵. Tokie, jo nuomone, buvo Juozapas I. Kraševskis, Teodoras Narbutas, Liudvikas Jucevičius, Eustachijus Tiškevičius. Visi jie, nors ir nemokėdami lietuvių kalbos, jautėsi kultūriškai susiję su „lietuviškos dvasios“ bendrumu²⁶.

Nors pati lietuvių liaudis ir negalėjo dalyvauti visuomeniniame gyvenime (ėjo baudžiamą), kilęs bajorų susidomėjimas liaudies kultūra neprazuvo. Bajorų kultūrinį sąjūdį atliepė „tikros liaudies sūnus“ Motiejus Valančius. Rašytojo manymu, Daukanto ir Valančiaus kultūrinė-visuomeninė veikla bajorišką Lietuvą suvienijo su liaudiškąja. Šitas faktas turėtų tapti geru pavyzdžiu ir iš liaudies kilusiai lietuvių, ir „bajoriškai-lietuviškai“ inteligentijai²⁷.

²⁰Ibid., s. 33. 32.

²¹Ibid., s. 33–34.

²²A. Kulakauskas, op. cit, p. 138.

²³E. Aleksandravičius, *Lietuvių atgimimo kultūra (XIX amžiaus vidurys)*, Vilnius, 1994, Humanitarinių mokslų istorijos krypties habilituoto daktaro disertacijos tezės, p. 15–16.

²⁴A. Kulakauskas, op. cit., p. 136–137.

²⁵J. A. Herbaczewski, *Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej*, s. 23.

²⁶Ibid., s. 11.

²⁷Ibid., s. 36.

Pirmąjį („idėjinį“) atgimimo etapą keitė antrasis, Herbačiausko vadintas „realiu“, „istoriniu“ arba „faktiniu“²⁸. Jo pradžia rašytojas siejo su baudžiavos panaikinimu: 1861 m. reforma sudariusi galimybes lietuvių liaudžiai tiesiogiai vis aktyviau ir veiksmingiau dalyvauti visuomenės kultūriniame gyvenime. Reikšmingiausias šio tarpsnio įvykis buvo žurnalo „Aušra“ įkūrimas, kada iš liaudies kilę inteligentai įkūrė „bendrą visiems lietuviams laikraštį“²⁹. Jo tikslas buvo „tautinės savimonės žadinimas“ – ir liaudies, ir nevisiškai susipratusios inteligentijos³⁰. Iš liaudies kilusių lietuvių inteligentų sąjūdis, susibūręs apie „Aušrą“, pirmiausia, rašytojo nuomone, orientavosi į mažiausiai „iškraipytus“ „etnografinės Lietuvos“ kultūros elementus. Todėl savaime suprantama, jog liaudiškoji kultūros tradicija laikyta pagrindiniu tautinės kultūros komponentu. Taip, pasak Herbačiausko, liaudiškoji Lietuva „sukilusi“ prieš bajoriškąją Lietuvą – „Lenkijos provinciją“³¹. Dėl to neišvengiamas „antagonizmas“ (konfliktas) tarp lietuvių ir Lietuvos lenkų (bajorų). Pastarieji turėtų jausti atsakomybę už šio konflikto aštrėjimą. Rašytojo nuomone, didžiama Lietuvos bajorų lietuvių tautinio atgimimo nesupratusi³². Vieniems jis tebuvo carizmo politinės intrigos padarinys, kiti lietuvių tautiniame sąjūdyje išvelgė tik grėsmę savo pačių luominėms socialinėms privilegijoms³³. Tarpusavio santykius veikė ir rusų politika Lietuvoje. Jos tikslas buvo neleisti konsoliduotis lietuviškam (liaudies) ir bajorų demokratų sąjūdžiams, lietuvių tautinį judėjimą nukreipti antilenkiška linkme.

Kita vertus, rašytojo manymu, jau nuo pat „Aušros“ įkūrimo lietuvių inteligentams svarbiausia tapo „tautinės vienybės“ idėja. Jie mėgino ją įgyvendinti. Todėl žurnalas buvo pakankamai taikingai nusiteikęs ir Lietuvos bajorų, ir Lenkijos lenkų atžvilgiu. Į lietuvių judėjimą bandyta įtraukti ir geranoriškesnių bajorų. Tačiau jau nuo XIX a. pabaigos, maždaug apie 1890 m., lietuvių sąjūdyje vis labiau ima dominuoti partinė-politinė diferenciacija, prasideda kova už „tautiškumo monopolį“, vis dažniau atsakoma „tautinės vienybės“ principo. Šitokios tendencijos, Herbačiausko nuomone, tik silpnino lietuvių tautinį judėjimą. Tiesa, plačiau atgimimo eigos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje rašytojas nebesvarstė. Tai padarė kitoje, jau vėliau išleistoje knygelėje „Skausmo balsas“ (*Głos bolu*, Kraków, 1912). Palyginę abu kūrinius, galėtume teigti, jog svarbiausi lietuvių tautinio judėjimo uždaviniai, siekiant nepriklausomybės „Lietuvos etnografinėse ribose“, turėtų būti: pirma, sugrįžimas prie „tautinės vienybės“ idėjos tautinio sąjūdžio viduje; antra, liaudiškosios ir bajoriškosios kultūrų bei socialinio kultūrinio konflikto įveikimas, šių dviejų tradicijų „sutaikinimas“³⁴. Pasak Herbačiausko, šio uždavinio sprendimas buvo svarbus bent keliais požiūriais. Liaudies ir bajorijos

„antagonizmu“ nuo seno naudojosi caro valdžia, dar labiau skaldydama Lietuvos visuomenę. Tačiau svarbu ne tik tai. Rašytojo supratimu, nauja tautinė kultūra galinti susiformuoti tik „įvairių elementų vienovėje“. Tik tokią tautą ir tautinę kultūrą galima laikyti „tvirta“, dabar sakytume, moderniaja, kuri „...savo idėjos skirtingus pradus sugebės gerbti jų individualiame vystymesi“³⁵.

Kodėl rašytojas padarė tokias išvadas? Herbačiausko nuomone, svarbiausias tautinio atgimimo tikslas – moderniosios tautinės kultūros sukūrimas, nes tik tokia kultūra galinti garantuoti politinę nepriklausomybę³⁶. XIX a. ir XX a. pradžioje Lietuvos kultūroje egzistavo dvi pagrindinės kultūrinės tradicijos (subkultūros): liaudiškoji (valstietiška) ir elitinė (bajoriškoji). Formuojantis moderniajai nacionalinei kultūrai abi šios tradicijos yra svarbios ir vertingos, nes viena papildo kitą. Tik vienos kurios nors tradicijos pagrindu grindžiama bendra tautos kultūra nebūtų visapusiška, taigi per silpna atsispirti svetimųjų įtakai. Atmesdamas unifikuotos kultūros formavimosi modelį, kada viena kultūrinė tradicija užgožia kitą (pvz., tautinių demokratų samprata, liaudiškoji demokratinė kultūra sudaro pagrindą, o elitinė subkultūra turinti joje ištirpti), rašytojas pasisakė už abiejų tradicijų derinimą. Taigi unifikuotos tautinės kultūros sampratai jis pateikė priešpriešą – pliuralizmą ir egalitarizmą. O lietuvių tautinio atgimimo istorija turėjo savo pavyzdžiais, konkrečiais faktais paremti rašytojo sampratos pagrįstumą. Herbačiausko nuomone, panaši tautinės kultūros samprata buvo būdinga dar XIX a. pirmosios pusės ir vidurio pažangesnei Lietuvos bajorijos daliai, o vėliau ir iš liaudies kilusiems lietuvių inteligentams, įkūrusiems „Aušrą“. Vieni, „atsigręždami“ į liaudį, jos kultūros vertybes pakėlė iki visos tautos rango, kiti, skelbdami „tautos vienybės“ principą, neatsisakė dviejų kultūrų bendradarbiavimo. Taigi jo ginama kultūros samprata turėjusi galias istorines šaknis, o kieno turtinga istorija, praeitis, tas gali tikėtis ir perspektyvos ateityje.

²⁸ Ibid., s. 50.

²⁹ Ibid., s. 52.

³⁰ Ibid., s. 54.

³¹ Ibid., s. 48.

³² Ibid., s. 60 ir 63.

³³ Ibid., s. 37–38.

³⁴ J. A. Herbaczewski, *Głos bolu*, Kraków, 1912, s. 182–184.

³⁵ J. A. Herbaczewski, *Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej*, s. 38.

³⁶ Žr. 12 nuorodą.

Visuomenės demokratizacija ir dvi lietuvių tautinio atgimimo tendencijos

Römerio veikale „Litwa“ suformuluota lietuvių tautinio judėjimo periodizacijos schema iš esmės adekvati Herbačiausko pasiūlytai. Žinoma, tai nereiškia, kad tik Herbačiauskas buvo autorius, o Römeris ją perėmė ir mechaniškai naudojo. Manytume, kad panašus požiūris ir nuostatos XX a. pradžioje buvo būdingi didesnei daliai demokratėjančios Lietuvos bajorijos. Visiškai tikėtina, kad Herbačiauskas juos tik susistemino, sukurdamas pakankamai aiškią schemą, ir populiarios brošiūros pavidalu pateikė visuomenei aptarti bei svarstyti. Römerio tokia „nuoga“ schema netenkinu. Jam rodėsi būtina ją papildyti socialinių ir kultūrinių procesų, kurie metų metais vyko Lietuvos visuomenėje, platesne ir gilesne analize. Tik tuomet galima buvo tikėtis, kad ji darys bent kiek veiksmingesnį poveikį lenkiškai kalbančiai visuomenei, reiškiančiai atvirą neprielankumą lietuvių tautiniam sąjūdžiui.

Jau ne kartą rašyta, kad Römeris, beje, panašiai kaip Herbačiauskas, „tikrąjį“, arba „faktinį“, lietuvių tautos atgimimą bendriausiu požiūriu siejo su liaudies emancipacija (t. y. su baudžiavos panaikinimu, valstiečių laisvėjimu ir jų sąmonėjimu), o siauresniu – su iš liaudies kilusių inteligentų įsteigta „Aušra“. Šis faktas buvo radikalus posūkis lietuvių tautos atgimime³⁷.

Čia pat vertėtų priminti, kokia prasme apskritai Römeris vartojo *atgimimo* terminą. Pirmiausia – tai įvairių visuomeninių procesų, iki tol (t. y. iki atgimimo) tepasireiškusių kaip tendencija, virsmas „istorine, konkrečia realybe“ ir galimybė juos derinti. Antra, *tautinis atgimimas* – įmanomas tik liaudžiai aktyviai dalyvaujant ir kultūriniame, ir politiniame visuomenės gyvenime – yra ne kas kita kaip „visų krašto gyventojų cementavimas“, arba, kaip tariant, istoriškai susiformavusios teritorijos gyventojų integravimas į vieningą kultūriškai homogenizuotą bendruomenę (tautą)³⁸. (Šį atgimimo, kaip istorinio-socialinio proceso, bruožą Römeris savo tekste ne kartą pabrėžia. Tautinis atgimimas „cementuoja“ skirtumus, pirmiausia būdingus luominei feodalinei visuomenei. Jiems nykstant ir formuojasi modernioji tauta³⁹.)

Pritardamas Herbačiauskui, Römeris taip pat pripažino ir pabrėžė, kad pirmųjų tautinio atgimimo ženklų pasirodė kur kas anksčiau. Taigi iki tikrojo atgimimo buvęs jo „prieaušris“, o iš liaudies kilę inteligentai turėję savo *les precurseurs* (pirmtakų)⁴⁰ – tai buvo mažiau polonizacijos paveikti vidutiniai ir smulkieji Lietuvos, pirmiausia Žemaitijos, bajorai. Jie liko kultūriškai mažiau nutolę nuo savo „etnografinio pagrindo“ –

liaudies, sugebėjo išsaugoti su ja gyvus ryšius, todėl XIX a. buvo labiau veikiami demokratijos idėjų. Liaudis jiems rodėsi esanti svarbi, reikšminga visuomenės dalis, o liaudies kultūroje jie matė tokių vertybių (pvz., kalba), kokių stokojo bajorų kultūra. Savo veikla žemaičių bajorų etnokultūrinis sąjūdis pirmiausia stengėsi pakeisti visuomenės elito nuostatas liaudies atžvilgiu.

Pasak Römerio, tradicinio Lietuvos elito kultūrinė asimiliacija vyko nevienodai: stambioji bajorija polonizavosi greičiau nei smulkioji, o rytinių LDK žemių – greičiau nei vakarinių⁴¹. Be to, būta politinės ir kultūrinės asimiliacijos skirtumų. „Litwa“ autoriaus manymu, politinė asimiliacija, gal tik išskyrus Žemaitiją, buvusi spartesnė. Lietuvos bajorija „visuomet buvo nuosekli Lietuvos-Lenkijos valstybės rėmėja“⁴². Politinį bajorijos suartėjimą su Lenkija dar labiau stiprino Abiejų Tautų Respublikos žlugimas ir laikotarpis po padalijimų. Jo metu ir lenkų, ir lietuvių politinio elito sąmonėje kristalizavosi ir ėmė dominuoti bendros valstybės ir „vieningos tautos“ idėja. Apibendrinamas Römeris teigė, jog XVIII pab.–XX a. pr. buvusiose Žečpospolitos žemėse jau egzistavo viena politinė makrolygmens tauta (lenkų), kurios dalį sudarė lietuviai⁴³. Tiesa, tai buvusi viena politinės raidos galimybių, kurios jokia būdu negalima absoliutinti. Padėtis pasikeitė, kai dėl visuomenės demokratizacijos valstietija, kuri iki tol tiesioginės įtakos „tokios tautos formacijai“ neturėjo, ėmė vis labiau reikštis politiniame, kultūriniame gyvenime⁴⁴. Iš tokių Römerio samprotavimų, galbūt pernelyg spekuliatyvių, plaukia bent kelios išvados. Pirma, Lietuvos tradicinio elito politinė ir kultūrinė asimiliacija buvo ilgo istorinio proceso padarinys. Antra, nors ir polonizuota, bajorija nebuvo kažin koks Lietuvos visuomenės „svetimkūnis“, kaip dažnai teigė įvairiausio plauko rusifikatoriai, o priešingai – organiška jos dalis. (Dar knygos pradžioje Römeris pažymėjo, kad „lietuviški polonizuoti elementai“ – bajorija ir katalikai miestiečiai – negali būti laikomi svetimšaliais, atvykėliais ar juolab kolonistais, kaip vokiečių baronai Latvijoje ar Estijoje, nes dauguma jų „istoriškai išauga“ iš to paties etnografinio kamieno kaip ir didžioji krašto gyventojų dalis. Jų „lenkiškumas“ yra

³⁷ M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów, 1908, s. 51.

³⁸ *Ibid.*, s. 21 ir s. 57.

³⁹ *Ibid.*, s. 5.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 20 ir 70.

⁴¹ *Ibid.*, s. 15.

⁴² *Ibid.*, s. 18.

⁴³ *Ibid.*, s. 21.

⁴⁴ *Ibid.*

„...padarinys istorinio proceso, kuris netolygiai veikė įvairius lietuvių tautos socialinius sluoksnius, skaidydamas tautą į įvairias kultūrines grupes“⁴⁵) Tad kokios buvo Lietuvos elito polonizacijos priežastys?

Nesiimsime čia smulkiai aptarti, kaip Rōmeris atsakė į šitaip pateiktą klausimą (nors, tiesą sakant, jam knygoje paskyrė pakankamai daug dėmesio bei vietos). Tik pasakysime, kad, jo nuomone, svarbiausios priežastys buvo: pirma, istoriškai susiformavęs valstybingumo ir kultūros raidos asinchroniškumas. Lietuvos elitas daugiausia dėmesio skyrė valstybės kūrimui, jos stiprinimui, plėtrai. O kultūra tebebuvo „statiška“, t. y. pagonybė ilgą laiką liko svarbiausias ją organizuojantis veiksnys. Todėl valstybė augo, o elito atsparumas svetimų kultūrų įtakoms vis mažėjo⁴⁶. Antra, krikščionybės įvedimas ir pagonybės atsisakymas tik dar labiau susilpnino lietuvių kultūrinį individualumą ir įstūmė visuomenę į „kultūros ir pasaulėžiūros krizę“. (Tiesa, Rōmerio manymu, kiekvienos tautos istorijoje panašūs krizės laikotarpiai yra neišvengiami.) Bet Lietuvoje perėjimas nuo tradicinės (pagoniškosios) kultūros prie universalios (krikščioniškosios) užsitęsęs ir patyręs Lenkijos valstybingumo ir geriau organizuotos kultūros įtaką. Tokiomis sąlygomis kultūriškai aktyvesni „tautiniai elementai“ (pirmiausia tradicinis Lietuvos visuomenės elitas), nesugebėdami suderinti abiejų tradicijų, dažnai mechaniškai perimdavo naujoves, pasiduodavo išorės įtakoms ir pamažu nutauto⁴⁷. Šiuolaikinės istoriografijos požiūriu, tokie Rōmerio samprotavimai, nepagrįsti konkrečiais empiriniais-analitiniais tyrimais, taip pat gali atrodyti pernelyg spekuliatyvūs. (Turbūt nereikia nė priminti, kad amžiaus pradžioje tokių tyrimų paprasčiausiai dar nebuvo.) Mūsų nuomone, šitoks Rōmerio ekskursas į tolimą praeitį nebuvo atsitiktinis ir yra pakankamai svarbus. Jis turėjo padėti įrodyti, kad tautinės kultūros nėra uždaros, istoriškai nekintančios vertybių sistemos, bet, priešingai – per amžius jos patiria įvairių transformacijų (krizių), o kultūrų tarpusavio sąveika (akultūracija) yra neišvengiama, sąlygota įvairių socialinių ir politinių procesų, vykstančių visuomenėje. Todėl visiškai suprantama ir lengvai paaiškinama pasidaro Lietuvos politinio elito asimiliacija. (Tai nėra tik Lietuvos visuomenei būdingas procesas ir juolab negali būti laikomas kokios nors prievartos padariniu.)

Tokios prielaidos leido Rōmeriui pirmųjų lietuvių tautinio atgimimo ženklų ieškoti švelniau polonizacijos paveiktame (t. y. mažiau nuo liaudies, arba etninio pagrindo, nutolusiame) žemaičių bajorų etnokultūriniam sąjūdyje ir teigti, kad „realus“ (arba, kaip „Litwa“ pradžioje rašoma, etnografinis) pabudimas turėjęs savo bajorišką „priešaušrį“. Autoriaus teigimu, būtent šis sąjūdis ir ši Lietuvos bajorijos dalis XIX amžiaus pradžioje ir tapo „lietuviškos kultūrinės kūrybos“ įrankiu⁴⁸. Rōmerio

nuomone, iki žemaičių bajorų kultūrinio sąjūdžio „lietuviška kultūrinė kūryba“ – arba tiesiog lietuviška kultūra – iš esmės buvo plėtojama tik liaudies subkultūros formomis. (Tiesa, su „lietuviška kultūrinė kūryba“ buvo susijusi ir polonizuotesnė, „politiniu-pilietiniu“ požiūriu artimesnė Lenkijai, bet kartu „karštai jaučianti savo tautinį bendrumą su Lietuva“ bajorijos dalis: Teodoras Narbutas, Vladislovas Sirokomlė [Władysław Syrokomla], Liudvikas Jucevičius ir kt.⁴⁵). Pirmiausia todėl, kad luominės visuomenės sąlygomis ji liko kultūriškai pasyviausia socialinė grupė. Taigi svetimos įtakos liaudį veikė kur kas silpniau nei Lietuvos bajoriją. Kita vertus, lietuvių liaudis sukūrė originalią, savitą kultūrą. Lietuvos visuomenei demokratiškėjant, kada ir valstietija išitraukė į kultūrinį ir politinį krašto gyvenimą, kada susiformavo iš jos kilusių inteligentų sąjūdis, liaudies kultūros vertybių socialinė reikšmė išaugo. Nauja tradicija vis labiau ėmė viršų viešajame visuomenės gyvenime. Taip pamažu vyko svarbi lietuvių kultūros transformacija: radosi naujas kultūrinės kūrybos „įrankis“ arba subjektas. Taigi tokia Römerio minčių interpretacija patvirtintų mūsų jau anksčiau padarytą išvadą, kad tautinės kultūros formavimasis (arba tautinė kultūrinė kūryba) – tai ilgas, sudėtingas istorijos procesas, juntantis ir įvairius išorės veiksnius. Toks kultūros – ilgo, prieštaringo *istorijos proceso* – suvokimas leido „Litwa“ autoriui kalbėti apie skirtingus tautinės kultūrinės kūrybos „įrankius“ (mažiau polonizuota bajorija, iš liaudies kilę inteligentai), apie įvairias tautinės kultūros formas (bajorų, liaudies) ir, svarbiausia, apie jų sąveiką, t. y. apie *tautinės kultūros tęstinumą*.

Tokie Römerio samprotavimai liudija, kad jam kaip ir Herbačiauskui vienodai reikšmingos bei svarbios rodėsi (ypač krašto ateities požiūriu) abi Lietuvos kultūroje susiformavusios tradicijos: ir liaudiškoji, ir bajoriškoji. Juk abi jos buvo skirtingos dalys istorinio-kultūrinio paveldo, bendro visai Lietuvos visuomenei (arba kraštui)⁵⁰.

⁴⁵ Ibid., s. 27.

⁴⁶ Ibid., s. 15.

⁴⁷ Ibid., s. 15, 17.

⁴⁸ Ibid., s. 55, 57.

⁴⁹ Ibid., s. 57.

⁵⁰ Istorikas Česlovas Laurinavičius, remdamasis „Litwa“, taip interpretuoja Römerio Lietuvos visuomenės ir krašto sampratą: Lietuva – tai ne tik teritorija, kurioje gyvena žmonės, kalbantys skirtingomis kalbomis, turintys skirtingus politinius siekius ir idealus, bet ir istoriškai susiformavusi visuomenė „...laikui bėgant suaugusi su ta teritorija“. Tokį požiūrį jis laikė krajovalcūnės savimonės ženklu. (Žr. Č. Laurinavičius, „Mykolas Römeris – Lietuvai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą“, – *LAIS*, t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius, 1996, p. 120–128.

Šia vertėtų prisiminti ir Römerio Lietuvos sampratą, išdėstyta knygelėje „Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie“ (Etnografiniai-kultūriniai santykiai Lietuvoje), kuri išleista šiek tiek anksčiau nei „Litwa“. Jos pradžioje autorius pažymi, kad Lietuvą supranta ne *istorinės politinės teritorijos*“ prasme, bet „...išimtinai kaip visuomenę, turinčią individualią kultūrą ir todėl sudarančią vieningą tautinį vienetą“⁵¹. Iš to plauktų, kad svarbiausias angažuoto Lietuvos piliečio tikslas – išsaugoti ir plėtoti unikalumą visuomenės, kuri vadinama Lietuva ir kurios kultūra formavosi per ilgą istorinę evoliuciją. Kita vertus, Römeris puikiai matė, kad esama dviejų tradicijų antagonizmo. Etninių-socialinių bendruomenių (pirmiausia lietuvių – liaudies ir lenkų – bajorų), kurios save identifikuoja tik su viena ar kita kultūrine tradicija, nesutaikoma priešprieša vis aštrėja ir gilėja. Be jokios abejonės, šitokie konfliktai naudingi buvo tik rusų valdžiai, kuri, savo politiką grįsdama principu *divide et impera*, juos tik skatino, stengdamasi įsitvirtinti istorinės Lietuvos žemėse. Taigi Römeriui reikėjo atsakyti į pakankamai sudėtingą klausimą: ar esama visuomenėje bent kokių tendencijų (eventualumų), kurie leistų teigti, kad kylančius tautinius konfliktus („tautinius egoizmus“) galima pergalėti („harmonizuoti“) arba bent jau sušvelninti. Ko gero, būtent toks buvo kontekstas, kai Römeris analizavo lietuvių tautinį atgimimą.

Taigi kitaip nei ankstesniame veikale, kur, pasak Römerio, stengtasi neapsiriboti „etnografinėmis ribomis“, „Litwa“ pagrindinis dėmesys skirtas būtent „etnografinėi Lietuvai“. Jau knygos pradžioje autorius patikslina, jog jo tyrinėjimo objektas – ne LDK, bet etnografinė Lietuva: „...atgimusi vienalytė ir subrendusi savarankiškai plėtrai lietuvių tauta“⁵². Gana daug vietos Römeris skyrė ir tokios Lietuvos ribų aprašymui⁵³. (Neatsitiktinai prie knygos pridėtas žemėlapis. Tiesa, autorius anaip tol nelaikė jo visiškai tikslu.) Sprendžiant iš aprašymų bei minėto žemėlapio, Römeriui etnografinė Lietuva visiškai sutapusi su etnolingvistine, t. y. su ta Lietuvos visuomenės dalimi (valstiečiais), kuri kalbėjo lietuviškai ir kurios kultūrinius, o vėliau ir politinius siekius tiesiogiai išreiškė iš jos kilę inteligentai. Jų sąjūdis kalbą laikęs moderniosios tautos pagrindu. (Pridursime, jog dažnai lietuvių visuomenės veikėjai, apibrėždami etnografines Lietuvos ribas, šalia kalbos minėjo ir kitus „papildomus“ kriterijus: liaudies papročius, architektūrą ar net liaudies „lietuvišką sielą“, taip etnografinę Lietuvą sutapatindami su Vilniaus, Kauno, Gardino bei Suvalkų gubernijų teritorijomis arba bent iš dalies su istorine Lietuva.) Čia trumpam stabtelkim.

Įvairiuose XIX a. pabaigos–XX a. pradžios ir lietuvių, ir nelietuvių autorių tekstuose sąvokos „etnografinė Lietuva“, „etnografinė kultūra“, „etnografinė medžiaga“, „etnografinės ribos“, „etnografinis principas“ ir

pan. buvo pakankamai plačiai vartojamos. Neanalizuosime išvardintų sąvokų visų galimų semantinių niuansų, bet apsistosim ties keliais, kurie, mūsų nuomone, turėtų padėti geriau suprasti Römerio interpretacijas.

Apskritai XIX a. pirmojoje pusėje etnografijos objektu laikytos „mažiau civilizacijos“ paveiktos etninės bendruomenės, o jų aprašymas turėjo prisidėti prie efektyvesnio tokių bendruomenių valdymo. Tiesa, tokia etnografijos ir etnografiškumo samprata nebuvo vienintelė. Egzistavo ir vadinamoji „švietėjiška“ pažiūra, kur galutinis mokslinio (etnografinio) tyrinėjimo tikslas – primityvių bendruomenių materialinio bei dvasinio gyvenimo sąlygų gerinimas. Maždaug XIX a. viduryje etnografijos objektu imtos laikyti jau ne tik primityvios, bet apskritai visos glaudžiais „dvasiniais ryšiais“ susietos žmonių bendruomenės, o stipriausi tokie – kalba, religija, teisė⁵⁴. Tiesa, vis dar pabrėžtinai pažymima, kad etnografija neturinti nieko bendra su „valstybinėmis visuomenėmis“. Vertėtų pridurti, kad toks „etnografinio“ ir „primityvaus“ tapatinimas išliko iki pat XX a., tik kiek sušvelnėjo ir dažnai buvo visai maskuojamas. Štai XIX a. pabaigoje vis dažniau kalbama apie kuo išsamesnį, visapusiškesnį etninių bendruomenių ryšių aprašymą ir beveik nebeužsimenama apie jų civilizacinį pobūdį⁵⁵. Ir tai visiškai suprantama: visuomenei demokratėjant, kuriantis moderniosioms tautoms iki tol menkaverčių „etnografinių gaivalų“ socialinis statusas smarkiai išaugo. Svarbiausiu kiekvieno politinio elito uždaviniu tapo tos gyventojų „masės“ įtraukimas į kultūrinį-politinį visuomenės gyvenimą, žinoma, tik tam elitui palankia politine forma. Jų primityvizmo akcentavimas būtų tik stabdęs šį procesą. Sudėtingesnė padėtis buvo tose visuomenėse, kur egzistavo bent keli dėl įtakos liaudžiai besivaržantys politiniai elitai.

Manytume, kad XIX–XX a. sandūroje nusistovėjo maždaug tokia „etnografinių“ ir „primityvių“ (necivilizuotų) etninių bendruomenių samprata: pirmiausia tai tokios, kurios „nespėjo“ sukurti jokių apsauginių politinės būties formų; antra, tai ir tokios bendruomenės, kurios nesukūrė praeityje ir nekuria dabartyje jokių savo kultūrinės ir (ar) politinės plėtros projektų bei programų. Glaustai savo požiūrį į tokias etnines bendruomenes Römeris išdėstė straipsniuose, kurie buvo išspausdinti 1911 m. „Lietuvos žiniose“. Jo nuomone, tarp etnografinių darinių,

⁵¹ M. Römer, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, Kraków, 1906, s. 3.

⁵² M. Römer, *Litwa*, s. 3.

⁵³ *Ibid.*, s. 3–4.

⁵⁴ *Encyklopedia powszechna*, t. 8, 1861, s. 464–465.

⁵⁵ *Welka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 19, 1897, s. 667–668.

t. y. „liaudies, kalbančios lenkiškai arba lietuviškai“, nėra esmingesnio skirtumo, nes „kalba čia yra vien įrankis, vien forma, bet neišreiškia visuomeniškai skirtingo turinio“. Tokie skirtumai, pasak autoriaus, dar negali būti laikomi tautiniais⁵⁶. Taip yra todėl, kad, civilizacijos požiūriu, *visos liaudys* yra visiškai vienodo sąmoningumo. Kitame straipsnyje vėl teigta, kad liaudis, kad ir kokia kalba ji kalba, savo „etniškoje kultūroje visur viena ir tapati“, o jos „etnografijos pagrindžiai visur tie patys“. Tačiau kalbinės ribos nėra aiškios, egzistuoja kalbų „sumišimas“, vienos kalbos „sutirpimas“ kitoje, nors dažniausiai būtent skirtinga kalba remiantis mėginama liaudį padalyti į dvi viena kitą neapkenčiančias tautas⁵⁷.

Žinia, šitokie Römerio samprotavimai buvo pareikšti polemikoje su Antanu Smetona. Todėl pravartu būtų prisiminti ir pastarojo nuostatas. Jo nuomone, „toli gražu ne vistiek ar ta forma [t. y. kalba – V. S.] paliks lietuviška ar pasikeis lenkiška“, nes naujomis istorinėmis-kultūrinėmis sąlygomis jau esą nebegalima suprasti lenko be lenkiškos kalbos, o lietuvių be lietuviškos. Priešingu atveju „atbundanti“ lietuvių tauta galinti likti be savo „etnografinės medžiagos“, t. y. be liaudies⁵⁸. (Tiesa, tame pat straipsnyje Smetona akcentavo distinkciją tarp „Lietuvos etnografinės kultūros“, t. y. liaudiškosios subkultūros, ir „šiandieninės kylančios kultūros“, arba, kitaip tariant, lietuvių tautinės kultūros. Tai du kokybiškai skirtingi dalykai.)

Römeris, be abejonės, suprato, kad naujomis istorinėmis sąlygomis bet kokia visuomeninė-politinė srovė, jeigu ji nori būti demokratinė, siekdama savo tikslų, privalo gauti kuo didesnę visuomenės paramą. Tuometinės Lietuvos sąlygomis ji turėjo būti aktyviai remiama liaudies, arba valstiečių. Smetonos kiek metaforiškai nusakyta perspektyva likti be „savo“ liaudies XX a. pradžioje pirmiausia buvo aktuali Lietuvos tradiciniam elitui. Tai Römeris taip pat gerai suprato. Tuo metu jau radosi iš lietuvių liaudies kilęs kultūrinis-politinis elitas (lietuvių inteligentija), „tiesiogiai“ išreiškęs įvairius jos visuomeninius poreikius. Ir, kas svarbiausia, tarp to naujojo, „modernaus“, elito ir liaudies nebuvo jokių kultūrinių, socialinių ar ekonominių prieštaravimų. Visiškai kitokie santykiai vyravo tarp „prabudusios“ liaudies ir tradicinio elito. Pasak Römerio, Lietuvos bajorija, ypač jos konservatyviausioji dalis, vis dar nelaiškė valstietijos teisėtu visuomenės nariu arba, kaip dauguma, manė ją esant pavojingą dėl visiškai priešingų socialinių-ekonominių interesų. Nesugebėdamas įveikti luominės galvosenos ypatumų, tradicinis elitas tolu nuo liaudies, vis labiau orientuodamasis ne į Lietuvos visuomenę, krašto poreikius, bet į tautinę Lenkiją⁵⁹.

Priešingai šiai bajorijos daliai, mūsų autorius „liaudies prabudimą“ manė esant neišvengiamą istorinį procesą, moderniosios lietuvių tautos

kūrimosi prielaidą, neatsiejamą nuo bendro Lietuvos visuomenės demokratėjimo. Štai knygelėje „Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie“ jis pabrėžia, kad lietuvių tautinis judėjimas savo prigimtimi *demokratinis, arba liaudinis, nes remiasi valstietija*. Priežastis – lietuvis Lietuvoje yra tik valstietis arba iš valstiečių kilęs inteligentas⁶⁰. „Litwa“ pažymima, jog neigiamą lenkų požiūrį į lietuvių tautinį judėjimą pagimdęs nesuvokimas *Lietuvos visuomenėje vykstančio demokratizacijos proceso*⁶¹. O kaip Römeris suvokė šį procesą?

Visuomenės demokratėjimas pačia bendriausia prasme – tai luominių santykių, pagrįstų privilegijų skirtumais, irimas ir formavimasis naujų klasinių santykių, kurių pagrindas turiniai, nuosavybės skirtumai. Šio proceso pradžios, Römerio manymu, reiktų ieškoti XVIII a. pabaigoje. Būtent 1791 m. Gegužės 3 dienos konstitucija, susilpninusi luominę visuomenės struktūrą, žymėjo perėjimą nuo luominio prie modernesnio – turtinio – visuomenės sąrangos principo⁶². Visiškai suprantama, kad iš esmės būdama juridiskai beteisė, t. y. neturėdama jokių privilegijų, luominėje visuomenėje liaudis kartu buvo ir kultūriškai izoliuočiausia socialinė grupė. Valstiečiams dėl luominių skirtumų buvo neprieinami elitinės kultūros laimėjimai, o didžioji visuomeninio-politinio elito dalis dėl tos pačios priežasties su panieka vertino liaudies kultūrinės vertybes. Be to, pasak Römerio, Lietuvoje elito kultūros plėtra nebuvo tiesiogiai susijusi su liaudies „etniniu pagrindu“, t. y. ji buvo sąlygota „polonizuotų visuomenės elementų“⁶³. Būta ne tik elito ir liaudies kultūrų skirtumų, bet ir pati liaudies kultūra nepasižymėjo vienalytiškumu. Ir tai visiškai suprantama. Römerio nuomone, iki savo prabudimo liaudis nebuvo tokia

⁵⁶ M. Römeris, „Vilniaus lenkų-pirmievių balsas“, *Lietuvos žinios*, 1911, balandžio 21 (gegužės 4), nr. 45.

⁵⁷ M. Römeris, „Atsakymas ‚Vilties‘ p. A. Smctonai“, *Lietuvos žinios*, 1911, gegužės 12(25), nr. 54.

⁵⁸ A. Sm. [Antanas Smctona], „Dėl p. Römerio demokratizmo“, *Viltis*, 1911, gegužės 18(31), nr. 56.

⁵⁹ Maždaug taip Römerio svarstyta *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, p. 22 ir 1909 m. parašytame straipsnyje „Lenkų ir Lietuvių ginčas“. Jame teigta: „Tiesa, šviesiausioji ir labiausiai demokratiška bajorijos dalis, kuri lengviau už kitus būtų galėjusi lietuvių judėjimą suprasti, sukilimui 1863 metų nenusisėkus, liko pašalinta iš Lietuvos“. Plačiau žr.: M. Römeris, „Lenkų ir Lietuvių ginčas“, *Lietuvos ūkininkas*, 1909, gegužės 27 (birželio 9), nr. 21.

⁶⁰ M. Römer, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, s. 24.

⁶¹ M. Römer, *Litwa*, s. 100.

⁶² *Ibid.*, s. 54.

⁶³ *Ibid.*, s. 28.

susitelkusi, „kristalizuota“. Liaudies kultūros skirtybės, tarp jų ir regioninės, susiformavo veikiamos pačių įvairiausių (kultūrinių, politinių, administracinių) išorės veiksnių⁶⁴. Pratešiant Römerio mintį ir turint galvoje anksčiau minėtas luomines visuomenės ypatybes, tiksliau būtų kalbėti ne apie homogenizuotą liaudies kultūrą, bet apie heterogenines liaudies kultūras.

Ypač savita liaudies kultūra susiformavo etnografinės Lietuvos pakraščiuose. Čia maišėsi, kryžiuosi įvairūs kultūriniai (etniniai) elementai, stipresnė buvo išorės įtaka. Taip pietvakarinėje „Vilniaus Lietuvos“ dalyje susidarė „originali ir keista“ lietuviškai-lenkiškai-baltarusiška liaudies kultūros formacija, kurios tautinę priklausomybę, remiantis vien kalbos kriterijumi, nėra taip paprasta nustatyti. Kiti etnografinės Lietuvos regionai – „Kauno Lietuva“ – kurią, pasak Römerio, sudaro Kauno, Ukmergės, dalis Panevėžio, Zarasų apskritys bei Žemaitija (Telšių, Raseinių, Šiaulių apskritys) – buvo silpniau veikiami išorės įtakų ir todėl čia liaudies kultūrinis „individualumas“ akivaizdesnis⁶⁵. Apibendrinamas mūsų autorius ir darė išvadą, jog liaudies kultūra priklausomai nuo įvairių išorės veiksnių intensyvumo įvairavo, keitėsi, įgydama specifinių regioninių bruožų⁶⁶. Tiesa, Römerio manymu, šių skirtumų nevertėtų pernelyg sureikšminti, nes XIX a. antrojoje pusėje jie vis sparčiau nyko. Naujas stiprus impulsas visuomenei demokratėti buvo baudžiavos panaikinimas. Jis lėmė tolesnę bei gerokai spartesnę liaudies kultūros „kristalizaciją“, t. y. regioninių skirtumų nykimą, ir vedė prie lietuvių tautos „telkimosi“, t. y. formavimosi. Panaikinus baudžiavą, valstiečiai galėjo tiesiogiai dalyvauti visuomenės kultūriniame ir politiniame gyvenime. Valstiečių kova su lietuviškos spaudos draudimu, vėliau aktyvus jų dalyvavimas 1905 m. revoliucijoje liudijo išaugusį lietuvių liaudies sąmoningumą. Kita vertus, rodė, kad lietuvių valstietis tampa vis svarbesne, reikšmingesne socialine jėga, galinčia daryti įtaką Lietuvos visuomenės raidai. Metaforiškai tariant, iš „etnografinės medžiagos“, istorijos objekto liaudis tapo aktyviu istorijos veikėju, subjektu.

Šitokia liaudies „prabudimo“ ir lietuvių tautinio atgimimo samprata (istoriškai neišvengiamas visuomenės demokratizacijos padarinys) iš esmės buvo būdinga ir lietuvių tautiniams demokratams. Tačiau jų ir Römerio demokratizmas turėjo kelis esminius skirtumus. Römerio nuomone, tautos „etnografinis pagrindas“, „etnografinė kultūra“, „liaudis“ istoriškai iš lėto keitėsi, įgydami vienu bruožų, kitus prarasdami. Tautiniams demokratams „etnografinis pagrindas“ – greičiau antistorinė substancija, kuri laikui bėgant lieka beveik nepakitusi. Jiems svarbiau, remiantis objektyviais kriterijais, išsiaiškinti, kuo „sava“ liaudis skiriasi nuo „svetimų“, nustatyti „savos“ liaudies gyvenamąją teritoriją, neleisti jai sumažėti

arba, priešingai, stengtis ją praplėsti. Todėl visiškai suprantama, kodėl tautiniai demokratai pirmiausia skelbėsi visapusiškai giną tik „savosios“ liaudies interesus. O Rōmeriui Lietuvos visuomenę sudarančių *liaudžių* etnografiniai-kultūriniai skirtumai neatrodė tokie reikšmingi, nes tebuvo nepakankamo jų civilizuotumo rezultatas. Pagrindinis uždavinys – kaip patenkinti vis beaugančius liaudžių socialinius-kultūrinius poreikius, „neardant“ istoriškai susiformavusios Lietuvos visuomenės, „krašto“.

Visuomenės demokratizacija, pasak Rōmerio, turėjo įtakos ir bajoriškajam mentalitetui, ir kultūrinių vertybių evoliucijai. Lietuvos bajoriškoji tradicija taip pat demokratėjo. Todėl tarp „iš prigimties“ demokratinio lietuvių tautinio sąjūdžio ir demokratėjančio tradicinio Lietuvos elito (tiksliau, tos jo dalies, kuri nebesupranta lietuviškai) buvo visiškai įmanomas sutarimas, arba, Rōmerio žodžiais, „istorinė sintezė“. „Litwa“ nepateikia nuoseklios „programos“, kurią teliktų įgyvendinti ir šitaip pasiekti „bajoriškos“ ir „liaudiškos“ tradicijų sintezę. Daugiau dėmesio čia skirta analizei veiksnių, kurie tokiai konsolidacijai trukdo ir apsunkena jos įgyvendinimą. Vis dėlto kelias bendresnio pobūdžio nuostatas Rōmeris pareiškė⁶⁷. Pirma, siekiant sutarimo, būtina atsisakyti „vienpusiškumo“, kai vertinama istorinė, kultūrinė ir eventualiai politinė Lietuvos raida. Tai reiškia, jog negalima Lietuvos visuomenės istorinės plėtros vertinti tik vienos tradicijos (liaudiškosios ar bajoriškosios) požiūriu. Iš to plaukia antra: būtina „harmonizuoti ir atsižvelgti į abi tendencijas“ ir, kas ypač svarbu, tolesnį krašto kultūrinį rutuliojimąsi plėtoti „istorinio *status quo* pagrindu“⁶⁸. Šitą Rōmerio mintį galima būtų aiškinti taip: visi kultūriniai ar politiniai Lietuvos raidos projektai, nesvarbu, kokios Lietuvos politinės jėgos juos formuluotų, turėtų remtis istorinės Lietuvos, t. y. LDK, valstybinėmis-pilietinėmis tradicijomis (žinoma, modifikuotomis).

Aiškindamasis, kas trukdo tokiai „istorinei sintezei“ bei lietuvių ir lenkų politinių jėgų konsolidacijai, Rōmeris daugiau dėmesio skyrė ne tiek išorinių (caro valdžios politika Lietuvoje), kiek vidinių veiksnių analizei. Taigi pirmiausia aiškinosi, kokios politinės tendencijos būdingos lietuvių tautiniam sąjūdžiui. Jau knygelėje „Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie“ jis rašė, kad šalia demokratizmo lietuvių tautiniame judėjime ima ryškėti *nacionalistinės* tendencijos⁶⁹. Kokia prasme Rōmeris vartojo savo-

⁶⁴Ibid., s. 13.

⁶⁵Ibid., s. 9, p. 396, ir s. 8, s. 10.

⁶⁶Ibid., s. 31.

⁶⁷Ibid., s. 100–101.

⁶⁸Ibid., s. 101.

⁶⁹M. Rōmer, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, s. 25.

kas *nacionalizmas*, *nacionalistinis*? Pirmiausia – tai ideologija, doktrina, tiksliau, viena doktrinų, kuri iškilo lietuvių tautiniame judėjime. Todėl, pasak Römerio, būtina *nacionalistinę doktriną* skirti nuo socialinio-kultūrinio *modernųjų tautų formavimosi* proceso⁷⁰. Kas gi būdinga tokiai ideologijai-doktrinai? Teoriškai tautinės kultūros formavimesi ji neigia skirtingų „kultūrinių veiksnių tarpusavio sąveiką“, arba kultūrinį pliuralizmą, visuomenės evoliuciją grįsdama idealizuotos, „grynos“ tautos samprata. Lietuvių nacionalistai savo politine praktika siekia išstumti visus „rasiškai“ svetimus elementus iš Lietuvos visuomenės, o Rusijos valdžią mano esant gerą įrankį tam darbui atlikti⁷¹. Kita vertus, Römerio nuomone, lietuviškoji nacionalizmo atsiradimas buvo neišvengiamas. Pirmia, dėl neigiamos lenkiškosios visuomenės dalies požiūrio į lietuvių tautinį atgimimą. Antra, ši ideologija žymėjo iš esmės objektyvią transformaciją lietuvių sąjūdyje: perėjimą nuo kultūrinių tautos raidos projektų (kova dėl spaudos panaikinimo) prie politinių (politinės autonomijos reikalavimas)⁷². Mūsų nuomone, šie Römerio samprotavimai perša tokią mintį: nacionalistinės tendencijos, net jei ir neišvengiamos, vis dėlto yra pavojingos, kadangi kelia grėsmę istoriškai susiformavusios socialinės kultūrinės bendruomenės – krašto visuomenės – vientisumui. Paprasčiau tariant, kiekvienas nacionalizmas, kovodamas už „savo“ tautinės bendruomenės interesus, „iškreiptai“, pragmatiškai vertina visus „svetimus“, ar pastarieji padeda, ar trukdo „savos“ tautos evoliucijai. Naujai besiformuojančioje XX a. pradžios situacijoje, vykstant spartesnei visuomenės politizacijai bei politinei diferenciacijai, toks pragmatizmas ar, tiksliau, egoizmas darėsi vis pavojingesnis. Mat šitokia galvosena „bendras“ – krašto visuomenės – interesas galėjo atrodyti tik kaip realaus socialinio turinio neturinti teorinė spekuliacija.

Aprašinėdamas lietuvių tautinio judėjimo politizaciją (nuo politinių partijų atsiradimo iki Didžiojo Vilniaus Seimo), veikale „Litwa“ Römeris jau nagrinėjo, kuri tendencija – demokratinė ar nacionalistinė – turi daugiau galimybių įsitvirtinti. Štai rašydamas apie 1902 metų Lietuvių demokratų partijos programos projektą, Römeris daugiausia vietos skyrė lozungui „Lietuva – lietuviams“⁷³. Jis buvo neatsiejamas nuo Lietuvos politinės autonomijos etnografinėmis ribomis reikalavimo ir liudijo lietuvių judėjimo politinį brandumą. Tačiau kartu, Römerio nuomone, dėl nepakankamo „vidinio aiškumo“ šis šūkis buvo pavojingas. Jei juo teigiama, jog projektuojama valstybė, jos institutai turi tarnauti visų krašto gyventojų – piliečių interesams (orig. mieszkanców-obywateli krajowych), tai šūkis visiškai demokratinis ir atitinka moderniosios valstybės koncepciją. Bet jei valstybė ir teritorija tapatinama su vyraujančia tautybe (narodowość), atsisakant valstybės kūrime pilietiškumo principo (czynnik

obywatelski), tai šūkis suprantamas „nacionalistinės koncepcijos rėmuose“. Tąsok formulė „Lietuva – lietuviams“ daliai krašto gyventojų, kurie kultūriniai (pirmiausia etnolingvistiniai) požiūriu nėra lietuviai, nelaiduotų piliečio teisių⁷⁴. Todėl demokratinėse programose šio lozungo siūlė vengti, keisti jį kitu – „Lietuva – Lietuvos piliečiams“. 1903 m. LDP programinius teiginius Römeris manė esant visiškai demokratiniais. Jie politinę autonomiją grindė jau „krašto pilietiškumo“ (orig. obywatelstwa krajowego) principu. Nebeliko čia ir formuluotės „Lietuva – lietuviams“⁷⁵.

Panašų kontekstą taip pat turi lyginimas dviejų dokumentų – 1905 m. lapkričio mėn. memorandumo Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafui Sergejui Vitei ir 1905 m. gruodžio mėn. Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimų. (Tai, žinoma, nereiškia, jog Römeris juos laikė lygiareikšmiais. Memorandumas, bent jau formaliai, išreiškė vienos politinės grupuotės [tautinių demokratų] siekius, o Vilniaus Seimo sušaukimas, ir ypač jo nutarimai žymėjo lietuvių tautinio atgimimo kulminaciją, kai lietuvių tauta pirmą kartą viešai deklaravo siekį svarankiškai tvarkytis etnografinėje Lietuvos teritorijoje⁷⁶.) Römerio manymu, memorandume suformuluoti reikalavimai iš esmės buvo teisingi, bet *kriterijai*, kuriais jie grindžiami, klaidingi arba nedemokratiniai, t. y. nacionalistiniai. Plačiau, tiksliau, istoriškai, suprastoje „etnografinėje Lietuvoje“, kurią, pasak memorandumo autoriaus Jono Basanavičiaus, sudarė Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų gubernijos bei Kuršo dalis, lenkai ir žydai buvo laikomi „atėjūnais“, t. y. svetimšaliais, o baltarusiai – „suslavėjusiais lietuviais“ ir automatiškai – jų neatsiklausus – įtraukiami į Lietuvos sudėtį. Šitoks požiūris, Römerio supratimu, buvo klaidingas, nacionalistinis, nes visiškai

⁷⁰Ibid., s. 19–20.

⁷¹Ibid., s. 19 ir s. 28.

⁷²Ibid., s. 25. Tiesa, čia pat pastebima: nors nacionalistinės doktrinos atsiradimas neišvengiamas, bet tradiciniams Lietuvos elitui demokratėjant lietuvių tautinis sąjūdis jos turėtų atsisakyti.

⁷³Plačiau apie Lietuvių demokratų partijos programines nuostatas 1902–1903 m. žr.: R. Miknys, *Lietuvos demokratų partija*, Vilnius, 1995, p. 32–43.

⁷⁴M. Römer, *Litwa*, s. 298.

⁷⁵Ibid., s. 308.

⁷⁶Plačiau apie memorandumą ir Didįjį Vilniaus Seimą žr.: E. Motieka, „Didžiojo Vilniaus seimo preliudija: memorandumas Rusijos vyriausybei“, – *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 199–229. Tame pat tome publikuojamas ir pats memorandumo tekstas, kurį taip pat parengė Egidijus Motieka: idem, *Didysis Vilniaus seimas*, Vilnius, 1993, Disertacijos humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro laipsniui įgyti mašinraštis.

nesirėmė Lietuvos visuomenės istorine evoliucija⁷⁷. Skeptiškai jis vertino ir memorandumo istorinę dalį, tautinių demokratų bandymus formuluoti politinius siekius, remiantis istorine praeitimi. Römeris rašė:

„Pati savaime, istorinė praeitis negali būti šiuolaikinių teisių [taip teikdamas, Römeris turėjo mintyje moderniųjų tautų kultūrines-politines aspiracijas – V. S.] pagrindas. Formuluojant teises, istorinė praeitis tik tiek gali būti vertinga, kiek ji reiškiasi gyvais socialiniais santykiais... Tautų teisės kyla iš jų poreikių ir iš visuomeninės evoliucijos, o tai yra istorinės praeities padariniai. Bet juk istorinė praeitis, kuri šiuolaikiniame gyvenime nepasireiškia, būti teisių pagrindas negali“⁷⁸.

Ir visiškai kitaip mūsų autorius vertino Vilniaus Seimo nutarimus.

Jų nuoseklus įgyvendinimas galėtų prisidėti ne tik prie lietuvių, bet ir prie visos Lietuvos visuomenės laisvėjimo. Kuo remdamasis Römeris padarė tokią išvadą? Seimo nutarimuose suformuluota Lietuvos autonomijos koncepcija – „etnografinė Lietuva“ (branduolys) ir „tie pakraščiai“, kurie „dėlei ekonomiškų, kultūriškų, tautiškų arba kitų priežasčių traukia prie to branduolio ir kurių gyventojai priklausyti prie jos panorės“ – jam atrodė visiškai „patenkinama“, demokratinė. Mat buvo pagrįsta ne tik objektyviais – lingvistiniais, etnografiniais – kriterijais, kurie gali būti „laisvai“ taikomi, bet ir subjektyviais, t. y. pačių „pakraščių“ gyventojų *laisva valia, noru* dėtis prie „etnografinio branduolio“ arba nesidėti. Šitokio kriterijaus eventualus taikymas, Römerio manymu, padėtų išsaugoti krašto visuomenės istorinį-kultūrinį bendrumą ir palengvintų politinę istorinių Lietuvos žemių konsolidaciją⁷⁹. Nutarimų demokratiškumą liudijo ir kiti dalykai: galimybė valsčių administracijoje vartoti gimtąją kalbą (nebūtinai lietuvių), laisvi, visuotiniai, lygūs rinkimai į būsimą autonomijos Seimą. Tokiomis prielaidomis remdamasis Römeris ir padarė išvadą, jog suvažiavimo rezoliucijose „nacionalistinės tendencijos“ neatsispaudė.

Žinoma, tokia optimistinė išvada ir pačiam „Litwa“ autoriui neatrodė galutinė. Pusiausvyra tarp *nacionalistinės ir demokratinės* tendencijų lietuvių tautinio sąjūdžio ideologijoje buvo pakankamai netvirta. Jų tarpusavio sąveika priklausė nuo daugelio veiksnių. (Ne tik nuo jėgų išsidėstymo lietuvių politiniame pasaulyje, bet ir nuo įvairių išorės veiksnių.) Römerio manymu, lietuvių tautinis judėjimas buvo „iš prigimties“ demokratinis, nes susiformavo kaip objektyvaus istorinio proceso – visuomenės laisvėjimo – padarinys. Antra, etnosocialiniu požiūriu, buvo liaudinis ir pirmiausia orientavosi į liaudies kultūrų vertybes. Tačiau, kita vertus,

judėjimui politizuojantis, šie veiksniai nebegalėjo apsaugoti jo nuo nacionalistinių tendencijų. Tą apsauginį vaidmenį, pasak Römerio, galėjo suvaidinti *krašto visuomenės* idėja ir visų jos gyventojų konsolidacija *pilietiškumo* principu.

1993–1994 metai

⁷⁷M. Römer, *Litwa*, s. 430–431.

⁷⁸*Ibid.*, s. 430.

⁷⁹*Ibid.*, s. 396–397.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RÖMERIS

Saulius Pivoras

XX a. pradžioje daugelis nuo XIX a. pradžios brandintų ir puoselėtų socialinio bei politinio pertvarkymo projektų įgavo tobulesnes formas. Vienos idėjos pasižymėjo ypatingu raiškos intensyvumu, tačiau neretai jos išsekdavo, apimtos laikino sąstingio. Bet istoriškai kartą nepavykę sumanymai – lyg šaltinis, trykštantis jeigu ne pasikartojimo, tai bent naujo suvokimo ir kitoniško išgyvenimo versme.

1. LDK atkūrimo projektas

1795 m. Lenkijos-Lietuvos valstybė buvo galutinai padalyta. Bet istorinės Lietuvos, savo valstybinę-pilietinę tapatybę siejančios su Didžiosios Kunigaikštystės statusu, politinis ir kultūrinis vaizdinys išliko gyvas per visą XIX a. Jame įkvėpimo ieškojo daugelis poetų ir visuomenės veikėjų (Adomas Mickevičius [Adam Mickiewicz], Vladislovas Kondratovičius-Sirokomiė [Władysław Kondratowicz-Syrokomla], Adomas Honoris Kirkoras [A. H. Kirkor], Jonas Šliūpas, Vincas Kudirka ir kt.). Didžiosios Kunigaikštystės savarankiškumo atkūrimo idėja vis prasiverždavo kiekvienais audringesnių politinių įvykių metais. Žinoma, kertantis revoliuciniams ir represyviems veiksams ši idėja nebuvo formuojama kaip vienintelė, pagrindinė ir nuosekliai įgyvendinama programa. Egzistavo tik pats bendriausias, greičiau emocijomis ir šūkais negu argumentais (nors ir tų buvo pakankai) reiškiamas konsensusas. Taip ir liko neaiškus Lietuvos bajorams savaimė suprantamas ištikimybės glaudžiai sąjungai su Lenkija reikalas, galimi ir esami jos padariniai. O šios sąjungos, dažniausiai apibūdinamos išraiškinga Liublino unijos metafora, kritikų gausėjo. Po 1864 m. numalšinto anticarinio-išsivaduojamojo sukilimo įsigalėjusi represyvioji sistema sunaikino arba dvasiškai užgniaužė Lietuvos bajorų kultūrinį ir politinį elitą, ypač demokratiškai nusiteikusi jo sparną. Bajorijos savimonėje Didžiosios Kunigaikštystės įvaizdis prarado aktualią prasmę. Jį tuo metu ėmėsi puoselėti iš valstiečių luomo kilę lietuvių

intelektualai, laikotarpiu po sukilimo nebejautę stipresnių jungčių su bajorijos gyvenimu ir kultūra. Šiek tiek vėliau, jau XX a. pradžioje, LDK politinio ir kultūrinio paveldo išsaugojimo bei atgaivinimo reikalą vėl ėmė propaguoti Lietuvos bajorai ir jiems artimų sluoksnių atstovai. Čia ir išryškėjo principinis dviejų ideologijų nesutarimas. Atsirado jau nebe viena, o dvi istorinės Lietuvos interpretacijos, kurios, besiremamos daugeliu atvejų tais pačiais faktais, skirtingai suvokė pagrindinius Lietuvos istorijos dalykus. Modifikuotą bajoriškosios LDK sampratą rėmė kultūros ir politikos veikėjų grupė, historiografijoje žinoma krajovcų, t. y. kraštiečių, vardu. Vienas iš jų buvo Mykolas Römeris. Šios grupės (ar kelių grupių) veiksmai bei pažiūros formavo autonomišką politinę-ideologinę srovę, kuri nespėjo sukurti stabilaus ir veiksmingo organizacinio aparato. Šios srovės pamatas – vadinamoji Krašto koncepcija¹. Nesigilindami į jos turinio detales ir susiformavimą aplinkybes pažymėsime, kad koncepcija nereikšė bekompromisės kovos už LDK atkūrimą ir savarankiškumą. Jos kertinis akmuo buvo daugumai priimtino visuomeninio sugyvenimo principo apibrėžimas. Toks principas, krajovcų požiūriu, – tai istorinė-teritorinė bendrija, neignoruoianti, bet ir nefetišizuojanti vidinių etnokultūrinių skirtumų. Kitaip tariant, tai krašto (jis suprantamas kaip istorinės LDK žemių branduolys) pilietybės principas. Krašto (arba pilietinės) bendrijos vienybės ir tapatumo šaltinis plauktų iš pilietinio susitarimo ir istorinių bendro gyvenimo tradicijų. Etnokultūriniai reikalai tokioje bendrijoje, į kurią įeitų ne tik lietuviai ir Lietuvos lenkai, bet ir baltarusiai su ukrainiečiais, taip pat būtų sprendžiami konsensuso pagrindu. Tokia bendrija gali ir nesukurti savo valstybės, tačiau bent politinės savivaldos ji turėtų siekti. Per 1905 m. įvykius krajovcų veikėjai ir buvo vadinami autonomistais, nes siekė autonomijos Rusijos imperijoje. Šie siekimai, atrodytų, sutapo su lietuvių intelektualų, susirinkusių į vadinamąjį Didįjį Vilniaus Seimą, deklaracijomis. Jose, beje, tiesiogiai kalbėta apie LDK. Tik krajovcai LDK suprato kaip teritorinį-pilietinį susivienijimą, o lietuvių intelektualai LDK traktavo istoriškai, pateikdami savitą jos istorijos versiją. Versija radosi „Aušros“ ir „Varpo“ leidimo metu, bet jos ištakas galime atsekti Simono Daukanto, Dionizo Poškos ir kt. XIX a. vių protonacionalistų² darbuose. Apskritai toje LDK istorijos versijoje buvo aukštinami senovės lietuvių kunigaikščiai, ypač Gediminas ir Vytautas.

¹Specialiai ši koncepcija nėra nagrinėta. Ji aptariama krajovcų sąjūdžio kontekste: J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań, 1983, s. 262.

²Sąvokos vartoseną žr.: E. Hobsbawm, *Nations and nationalism*, Cambridge, 1990, p. 46.

tas, bei jų sukurta valstybė. Tačiau bene svarbiausias dalykas buvo tas, kad valstybės smukimo priežastis imta sieti su „polonizacija“. Pati minėtoji sąvoka, ko gero, atsirado tik XIX a. antrojoje pusėje. Lietuvių protonacionalistai, nors kalbėjo apie užmirštą tėvų kalbą, bet šį reiškinį dar laikė savaimingu ir nesiejo jo su jokiais planingomis ar apgalvotomis kitataučių akcijomis. Jų manymu – patys lietuvių bajorai perėmė lenkų civilizaciją. Mokslininko akimis, kosmopolitinėje Viduramžių Europoje tai atrodytų visai natūralu ir net būtina. Bet XIX a. antrosios pusės vulgarioji istorinė sąmonė Lietuvos bajorų kitakalbiškumą susiejo su lenkų istorinės intrigos padariniais. Į Didįjį Vilniaus Seimą susirinkę lietuvių intelektualai buvo gana stipriai šios sąmonės paveikti. Lietuvą jie suprato etnokultūriškai, vertino lietuviškąsias-etnokultūrinės LDK tradicijas, o visas kitas tos istorinės formacijos patirtis laikė svetimomis ir atmetė. Nors ir turinti valstybingumo tradicijas Lietuva, jų supratimu, buvo etnokultūrinė, o ne teritorinė bendrija. Tad ir Didysis Vilniaus Seimas visai nuosekliai atsiribojo nuo nelietuviškų LDK teritorijų ir gyventojų, siekdamas atstovauti tik etnokultūrinės Lietuvos ir lietuvių interesams³. 1906–1914 m. krajovcai ir lietuvių intelektualai daugiausia veikė atskirai, likdami prie savo nuostatų. Pirmasis pasaulinis karas atgaivino Lietuvos valstybinio savarankiškumo viltis. Bet lietuvių nacionalistai (taip juos vadiname ta prasme, kad jie politinės ištikimybės pagrindu laikė etnokultūrinę tautą ir pripažino etnokultūrinių teisių prioritetą pilietinių teisių atžvilgiu) šias viltis įgyvendinti tikėjosi Rusijos arba Vokietijos, o krajovcai – atsikūrusios Lenkijos padedami. M. Römeris 1915 m. gegužės mėn. išvyko į Józefo Piłsudskio (Juzefo Piłsudskio) legionus, tikėdamasis įkurti Lietuvos dalinių. Šiam sumanymui nepavykus jis pasiliko tarnauti eiliniu⁴. Būta pastangų suderinti krajovcų ir lietuvių intelektualų koncepcijas. Dėl to tartasi Šveicarijoje ir kitur. Bet tie mėginimai rezultatų nedavė. Nors tam tikrų realių galimybių susitarti būta. Tą rodo 1915 m. gruodžio mėn. vokiečių okupuotoje Lietuvoje pasirodęs atsišaukimas-universalas, kuriame pasisakyta už LDK atkūrimą lygiomis teisėmis dalyvaujant lietuvių, baltarusių, lenkų ir žydų tautoms. Pasak Česlovo Laurinavičiaus, archyvinė medžiaga leistų teigti, kad prie to universalso paskelbimo buvo prisidėję ir lietuvių politikai⁵. Net ir įrodžius, kad tai buvo, tarkim, vokiečių intrigos vaisius, pats tokios bendros deklaracijos faktas nepraranda reikšmės. 1918 m. vasario 16 d. vokiečių okupacijos sąlygomis lietuvių politiniai veikėjai, kurie 1917 m. pabaigoje vokiečių remiami sudarė Lietuvos tarybą, paskelbė „Lietuvos valstybės atkūrimą“. Šis aktas jau pačiu savo turiniu reiškė nacionalistine doktrina besiremiančios (t. y. ne pilietinės, o etnokultūrinėmis teisėmis) Lietuvos steigimą. Istorinės LDK vėl buvo išsižadėta, nors dalį jos paveldo ir pretenduota

pasisavinti. Ir tas buvo padaryta tikrai nedemokratiškai. Kad ir kokios būtų buvę praktinės kliūtys ir politiniai to meto reikalavimai, bet jokio visų buvusios LDK gyventojų plebiscito net ir teoriškai nemanyta rengti. O Lietuvos lenkai neprisidėjo prie Tarybos politikos pirmiausia dėl to, kad lietuviai juos laikė tik Lietuvos tautine mažuma, o ne lygiateisiais bendrapiliečiais⁶. Aišku, kad ir Lenkija toli gražu nebuvo demokratiškai nusiteikusi. J. Piłsudskis turėjo savitų planų Lietuvos atžvilgiu, bet ir jis iš anksto (kvazideterministiškai) siejo ją su Lenkija. Didesnės galimybės susitarti išliko iki 1921 m. Paulio Hymanso (Polio Himanso) plano svarstymų. Tačiau abiejų pusių (Lenkijos ir Lietuvos) užsispyrimas įšaldė konfliktą dėl Vilniaus ir išbraukė tarpusavio susitarimo projektus. M. Römeris, rašydamas savo Lietuvos konstitucinės teisės paskaitas, pažymėjo:

„Mano supratimu, mūsų laikų nepriklausoma Lietuvos valstybė iš esmės nėra istorinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tąsa... Žinoma, negalima neigti, kad Didžiosios Kunigaikštystės tradicija; lietuvių ir jų kunigaikščių bei jų bajorijos, kurių administratorių ir iš viso tautinių lietuviškų pajėgų vaidmuo Didžiojoje Kunigaikštystėje; Gedimino, Kęstučio, Vytauto Didžiojo ir kt. istoriniai vardai, – žymiai veikė atgimstančios lietuvių tautos sąmonę ir stiprino bei tebestiprina Lietuvos valstybingumo pajėgumą, šia prasme yra neabejotinas psichinis moderninės Lietuvos Respublikos ryšys ir tampri giminystė su anąja Didžiąja Kunigaikštyste iki jos unijos su Lenkija“⁷.

³ Apie Didįjį Vilniaus Seimą čia kalbama remiantis: E. Motieka, „Didysis Vilniaus Seimas: idėja, iniciatyva, organizacija“, *Proskyna*, 1990, nr. 4(7), p. 233–239; idem, „Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: memorandumas Rusijos vyriausybei“, – *LAIS*, t. 3, Vilnius, 1991, p. 199–229.

⁴ W. Sukiennicki, *East Central Europe during World War I*, vol. 1. New York, 1984, p. 132.

⁵ Č. Laurinavičius, „Kelio į Europą vingiai. Santykio tarp tautos ir valstybės Lietuvos politikoje (1917–1920) problema“, *Kultūros barai*, 1944, nr. 1, p. 76.

⁶ M. Römeris savo *Lietuvos konstitucinėje teisėje* (Kaunas, 1937, p. 89) rašė: „Sociokratinėje nacionalinės Lietuvos valstybės koncepcijoje ryški buvo idėja ne bendrojo demokratinio piliečių-individų visumos (tautos – *populi*), valstybinio bendradarbiavimo arba bent bendradarbiavimo valstybės kūrimo darbe, bet sociokratinio kelių tautinių grupių bendradarbiavimo, būtent tokio, kuriame viena – tautinės daugumos, vadinasi – Lietuvoje – lietuvių – esanti tikra šeimininkė, o kitos – tautinės mažumos – tam tikromis, būtent nacionalinės valstybės pripažinimo – sąlygomis – įsileidžiama dalyvauti tautos – šeimininkės pradėtame valstybiniame darbe [išryškinta mano – S. P.]“

⁷ M. Römeris, op. cit., p. 19.

II. Baltų vienybės projektas

Etnokultūrinės baltų, t. y. lietuvių ir latvių, vienybės idėjos ištakas galime atsekti XIX a. pradžioje. D. Poška ir S. Daukantas lietuvius ir latvius laikė tos pačios senovės tautos dalimis, t. y. kalbėjo apie jų giminybę nevertindami specialaus termino ir taip šiuolaikindami istorinę praeitį. Kad Daukantas ir latvius laikė kultūriniais, o gal ir politiniais lietuvių sąjungininkais, rodo jo raštų kalba, kuri absorbavo ir nemažai latviškų žodžių. XIX a. antrojoje pusėje žodžius iš lietuvių kalbos skolinsis ir perkels į latvių kalbą Juris Alunanas (Juris Alunāns)*. Latvių religinio hernhūtiečių sąjūdžio atstovas Janis Pulanas (Jānis Pulans) XIX a. pirmojoje pusėje traktavo Lietuvos istoriją ir lietuvių bajorus kaip latvių istorijos dalį⁸. XIX a. antrojoje pusėje žymus latvių nacionalistų lyderis Atis Kronvaldas (Atis Kronvalds) lietuvius laikė atgimstančios latvių tautos dalimi⁹. XIX a. pabaigoje lietuvių-latvių valstybės federacijos sumanyimą iškėlė Jonas Šliūpas, kuris ir vėliau propagavo tą idėją. Už sąjungą su lietuviais buvo ir iš Latgalos kilęs Janis Rainis, kuris Šveicarijoje bendradarbiavo su Juozu Gabriu-Paršaičiu. Tačiau tokios sąjungos galimybei buvo visiškai nepalankios to meto lietuvių ir latvių politinių veikėjų orientacijos. Jos buvo diametraliai priešingos. Kai lietuviai, pradėdami 1915 m., savo viltis vis labiau siejo su Vokietija, latviai stipriai laikėsi lojalumo Rusijai, nes Vokietijos pergalė būtų tik sustiprinusi užkariautojų kryžiuočių palikuonių – baltvokiečių dvarininkų padėtį Latvijoje. 1915 m. J. Gabrio leidžiamuose „Tautybių Analuose“ latvis anonimas rašė: „Gana pasakyti, jog, palyginti su vokiečiais, rusai yra mūsų išlaisvintojai“¹⁰. 1916 m. birželio mėn. J. Gabrio Lozanoje organizuotoje III Tautybių konferencijoje latvių delegacija nedalyvavo ir atsiuntė laišką, kuriame buvo rašoma, kad latviai nenori būti pavergti baltų baronų ir rusų reaktionierių, tačiau simpatizuoja rusų tautai. Į bet kokią Vokietijos remiamą sąjunginę su Lietuva valstybę latviai ir vėliau tvirtai nepanoro įeiti. Tam tikras atsakas į J. Šliūpo idėjas buvo 1917 m. liepos 21 d. „Dzimtenes Atbalsts“, latvių nacionaldemokratų partijos laikraštyje, paskelbtas Ernesto Blanco (Ernests Blanks) vedamasis „Lietuvos-Latvijos respublika“¹¹. Bet tuo metu jau aiškėjo, kad kur kas mažiau keblumų kelia nepriklausomos Latvijos sukūrimas. Tačiau net ir įsitvirtinus Lietuvos ir Latvijos savarankiškoms respublikoms, etnokultūrinės vienybės idėja nemirė. 1930 metais Rygoje susikūrė Latvių naciokratų partija. Vienas iš pagrindinių jos ideologų – Julius Bračas (Julius Bračs) – 1934 m. išleido knygą „No Aistu vēstures. Aistu politiskās vēstures meti no valsts izcelšanās līdz mūsu laikiem“ (Iš aisčių istorijos. Aisčių politinės istorijos metmenys nuo valstybės susidarymo iki mūsų laikų). Didesnė jos dalis yra istorinė, bet

šiek tiek vietos skiriama ir aktualiems klausimams. Pasisakydamas už lietuvių-latvių vienybę J. Bračas atmeta federacijos idėją ir siūlo vieningos valstybės ir tautos modelį, kuris remtųsi dvikalbyste. Tautos vardas – aisčiai, o valstybė – Aistija¹². Vienybės laidas – bendri pinigai, švietimas ir armija. Solidarumą pirmiausia turėtų ugdyti tautinė sąmonė. Naciokratų partija ir J. Bračas palaikė Lietuvą Vilniaus byloje ir siūlė nesudaryti jokių tarptautinės sąjungos sutarčių iki to laiko, kol nebus suvienyta Latvija ir Lietuva. J. Bračas kritikavo tarp latvių paplitusias skandinaviškos orientacijos nuostatas ir teigė, kad dėl to nukenčia latvių-lietuvių vienybę¹³. Net ir paties „baltų“ termino J. Bračas siūlė vengti – kaip vokiečių sugalvoto. Aišku, kad estų J. Bračas prie baltų, arba tiksliau – prie aisčių, nepriskyrė. Dar ir po Antrojo pasaulinio karo (1953 m.) Vakarų Vokietijoje buvo leidžiamas biuletenis „Aistija“ (Aistija), kur plačiai kalbėta apie bendros valstybės kūrimą. Jos bendroji sostinė galėtų būti – Šiauliai, kai Vilnius ir toliau liktų Lietuvos sostinė, o Ryga – Latvijos¹⁴.

Šalia etnokultūrinės baltų vienybės idėjos, susikūrus nepriklausomoms Lietuvos, Latvijos ir Estijos respublikoms, formavosi ir baltų valstybių federacijos idėja. Prie baltų čia buvo priskiriami ir estai. Didžiausias šios idėjos laimėjimas – 1934 m. sudaryta Baltijos Antantės sutartis.

III. Tarpinis Mykolo Römerio projektas

Mykolo Römerio giminė buvo kilusi iš Kuršo. Matyt, ir tai prisidėjo, kad M. Römeris neblogai išmanė latvių ir baltvokiečių santykius bei lietuvių intelektualų požiūrį į latvius. Savo 1915 m. rugpjūčio 12 d. memoriale M. Römeris rašė:

„Populiariausia ir mieliausia lietuviams būtų Lietuvos kombinacija su Latvija (Baltijos valstybė). Jai, o ne kuriai kitai lietuviui

*Latviški asmenvardžiai originalo rašyba pateikiami skliaustuose.

⁸A. Apinis, „J. Pulana Stāsts tās latviešu tautas“, *Latvijas Zinatņu Akademijas Vēstis*, 1966, nr. 7, lpp. 27.

⁹E. Blanks, *Latviešu tautiska kustība*, Rīga, 1921, lpp. 132.

¹⁰W. Sukiennicki, op. cit., p. 129.

¹¹E. Blanks, *Nacija un valsts*, Jelgava, 1926, lpp. 177.

¹²J. Bračas, *No Aistu vēstures: Aistu politiskās vēstures meti no valsts iz celšanās līdz mūsu laikiem*, Rīga, 1934, lpp. 206.

¹³Ibid., lpp. 180.

¹⁴V. Alantas, *Tauta istorijos vingiais*, Vilnius, 1922, p. 211.

atiduotų pirmenybę, bet tai yra labai abejotina, beveik kaip *deus ex machina*, kaip nepamatuojamas dalykas, kuriuo negalima remtis“¹⁵.

1916 m. M. Römeris rašo taip:

„Tik laisvos, sąmoningos ir aktyvios Lietuvos, Baltarusijos ir, Dieve duok, Latvijos tautos gali tapti siena ir atsvara prieš Rusiją, jeigu jos bus paremtos abipuse tarpusavio sąjunga, kaip ir kiekvienos iš jų sąjunga su Lenkija“¹⁶.

Lietuvių ir latvių vienybės M. Römeris iš anksto neatmetė, bet ją buvo linkęs suprasti ne kaip etnokultūrinę, o kaip pilietinę vienybę. Tokia pilietinė vienybė išivyrautų atkūrus istorinę LDK, į kurią įeitų Kuršas ir Latgala. Bet M. Römeris latvių atžvilgiu buvo nusiteikęs skeptiškai. Tokį nusiteikimą, matyt, lėmė tai, kad iki 1917 m. latvių politinė veikla iš tikrųjų buvo labai silpna, o ir 1917 m. ji plėtojosi ne Latvijoje, bet Rusijoje ir kitose užsienio šalyse. Šis M. Römeris projektas aptariamam požiūriui turėjo ir labai silpnų vietų. Kuršą ir Latgalą įjungus į atkuriamą LDK rastųsi keblumų dėl latviškosios Vidžemės dalies, kuri iki įjungimo į Rusiją priklausė Švedijai. Jeigu ji į LDK nebūtų įtraukta (istorinės teisės šiuo požiūriu nėra), latvių tauta suskaldoma. Bet kita vertus, negalima latviams, kaip tam tikrai išimčiai, taikyti ir apsisprendimo principo, nes tada griūna visa M. Römerio argumentacija už LDK atkūrimą kaip atsvara nacionalistų programai. Jeigu galima latviams, vadinasi, galima ir lietuviams. Mums nepavyko rasti duomenų, ar M. Römeris svarstė tokį klausimą. Iki 1917 m. jis paprasčiausiai nebuvo itin aktualus. Išėitį būtų galima rasti ir remiantis politinio žaidimo logika. Tarkim, atkurtoji LDK, Lenkijos padedama, paima į savo globą visą Latviją, o gal ir Estiją... Šioje vietoje dar tik norėtume atkreipti dėmesį, kad kaip tik ši problema galėjo padaryti prieštarą M. Römerio valstybės teoriją, kurią jis norėjo pagrįsti ne visuomenės sutartimi, o valdžios ir teritorijos santykiu. Šiuo atveju būtų prarastas ryšys su liberaliąja demokratija (atvira visuomene). Be latvių sutikimo globa gali būti tik prievartinė. O sutikimas latvių atveju neturi istorinio valstybingumo atspalvio, vadinasi, yra ne kas kita kaip apsisprendimas. M. Römeris be reikalo nacionalizmą tapatino su sociokratija. Jo prigimtis yra kitokia.

Istorinės LDK atkūrimo planai žlugo, tačiau M. Römeris ir tada nenuleido rankų. Galima buvo vienyti prie Baltijos įsikūrusias šalis. Baltijos Antantė buvo vienas žingsnis į tą pusę. M. Römeris dalyvauja lietuvių ir latvių draugijų veikloje, 1935 m. skaito pranešimą I bendrame lietuvių,

latvių ir estų kongrese, kurį pats ir organizavo. Baltijos Antantę M. Römeris traktavo kaip lygiavertį partnerį sudarant sąjungą su Skandinavijos šalimis iš vienos pusės ir su Lenkija – iš kitos pusės. Per Baltijos Antantę Lietuva su Lenkija turėtų išspręsti Vilniaus konfliktą. Lenkija tada galėtų tapti jungiamąja grandimi tarp skandinavų-baltų šalių bloko ir Dunojaus regiono šalių¹⁷. 1936 m. M. Römeris skaitė paskaitas Stokholmo, Upsalos ir Lundo universitetuose Švedijoje. Užmegzti akademiniai ryšiai taip pat prisidėjo prie baltų vienybės. Mykolas Römeris po savo viešnagės Švedijoje sakęs:

„Po savo neseno lankymosi Švedijoje galiu su džiaugsmu konstatuoti, kad ten bendradarbiavimo su baltų šalimis idėja yra tvirtesnė, negu kad aš anksčiau maniau. Be to, sužinojau, kad bendros baltų-skandinavų praeities prisiminimas Švedijoje dar gyvas. Aš visada žavėjauisi kultūrinio ir politinio skandinavų ir baltų šalių suartėjimo šalininkais. Švedija ir Lietuva turi ekonominių panašumų, kuriais pasinaudojus galima pasiekti tarpusavio supratimą. Lankant švedų kaimą galima pagalvoti, kad esi prieškariniame lietuvių kaimo sodžiuje – čia nėra stambiosios žemėvaldos, vyrauja smulkūs ir vidutiniai ūkiai... Intelektualinį Lietuvos ir Švedijos bendradarbiavimą aš vertinu kaip svarbią pakopą į sukūrimą baltų-skandinavų kultūrinio bloko, kuris galėtų išaugti ir į politinę uniją. Žinoma, švediškos orientacijos aš nelaikau vieninteliu Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo užsienio šalimis tikslu“¹⁸.

¹⁵M. Römer, „Lietuva karo akivaizdoje (1915 08 12 d. memorialas)“, *Baltos lankos*, Vilnius, 1993, t. 3, p. 221.

¹⁶W. Sukiennicki, op. cit., vol. 2, p. 1007.

¹⁷V. Zinghaus, „Professor M. Römer'is. Rechtsgelehrter und Kulturpolitiker“, – V. Zinghaus, *Führende Köpfe der Baltischen Staaten*, Kaunas, 1938, S. 43.

¹⁸Ibid., S. 39–40.

MYKOLO RÖMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS

Rimantas Miknys

Tautinio atgimimo procesai XIX amžiaus Europoje parodė, jog „naujųjų“ tautų formavimosi bei moderniosios valstybės plėtros svarbus, o neretai ir svarbiausias faktorius buvo trečiasis – valstiečių luomas. Luomas, kurios išpuoselėta etnografiniais elementais besiremianti originali liaudies kultūra tapo modernaus tautiškumo, valstybingumo kūnu ir siela. Ypač ten, kur etninės grupės neturėjo arba amžių eigoje buvo praradusios savo valstybingumą. Tokių visuomenių aukštesnieji luomai (dvarininkai, dvasininkai, bajorai, miestiečiai) buvo nutolę nuo liaudies kultūros (kalbos, papročių, tradicijų etc.) ir gyveno, reiškėsi kitokios, intelektualios kultūros aplinkoje. Paimkime tik keletą iš daugelio pavyzdžių. Taip Belgijoje flamandų valstietiška kultūra buvo atsiskyrusi nuo miesto ir kaimo inteligentijai atstovaujančios valonų (prancūzų). Čekijoje suvokietėjo bajorai ir miestiečiai, o slovakų bajorai madjarizavosi. Suomijoje aukštesnieji visuomenės luomai susitapatino su švedų kultūra. Vis dėlto neretai tokių luomų atstovai, nors ir ryškėjant kalbos bei kultūrinių interesų skirtumams, jautė savo bendrumą su liaudimi, buvo išsaugoję gimtąjį, arba pirminį, valstybinį patriotizmą (pvz., Suomijoje). Tai leido jiems, susiklosčius palankioms istorinėms aplinkybėms, efektyviai įsitraukti į naujos tautos ir tautinės valstybės kūrimosi procesus, padėjo užmegzti civilizuotus santykius su kitomis kultūriškai-istoriškai artimomis valstybėmis ir tautomis – ypač jeigu tie procesai buvo susipynę su išsivadavimu iš politiškai-kultūriškai visai svetimos valstybės priespaudos. Visų pirma tai pasakytina apie Suomijos situaciją Rusijos imperijos sudėtyje.

Nevisiškai tokia pati, bet iš esmės gana panaši buvo Lietuvos padėtis XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje.

Tos pačios Rusijos priespaudos sąlygomis dalis buvusios LDK – sulenkėjusios bajorijos palikuonys taip pat buvo išsaugoję valstybinį LDK mentalitetą ir artumo liaudžiai jausmą. Esminis skirtumas: senoji LDK buvo daugiatautė valstybė, o jos liaudis nevienalytė. Sudarė ją lietuviai, baltarusiai (rusinai), lenkai, kurie XIX a.–XX a. pradžioje tautinio atgi-

mimo, naujų, pilietinių visuomenių formavimosi kelyje nevienodai buvo pažengę į priekį. Tokios liaudies skirtybės labai komplikavo buvusios LDK bajorijos atstovų aktyvų dalyvavimą minėtuose procesuose. Dvi-prasmiską įtaką jų veiksmams darė ir buvusio LDK politinio partnerio – Lenkijos ta pati priklausomybė Rusijai bei Austrijai-Vengrijai ir Vokietijai. Pastangas reikėjo derinti, dėtis prie kultūriškai artimos naujos moderniosios lenkų tautos išsilaisvinimo, o kartu ir aktyviai dalyvauti Lietuvos tautiniame-demokratiniam judėjime. Koks sunkus tai buvo uždavinys net demokratiškai nusiteikusiems bajorų palikuonims, išraiškingai rodo Mykolo Römerio išgyvenimai. Savo atsiminimuose jis yra pažymėjęs:

„Žinojau, kad lietuviškas tautiškas judėjimas – besiplečiąs. Principe jam prijausdavau, nes suvokdavau, jog tai esanti liaudies demokratiškoji srovė. Bet prijausdavau gana pasyviai, lygiai taip, kaip galėčiau prijausti, savo principais pasiremdamas, kiekvienam kitam judėjimui, pavyzdžiui: svetimų man estų, slovėnų. Taisai prijautimas nė kiek nepaskatino manęs veikliai dalyvauti tautiškame lietuvių judėjime, nors buvau kilęs iš Lietuvos (grynai etnografiškos), bet gimęs ir augęs lenkiškoje šeimoje, jaučiausi susirišęs kultūros srityje su lenkų tauta ir jos gyvenimo bėgiu gyvenau. Lenkų tautos gyvenimo apraiškos nusverdavo veiklos simpatijas, jomis pasiremdamas, audžiau savo ateities sumanymus... Mūsų bajoriškoji kilmė uždėdavo žymę ant mūsų idėjos ir tautinių bei visuomeninių pažiūrų“¹.

Susiklosčius tam tikroms aplinkybėms M. Römeriui pavyko priartėti prie esminių Lietuvos ir jos liaudies reikalų, savitai įsitraukti į mūsų minėtus procesus ir kaip teoretikui, ir kaip praktikui. Bene ryškiausia tokio savitumo išraiška yra M. Römerio „naujojo“ Lietuvos valstybingumo koncepcija ir su ja susiję praktinės politinės jo veiklos faktai 1911–1919 m. Istoriografijoje (ir Lenkijos, ir Lietuvos) ji kol kas daug dėmesio nesulaukė. Galėtume paminėti tik jo, kaip krajovco, pažiūrų apibūdinimą gerai žinomuose Juliuszo Bardacho (Julijaus Bardacho), Jano Jurkiewiczaus (Jano Jurkevičiaus) veikaluose bei Česlovo Laurinavičiaus straipsnyje, kuriame nagrinėjama M. Römerio Lietuvos valstybingumo tradici-

¹J. Rimantas, „Petras Rimša pasakoja“ (mašinėraštis), LNB, f.47-337, l. 153–154.

jos, pilietybės, tautos sąvokų samprata². Pažymėtinas M. Römerio 1919, 1940 metų politinės veiklos aptarimas Piotro Lossowskio (Piotro Losovskio), Wiktora Sukiennickio (Viktora Sukienickio) darbuose³.

I. Nuostatos

Koncepcijos paskirtis ir esmė liktų, ko gero, neaiški, galbūt ir nesu-
prantama, jeigu neaptartume 1911–1915 m. autoriaus nuostatų, kuriomis
jis rėmėsi konstruodamas Lietuvos valstybingumo projekciją. Galima iš-
skirti dvi nuostatų grupes: **Pirma**: M. Römerio savimonė ir iš jos iš-
plaukianti **krajovcinė ideologija**, sąlygojanti specifinį požiūrį į a) istorinę
Lietuvą; b) į krašto tautų (lietuvių, baltarusių, lenkų) poreikių ir siekių
suderinamumo galimybes; c) į Lenkiją ir lenkiškos kultūros misiją krašte.
Antra: Istorinės Lietuvos geopolitinės padėties vertinimas.

Pirma: M. Römeris buvo vienas iš tų kalbiškai-kultūriškai sulenkėjusios
buvusios LDK bajorijos atstovų, kurie išsaugojo valstybinio ir kul-
tūrinio senosios LDK atskirumo nuo Lenkijos karalystės žemių jausmą,
LDK piliečio savimonę ir buvo **lietuviai istorine (politine) prasme**. Tokį
savęs suvokimą jis yra pareiškęs ne viename savo dienoraščio puslapyje.
Štai vienas iš įrašų:

„Esu lenkas, tikras Lietuvos pilietis, Lietuvos kraštietis, bet ne
Lenkijos pakraščio gyventojas... Lietuva man su sostine Vilniumi
yra bendra lietuvių ir Lietuvos lenkų krašto Tėvynė... Nerimsta
manye galbūt kažkokia protėvių dvasia, dvasia tų kilnaus kraujo
senelių ir prosenelių, kurie priešdemokratiniais laikais, būdami
natione ir kultūros požiūriu lenkai, vis dėlto turėjo pilietinį jaus-
mą ir savo poelgiais išreiškė ne vien tik tautybės [narodowości
– R. M.] valią ir poreikius, bet ir visumos, bendrijos, ištiso krašto
su visa jo liaudimi, pasyvia ir apatiška jėga, siekius. Galbūt yra
manye išlikęs atavizmas iš tų mano močiūčių kurios, kaip a. a.
senelė Tukałowa, laikė save ir savo giminę ne lenkiška, bet
krajovcine – rusiniška, iš dalies lietuviška, kultūros požiūriu de-
rinančia visa tai su lenkų tautybe. Galbūt tai yra visuomeninės
pareigos senas instinktas, iškilęs viršum luomo egoizmo dar tais
laikais, kada luominiai skirtumai nebuvo visiškai išryškėję ir
kada aukščiausi politinės tautos sluoksniai iš esmės sukaupe viso
krašto istoriją, o geriausi žmonės jautė pareigą ir sąžinės balsą
veikti inertiškos, pasyvios, politiškai beteisės ir nebrandžios visu-
mos vardu. Galbūt esu vienas iš paskutinių mohikanų tos didžio-
sios epigonų epochos, kuri Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje

pasizymėjo nuostabia Lietuvos lenkų gulgės giesme. Ir kas žino, ar mano potraukis prie liaudies ir demokratijos, harmoningai derantis su mano pilietiška Lietuvos atžvilgiu nuostata, nėra toks pats minėto gilaus visuomeninio instinkto padarinys, geriausių praeities dalelių atavizmo ir asmeninių mano įsitikinimų lydinys“⁴.

M. Römeris jautėsi esąs pilietis **istorinės Lietuvos**, kuri XX a. pradžioje maždaug apėmė tuometines Gardino, Vilniaus, Kauno, Minsko, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijas. Matydamas, kad kylanti lenkų ir lietuvių nacionalizmo banga gali suskaldyti kraštą į atskiras dalis, sukelti čia gyvenančių tautų gilią nesantaiką, įžiebtį ginčijamų teritorijų ilgalaikius židinius, kaip priešpriešą šiai griaunančiai jėgai bandė išplėtoti krajovcinę ideologiją. 1906 metais leisdamas pilietinės savimonės ir su ja susijusių idėjų propagandai skirtą laikraštį „Gazeta Wileńska“, vėliau, iki 1915 metų, diskusijoje ir aštriuose ginčuose su panašios savimonės Vilniaus lenkų demokratų veikėjais Tadu Vrublevskiu (Tadeusz Wróblewski), Liudviku ir Vitoldu Abramovičiais (Ludwik Abramowicz, Witold Abramowicz) Bronislovu Kżyżanovskiu (Bronisław Krzyżanowski), Zigmantu Nagrodzkiu (Zygmunt Nagrodzki)... jis išryškino svarbiausius šios ideologijos bruožus. Jos šerdimi tapo požiūris į **istorinę Lietuvą kaip į integralų kraštą, besiremiantį istoriniu, teritoriniu, ekonominiu ir kultūrinu bendrumu**⁵. Krajovciškumas buvo apibrėžtas kaip griežtai demokratinė, nesusijusi nė su viena krašte gyvenančia tauta (lietuviais, lenkais, žydais, baltarusiais), t. y. antinacionalistinė, ideologija, grindžiama bendros pilietybės principu. Traktuodamas senąją LDK kaip kelių tautų tėvynę ir nematydamas galimybių joms civilizuotai atsiskirti dėl neišvengiamų teritorinių ir tautinių konfliktų, M. Römeris pasisakė prieš vienos kurios nors tautos interesų iškėlimą aukščiau už bendruosius krašto

²J. Bardach, *O dawnej i niedawniej Litwie*, Poznań, 1988, s. 218–221; J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej w latach 1905–1922*, Poznań, 1983, s. 86–88, 97; Č. Laurinavičius, „Mykolas Römeris – Lietuvai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą“, – *LAIS*, t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius, 1996, p. 120–128.

³P. Lossowski, *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa, 1986, s. 312–316; W. Sukienicki, *East Central Europe during World War I: From Foreign Domination to National Independence*, New York, 1984.

⁴M. Römer, „Dziennik“, t. 26, LMAB, f. 138-2252, l. 375.

⁵M. Römer, „Dziennik“, t. 1, LMAB, f. 138-2228, l. 53, 64, 88, 93; idem, „Dziennik“, t. 2, LMAB, f. 138-2229, p. 42, 49, 50, 55, 89, 105, 227, 252, 409, 412, 465–470; idem, „Dziennik“, t. 3, LMAB, f. 138-2230, l. 62, 65, 66, 89, 90, 262, 305, 323, 324.

interesus, deklaravo krašto (istorinės Lietuvos) tautų lygias teises į laisvą ekonominę, kultūrinę ir tautinę plėtrą⁶. Taigi krašto tautinių-kultūrinių poreikių ir siekių suderinamumo galimybes jis siejo su pilietinio principo iškelimu virš tautinio, su demokratijos įsigalėjimu krašte, t. y. įsibėgėjus tautinės savimonės formavimosi ir visuomenės pilietėjimo procesams. M. Römeris griežtai kritikavo L. Abramovičiaus „grynąjį“ demokratiškumą, besirūpinantį vien tik krašto lenkų tautiniais ir visuomeniniais reikalais, įvardindamas jį kaip tautinį ir atveriantį kelią nacionalizmui:

„Krajovcinė demokratija yra viena, nesvarbu, ar ji lietuviška, ar lenkiška, ar baltarusiška, ar žydiška... Tai yra statymas vieno visuomeninio pastato, bet ne eilės atskirų tautinių trobelių“⁷.

O M. Römerio oponentas ir krašto demokratiją (liaudį), ir visą visuomenę traktavo kaip kelių atskirų lygių visuomenių – lenkų, lietuvių, baltarusių darinį. Taigi M. Römeris siekė suvienyti lenkų, lietuvių, baltarusių demokratų veiklą. Ji turėjo būti nukreipta į istorinės Lietuvos liaudies tautinės savimonės plėtojimą, ir į istorinės Lietuvos bendrumo suvokimo ugdymą⁸. Šiuo požiūriu krašto demokratiniai tautiniai judėjimai, o ypač lietuvių, M. Römerio buvo vertinami kaip veiksniai, organizuojantys pasyvią masę, įgalinantys ją virsti pilietine visuomene.

Tautiniu požiūriu M. Römeris tokios visuomenės neatskiriama dalimi laikė lenkus (ko dažnai nenorėjo pripažinti net ir lietuvių bei baltarusių demokratai), pabrėždamas, jog „lenkų demokratinė krajovcinė kryptis siekia krašte įtvirtinti lenkų visuomenę kaip vieną iš vietos visuomenių šalia lietuvių ir baltarusių... – čia pat nurodydamas: – be „tuteišių“ masės, kurios „įtautinimo“ forsuoti negalima, yra dar demokratija (liaudies masė) – o lenkai jau tautiškai susivokę, todėl turi teisę savarankiškai tautinei būčiai krašto visuomenėje“⁹. Kadangi ši visuomenė, kitaip nei lietuviai ir baltarusiai, iš esmės buvo nelokaluota, pabirusi po visą istorinę Lietuvą, tai jai M. Römeris numatė jungiamosios grandies tarp baltarusių ir lietuvių vaidmenį. Čia visų pirma buvo atsižvelgiama į lenkų kultūros reikšmę krašte, ypač katalikiškoje Baltarusijoje, Vilnijoje.

„Savo esme kraštas nėra lenkiškas, tačiau lenkiškumas ir katalikybė yra tas cementas, tie klėjai, kurie jungia įvairiatautę liaudį į vieną krašto visumą. Lenkiškumas turi ten net paramą ir vaidina svarbų teigiamą vaidmenį – ir kultūrinį, ir visuomeninį, ir politinį“¹⁰.

Pagrindinė sąlyga tokiam lenkiškumo vaidmeniui ir sėkmės laidas – krajoje demokratija. M. Römerio nuomone, pati Lenkija kultūriniai ir dvasiniai požiūriai buvo labai artima istorinei Lietuvai. Lenkijos nepriklausomybės siekį Mykolas Römeris apibūdino kaip

„laisvės idėją, didžiąją Vakarų kultūros misiją Rytų pakraščiuose. Kaip Lenkija buvo krikščionybės ramstis, taip dabar yra Europos kultūros atrama. Lenkija – ne tik savo tautinės idėjos, bet ir bendros idėjos riteris. Jos šūkis „Už mūsų ir jūsų laisvę“ išreiškia seną istorinę tiesą ir viltį, kuriai dabar tikriausiai lemta išsipildyti...“¹¹

Matyt, nevertėtų stebėtis šiomis M. Römerio idealistinėmis aspiracijomis, nes 1915 metų pradžioje besivaduojančios iš nelaisvės „legioninės“ Lenkijos įvaizdis dar nebuvo užtemdytas endekų imperializmo šešėliu.

Antra: Ne mažesnę už šių nuostatų įtaką M. Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcijai darė istorinės Lietuvos geopolitinės situacijos vertinimas. Pradėjęs šį klausimą svarstyti 1912 metais, kai Vilniuje pasirodė Galicijoje kuriamų šaulių būrių kviesliai, ypač karštai ir gyvai jį aptarinėjo 1914–1915 metais. Visų pirma jis pažymėjo nuolatinę Rusijos ir Vokietijos – panslavizmo su bizantiškomis priemaišomis ir ekspansyvaus germanizmo – grėsmę istorinei Lietuvai. Ypač daug dėmesio skyrė pirmajai, nes Vilniaus lenkų demokratų pasitarimuose su baltarusių ir lietuvių demokratiniais pažiūrų politikais (Antonu ir Ivanu Luckevičiais, Vaclovu Lastauskiu [Wacław Lastowski] bei Mykolu Sleževičiumi, Jurgiu Šauliu, Jonu Vileišiu, Steponu Kairiu, Andriumi Bulota) dėl politinės Lietuvos ateities išryškėjo aiški lietuvių orientacija į autonomiją būsimos naujos Rusijos sudėtyje. M. Römeriui „įpiliētinta“ ir „įtautinta“ Rusija atrodė dar pavojingesnė nei gerai pažįstama valdininkų Rusija, su kuria, pasak jo, buvo galima tartis, derėtis, kurią net galėjai apgauti. M. Römeris dienoraštyje rašė, kad laimėjusios karą Rusijos buržuazinė tautinė formacija greičiausiai bus imperialistinė, o jos asimiliacinės potencijos pasirodys esą ne mažesnės nei Vokietijos, kurios taip

⁶M. Römer, „Dziennik“, t. 2, l. 89, 227, 489; idem, „Dziennik“, t. 3, l. 62, 66.

⁷M. Römer, „Dziennik“, t. 2, l. 89, 252.

⁸Ibid., l. 227; M. Römer, „Dziennik“, t. 3, l. 62, 66; ibid., „Dziennik“, t. 2, l. 489.

⁹Ibid., l. 323.

¹⁰M. Römer, „Dziennik“, t. 26, LMAB, f. 138-2252, l. 195.

¹¹M. Römer, „Dziennik“, t. 4, LMAB, f. 138-2231, l. 368.

baiminasi lietuvių politikai¹². Todėl jam net nekilo abejonių, kad Lietuvai, kaip ir Lenkijai, būtina išsilaisvinti iš Rusijos priklausomybės.

II. Lietuvos valstybingumo koncepcija (teorija ir praktika 1911–1915 metais)

Įrašai M. Römerio dienoraštyje rodo, kad jos projekcija aiškius bruožus įgavo 1914 metų rudenį–1915 metų žiemą, kada didžiojoje Europos katastrofos akivaizdoje atgimė viltys atgauti valstybingumą. Vilniuje, dažniausiai M. Römerio bute, vyko vietos lenkų demokratų susitikimai su baltarusių, lietuvių demokratais dėl bendros pozicijos Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos reikalu. Tokią poziciją buvo numatoma pateikti planuotiems 1915 metų pradžioje pokalbiams-susitikimams Peterburge su kadetais ir kitais Rusijos liberaliaisiais sluoksniais. Diskusijų metu ir išskystalizavo savita M. Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija.

Nors dėl anksčiau minėtų nuostatų jis nematė galimybių tokią autonomiją įgyvendinti Rusijos sudėtyje, pačią autonomijos idėją M. Römeris traktavo kaip nepriklausomybės idėjos pradžią. Jis kritiškai žiūrėjo į lietuvių keliamą etnografinės Lietuvos autonomijos koncepciją, nors lietuvių nuostatą suprato ir pateisino. M. Römeriui buvo suprantamas lietuvių politikų nenoras susieti gyvybingą lietuvių tautos sąjūdį su „didžiule, pasyvia, neįtautinta ir neįvisuomeninta baltarusių liaudies mase“. Pasak jo, jungimasis su baltarusiais lietuviams neduoda jokios apčiuopiamos naudos, o tik apsunkina jų padėtį, be to, kelia grėsmę lietuvių teisinių-valstybinių idealų įgyvendinimui, nes kompromituoja šį siekį akyse galingosios Rusijos, kuri nepripažįsta baltarusių tautos¹³. Tačiau pritarti autonomijos idėjai negalėjo, nes buvo įsitikinęs, kad tokiu atveju Rytų Baltarusija būtų pasmerkta rusifikacijai ir amžinai prarasta. O „Rytų barbarybė“ – Rusija – būtų dar labiau sustiprėjusi. Tuo tarpu vakarinei daliai – katalikiškajai Baltarusijai – grėstų polonizacija. Lietuviai, be abejonės, stengtųsi lituanizuoti, bet vargu ar jiems pasisektų. O apskritai M. Römeris lietuvių koncepciją vertino kaip realiausią, kadangi ji rėmėsi plačiu tautiniu-demokratinu judėjimu, tautiškai susipratusia lietuvių liaudimi¹⁴.

Vis dėlto, nenusižengdamas savo krajo vcinėms nuostatoms, neabejodamas būtinumu atsiskirti nuo Rusijos, M. Römeris suformulavo **nepriklausomos istorinės Lietuvos idėją**, siedamas ją su Lenkijos nepriklausomybės atkūrimu. Taip atgaivino **Jogailaičių Žečpospolitos** viziją, pasirinkdamas, kaip pats pažymėjo, – „mažiau matomą, daugiau teorinį nei lietuvių koncepcija kelią“, nes šie savo koncepcija „nieko negali prieš-

priešinti Rusijos valstybingumui, jos imperializmui“¹⁵. Visai kas kita – Jogailaičių Žečpospolitos idėja, kuri, jo manymu, galėjo tapti įrankiu politiniam liaudžių – lietuvių, ukrainiečių, baltarusių, lenkų – lygiateisiškumui nuo „jūros iki jūros“. „Tereikia į ją [Žečpospolitą – R. M.] įlieti federacinį turinį, besiremiantį viduje tautiniais ir krajovciniais formacijų poreikiais, bet išoriškai federacija turėtų būti lygiateisė sanglauda – kuo glaudesnė, tuo stipresnė“¹⁶. M. Römerio nuomone, net ir lietuvių tautiniams-valstybiniais siekiams jėgų santykis ir plėtros tendencijos daug palankesnės tokioje Žečpospolitoje (Respublikoje) nei didžiulėje, besiremiančioje Azija (visų pirma istoriniu-kultūriniu atžvilgiu), Rusijoje. Reikia pažymėti, kad, tikėdamas liaudžių „nuo jūros iki jūros“ lygiateisiškumo ir federalizmo principu bei jo įgyvendinimo galimybe, jis numatė tokio principo taikymą ne tik seniesiems aliantams (Lenkijai ir istorinei Lietuvai – LDK), bet ir Ukrainai, Lietuvai, Baltarusijai, Lenkijai ir eventualiai Latvijai – kaip nepriklausomoms tautinėms valstybėms, besijungiančioms į tam tikrą sąjungą:

„Tokia Žečpospolita (gali būti ir Karalystė, nes vartojam Žečpospolitos vardą to valstybingumo istorinės formos požiūriu) būtų savo prigimtimi nauja Austrija. Įvairių tautų jėgų santykis tos valstybės viduje būtų toks, jog federalinės tendencijos turėtų joje išryškėti ir vėliau arba anksčiau atvesti iki sudėtinės valstybės išsiskyrimo į nepriklausomas tautines valstybes: Lenkiją, Lietuvą, Ukrainą, Baltarusiją ir eventualiai Latviją. Taigi Žečpospolita... būtų Lenkijos, Lietuvos ir Rusios liaudies emancipacijos įrankis, laisvės luotas ir taranas, skirtas sudaužyti Maskvos įkūnytam Ryčių goduliui...“¹⁷

Tad mažiausiai dviejų etnopolitinių darinių valstybei, t. y. istorinei Lietuvai, tokia federacija su Lenkija, arba Jogailaičių Žečpospolita, būtų pereinamoji forma į nepriklausomybę. Svarbiausias vaidmuo joje buvo skiriamas Lenkijai, jos potencialui, siekiant atsiplėsti nuo Rusijos:

¹²Ibid., l. 206.

¹³Ibid., l. 257.

¹⁴Ibid., l. 300.

¹⁵Ibid., l. 315.

¹⁶Ibid.

¹⁷Ibid., l. 332.

„Net tuo atveju, jeigu Žečpospolita išsirutuliotų iki monolitiško lenkų valstybingumo, tai ir tada Lietuvai ji būtų įrankis ar kelias į laisvę – bet tai būtų tik pereinamoji forma“¹⁸.

Tuo metu, 1914–1915 metais, M. Römeris principinių kolizijų Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybės idealuose nepastebėjo¹⁹. Jo Lietuvos valstybingumo koncepcijos ašį sudarė Lenkijos ir istorinės Lietuvos federacija, kuri turėjo būti dviejų savarankiškų demokratinių valstybių susivienijimas, laiduojantis abiejų valstybių išlikimą, esant sudėtingai geopolitinei situacijai, o pirmiausia – garantuojantis išsivadavimą iš Rusijos priklausomybės. Kita vertus, remiantis Jogailaičių Žečpospolitos idėja, buvo numatyta galimybė šiam „susivienijimui“ buvusioje Žečpospolitos teritorijoje išsiplėsti „nuo jūrų iki jūrų“ – į naujų nepriklausomų tautinių valstybių sąjungą²⁰. Tad koncepcijoje buvo kalbama apie dviejų ar kelių etnopolitinių darinių susivienijimą Lenkijos ar Žečpospolitos vardu. Tai gi – ne endekų puoselėta imperialistinė tautinė „Didžioji Lenkija“, o modernių, demokratinių, kultūriškai ir politiškai artimų valstybių sukūrimas ir jų sąjunga bei Vakarų kultūros apsauga šiame regione nuo bizantiškosios kultūros ekspansijos.

Suprasdamas politinėje diskusijoje dalyvavusių lietuvių (J. Šaulio, Mykolo Biržiškos, Augustino Janulaičio, J. Vileišio, Felicijos Bortkevičienės) būgštavimus, ar tokioje „unijoje“ neišsivyras endekų interesai, t. y., ar neatgims lenkų šovinizmas visų pirma tarp vietos sulenkėjusių bajorų, M. Römeris pažymėjo šio susivienijimo demokratinį pobūdį: tai turėjo eliminuoti ar susilpninti tokių tendencijų reiškimąsi. Demokratiškumas, lygiateisiškumas turėjo tapti ir vidaus, ir išorės santykių pagrindu. Pastariesiems pavyzdžiu buvo „liaudžių Austrijos“ modelis.

„Kalbama ne apie Lietuvos ir Lenkijos senosios unijos atnaujinimą, kadangi dabartiniai visuomeniniai, kultūriniai ir tautiniai santykiai dėl demokratizacijos yra jau kiti nei Jogailaičių unijos kūrimosi laikais. Kiti santykiai, kitos plėtros tendencijos reikalauja naujų formų. Kalbama ne apie unijos atnaujinimą, bet apie nepriklausomų federacijų, apie išsivadavusių iš Rusijos valstybių priespaudos naujų liaudžių Austriją“²¹.

Ketinant į tokią sąjungą įtraukti Ukrainą ir Latviją²², matyt, buvo ieškota galimybių sumažinti Lenkijos politinės, kultūrinės, militarinės hegemonijos grėsmę.

Pažymėtina, jog M. Römerio koncepcija iš esmės skiriasi nuo 1915–1922 metais susiformavusių ir plačiai paplitusių vadinamųjų federalisti-

nių koncepcijų. Pastarosios istorinei Lietuvai politinį-teritorinį vientisumą pripažino tik atnaujinus jos ryšius su Lenkija, o tokią Lietuvą dažnai vaizdavo kaip iš atskirų kantonų arba autonominių vienetų sudarytą valstybę²³. Taigi buvo pasisakoma už federaciją federacijoje, t. y. visai kito lygmens ryšį, net priešingą dėstytam M. Römerio. Federalistų koncepcijos garantavo aiškų Lenkijos politinį, kultūrinį ir kitokį dominavimą, tuo tarpu M. Römeris stengėsi jo išvengti.

M. Römerio koncepcijos kūrimas ir pagrindinių bruožų išryškinimas sutapo su jos įgyvendinimo pradžia. Kaip minėta, koncepcija išsikristalizavo Vilniaus lenkams, lietuviams, baltarusiams ieškant sutarimo Lietuvos autonomijos klausimu. Tad glaustas šios veiklos, paties M. Römerio veiksmų aptarimas yra kartu ir pirmųjų koncepcijos įgyvendinimo pastangų genezė.

Minėta jau, kad rimtesni Vilniaus lenkų, lietuvių ir baltarusių demokratų pasitarimai Lietuvos autonomijos, politinio savarankiškumo klausimu prasidėjo 1914 metų rudenį, tačiau savotiška preliudija jiems buvo 1911–1913 metų kontaktai, parengę idėjinį-politinį klimatą artimesniam bendravimui ir diskusijoms. O tai buvo ypač svarbu, nes, vis labiau politizuojantis lietuvių tautiniam judėjimui, stiprėjant endekų įtakai lenkų tautiniame judėjime, augo visų pirma lietuvių ir lenkų inteligentų, t. y. šių judėjimų aktyvo, nepasitikėjimas, įtarumas vienas kito atžvilgiu, o tai skatino ir vidinę, ir išorinę konfrontaciją. Taigi kilo kliūčių ir demokratišnių pažiūrų inteligentų bendravimui, nes reikėjo derinti siaurus jų atstovaujama tautinių bendrijų interesus su bendraisiais demokratijos, krašto poreikiais. Šiomis sąlygomis svarbų vaidmenį suvaidino Vilniaus masonų organizacinės struktūros ir ryšiai. Kaip žinoma, masonai buvo ir yra žmonijos tarpusavio meilės, brolybės idealų, žmonių dvasios laisvės propagotojai. Todėl suprantama, kad esančius jų organizacinėse struktūrose Vilniaus lenkų, lietuvių, baltarusių veikėjus vienijo bendras siekis priešintis prievartai, kuri buvo tapatinama su Rusijos imperijos priešpauža. Lietuvos politinės autonomijos, politinio savarankiškumo įgyvendinimas, Lietuvos ir Lenkijos suartėjimas kovoje su bendru priešu tapo šiems veikėjams svarbiausiu siekiu.

¹⁸Ibid., l. 333.

¹⁹Ibid., l. 334.

²⁰Ibid., l. 334, 347.

²¹Ibid., l. 355.

²²Ibid., l. 329, 371.

²³J. Bardach, „Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści“, op. cit., s. 271–273.

Iš M. Römerio dienoraščio įrašų, kitos literatūros²⁴ aiškėja, kad Vilniuje jau nuo 1898–1899 m. veikė žymaus advokato, krajovcinių pažiūrų visuomeninio-politinio veikėjo paramasoninė neošubravcų draugija, puoselėjusi XIX a. pirmojo ketvirčio žymios Vilniaus masonų ložės – Šubravcų tradicijas. Tačiau oficialiai tikroji ložė Vilniuje atkurta 1910 m. Kaip teigia M. Römeris, tais metais Rusijos kadetų iniciatyva buvo įkurta „Rusijos Didžiųjų Rytų“ provincinė ložė „Jedność“ (Vienybė)²⁵. Pats M. Römeris į ją įstojo 1911 m. kovo 26 d.²⁶ Ložei vadovavo, jos meistru buvo Vilniaus gydytojas Jurgis Romas, o pavaduotoju – kairysis endekas Liudvikas Mykolas Čarkovskis (Ludwik Michał Czarkowski). Iždo reikalus tvarkė meistro brolis Elijas Romas, o eiliniai buvo M. Sleževičius, M. Biržiška ir labai trumpai Donatas Malinauskas; lenkai V. Abramovičius, B. Kżyżanovskis, Z. Nagrodzki, Vladislovas Osmolovskis (Władysław Osmołowski), Edvardas Sokolovskis (Edward Sokołowski); baltarusiai I. ir A. Luckevičiai ir rusai Ivanas Prozorovas bei Ivanas Krasovskis. Tais pačiais metais iš „Jedność“ išsiskyrė nauja ložė – „Litwa“ (Lietuva). Jos meistras buvo M. Römeris, o išdininkas ir sekretorius M. Sleževičius. Be jų, ložei priklausė rusai I. Prozorovas ir I. Kraskovskis, Lietuvos lenkai B. Kżyżanovskis ir Z. Nagrodzki; baltarusis A. Luckevičius, žydai E. Romas ir Mojsiejus Bramsonas. Vėliau į ją buvo priimti: Vaclovas Biržiška (1911 m.), Vaclovas Bielskis, Peliksas Bugailiškis (1911 ar 1912 m.), Andrius Bulota (1913 m.), J. Šaulys (1912 m.), J. Vileišis (1914 m.) ir vienintelė moteris – F. Bortkevičienė (1915 m.). Paminėtinas ir baltarusis Vaclovas Lastauskis (1912 m.). Iš „Jedność“ į „Litwa“ buvo perėjęs ir M. Biržiška bei Aleksandras Zoštautas (Aleksander Zosztawt). 1914 metais (spalio–lapkričio mėn.) iš „Litwa“ išsiskyrė dar viena ložė „Biełoruś“ (Baltarusija). Į ją perėjo: A. Luckevičius, A. Bulota, P. Bugailiškis, M. Biržiška, A. Zoštautas, I. Kraskovskis ir Kazimieras Ostachevičius (Kazimierz Ostachiewicz)²⁷. Taigi ložėse veikė Lietuvos tautų (lietuvių, žydų, lenkų, rusų, baltarusių) demokratinės orientacijos veikėjai. Informuodami, konsultuodami vienas kitą jie per šias struktūras mėgino ieškoti kompromisinių idėjų, o radę siekė diegti jas savo politinių visuomeninių organizacijų, grupuočių aplinkoje, stengdamiesi įtraukti kuo daugiau žmonių, tinkamų toms idėjoms įgyvendinti. Pažymėtina, jog pagrindinės tokios organizacijos buvo Lietuvos demokratų (LDP) ir Lietuvos socialdemokratų (LSDP) partijos, Vilniaus lenkų demokratų grupė, susitelkusi aplink „Przegląd Wileński“ laikraštį (ėjusį nuo 1911 m.), bei baltarusiai, leidę „Nasza Niwa“, „Kurjer Krajowy“ (1912–1914 m.) periodinius leidinius. M. Römeris, aprašydamas savo veiklą, nagrinėjo lenkų, lietuvių, baltarusių kontaktus, bet apie masonų struktūras nutylėdavo²⁸. To jam daryti neleido masono priesaika,

net ir dienoraštyje, išskyrus vieną atvejį*, atviru tekstu M. Römeris apie tai nekalba, tik užuominomis, pažymėdamas specialiais ženklais ložių gyvenimo įvykius.

1911–1913 metais M. Römeris pasiūlė masonų ložių nariams paieškoti galimybių suderinti atskirų grupuočių siekius ir programas. Be to, daug pastangų jis įdėjo į Lietuvos lenkų, lietuvių, baltarusių, žydų (t. y. „Krašto“ inteligentų demokratų) bendro darbo organizavimą, nukreiptą į kovą su nacionalistinėmis ir šovinistinėmis tendencijomis. Pvz.: 1911m. lapkričio 19 d. „Nasza Niwa“ redakcijoje įvykusiame tokių inteligentų susirinkime, kuriame, be pačio M. Römerio, dalyvavo V. Abramovičius, A. ir I. Luckevičiai, Aleksandras Vlasovas (Aleksandr Własow), M. Sleževičius, Albinas Rimka (abu LDP nariai), Steponas Kairys (LSDP), E. Romas ir I. Kraskovskis, buvo svarstytas bendros informacinės institucijos kūrimas²⁹. 1911 metais Vilniaus lenkų demokratinei grupei (V. Abramovičius, B. Kżyżanovskis, Janas Pilsudskis [Jan Piłsudski], Z. Nagrodzki, A. Zoštautas, Stanislovas Budnas (Stanisław Ksawery Budny) pradėjus leisti „Przegląd Wileński“ laikraštį, M. Römeris stengėsi jį padaryti krajovcinių idėjų rupurom ir ketino apie jį suvienyti minėtus demokratinius sluoksnius³⁰. Nepavykus to padaryti dėl V. Abramovičiaus griežto nusistatymo naudoti laikraštį lenkų demokratinei partijai kurti³¹, rėmė baltarusių iniciatyva pradėtą „Kurjer Krajowy“ leidimą, stengdamasis bent per šį realizuoti minėtą siekį³². Istorinės Lietuvos integralumo, krajovcinės demokratijos idėjas M. Römeris propagavo tarp Vilniaus lenkų demokratinio jaunimo, skaitydamas paskaitas, dalyvaudamas jų pokalbiuose³³. Matydamas jaunuomenės užsidegimą remti Galicijoje 1912 m.

²⁴ M. Römer, „Dziennik“, t. 1, 1911, l. 11; Z. Toliušis, „Lietuvos masonai“, LMAB, f. 29-1232, l. 5; Hel. Röm. [Helena Römer] „Śp. Tadeusz Wróblewski“, *Kurjer Wileński*, 1905 r., 10 lipca, nr. 152.

²⁵ M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 404.

²⁶ M. Römer, „Dziennik“, t. 1, l. 17, 66, 72.

²⁷ M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 404.

²⁸ „Mykolo Römerio autobiografija“, parengė M. Maksimaitis, – *Lietuvos mokslas*, t. 2, 1994, kn. 4(5), p. 123–125.

* Ruošdamasis išvykti 1915 m. pavasarį į legionus M. Römeris dienoraštyje nurodė dienoraščio panaudojimo sąlygas ir trumpai supažindino su Vilniaus masonų veikla 1910–1915 m. Ši informacija pateikiama mūsų tekste (M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 404).

²⁹ M. Römer, „Dziennik“, t. 1, l. 82.

³⁰ Ibid., l. 107, 144, 213, 227.

³¹ Ibid., 412, 426, 434; M. Römer, „Dziennik“, t. 3, l. 67.

³² Ibid., l. 449, 487.

³³ Ibid., l. 448, 489–490.

sukurtų šaulių būrių veiklą, atkreipė dėmesį į netapačią Lietuvos geopolitinę padėtį, jos specifinius interesus³⁴. 1913 m. kaistant Europos didžiųjų valstybių santykiams, idėja, jog negalima mechaniškai tapatinti Lietuvos ir Lenkijos, M. Römeris ėmė skleisti ir tarp Vilniaus lenkų demokratų. Pastaruosius akino užmegzti tvirtesnius organizacinius ryšius su lietuvių demokratais ir parengti bendrą Lietuvos išlaisvinimo koncepciją, atitinkančią visų krašto tautų poreikius. Teigė, jog lenkų demokratai, rengdami ją ir veikdami, turi būtinai laikytis pilietinio lojalumo principo, neprimesti kraštui lenkiškumo, nes tik tuo atveju galimas bendradarbiavimas³⁵.

M. Römerio sukviesti 1913 m. vasario 6(19) d. pas jį susirinko A. Bulota, M. Sleževičius, J. Vileišis, Antanas Žmuidzinavičius, Stasys Šilingas, V. ir L. Abramovičiai, J. Pilsudskis, A. Zoštautas, Vitoldas Markovskis (Witold Markowski) Stanislovas Baginskis (Stanisław Bagiński), Janas Vitoldas Boguševskis (Jan Witold Boguszewski). Pirmą kartą jau oficialiai bandyta svarstyti bendrą taktiką dėl tuomet Galicijoje rengto lenkų sukilimo. A. Bulota bei J. Vileišis buvo nusiteikę antirusiškai, bet kartu su kitais dalyviais pripažino, kad toks sukilimas Lietuvoje negalimas, pavojingas Lietuvai, nes Lietuvos geopolitinė padėtis sudėtingesnė nei Lenkijos³⁶. Pasak minėtų lietuvių demokratų, nenorėta, kad vėl pasikartotų 1863-ieji metai.

Paminėtina, kad M. Römeris, kaip ir J. Luckevičius, stengdamasis sukurti bendras krajovaldymo demokratijos organizacines struktūras, daug vilčių siejo su 1913 m. rudenį Maskvoje atnaujintos „Autonomistų-federalistų sąjungos“ Lietuvos skyriaus kūrimusi³⁷ (tokia sąjunga buvo įkurta 1905 m. lapkričio 19–21[gruodžio 2–4] dienomis Peterburge. I–II Dūmose jos idėjas bandė realizuoti parapartinė „autonomistų kuopa“ – R. M.). Juolab jog Lietuvos demokratų partijos (LDP) iniciatyva, pritraukiant socialdemokratų, jau buvo įsikūrusi lietuvių „autonomistų“ grupė. Ši grupė siekė Lietuvos politinės autonomijos nepriklausomai nuo politinių aplinkybių. Tačiau pirmiausia orientavosi į Rusijos demokratinę revoliuciją, kuri iškeltų ne tik socialinius, bet ir pavergtų tautų laisvės siekius.

Tokiam skyriui įkurti 1913 metų gruodžio–1914 m. vasario mėnesiais vyko Lietuvos tautų demokratinių veikėjų susirinkimai. Tarp dalyvių buvo: M. Römeris, A. Zoštautas, K. Ostachevičius, A. ir I. Luckevičiai, Vaclovas Ivanauskis (Wacław Iwanouski), J. Romas, C. Šabadas, I. Černichovas, Čarnas, I. Kraskovskis, J. Šaulys, A. Janulaitis, A. Bulota, J. Vileišis. Lietuva siekė politinės autonomijos, tad skyrius turėjo formuoti palankią Rusijos viešąją nuomonę³⁸. Tačiau ginčai, kokia koncepcija (istorinės ar etnografinės Lietuvos) remtis, siekiant autonomijos³⁹, sutrukdė

tokio skyriaus sukūrimui. 1914 m. pabaigoje minėtos sąjungos Lietuvos skyrius kaip organizacinė struktūra iš esmės neveikė.

Karui prasidėjus išryškėjo naujų aplinkybių. 1914 metų spalio 19–22 (lapkričio 1–4) „Rusijos Didžiųjų Rytų“ ložės iniciatyva Peterburge įvyko opozicinių caro valdžiai jėgų suvažiavimas. Jis svarstė tų jėgų taktiką karo metais*. Čia dalyvavo ir M. Römeris. Iš viso buvo susirinkę 32 žmonės. Įtakingiausi šiame suvažiavime buvo jo iniciatoriai kadetai: Nikolajus Nekrasovas, V. Stepanovas, Fiodoras Golovinas, kun. Obolenskis, A. Koliubakinas, Piotras Sokolovas ir kt., tačiau dalyvavo ir Darbo kuopos nariai – Aleksandras Kerenskis, P. Pereverzevas, socialdemokratė Jekaterina Kuskova. Gausiai susirinko ukrainiečiai – V. Vasilenka, J. Jefremovas, S. Prokopovičius ir dar 4–5 asmenys. Vilniui, kartu Lietuvai ir Baltarusijai, be M. Römerio, atstovavo C. Šabadas, A. Luckevičius⁴⁰.

Suvažiavimo metu išaiškėjo, kad rusų kadetai (liberalai) yra labai tolimi pavergtų tautų aspiracijoms. Jų reformistiniai sumanymai tesiekė konstitucinį centralizmą, buvo priešingi autonominiams postulatams. Jie buvo už stiprios Rusijos valstybingumą, besiorganizuojantį moderniosios rusų politinės tautos (nacijos) pagrindu. Suvažiavime kadetai nepritarė lietuvių „autonomistų grupės“, t. y. ir LDP, iniciatyvai sušaukti rusų-lietuvių pasitarimą, panašų į ankstesnius kadetų susirinkimus su žydais, lenkais, ukrainiečiais. Jie atmetė Vilniaus atstovų atvežtą „autonomistų grupės“ parengtą nutarimo projektą:

„Suvažiavimas, pripažindamas Lietuvos ir Baltarusijos autonomijų principus ir manydamas, kad atėjo laikas įtraukti tai į Rusijos liberalizacijos judėjimo programą, nutaria...“

Paaikškėjo, kad Rusijos liberalizmas yra imperialistinis, o revoliucija Rusijoje, nors ir galima, negarantuoja tautų laisvės, išsivadavimo. Todėl tarp LDP narių bei minėtų socialdemokratų dar labiau sustiprėjo iki tol

³⁴ Ibid., l. 490; M. Römer, „Dziennik“, t. 3, l. 1, 16.

³⁵ M. Römer, „Dziennik“, t. 3, l. 19–20.

³⁶ Ibid., l. 40.

³⁷ Ibid., l. 334, 352.

³⁸ Ibid., M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 20, 21.

³⁹ M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 253–257.

* 1913 m. sausio konvente Rusijos masonai išėjo iš tiesioginės Prancūzijos „Didžiųjų Rytų“ priklausomybės ir įkūrė savarankišką ložę – „Rusijos Didžiuosius Rytus“.

⁴⁰ Ibid., l. 268–269.

brendusi mintis apie galimybę be Rusijos revoliucijos spręsti Lietuvos politinio savarankiškumo reikalą, derinant jį su Lenkijos valstybingumo atkūrimu⁴¹.

Dar 1914 metų rugsėjo–spalio mėnesiais LDP, minėti lietuvių socialdemokratai, tarpininkaujami M. Römerio, dėstė savo požiūrį, konsultavosi Lenkijos nepriklausomybės, legionų klausimu su Lietuvos lenkų jaunimu, su asmenimis, kurie buvo susiję su legionų Varšuvos vadovybe⁴². Tačiau iš lenkų nei konkrečių pasiūlymų, nei aiškios pozicijos lietuvių demokratai nesulaukė ir šiais pokalbiais patenkinti nebuvo. M. Römerio iniciatyva 1915 metų sausio mėnesį Vilniaus lenkų demokratai – A. Zoštautas, Mečislovas Niedzialkovskis (Mieczysław Niedzialkowski), J. Jeleńskis (J. Jeleński), K. Ostachevičius, Z. Nagrodzki ir kt. – tokią poziciją suformulavo, o tiksliau, priėmė M. Römerio pasiūlytą atgaivinti Jogailaičių Žečpospolitos (Respublikos) idėją⁴³. 1915 m. sausio 14(27) d. susirinkusiems pas M. Römerį J. Šauliui, M. Biržiškai, A. Janulaičiui, J. Vileišiui ir F. Bortkevičienei buvo pateiktas Lietuvos valstybingumo atkūrimo, derinamo su išsivaduojamuoju Lenkijos judėjimu, projektas⁴⁴. 1915 m. vasario 1(14) d. įvykusiame Z. Nagrodzki, M. Römerio ir F. Bortkevičienės bei M. Sleževičiaus, atstovavusių LDP, susitikime paaiškėjo, jog lietuvių demokratai pasiruošę tartis su lenkais iš Varšuvos dėl bendrų veiksmų Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybei atkurti⁴⁵.

Taigi M. Römeris 1911–1915 metais ne tik sukūrė originalią Lietuvos valstybingumo koncepciją, bet savo aktyvia veikla parengė prielaidas jai įgyvendinti: 1. Aktyviai prisidėjo prie Lietuvos lenkų demokratų suartėjimo su lietuvių demokratinių pažiūrų veikėjais, prie jų ryšių užmezgimo. 2. Privertė lietuvių pusę suabejoti Rusijos liberalų nuostatomis dėl Lietuvos politinio savarankiškumo perspektyvos, o lenkų pusei padėjo suvokti Lietuvos ir Lenkijos politinių siekių skirtynes.

Paskutiniame minėtame susitikime buvo nuspręsta surengti Varšuvoje pirmąjį konsultacinį lietuvių ir lenkų pasitarimą. Šis pasitarimas turėjo būti skirtas Lenkijos ir Lietuvos, kaip dviejų valstybinių vienetų, santykiams nustatyti. Taip pat pabrėžta, kad jis negali būti tapatinamas su konsultacijomis bei susitarimais tarp Lietuvos lenkų ir lietuvių. Be to, buvo konstatuotas Lietuvos ir Lenkijos lygybės, federacijos principas⁴⁶.

Advokato Stanisława Pateko (Stanislavo Pateko) ir „Zarania“ redaktoriaus Władysława Malinowskio (Vladislavo Malinowskio) iniciatyva toks konsultacinis Lietuvos ir Lenkijos politinių veikėjų susitikimas įvyko kovo mėn. 10(23)–11(24) Varšuvoje. Lenkijos pusei atstovavo Nepriklausomybininkų bloko ir „Nepriklausomybės judėjimo unijos“ atstovai (S. Patekas, Rafałas Radziwiłłowiczius [Rafalas Radzivilovičius], Zygmuntas Chmielewskis [Zigmuntas Chmielevskis], W. Malinowskis, Sta-

nislawas Thuguttas [Stanislavas Tugutas] ir kt.), o Lietuvai – nuo LDP M. Sleževičius, nepartinis demokratas J. Šaulys bei Lietuvos lenkų demokratų V. Abramovičius ir M. Römeris. Pokalbių metu buvo susitarta plėsti užsimezgiusius ryšius, o tolesnėms konsultacijoms įkurti informacinį biurą su skyriais Varšuvoje ir Vilniuje⁴⁷. Vilniuje toks biuro skyrius nebuvo įkurtas, nors minėti socialdemokratai, ypač S. Kairys, bei nepartiniai J. Šaulys ir A. Bulota (jis 1915 m. išstojo iš LDP – R. M.) jo organizavimo idėją palaikė⁴⁸. LDP neatsisakė dalyvauti tolesniuose pasitarimuose, bet į organizacines struktūras buvo pasirengusi jungtis tik su demokratinėmis liaudininkų orientacijos (panašiomis į Varšuvos liaudininkus, besitelkiančiais apie „Zarania“ leidinį) lenkų politinėmis jėgomis. Nepriklausomybininkų bloke būta ne vien demokratinėse elementų. Blokas buvo sąjunga dešiniųjų ir kairiųjų politinių jėgų, kurias jungė antirusiška, antiprūsėiška orientacija, legionų idėja. Be liaudininkų („zaraniažų“), tautinių radikalų (Radykalów narodowych), joje buvo ir endekų grupė (Secesja Narodowo-demokratyczna), atsiskyrusi nuo Romano Dmowskio (Romano Dmowski) ir Zygmunto Balickio (Zygmunto Balickio) vadovaujamos tuometinės partijos, bet išlaikiusi agresyvią lenkų šovinizmą, taip pat dalis „realistų“ iš Peterburgo lenkų laikraščio „Kraj“ aplinkos, susibūrusių į Tautinio darbo grupę ir t. t.⁴⁹ Tai, matyt, ir sukėlė LDP nepasitikėjimą politiniu partneriu, kaip manė M. Römeris, LDP atsisakymą kurti Biuro skyrių lėmė M. Sleževičiaus, tuomet įtakingiausia partijos veikėjo, nuostata. M. Sleževičius, kaip ir ne vienas iš LDP, dar tebetikėjo vadinamaisiais rusų „trudovikais“ (darbiečiais), jiems artimais enesais (liaudies socialistais), nes partija per savo atstovus Dūmoje palaikė nuolatinius ryšius su Darbo kuopos („trudovikų“) frakcija. Todėl jo nuomone, bręstanti Rusijos revoliucija kartu su karo pralaimėjimu turėjo panaikinti agresyvią rusų valstybingumo formą, išsklaidydama ją arba sukurdamą sąjunginį darinį. Šiuo atveju ir M. Sleževičiui, ir LDP Lietuvos

⁴¹ „Litwa wobec wojny (poufny memoriał Michała Römera z sierpnia 1915)“, – *Zeszyty historyczne*, zes. 17, Paryž, 1970, s. 109.

⁴² *Ibid.*

⁴³ M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 331–334.

⁴⁴ *Ibid.*, l. 355.

⁴⁵ *Ibid.*, l. 373.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ M. Römer, „Dziennik“, t. 5, LMAB, f. 138-2232, l. 6–7.

⁴⁸ *Ibid.*, l. 36, 37, 38.

⁴⁹ M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 319, 320.

politinio savarankiškumo perspektyva rodėsi patikimesnė nei derinys su Lenkijos nepriklausomybe⁵⁰.

Taigi LDP pozicija užkirto kelią tolesnėms panašaus lygio Lenkijos ir Lietuvos politinių jėgų akcijoms, nes jai M. Römeris skyrė lietuvių organizacinio branduolio vaidmenį planuoto Biuro skyriuje. Ši nesėkmė galutinai nulėmė M. Römerio apsisprendimą (apie tai M. Römeris ėmė galvoti dar 1915 m. sausio mėn.) vykti į Józefo Piłsudskio (Juzefo Piłsudskio) organizuojamus Lenkijos legionus ir dalyvavimu jų karinėse akcijose prisidėti prie Lietuvos ir Lenkijos išlaisvinimo. Tai iš tikro panėšėjo į desperatišką žingsnį, jei vertinsime jį koncepcijos įgyvendinimo požiūriu. Be abejo, apsisprendimą lėmė ne vienas motyvas ir ne viena aplinkybė. Paminėsime svarbesnius. Tai ir mylimos moters Anos Volberg mirtis 1914 m. lapkritį bei su šiuo labai skaudžiu įvykiu susiję išgyvenimai⁵¹, ir abejonės dėl praktinių galimybių pačiame Vilniuje įgyvendinti koncepciją, nes organizacinių struktūrų, reikalingų tokiai užduočiai, taip ir nepavyko suformuoti – nebūta nei bendrų su lietuviais, baltarusiais demokratais, nei pačių Vilniaus lenkų, kurie 1915 metais dar tik būrėsi⁵² į 1916 m. gruodžio mėn. įkurtą „Lietuvos lenkų nepriklausomybės sąjungą“ (Polski Niepodległościowy związek Litwy). Į kai kurių asmenų mėginimą šį jo žingsnį įvardyti kaip „dezertyravimą“, M. Römeris dienoraštyje yra atsakęs, jog tai jis daro krašto naudai ir

„dėl to nepalieku to krašto, o tik asmeniškai jam tarnauju, kaip kažkada nepaliko ir tarnavo jam, pvz., lietuviai, kurie spaudos draudimo metu leido užsienyje lietuviškus laikraščius. Pagal mano gilų įsitikinimą ir sąžinę, taip kraštui tarnauju ir aš, Lietuvos sūnus, einantis vykdyti jos reikalo“⁵³.

Ir tai buvo ne kokia poza, bet santykis su pačiu savimi, savo sąžine, su Lietuvos ir Lenkijos išlaisvinimo idėja. Ši idėja tuomet nepaliko vietos jo sąmonėje jokiam kitam asmeniškumui, tapdama aukščiausia vertybe, priversdama susitapatinti su ja M. Römerio „ego“. Įvertindamas savo pasižymimą stoti į legionus M. Römeris yra pažymėjęs:

„Taip man sako instinktas ir sąžinė. Galbūt atrodau juokingas tokiu entuziazmu dėl savo amžiaus [buvo 35 m. – R. M.], savo solidžios išvaizdos bei padėties, tačiau iš tikrųjų negaliu būti kitoks, jei noriu likti nuoširdus. Taip, esu kaip vaikas, kaip jaunuolis, tačiau bent dideliuose darbuose, manding, reikia tokiam būti. Dieve mano, kaip man gaila, jog nesu karys... Esama akimirkų ir

dalykų, kurie reikalauja eilinės drausmės, tačiau ne dezorganizacinio politikavimo...“⁵⁴

Nusivylimu dėl organizacinio darbo nesėkmių dvelkia ir šie žodžiai:

„Kas žino, ar eidamas tuo keliu [stodamas į legionus – R. M.] nepadarysi kraštui daugiau, nei beprasmiškai blaškydamasis čia tarp santykių, nuomonių, kurios pernelyg dažnai paralyžiuoja ar net iškreipia mano idėją“⁵⁵.

1915 metų gegužės mėn. M. Römeris paliko Vilnių ir per Rumuniją, Austriją nusigavo į legionierių telkimosi centrą – Piotrkovą, kur įstojo į J. Piłsudskio karo būrius.

III. Memorialai – koncepcijos prasmės aiškinimai. Skaudžios realybės pojūtis

Ir tapęs legionieriumi M. Römeris nenusišalino, bet stengėsi būti aktyvus politiniame gyvenime, propaguoti Lietuvos valstybingumo koncepciją. Parašė keletą straipsnių, juos publikavo laikraštis „Wiadomości Polskie“. Šis laikraštis buvo pradėtas leisti 1914 m. gruodį Ciešyne (Cieszyn), o nuo 1915 m. kovo mėn. ėjo Piotrkove, jis buvo skirtas „legionų idėjai“ platinti. Laikraštį leido parlamentinės lenkų grupės pastangomis 1914 m. rugpjūtį Krokuvoje įkurto Vyriausiojo tautinio komiteto (Naczelny Komitet Narodowy)⁵⁶ [toliau – VTK] Karo departamentas. Oficiozo 1915 m. 38/39 ir 43 numeriuose buvo išspausdinti du M. Römerio straipsniai – „Lietuva karo akivaizdoje“, „Karas ir lietuviai“ – datuoti rugpjūčio 1 ir 6 dienomis. O rugpjūčio 12 d. M. Römeris parašė VTK skirtą slaptą memorialą pirmojo straipsnio pavadinimu. Memoriale M. Römeris, išplėsdamas straipsniuose dėstytas mintis, apibūdino istorinės Lietuvos (Lietuvos ir Baltarusijos) geopolitinę ir etnopolitinę padėtį, nagrinėjo even-

⁵⁰M. Römer, „Dziennik“, t. 5, l. 38, 45, 46.

⁵¹M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 272.

⁵²Ibid., l. 369, 371, 383.

⁵³Ibid., l. 392.

⁵⁴Ibid., l. 369.

⁵⁵Ibid., l. 393.

⁵⁶W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski. 1864–1945*, Paryz, 1953, t. 1, s. 253.

tualias krašto politinės ateities perspektyvas ir pateikė savo rekomendacijas VTK bei, jo žodžiais tariant, Komiteto darbo tęsėjams, būsimos „aukštesnio laipsnio organizacijos“ vadovams⁵⁷. Jo nuomone, Lenkijos nepriklausomybės reikalui svarbus yra Lietuvos klausimas, todėl lenkų vadovybei būtina apibrėžti principinę ir aiškią poziciją šiuo klausimu. Lenkija, norėdama būti aktyvus išsilaisvinimo veiksnys, privalo rodyti iniciatyvą ir pirmoji pateikti tokią poziciją, o ne laukti, kol tai padarys pati Lietuva. Tokiai pozicijai yra dvi alternatyvos: arba atnaujinta Jogailaičių idėja, išreiškusi laisvos Lenkijos ir laisvos Lietuvos jungtį, arba valstybinis Lenkijos imperializmas, inkorporuojantis Lietuvą į Lenkijos valstybę. M. Römeris pirmumą neabejodamas teikė pirmajai, nurodydamas, jog Jogailaičių idėja labiausiai atitinka istorinę tiesą, senas Lietuvos ir Lenkijos santykių tradicijas, Lietuvos liaudžių laisvės siekius. Be to, svarbu, kad ir pati idėja, ir jos realizavimo planai užgimė Vilniuje⁵⁸. Tad M. Römeris stengėsi VTK vadovybę pakreipti į Lietuvos klausimo politizavimą ir Lietuvos valstybingumo savo koncepcijos įgyvendinimą, pabrėždamas tokios valstybės atkūrimo būtinumą Lenkijai bei visam regionui. Tačiau atsako iš VTK vadovų nesulaukė.

O politinė situacija keitėsi ne M. Römerio koncepcijos naudai. 1915 m. pabaigoje–1916 m. pradžioje Krokuvoje rezidavusios vadovybės, jiems prijaučiančių politinių veikėjų, endekų, PPS, kitų politinių partijų požiūris į Lenkijos nepriklausomybės programą labai suartėjo. Išryškėjo tendencija plėsti lenkų ekspansiją į rytus. Artimas J. Piłsudskui profesorius iš Krokuvos Michałas Sokolnickis (Michałas Sokolnickis) kurpė planus prijungti katalikišką Baltarusiją su Vilniumi prie Lenkijos, manydamas, jog ir lietuvių negalima palikti vokiečiams⁵⁹. Kiti J. Piłsudskio aplinkos veikėjai (T. Filipowiczius [T. Filipovičius], H. Tennenbaumas [H. Tenenbaumas], T. Gruzewskis [T. Gruževskis], M. Downorowiczius [M. Dovernovičius], S. Thuguttas, Marianas Lempickis [Marijanas Lempickis]) 1916 m. vasario mėn. organizavo „Šimto deklaraciją“, kurios projekte buvo kalbama apie Lenkijos valstybės atkūrimą su 1772 m. sienomis (originale sienų klausimas taktikos sumetimais neakcentuotas)⁶⁰. Ekspansijai, kaip žinoma, buvo nusiteikęs R. Dmowski, kuris tik vis dar tebeskaičiavo, kiek „svetimo elemento“ galima uždaryti „savo“ valstybės sienose, kad būtų lengviau įsiurbti ir asimiliuoti⁶¹.

Susirūpinęs tokia situacija, M. Römeris 1916 m. gegužės mėn. parašė laišką-memorialą vienam iš VTK vadovų, profesoriumi Władysławui Leonui Jaworskiui (Vladislavui Leonui Javorskiui). Jame labai kritiškai įvertino bendrą lenkų politikų nuostatą plėsti būsimos Lenkijos pozicijas į Rytus tiek, kiek leis realios sąlygos. Jo nuomone, tokia politika būtų pražūtinga Lenkijai:

„Tarkime, kad tapo įgyvendinta trumparegiška koncepcija *griebk, kiek gali*. Lenkija gauna dalį Baltarusijos, įsiurbia ją ir kolonizuoja. Etninė lenkų teritorija padidės tūkstančiais kilometrų ir gyventojų skaičius keliais milijonais galvų... O tuo pačiu metu vokiečiai savo ruožtu kolonizuos ir suvokietins užimtąjį Kuršą ir Lietuvą; ir vengdama lenkų įsigalėjimo, Rusija, be jokios abejonės, intensyviai rusins jos rankose likusią rytinę Baltarusijos dalį. Ir taip tuo momentu, kai Lenkija baigs polonizuoti Vakarų Baltarusiją, ji atsitrenks į vientisą prūsų mūrą šiaurėje ir ne mažiau tvirtą mūrą rytuose. Ir kas toliau? Ar, neturėdama išėjimo į jūrą, nė galimybės plėstis į rytus, įspausta tarp dviejų milžinų, maža etninė Lenkija įstengs išsaugoti nepriklausomybę?“⁶²

Vokiečių aneksinius planus, Rusijos siekius, jo nuomone, galėjo neutralizuoti tik „istorinės Lietuvos, kaip nedalomos visumos, pripažinimas“. Jo giliu įsitikinimu, to meto geopolitinė situacija vertė norom nenorom Lenkijai rinktis vienintelį kelią – pripažinti ir paskelbti pasauliui apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę kaip valstybinę istorinę formaciją. Tuo keliu einant būtų galima sau palankiai nuteikti baltarusių ir lietuvių politikus, palenkti juos Lietuvos ir Lenkijos unijos (federacijos) sudarymui. Be to, buvo iškelta buferinės, neutralios valstybės – istorinės Lietuvos su Kurliandija – idėja. Ši valstybė būtų galėjusi atskirti Vakarų Europą (su Lenkija) nuo Rusijos⁶³. M. Römeris mėgino įrodyti LDK atkūrimo būtinybę, jos eventualiai teigiamą poveikį Lenkijos valstybingumo perspektyvai, pažymėdamas ir realias, potencialias galimybes LDK atkurti. Kaip pavyzdį, jog tokie sumanymai ne „iš piršto išlaužti“, prie laiško pridėjo 1915 m. gruodyje Vilniuje įkurtos „LDK konfederacijos“ Universalą, skelbusį pasiryžimą atkurti tokią valstybę*.

⁵⁷ „Litwa wobec wojny“, s. 60–127.

⁵⁸ Ibid., p. 122–125.

⁵⁹ M. Römer, „Dziennik“, t. 11, LMAB, f. 138-2237, l. 18.

⁶⁰ W. Pobóg-Malinowski, op. cit., s. 287.

⁶¹ J. Tomaszewski, „Kresy Wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX w.“, – *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, Wrocław, 1988, s. 102.

⁶² Cz. Milosz, „Kas toje Lietuvoj dėjosi. Knygos ‚Tėvynės ieškojimas‘ skyrius“, *Kultūros barai*, 1993, nr. 6, p. 57.

⁶³ „Litwa wobec wojny“, s. 126–127.

*Universalą pasirašė: J. Šaulys, J. Vileišis, A. Janulaitis, A. Luckevičius, I. Luckevičius, Dominikas Semaška, V. Lastauskis, A. Zoštautas, C. Šabadas, Rozenbaumas (LVA, f. 383, ap. 7, b. 56, l. 53. Informaciją apie Universalą autorius suteikė Česlovas Laurinavičius. Iki šiol Universalą autorystė buvo nenustatyta – R. M.)

Matyt, nesuklysimė manydami, jog šiais savo vertinimais M. Römeris Lietuvos valstybingumo koncepcijai suteikė naują prasmę – išryškino jos svarbą regiono politiniam stabilumui laiduoti.

Tačiau konsekventi laiško-memorialo autoriaus pozicija buvo nepopuliari tarp lenkų politikų ir sulaukė priešiškų vertinimų. Minėto laikraščio „Wiadomości Polskie“ (1916 05 01, Nr. 74) puslapiuose buvo išspausdintas straipsnis, atsiųstas iš Vilniaus, kuriame autorius (Wacławas Studnickis [Vaclavas Studnickis]) M. Römerio minėtąjį LDK konfederacijos Universalą pavadino politine intriga ir pažymėjo, jog Lietuvos lenkai „pirmiausia nori būti kartu su Lenkija“⁶⁴. Tolesni įvykiai parodė, jog tai ir būta pirmųjų požymių, pranašavusių jo koncepcijos įgyvendinimo nerealumą ir M. Römerio, kaip politiko, nesėkmę. 1916–1918 metais lenkų politikai tesirūpino Lenkijos atkūrimo reikalais ir lenkų tautos interesais. Istorinės Lietuvos atžvilgiu vis įtakingesnė darėsi Lenkijos nepriklausomybės reikale stiprinančio pozicijas R. Dmowskio nuostata. Pastarasis savo memoriale Arthurui Balfourui (Arturui Balfurui), Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrui, iškėlė stiprios, gebančios tapti Europos sąjungininke prieš Vokietiją Lenkijos valstybės idėją. Tuo jis siekė, kad Lenkijai atitektų, be kitų žemių, ir Gardinas, Vilnius, Kaunas, Minskas, Volynė⁶⁵, nes čia giliai šaknis buvo įleidusi lenkiška civilizacija, o tai reiškė istorinės Lietuvos suskaidymą. Šie postulatai tapo 1917 08 15 Lozanoje įkurto Tautinio lenkų komiteto programiniais punktais. Komiteto pirmininku buvo išrinktas R. Dmowskis. Po 1918 01 08 Thomas'o Woodrow'o Wilsono (Tomo Vudro Vilsono) išdėstytų 14 punktų, iš kurių tryliktasis skelbė būtinumą po karo įkurti nepriklausomą lenkų valstybę, šio komiteto reikšmė labai išaugo. Jis atstovavo besikuriančiai Lenkijai santykiuose su Vakarų valstybėmis (Antante). Tų pačių metų sausyje prancūzų valdžia Komiteto „globon“ atidavė visus lenkų karo bei politikos reikalus⁶⁶. 1917 m. liepos–rugpjūčio mėn. vokiečiai išformavo legionus, o jų vadą J. Piłsudskį įkalino Magdeburge. Tai dar labiau pakėlė akcijas R. Dmowskio ir endekų, nusiteikusių prieš bet kokias unijas, federacijas ir iškėlusių inkorporacijos programą. Lietuvos valstybingumas po 1918 m. kovo 3 d. Bresto taikos derybų tarp Vokietijos ir Rusijos pasidarė dar problemiškesnis – kilo grėsmė, jog Lietuva taps tik vokiečių politikos įrankiu Baltijos kraštuose. Be to, A. Smetonos vadovaujama Valstybės Taryba nuo 1917 m. rugsėjo mėn. forsavo tautinės Lietuvos valstybės kūrimą, kas tapo „peiliu“ Krašto – istorinės Lietuvos ir Baltarusijos – valstybingumo koncepcijai. M. Römerio bendražygiai, Vilniaus lenkų demokratai, įkūrė 1916 m. „Demokratų partiją“, 1918 metais kaip ir prieškariniais laikais balansavo tarp nacionalizmo ir krajovciškumo. Dalis jų (V. Abramovičius, Janas Piłsudskis, A. Turskis) buvo nusiteikę proende-

kiškai ir pasisakė už atsiskyrimą nuo etnografinės Lietuvos. Lenkiška-katalikiška-baltarusiška Lietuva su Vilniumi, pasak jų, turėjo būti prijungta prie Lenkijos. Kita dalis (Liudvikas Chominskis [Ludwik Chominski], Zigmantas Jundzilas [Zygmunt Jundziłł]) tebegynė Lietuvos federacinius ryšius su Lenkija⁶⁷, tačiau iki realios politinės jėgos jie dar nebuvo subrandę.

Šiomis aplinkybėmis M. Römeris su savo koncepcija atsidūrė politiniame vakuume. 1918 m. liepos 18 d. jis savo dienoraštyje konstatavo, jog

„ieškodamas subalansuotos Lietuvos koncepcijos, savo dvilypumu, dirbtinumu pasiekiau tiktai tai, kad Varšuvos lenkų politikų akyse pelniau užmaskuoto litvomo varda, o lietuvių – įtarimą dėl slaptų prolenkiškų tendencijų. Nei ten, nei čia nesulaukiau supratimo. Tiesą sakant, įprasta, kad giliausios intencijos, prasmės dažnai lieka vienišos ir nesuprastos, bet negaliu patikėti, kad kaip tik čia ir yra tas atvejis. Konstruota šio karo baigmės pagrindu mano programinė Lietuvos koncepcija piktnaudžiavo nerealiu Lietuvos ir Lenkijos istoriniu solidarumu, perspektyvomis, kurios labai tolimos nuo tikrovėje esančių tautinių nusiteikimų ir siekių...“⁶⁸

IV. Józefas Piłsudskis ir atgimusios bei žlugusios viltys

1918 metų rudenį–1919 metų žiemą iš esmės pasikeitė Europos geopolitinė ir Lenkijos vidaus politinių jėgų konsteliacija. Todėl sužibo viltis, jog M. Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija vis dėlto galės būti įgyvendinta. Baigiantis karui, 1918 m. spalio–lapkričio mėn., įvyko Cent-

⁶⁴ Ibid., p. 127.

⁶⁵ W. Pobóg-Malinowski, op. cit., s. 325.

*Pažymėtina, jog R. Dmowski savo memoriale JAV prezidentui W. Wilsonui „Apie Lenkų valstybės teritoriją“ (1918 m. spalio) pareiškė ketinimus įjungti į Lenkiją visą etnografinę Lietuvą su Kaunu, Klaipėda, Palanga, pusę Baltarusijos su Polocku ir Minsku, Drysa, Volyne su Rovnu; Podolę su Ploskisu ir Kamenecu, buvusias infliantų žemes. Lietuviams buvo numatoma tik autonomija tokioje valstybėje (Plačiau žr.: W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski, 1864–1945*, t. 2, cz. 1, Londyn, 1956, s. 51; St. Bóbr-Tylingo „Wiktor Sukiennicki: East Central Europe during World War I: From foreign dominations to national independence“ [recenzija], – *Teki historyczne*, t. XIX, Londyn, 1988–1989, s. 297.)

⁶⁶ Ibid., p. 346.

⁶⁷ M. Römer, „Dziennik“, t. 25, LMAB, f. 138-2251, l. 166.

⁶⁸ Ibid., l. 166.

ro valstybių bloko katastrofa. Subyrėjus Habsburgų monarchijai, Austrijos-Vengrijos vietoje kūrėsi naujos – tautinės valstybės. 1918 m. lapkričio 3–9 d. kilusi revoliucija Vokietijoje galutinai atvėrė kelią savarakiškos Lenkijos valstybės susikūrimui. Dezorganizuoti vokiečių kariai buvo nuginkluoti, o okupacija likviduota. Regentų taryba lapkričio 11 d. visą valdžią perdavė J. Piłsudskiui, kuris, kaip valstybės viršininkas (Naczelnik Państwa), organizavo vyriausybės sudarymą, kariuomenę ir inicavo 1919 m. sausio 26 d. rinkimus į Steigiamąjį Seimą. Jis susirinko jau vasario mėnesį. J. Piłsudskio vadovaujamai Lenkijai pavyko stabilizuoti vidaus padėtį, pelnyti tarptautinį pripažinimą ir pradėti karo veiksmus dėl valstybės teritorijos išplėtimo. 1919 m. sausio 16 d. atėjęs į valdžią Ignaco Paderewskio (Ignaco Paderevskio) ministrų kabinetui, buvo rastas kompromisas su R. Dmowskio vadovaujamu Lenkų tautiniu komitetu, nuo 1917 m. rezidavusiu jau Paryžiuje. Komitetas reprezentavo Lenkiją prieš Aliantus (Prancūzija, Anglija, JAV). Taip buvo likviduotas „dviejų lenkų valdžių precedentas“, o tai sustiprino kitų valstybių pasitikėjimą Lenkija, J. Piłsudskio, kaip tokios valstybės vadovo, autoritetą. Tuo tarpu išrinktasis Seimas buvo opoziciškas J. Piłsudskiui. Seimo patvirtinta laikina vadinamoji „Mažoji konstitucija“ suteikė labai plačius įgaliojimus Seimui ir ribojo valstybės viršininko teises, bet iš esmės karo sąlygomis pastarasis, kaip karinis viršininkas, disponavo gana nemaža valdžia⁶⁹. Tai J. Piłsudskiui teikė vilčių, jog, sprendžiant Lenkijos valstybės teritorijos ir vietos naujoje geopolitinėje Europos konfiguracijoje klausimą, pavyks atsispirti R. Dmowskio, endekų nuostatomis ir vykdyti savo programą. Be to, ir J. Piłsudskio pasirinkta „įvykusių faktų“ taktika santykiuose su Seimu stiprino galimos sėkmės akcijas.

R. Dmowskis su endekais ir toliau pasisakė už tautinę lenkų valstybę, sudarytą iš visų etnografinių Lenkijos dalių (branduolio) ir apimančią germanizuotus lenkiškus pakraščius vakaruose bei tokius pat rytuose, kur gyventojai buvo paliesti lenkiškos kultūros ir katalikybės. Iš esmės jie tebesilaikė minėtame R. Dmowskio memoriale prezidentui W. Wilsonui pateiktų nuostatų ir, prijungiant Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos žemes, reikalavo tik, jog būtų išlaikytas lenkiškos daugumos principas valstybėje. Ši integracinė, inkorporacinė žemių įjungimo į Lenkiją programa buvo nukreipta prieš vokiečių ekspansiją. Rusijos atžvilgiu buvo manyta, jog revoliucija panaikino jos agresyvius instinktus ir pavojų iš jos pusės. Dėl savo tautinių tikslų paprastumo ir aiškumo programa sulaukė daugumos Seimo politinių jėgų pritarimo⁷⁰.

Tuo tarpu J. Piłsudskio „Rytų politikos“ programa kirtosi su minėtąja. Visų pirma ji buvo nukreipta prieš Rusijos „amžiams užkoduotas“ ekspansines užmačias ir siekė susilpninti jos įtaką Baltijos ir Juodosios jūrų

pakraščiuose. Antra – savo siekais ši programa pasisakė ne už tautinės Lenkijos, bet už savarankiškų, apsisprendusių dėl federacinių, sąjunginių ryšių su Lenkija laisvų valstybių darinį⁷¹. Ši koncepcija dažnai buvo anksčiau, o ir dabar dar, vadinama federacine. Be kita ko, M. Sokolnickis ją prilygino viduramžiškai Richelieu (Rišeljė) programai⁷². Tačiau jos esmę bene tiksliausiai nusakė ir išaiškino M. Römeris. Jo nuomone, J. Piłsudskio planuota Didžioji Rytų imperija nebūtų buvus federacija, tai būtų „Dominijų imperija“ arba „Lenkų dominijų imperija“, apimanti anksčiau Jogailaičių valdytą teritoriją. Ji būtų buvus sudaryta iš trijų, o gal keturių valstybiškai susitvarkiusių narių – Lenkijos, Ukrainos ir istorinės Lietuvos, iš pastarosios buvo numatyta galimybė išsiskirti ir Baltarusijai. Šio darinio savotiško globėjo (protektoriaus) vaidmuo buvo numatytas Lenkijai – kaip politiškai ir kultūriškai stipriausiam, konsoliduočiausiam vienetai⁷³.

Siekdamas įgyvendinti savo koncepciją, J. Piłsudskis planavo užimti žemes, kurių centrai būtų buvę Vilnius, Minskas, Kijevas. Užėmus šias žemes, Lenkijos Seime būtų atkritęs vieningos Lenkijos sukūrimo klausimas ir būtų iškilęs Ukrainos, Lietuvos, o gal ir Baltarusijos atkūrimo federaciniame, konfederaciniame junginyje reikalas.

1919 m. balandį J. Piłsudskis ėmėsi šios programos įgyvendinimo – pradėjo Vilniaus išvadavimą iš Sovietų Rusijos. Slapta buvo planuojama karo operacija, buvo bandoma sudaryti vyriausybę, kuri užėmus Vilnių turėjo pasiskelbti Lietuvos vyriausybę, turinčia sušaukti Lietuvos Steigiamąjį Seimą. Seimas turėjo susijungti su tuomet egzistavusia Lietuvos vyriausybę, kurios valdžia rezidavo Kaune. Seimas turėjo nustatyti ir santykius su Lenkija. Tokios vyriausybės vadovu – ministrų kabineto pirmininku – turėjo tapti (o tiksliau, buvo numatytas) M. Römeris, kaip asmuo, turintis autoritetą ir tarp lietuvių, ir tarp Lietuvos lenkų bei baltarusių⁷⁴.

M. Römeris, kuris tuo metu dirbo Lomžos apskrities teismo teisėju, įsitraukė į šių planų realizavimą: dalyvavo balandžio 5–6 dienos konsultacijose, vykusiose Varšuvoje, vykdė J. Piłsudskio pavedimą – vyko į Kauną tartis su lietuvių politikais (J. Vileišiu, S. Kairiu, Stanislovu Naru-

⁶⁹W. Pobóg-Malinowski, op. cit., t. 2, s. 34.

⁷⁰Ibid., s. 50–53.

⁷¹Ibid., s. 47–49.

⁷²Ibid., s. 48.

⁷³M. Römeris, „Juozas Piłsudskis“, – *LAIS*, t. 3, *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 464–465.

⁷⁴M. Römer, „Dziennik“, t. 25, l. 127–130.

tavičiumi, Petru Leonu) dėl jų dalyvavimo šioje operacijoje⁷⁵. Savo esme J. Piłsudskio „Rytų imperijos“ sukūrimo idėja atitiko M. Römerio Jogailaičių Žečpospolitos idėją. Abi koncepcijos buvo nukreiptos prieš Rusijos ekspansiją, abiejose buvo pabrėžta ryšių užmezgimo su Lenkija svarba, akcentuojama laisvo apsisprendimo teisė, abi pasisakė prieš prievartinį istorinės Lietuvos vientisumo panaikinimą. Neatrodė M. Römeriui grėsmingos ir imperialistinės tendencijos J. Piłsudskio koncepcijoje – tokias turėjo neutralizuoti išsąmonintas poreikis bendrai gintis nuo Rusijos ekspansijos, taip pat demokratijos, laisvės šukių įgyvendinimas įstatymų leidybos ir tarpusavio bendravimo praktikoje⁷⁶.

Tačiau gyvenimo tėkmė viską pertvarkė kitaip. M. Römerio misija į Kauną nepasisekė. Demokratiškai nusiteikę minėti lietuvių politikai nepatikėjo J. Piłsudskio planų įgyvendinimo realumu, be to, ir patys planai jiems atrodė perdėm imperialistiški, todėl bendradarbiavimo jie atsiskakė⁷⁷. J. Piłsudskis tarsi patvirtino tokius lietuvių, o ir paties M. Römerio, bebūnančio Kaune, nuogaštavimus. M. Römeriui dar tebesitariant su lietuviais (balandžio 19 d.) lenkų kariuomenė, išstūmusi bolševikus, užėmė Vilnių ir „pastatė“ lietuvius prieš įvykusį faktą. Lenkijos Seimo pozicija, lietuvių politikų neigiama reakcija į Vilniaus užėmimą niekais pavertė visus minėtus planus.

Kaip šių įvykių padariniai vertintini tolesni įvykiai: 1921 m. kovo mėn. Rygoje pasirašytas Lenkijos ir Sovietų Rusijos susitarimas, 1920 m. spalio mėn. Lucjano Želigowskio (Liucijano Želigovskio) akcija ir 1922 m. „Vidurio Lietuvos“ seimo nutarimai. Šitaip didžioji dalis istorinės Lietuvos žemių buvo prijungta, tarp savęs jas pasidalijant, prie Sovietų Rusijos ir Lenkijos, virto pastarosios „kresais“. Niekam nebekilo abejonių dėl nacionalistinės endekų politikos pergalės.

Taigi Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija patyrė fiasko, pasirodė besanti utopija.

* * *

Dėl moderniosios nacionalizmo ideologijos besirutuliojantys procesai (tautinės savimonės stiprėjimas, tautos egzistenciją laiduojančios tautinės valstybės idėjos sparti raida...) istorinės Lietuvos teritorijoje jau buvo per daug toli pažengę – M. Römeris nebegalėjo jų pajungti Lietuvos valstybingumo koncepcijos įgyvendinimui, derinti jų su krajovcų ideologijos vertybėmis (istorinės savimonės pirmumas, istorinės valstybės atkūrimas). Pastarosios kėlė daug abejonių dėl savo atitrūkimo nuo realijų ir ypač dėl to, kad nepakankamai buvo įvertintas agresyvusis lenkų ir gynybinis lietuvių nacionalizmas. Todėl Mykolo Römerio koncepcija vertin-

tina kaip nesėkmingas mėginimas sujungti tradicionalizmą (Jogailaičių unijos požiūriu) su postromantizmu (daugiatautės moderniosios valstybės požiūriu).

⁷⁵ Ibid., l. 129–130, 136–146.

⁷⁶ Ibid., l. 129–131, 138.

⁷⁷ Ibid., l. 145.

MYKOLAS RÖMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ

Česlovas Laurinavičius

Koks motyvas galėjo skatinti Mykolą Römerį, kilmingą Lietuvos lenką, liūdnei pagarsėjusiame lietuvių konflikte su lenkais užimti tvirtą ir nuoseklią proletuvišką poziciją, priešingą absoliučiai daugumai kitų jo luomo bei kultūros atstovų?

Gali pasirodyti paradoksalu, bet taip kelti klausimą (ir rašyti šį straipsnį) provokuoja kone „išankstinis žinojimas“, kokio atsakymo galima tikėtis. Būtent, kad Römerio poziciją lėmusi jo, kaip istorinės Lietuvos piliečio, pareiga. O tai reikėtų suprasti kaip tęstinio ryšio, egzistuojančio tarp nepriklausomos tautinės Lietuvos valstybės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, dar vieną patvirtinimą. Vadinasi, ir mes visi – lyg kokie Römerio vaikaičiai – besą tų pilietinių tradicijų nešiotojai bei puoselėtojai.

Deja, teiginys apie istorinės Lietuvos tradicijų perimamumą, dar neseniai keltas kaip rimtų studijų hipotezė arba kaip nesirealizavusi istorinė galimybė, teiginys, priminęs tragiškus revoliucinių epochų padarinius kažkada didingai ir savo įvairiautiškumu unikaliai LDK, pagaliau teiginys, žadinęs netikėtas intelektualines bei moralines asociacijas, – toks teiginys pastaruoju metu gerokai subanalėjo. Ir neretai galima pastebėti, kad Lietuvos pilietinių tradicijų paveldas imamas traktuoti kone kaip administracinė priemonė „nepiliečiams“ arba „netikriems piliečiams“ drausminti.

Omnis novitas nocet in vulgo*, – pasakytų, ko gero, Römeris, kuris, būdamas ištikimas savo demokratijos principams, yra ne sykį taikliai apibūdinęs inertiškos arba nuo idėjų apkvaitusios masės primityvumą bei destruktivumą. Tačiau šiuo atveju, regis, ne viskas gerai ir akademiniam Olimpe.

Iš teorijos žinome, kad pilietinių santykių pagrindas yra laisvų žmonių sutartis deleguoti dalį savo teisių bendrai valdžiai. Be abejo, deleguojančių kvota ir santykis su valdžia gali būti įvairūs, tačiau visais atvejais būtinas individo valios absoliutumumo supratimas. Tai Vakarų Europoje nusistojęs principas. O jo tradicija Lietuvoje buvo išplitusi tiek, kiek dėl

unių su Lenkija Lietuva galėjo atlikti Vakarų civilizacijos forpostu Rytuose vaidmenį.

Kita vertus, galimos skirtingos laisvų piliečių susibūrimo aplinkybės. Vienu atveju – kaip Šiaurės Amerikoje, kur kolonistai kone racionalaus eksperimento būdu įgyvendino socialinių mokslų maksimas. Kitu atveju – kaip Europoje, kur pilietinės visuomenės augo veikiau natūraliai, per ilgą istorinį procesą. Pažymėtina, kad europinio varianto atveju visuomenę siejantys ryšiai yra ne tik horizontalūs (pagrįsti teisiniais aktais), bet ir vertikalūs (nulemti istorinės atminties), vadinasi, jų nutraukimas suponotų juo skausmingesnę revoliuciją.

Šiuo trumpu ekskursu į teoriją mes apčiuopiame vieną iš jautresnių Lietuvos istorijos problemų – pilietinės tradicijos raidą, kuriai tyrinėti, atrodo, dar nėra pasirengta net sąvokų lygmeniu**. Kadangi Rōmeris kaip, regis, niekas kitas pasitarnavo teisinės bei politinės minties plėtotei Lietuvoje, kas savaime ugdė pagarbą sąvokai, jos maksimaliam adekvatumui tam, ką ji žymi, todėl šiame straipsnyje grįšime prie Rōmerio rašytinio palikimo, kad pamatytume, kokią prasmę jis teikė sąvokoms *Lietuvos valstybingumo tradicija, pilietybė, tauta*. Ir jeigu pastebėsime mūsų minties nukrypimą nuo Rōmerio, tegu tai būna impulsas tolesniems tyrimams.

* * *

Nėra abejonės, kad Rōmerio tautiniam bei pilietiniam apsisprendimui didelę įtaką darė istorinės Lietuvos palikimas, jos kultūrinė bei politinė tradicija. Tačiau aišku taip pat, kad nuosekliai priimant istorinės Lietuvos tradiciją negalėjo būti konflikto su tokia pat Lenkijos tradicija. Abi tos tradicijos pačios savaime apskritai nereikalavo skirtumo ar ribų tarp jų fiksavimo¹. Ir būtų pakankamai sudėtinga suteikti joms ženklinę atpažinimo išraišką. Arba pereinant į atskirybių kalbą – atsakyti, pavyzdžiui, į tokį klausimą: ar Rōmeris 1915 metais stodamas į lenkų legionus jautė kokį nors moralinį diskomfortą.

Vis dėlto galima pateikti keletą faktų, kurie lyg indikatoriai ims tuos skirtumus liudyti bei ryškinti. Tik visais atvejais nereikėtų užmiršti metodologiškai būtino aiškumo bei pasitikrinimo – ar apie tos pačios prasmės reiškinius kalbama.

*Kiekviena naujovė minioje darosi kenksminga.

**Tai liudytų kad ir istoriko Rimanto Vėbros kreipimasis į jaunesnius kolegas aptarti nacijos, tautos, politinės tautos sąvokas (R. Vėbra, „Ar gali būti tauta daugiatautė?“, *Literatūra ir menas*, 1994 02 12, nr. 7).

¹A. Kulakauskas, „Lenkiškai kalbanti Lietuvos bajorija lenkų ir lietuvių nacijų formavimosi laikotarpiu“, – *Jaunųjų istorikų darbai*, VI knyga, Vilnius, 1987, p. 125–129.

Atskaitos tašku galėtume imti įdomų faktą – Römerio 1916 m. kovo mėnesį rašytą memorandumą vadinamajam *Naczelnny Komitet Narodowy*, t. y. lenkų politiniam centrui Austrijoje-Vengrijoje. Tą memorandumą Römeris parašo sužinojęs apie Vokietijos planus atkurti Lenkijos valstybę įtraukiant į ją ir buvusios LDK kai kurias polonizuotas teritorijas – pirmiausia Vilnių. Memorandume Komitetas raginamas nedalyvauti LDK skaldyme. Motyvai iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti geopolitiniai, mat Lenkija, sujungusi tik polonizuotas rytines teritorijas, prarasianti likusius didelius LDK plotus, leisianti Rusijai priartėti prie etnografinės Lenkijos širdies ir galų gale tapsianti visiškai priklausoma nuo Rusijos bei Vokietijos.

Tačiau Römeris siūlo ne siekti bet kokia kaina istorinių Lietuvos teritorijų iki buvusių 1772 m. sienų, o priešingai – eventualiai net visai jų atsisakyti. Geriau Lietuva teliksianti po Hohensollernų (Hohenzolernų) skeptru, nei būsianti suskaldyta. Kita vertus, Römeris abejoja istorinės Lietuvos gyvybingumu ir galėjimu egzistuoti kaip nepriklausoma valstybė. Vadinas, neatmetama ir jos suskilimo galimybė. Tačiau Römerio memorandumo *raison d'être* yra kitur – Lenkija privalanti atsisakyti bet kurių bandymų pajungti tas teritorijas.

„Aš sakau, – rašo Römeris, – solidarumas ir jokių būdu ne pajungimas, kuris sukeltų skilimą, sukilimą ir abipusę neapykantą, kas būtų naudinga mūsų priešams ir Maskvai ypač... Aš kartoju ir pabrėžiu žodžius *unija* ir *solidarumas*, kas yra priešinga tapatumo, aneksijos ir pajungimo koncepcija. Tik laisvės, savivokos ir aktyvumo dėka Lietuva, Rutenija* ir, gal Dievas duos, Latvija, atsirėmusios unijoje į Lenkiją, galės tapti užtvara Rusijai“².

Tuo tarpu savo garsiajame dienoraštyje Römeris jau neturi jokių iliuzijų dėl LDK kaip vientisos struktūros išlikimo. Štai, pavyzdžiui, 1917 m. sausio 20 d. rašytame lape skaitome, kad LDK irimo procesas kritinį tašką pasiekęs dar 1905 metais, kai iš tos struktūros (kurią Römeris vadina vietiniais lenkais – tuteišais) galutinai išsiskyrusios trys savarankiškos tautos – lenkai, lietuviai ir baltarusiai. Beje, Römerio nuomone, lemtingą postūmį struktūrai iširti (o ne transformuoti) davęs ne lenkų, eventualiai baltarusių, bet lietuvių tautos susiformavimas. Kita vertus, pasak Römerio, tai buvęs natūralus modernių laikų procesas, juolab kad ir iki tol LDK neturėjusi stipresnio valstybinio susilydymo. Todėl Römeris savo dienoraščio puslapiuose dėmesį koncentruoja į kylančias dėl LDK suirimo problemas, ieškodamas jų sprendimo arba bent švelninimo³.

Tiesą sakant, tos paieškos pastebimos jau Römerio veikale „Litwa“ (išleistame 1908 m.); regis, apskritai tam tikslui veikalas ir parašytas, nors oficialiai skirtas lietuvių tautinio atgimimo istorijai. Nes XIX a. pabaigos–XX a. pradžios procesai ir ypač 1905 m. revoliucija padėjo Römeriui išvystyti pagrindinius grėsmingai besiformuojančio lietuvių-lenkų konflikto kontūrus, o būtent: a) lietuviybės ideologijos teiginiai, kaip reakcija į unijinę tradiciją, suteikia lietuvių tautiniam judėjimui antilenkišką pobūdį**; b) lietuvių judėjimui apsirėžus teritoriškai, lenkai Lietuvoje ir ypač Vilniuje pasijunta esą „svetimam“ krašte; c) lietuvių judėjime pasireiškusias tendencijas ieškoti sąjungininkų Rusijos administracijoje Lietuvos lenkai supranta kaip mirties žnyplės sau; d) lenkų reakcija į lietuvių judėjimą absoliučiai negatyvi – jam net nepripažįstamas autentiškas statusas ir traktuojamas jis kaip „dirbtinis“ (t. y. kaip rusų intriga).

Taigi Römeris knygoje „Litwa“ imasi įrodyti, kad lietuvių judėjimas esąs natūralus ir demokratiškas, o to judėjimo aspiracijos – racionaliai pagrįstos (nes, pavyzdžiui, Vilniaus ryšys su etnografinė Lietuva įrodomas keletu parametrų: istoriniu, etnografiniu, ekonominiu, geografiniu, geopolitiniu ir pan.). Paskirų lietuvių veikėjų apeliacijos į Rusijos valdžią, Römerio nuomone, nekeičiančios tautos judėjimo esmės, nors pačios savaime ir „niekšiškos“. Konstatuodamas keblumus, kylančius dėl tos aplinkybės, kad lietuvių apibrėžta etnografinė Lietuvos teritorija su Vilnium apima didelę dalį nelietuvių, Römeris tačiau mato išeitį – tai politinės tautos principas. Tas principas, pasak Römerio, remiasi krašto pilietybe, todėl apima visus teritorijos gyventojus nepriklausomai nuo skirtumų. Būtent politinės tautos principas***, Römerio nuomone, buvęs fiksuotas

*Rutenija M. Römeris vadina nelietuviškas LDK žemes.

²W. Sukiennicki, *East Central Europe During World War I: From foreign domination to national independence*, New York, 1984, p. 134–136.

³M. Römer, „Dziennik“, LMAB, f. 138-2245, p. 134–136, t. XIX, užrašo data – 1917 m. sausio 20 d., p. 36.

**Ryškiausias iš tų teiginių – kad Lietuvos unija su Lenkija buvusi klaida.

***Samprata *politinė tauta* Römerio darbuose gali būti įdomi ir kiek kitu aspektu. Römeris ja susieja gyventojus su teritorija, nes tik tokiu būdu, jo nuomone, įmanomas aukščiausios valstybinės galios – imperiumo įgyvendinimas. Tačiau Römeris pabrėžia, kad imperiumas vykdomas ne teritorijos, o žmonių atžvilgiu. Priešingu atveju būtų tik teritorijos valdymas – *domenii possessio*: „Teiginys, kad valstybės santykis su teritorija yra asmeninio, o ne daiktinės teisės pobūdžio yra viena svarbiausiųjų moderniojo teisės mokslo išvadų“, – rašo Römeris (žr.: M. Römeris, *Valstybė*, t. 1, Kaunas, 1934, p. 51). Ši mintis, atrodo, gali būti naudinga vadinamajai krajovcų savimonės struktūrai rekonstruoti. Jeigu krajovcų savimonę laikysime politiniu reiškiniu, tokiu atveju jos negalėtų paaiškinti vien „meilė kraštui“, t. y. ryšys su teritorija. Būtina ir visuomenė, laikui bėgant suaugusi su ta teritorija.

lietuvių judėjimo kulminaciniu momentu – Didžiojo Vilniaus Seimo rezoliucijoje (1905 m. gruodis), nes joje pasisakyta už laisvą plebiscitinį jungimąsi⁴.

Teigiamai įvertinęs Seimo rezoliuciją, Römeris tačiau griežtai atskiria ją nuo vadinamojo lietuvių memorandumo Rusijos vyriausybei, nes pastarajame unijinė tradicija traktuojama kaip „nužudžiusi lietuvišką dvasią“, o apibrėžtoje etnografinėje Lietuvoje (su Vilnium) esantys baltarusiai bei lenkai – kaip nutautinti lietuviai. Römerio nuomone, memorandumas reiškias ne pilietinį apsisprendimą, bet lietuviškąjį imperializmą.

Čia, remdamiesi naujausiais kolegų tyrinėjimais, galime pastebėti, kad mėginimas atskirti Seimo rezoliuciją nuo memorandumo vertintinas kaip tendencija – jau vien dėl tos priežasties, kad abu dokumentai buvo rengiami tų pačių žmonių⁵. Matyt, Römerio sąmoningai siekta paryškinti lietuvių judėjime slypinčias dvi potencialias alternatyvas: vieną, suponuojančią susitarimą, o kitą – prievartą. Pats Römeris, be abejo, pasisako už susitarimą, tačiau ne neigdamas lietuvių judėjimą kaip tokį, o priešingai – teigdamas jį, nors ir puikiai suprasdamas to judėjimo konfliktą su senąja tradicija*.

Lietuvių spaudoje Römerio veikalas buvo įvertintas teigiamai. Visų pirma dėl to, kad jame pripažinta etnografinės Lietuvos koncepcija. „Varpas“ pabrėžtinai citavo Römerio žodžius, kad

„šiandieninė Lietuva – tai esanti nebe senovės Didžioji Lietuvos Kunigaikštija, kurion įeina, be tikrosios Lietuvos, dar ir Baltoji Rusija, – bet etnografiškoji Lietuva, susispietusi po atgimimo ir prinokusi gana prie savotiško plėtojimosi“.

Laikraščio nuomone, tie žodžiai reiškia, kad Römeris nesilaikąs „lenkų prietarų, kokia turėtų Lietuva būti“, nes jam rūpinti „tikrai lietuvių tauta“⁶.

Čia galima pažymėti, kad pačių lietuvių požiūris į istoriją nebuvo nuoseklus. Tais atvejais, kai iškildavo santykio su kitomis LDK tautomis arba su Lenkija klausimas, paprastai vadovautasi revoliucine nuostata: „mes istorijos atsisakome“. Bet kai reikėjo ginti teises į Vilnių, parankiausias buvo „istorinės sostinės“ argumentas. Toks istorijos „dvejiniškas“ vedė į teorinius sunkumus, kūrė savotiškas antinomijas, kas, beje, komplikavo Lietuvos klausimą ir praktiškai: Vakarų diplomatų atskaitose iš Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpio gana nereta pastaba, kad su lietuviais „negalima susikalbėti“.

Po dramatiškų ir gal lemtingų 1918–1919 m. įvykių, kai Lenkija nesulaikė nuo jėgos prieš Lietuvą vartojimo, lietuvių-lenkų konfliktas tapo chronišku tarpvalstybiniu karo židiniu. Römeris ryžtingai stoja lietuvių pusėn. Atsikėlęs į Kauną, jis imasi aktyvios valstybinės ir švietėjiškos veiklos, be kita ko, pradėdamas rašyti fundamentalius veikalus teisės teorijos klausimais⁷. Tuose savo veikaluose Römeris stengiasi pagrįsti Lietuvos tautinės valstybės su Vilniūm teisėtumą. Jis tai daro toliau racionalizuodamas Lietuvos valstybės pagrindus – įrodinėdamas juos lyg geometrijos teorema. Nes, jo nuomone, būtent tokia Lietuva – etnografinė su Vilniūm – būtų buvusi neišvengiamai visuotinai pripažinta, jeigu būtų vadovautasi protu ir gera valia⁸.

Tačiau negalėtume pasakyti, kad racionalizuojant Lietuvos valstybės pamatus Römeriui pavyksta panaikinti lietuviybės doktrinos antinomijas. Greičiau priešingai – jos tik dar labiau išryškėja. Pavyzdžiui, Römeris netapatina demokratijos su tautine demokratija, kas patraukia dėmesį bendrame lituanistikos fone. Atrodo net, kad Römeriui ne tiek svarbus tų antinomijų panaikinimas, kiek tam tikro santykio su jomis formavimas. Galbūt tiesiog refleksijos formavimas – refleksijos ne tik intelektualinės, bet ir moralinės.

Römerio darbuose, rašytuose tarpukario laikotarpiu, išlieka „Litwa“ veikale iškelta alternatyva: pilietinė sutartis arba pajungimas. Tik tai alternatyvai Römeris įveda naujų sąvokų: tauta (*populus*) ir sociokratinė tauta. Pirmoji žymi klasikinės demokratijos visuomenę; antroji – valstybės pajungimą vienos tautos interesams, t. y. valstybės pavertimą tos tautos savotiškais namais, kitoms tautoms suteikiant tik įnamio statusą. Pastarojo modelio įsivyravimą Lietuvoje Römeris traktuoja kaip neišvengiamą būtinybę, o demokratinio modelio šalininkus vadina naiviais⁹. Vis

⁴M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów, 1908.

⁵E. Motieka, „Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei“, – *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 199–229.

* Aišku, gali būti vertas dėmesio ir toks faktas: lietuvių memorandume iš Rusijos vyriausybės reikalauta, kad caro manifestuose nebūtų vengiama minėti Didžiojo Lietuvos kunigaikščio titulo. Tačiau tą reikalavimą interpretuoti kaip LDK tradicijos priėmimą, regis, būtų per drąsu. Be to, tai primintų Römerio griežtai sukritikuotą valstybinio imperiumo tapatinimą su domenu (plačiau žr.: M. Römeris, *Valstybė*, t. 1, Kaunas, 1934, p. 3–51).

⁶[E. K.], „Mūsų knygos. Litwa. M. Römer“, *Varpas*, 1908, nr. 41(76).

⁷M. Römer, *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. I dalis. Valstybė*, t. 1–2, Kaunas, 1934–1935; M. Römer, *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. II dalis. Konstitucinės institucijos. Suverenitetas*, t. 1, Kaunas, 1939.

⁸M. Römeris, *Valstybė*, t. 2, Kaunas, 1935, p. 225–240.

⁹M. Römeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, t. 1, Kaunas, 1937, p. 30.

dėlto net ir tokioje tikrovės padiktuotoje vertinimų skalėje autoriaus akademinė pozicija neabejotinai lieka demokratijos naudai. Tai liudija viso jo rašytinio palikimo dvasia.

Dėmesį patraukia ir Lietuvos konflikto su Lenkija aprašymas. Nors Römeris griežtai ir aistringai kritikuoja Lenkiją už jos imperializmą Lietuvos atžvilgiu, vis dėlto ta jo kritika kitokia nei tipinė lietuvių interpretacija. Römeriui Lenkija – ne „amžinas“ priešas, o priešas lyg ir per klaidą ar per nesusipratimą. Kita vertus, Römeris nevengia kritikos ir Lietuvai dėl jos vieno ar kito politinio žingsnio. Tai ypač krinta į akis tais atvejais, kai visi kiti lietuvių autoriai – ir vadinamieji sovietiniai, ir tautiniai – lyg susitarę klausimą arba nutyli, arba pateikia jį, galima sakyti, išimtinai Lietuvos naudai ir Lenkijos nenaudai. Pavyzdžiui, Römeris, regis, vienintelis iš „prolietuviškos“ orientacijos autorių, vertina kaip klaidingą žingsnį 1920 m. rugsėjo mėn. Vilniaus prijungimą prie Lietuvos „bendrais pagrindais“¹⁰ (t. y. pagal sutarties su Sovietais dvasią, o ne pagal Spaa konferencijos nutarimą). Taigi šiuo ir kitais panašiais atvejais Römeris tarsi žadina lietuvišką politinę mintį iš patriarchalinio snaudulio, neleisdamas jai pasiduoti pražūtingo solipsizmo kerams.

Tačiau istorinių tradicijų perimamumo klausimu Römeris stengiasi likti griežtas:

„Mano supratimu, – rašo jis, – mūsų nepriklausomos Lietuvos valstybė iš esmės nėra istorinės Lietuvos tęsa. (Ne tas pats kaip Prancūzija, Ispanija, Didžioji Britanija ar net Lenkija). Moderniosios nepriklausomos Lietuvos tikslas – grynai nacionalinis (tautiškas)“¹¹.

Beje, Römeris, regis, nelinkęs tapatinti istorinio paveldo su pilietiniu. Matyt, dėl to, kad pirmasis gali identifikuotis ir mito forma, o antrasis turėtų reikštis teisiniais gyventojų santykiais.

Taigi Römeris nepriklausomą Lietuvą laiko valstybe, nutraukusia ryšį su pilietine tradicija ir kuriančia naują tradiciją. Tuo tarpu Lenkijai, pasak jo, perimamumo ryšį daugmaž pavyko išsaugoti, ir tai iš dalies paaiškintų, kodėl į ją palinko dauguma istorinės tradicijos auklėtinių iš Lietuvos.

Pats Römeris pasielgė priešingai. Tad galėtume daryti prielaidą, kad jo apsisprendimą lėmė ne tiek imanentinė savastis, kiek racionaliai išmąstyti motyvai. Kokie gi?

Į šį klausimą kol kas atsakymo galime ieškoti tik hipotetiniais samprotavimais. Ir vis dėlto pamėginsime:

1. Römeris – kaip ir daugelis lenkų – suprato, kad Lenkijos valstybė, nors ir atkurta savo etnografinėje teritorijoje, bet suspausta dviejų kaimynų, Rusijos ir Vokietijos, visiškos laisvės neįgis. Todėl suprantamas Lenkijos suinteresuotumas Lietuva kaip vieninteliu istoriniu sąjungininku.

2. Tačiau Römeris, kaip labai nedaugelis lenkų, gerai suprato buvusios LDK gyventojų, ypač lietuvių, mentalitetą ir žinojo, kad tie gyventojai eis į sąjungą su Lenkija tik laisvai, lygiateisiškai apsisprendami – o turint minty konkrečią situaciją – ir su protekcijos sąlyga. Lenkijai vartojant jėgą, jie ne tik kad nepaklus, bet greičiau mesis į Rusijos glėbį – jau vien dėl to, kad santykis su pastarąja neturi pilietinio apsisprendimo tradicijos ir, vadinasi, morališkai neįpareigoja. (Žinia, kad, Lenkijai pavartojus jėgą prieš Lietuvą, taip ir atsitiko.)

3. Lenkijos politikai laikantis doktrinos palaužti lietuvius spaudimu, o Lietuvai savo ruožtu įsikibus į vadinamąją Maskvos–Berlyno ašį, nesunkiai galima buvo numatyti, kad konfliktas atves į abiejų valstybių žlugimą. Iš tokios padėties Römeris mato išeitį – visomis jėgomis atsiduoti lietuvių politiniam teisiniam švietimui. Nes, nors Lietuva atsisakė istorinės tradicijos, kurti pilietinę visuomenę galima buvo ir nauju „racionalizuotu pagrindu“.

Mentalinis artėjimas, o tiksliau – grįžimas prie europinės tradicijos, galima buvo tikėtis, švelnins lietuvių ir lenkų konfliktą. (Juk santykis su antinomijomis – kultūringumo kriterijus.) O tokioje perspektyvoje ir LDK tradicija gal virs nebe vien Römerio bei dar vieno kito krajovco savastimi.

Tačiau, kaip žinome, pilietinio susitarimo nebuvo. Tad ar dabar gali būti santykis su LDK pilietine tradicija kitoks nei Mykolo Römerio?

¹⁰ Ibid., p. 141.

¹¹ Ibid., p. 19.

MYKOLAS RÖMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS

Vygintas Bronius Pšibilskis

Lietuvos konstitucinės teisės mokslo kūrėjas, ilgametis VDU rektorius Mykolas Römeris, tęsdamas garbingas demokratines savo giminės tradicijas, tapo politikos studijų Lietuvoje iniciatoriumi. Įtakos tam turėjo puikus išsimokslinimas, įgytas Rusijoje ir Vakarų Europoje, Lietuvos politinės raidos gilus suvokimas ir ryškėjančių tendencijų numatymas. Teisinių išsilavinimą įgijęs Peterburge, Imperatoriškojoje teisės mokykloje (1892–1901), kur klausėsi žinomų specialistų Leono Petražyckio (Leono Petražickio), Nikolajaus Tagancevo ir kt. paskaitų, studijas tęsė garsioje dar 1870 m. įkurtoje Paryžiaus Laisvojoje politinių mokslų mokykloje (Ecole libre des Sciences Politiques). Manydamas, kad geras teisininkas privalo išmanyti socialinius reikalus, pasirinko socialinių-ekonominių skyrių, kuriame klausėsi prancūzų konstitucijos, politinių doktrinų istorijos, politinės ekonomijos, socialinės psichologijos ir kitų disciplinų paskaitų. Šalia to lankė paskaitas Paryžiaus universite bei rusų emigrantų Laisvojoje aukštojoje mokykloje¹. Didelę įtaką M. Römerio teisinėms bei politinėms pažiūroms darė dėstytojai – tikros įžymybės: geriausias konstitucinės teisės specialistas, demokratinio mokslo klasikas Jeanas Paulis Esmeinas (Žanas Polis Esmeinas), teisininkas, valstybės ir teisės teoretikas Leonas Duguit (Leonas Diugi), administracinės teisės profesorius Maurice'as Hauriou (Morisas Oriu) ir kiti.

Nepriklausydamas jokiai politinei partijai, M. Römeris puikiai suprato, kad politinės kultūros, politinių žinių stoka Seimo nariams, atsakingiems pareigūnams trukdo europietišškai tvarkyti valstybės reikalus. 1923 m. Kaune įsteigtuose Administracijos kursuose apie 70 žmonių (valstybės žinybų VIII–XIII kategorijų tarnautojai) po darbo lankė įvairių teisės disciplinų, politinės ekonomijos, ekonominės geografijos, Lietuvos, naujųjų amžių istorijos, etikos paskaitas. Kursus, rengusius naujo tipo valdininkus, planuota paversti Aukštaisiais administracijos kursais arba net Administracijos akademija, tačiau 1926 m. gruodžio perversmas suardė planus². Prasiplėtusios, tačiau iki galo neišnaudotos galimybės tobulinti valstybės valdymą trukdė gyvam reikalui moksliskai analizuoti pasaulyje,

Europoje, kaimyninėse šalyse vykstančius procesus, matyti Lietuvos vietą juose, politiškai sąmoninti valdininkiją ir visus gyventojus, taigi kitų kraštų pavyzdžiu įsteigti specialią politikos mokslo ir mokymo instituciją.

Nuo 1928 m. vasaros tarp Kauno ekonominių įstaigų bei organizacijų atstovų – ekonomistų, teisininkų – didėjo susirūpinimas šalies ekonomikos reikalais, brendo sumanymas visuomenės pastangomis gerinti Lietuvos ūkio tvarkymą, planavimą. Ryškėjo nuostata, kad ekonominiai uždaviniai turi būti sprendžiami tik kompleksiskai derinant visų tautos kultūros elementų (darbo, kapitalo, intelekto) veiklą. Be visuomenės paramos, sutartinio darbo krašto valdžia viena to atlikti negalėjo. 1929 m. sausio 26 d. „MAISTE“ įvykusiame susirinkime sudaryta 12 steigėjų komisija (Juozas Sakalauskas, Bronius Garšva, Matas Šalčius, Jonas Lapėnas, Vincas Kvieska, Jonas Glemža ir kt.) ekonominių studijų draugijai steigti³. Stasys Kuzminskas parengė draugijos įstatus (tikslas: pažinti Lietuvos ūkį, ieškoti būdų bei priemonių ekonomikos mokslo pagrindais jam kelti ir gerinti visuomenės gerovei). B. Garšva surašė steigimo motyvus. Iš jų svarbiausi: 1) būtinybė teoriškai svarstyti naujus uždavinius, šalies ūkiui keliamus gyvenimo; 2) pažinti pasaulyje nuolat kylančias naujas ūkinio gyvenimo idėjas. 1925 m. vasario mėn. įsteigta Ekonominių studijų draugija turėjo apie 30 narių, 6 sekcijas (prie teisės sekcijos priklausė M. Römeris), leido žurnalą „Tautos ūkis“. Draugijos pastangomis įsteigtas Amerikos lietuvių ekonominių informacijų biuras, sušaukta ekonomistų konferencija, rengtos paskaitos. Planuota Kaune atidaryti aukštesniąją prekybos mokyklą, Klaipėdoje – komercijos institutą. Draugija darė įtaką Lietuvos ekonominiam gyvenimui, buvo daugelio naujovių pradininkė, iniciatorė (pakanka pasakyti, kad joje buvo surengta pirmoji diskusija apie Kauno hidroelektrinės statybą). Tad visiškai suprantama, kodėl būtent šios draugijos narius M. Römeris supažindino su idėja įsteigti Kaune Aukštąją politinių ir socialinių mokslų mokyklą. 1933 metų sausio mėnesį M. Römerio sumanymą jau žinojo draugijos valdybos nariai, kai kurie VDU dėstytojai, žurnalistai. „Susidomėjimas mano sumanymu įsteigti Kaune Lietuvos politikos mokslų mokyklą auga“ – įrašyta M. Römerio dienoraštyje 1933 m. vasario 11 d.⁴ 1933 m. vasario 17 d. draugijos susi-

¹M. Maksimaitis, „Prof. dr. M. Rėmeris ir jo „Lietuvos Konstitucinės teisės paskaitos“, – M. Rėmeris, *Lietuvos Konstitucinės teisės paskaitos*, Kaunas, 1990, p. 6.

²Plačiau žr.: J. Eretas, „Administracijos kursai Kaune 1925–1926 metais“, *Aidai*, 1973, nr.2, p. 58–66.

³*Pirmasis ekonominių studijų draugijos penkmetis, 1929–1934*, B. v. ir m., p. 16–17.

⁴M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. vasario 11 d., LMAB, f. 138-2260, l. 454.

rinkime, dalyvaujant daugiau kaip 100 žmonių, M. Römeris nurodė tokius mokyklos tikslus:

„sistemiškai supažindinti mūsų aukštuosius mokslus einančią studentiją ir kitus asmenis su naujai gimstančiomis pasaulyje socialinėmis ir politinėmis idėjomis, o taip pat su mūsų krašto teritorinėmis ir tautinėmis problemomis“⁵.

Pasak iniciatoriaus, šalies geopolitinė padėtis, lėmusi ilgaamžes lietuvių tautos grumtynes su itin stipriais priešais, nepriklausomybės sąlygomis reikalauja įgyvendinti tautos vienybės idėją, teisingai suvokti save ir kaimynus. Lietuvai reikia išugdyti kuo daugiau žmonių, gebančių laisvai orientuotis sudėtingiausiuose pasaulio reiškiniuose, analizuoti Europos valstybių ekonomiką, politinius santykius. To gali išmokyti tik speciali mokykla.

Svarbus akstinas ilgai brandintą idėją paskelbti visuomenei, rūpintis jos įgyvendinimu buvo politikos mokslų mokyklų steigimasis kaimyniniuose kraštuose ir pirmiausia Lenkijoje (tai liudija 1933 m. sausio 18 d. įrašas M. Römerio dienoraštyje). 1930 m. vasario 23 d. okupuotame Vilniuje buvo iškilmingai atidarytas Rytų Europos mokslinio tyrimo institutas (Instytut naukowo-badawczy Europy Wschódniej), numatęs tirti valstybes ir tautas teritorijoje tarp Baltijos ir Juodosios jūrų. Institutas leido *Metraštį*, biuletenį „*Balticoslavica*“, skelbė monografijas, brošiūras. Publikacijose nemaža vietos skirta Lietuvai, jos politiniam, ekonominiam, kultūriniam gyvenimui. Institutas turėjo vieną didžiausių Europoje sovietologinės literatūros biblioteką, mokyklą, kurią 1930 m. lankė 200 klausytojų. 1933 m. pradžioje ši mokykla pavadinta Vilniaus politinių mokslų mokykla (Szkoła nauk politycznych w Wilnie), jai vadovauti paskirtas inž. Władysławas Wielhorskis (Vladislavas Vielhorskis). Studijos mokykloje trukdavo trejus metus, per kuriuos būdavo išklausa keletas teisinių disciplinų, tarp jų Lenkijos ir Pabaltijo valstybių konstitucinė teisė, politikos, ekonomikos doktrinų istorija, etnografija, svetimos kalbos. Ypač daug vietos skirta SSRS politinei struktūrai, vidaus ir užsienio politikai, Lenkijos santykiams su Pabaltijo šalimis, Lietuva. Tikrieji klausytojai (turėję aukštesniosios mokyklos baigimo diplomą), išlaikę visų dalykų egzaminus, įgydavo teisę užimti aukščiausios, pirmosios kategorijos tarnybos vietą⁶.

Ekonominių studijų draugijos susirinkime Jonas Vileišis, Augustinas Janulaitis, Kazys Pakštas, V. Kvieska ir kiti parėmė M. Römerį. Diskusijos, nulemtos susirinkusiųjų skirtingų įsitikinimų ir užsiėmimų, kilo dėl studijų programos ir organizacinių reikalų. Juozas Tomkus primygtinai

rekomendavo visuomenės studijas apriboti Lietuva, jos valstybingumo istorija bei Benito Mussolinio Italijos ir Hitlerio Vokietijos analize, K. Pakštas akcentavo geopolitikos, A. Janulaitis – istorijos kryptį. J. Lapėnas siūlė įsteigti mokyklos draugija, kuri numatytų darbo turinį, programą, rūpintųsi jos įgyvendinimu. Iš M. Römerio ir Ekonominių studijų draugijos valdybos pasiūlytų 16 kandidatų sudarytas Politinių mokslų mokyklos organizacinis komitetas: 4 draugijos nariai (J. Lapėnas, V. Kvieska, Jurgis Kriščiukaitis, Vytautas Mačys), M. Römeris, Izidorius Tamošaitis, Eduardas Turauskas, Martynas Kavolis, Vladas Juodeika, Ladas Natkevičius, J. Tomkus. Komitetui pavesta paruošti mokymo programą, surasti galimybių mokyklai įsteigti ir išlaikyti⁷. 1933 m. kovo 1 d. sudarytas organizacinio komiteto prezidiumas: M. Römeris (pirmininkas), J. Lapėnas (vicepirmininkas), V. Mačys (sekretorius), dvi komisijos: finansų (J. Lapėnas, J. Kriščiukaitis, V. Kvieska) ir mokslo (M. Römeris, I. Tamošaitis, M. Kavolis, L. Natkevičius, J. Tomkus, E. Turauskas, V. Juodeika)⁸.

Visą 1933 metų kovo mėnesį intensyviai rengtas Politinių mokslų mokyklos statutas, mokslo komisijos ir organizacinio komiteto posėdžiuose svarstyta struktūra ir mokymo programa. Dar labiau išryškėjo nuomonių skirtumai. J. Tomkus, remdamasis Vokietijos institutų ir mokyklų pavyzdžiu, siekė, kad steigiamą mokyklą būtų ne tik mokymo, bet ir mokslo tiriamoji institucija, skleidžianti politines žinias ir formuojanti Lietuvos visuomenę. L. Natkevičius siūlė apsiriboti tik sistemingomis viešomis paskaitomis. Išsamų projektą parengusio V. Juodeikos požiūriu, mokyklą turėjo sudaryti 4 skyriai: 1. **Socialinis**, kurio uždavinys – teikti tvirtesnį pasirengimą visuomenės veikėjams. 2. **Politikos**, turėjęs klausytojus objektyviai supažindinti su visomis gyvenimo keliamomis problemomis. 3. **Administracijos ir ekonomikos**, aiškinęs administravimo teoriją ir praktiką, ir 4. **Žurnalistikos**. M. Römerio požiūriu mokyklą turėjo sudaryti 5 skyriai: du – bendrojo visuomeninio ir politinio lavinimosi, skirti juristams, humanitarams ir kitiems į visuomeninį darbą linkusiems asmenims (juose numatyta plačiau gvildinti Lietuvos ir kaimyninių valstybių, tautų socialinę bei politinę struktūrą). Trijuose specialiuose skyriuose – žurnalistikos, administraciniame ir konsuliariiniame – tikėtasi klausytojus

⁵ Pirmasis ekonominių studijų draugijos penkmetis, 1929–1934, B. v. ir m., p. 16.

⁶ Plačiau žr.: V. B. Pšibilskis, „Politikos mokslai ir studijos tarpukario Vilniuje“, *Politologija*, Vilnius, 1995, nr.1(6), p. 164–174.

⁷ „Lietuvos ekonominė kronika. Susirinkimas Aukštosios Politinių ir socialinių mokslų mokyklos įsteigimo klausimu“, *Tautos ūkis*, 1934, nr. 3, p. 81.

⁸ M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. kovo 1 d., LMAB, f. 138-2260, l. 463.

supažindinti su pagrindiniais teisės, psichologijos, literatūros, žurnalistikos dalykais, teikti būtinas žinias žmonėms, dirbantiems administracinį darbą⁹. Organizacinio komiteto posėdyje daugumos valia atmetas žurnalistikos skyrius, nutarta toliau svarstyti ir tobulinti V. Juodeikos projektą, neatsisakant ir M. Römerio bei J. Tomkaus siūlymų racionalių minčių. Balandžio mėnesio gale baigtas mokyklos statutas, pagal kurį ji turėjo būti privati aukštojo mokslo ir mokymo įstaiga, prižiūrima švietimo ministerijos. Jos tikslas: 1) mokyti klausytojus politikos mokslų, 2) tirti politikos mokslus, 3) sleisti visuomenėje politikos mokslų žinias. Klausytojai – tikrieji, laisvieji ir hospitantai (norintys klausyti atskirų dalykų paskaitas) – keturių semestrų kursą galėjo lankyti keturiuose skyriuose: politiniame, socialiniame, ekonominiame ir administraciniame. Mokyklos vadovybę sudaro trejiems metams renkamas rektorius, prorektorius, Taryba, Senatas ir skyrių vedėjai, dėstytojus – lektoriai, docentai, profesorai. Lektoriais galėjo būti asmenys, baigę aukštąjį mokslą ir turintys mokslo darbų arba mokslo laipsnį. Iš sudarytos 1934 m. sąmatos matome, kad į pirmąjį kursą tikėtasi priimti 30 tikrųjų klausytojų, 40 laisvųjų ir 40 hospitantų. Už mokymą per metus jie turėjo sumokėti atitinkamai po 150, 150 ir 180 litų¹⁰.

Karštos diskusijos vyko rengiant Politinių mokslų mokyklos programą. Savo variantus siūlė organizacinio komiteto mokslo komisija, V. Juodeika ir E. Turauskas, M. Römeris ir J. Tomkus. Pirmajame projekte vyravo lituanistikos dalykai, antrajame projekte buvo remiamasi Austrijos mokyklų patyrimu, trečiajame – orientuojamasi į du stambius blokus: Vakarų Europos ir Vidurio Europos. Itin daug dėmesio čia skirta Vokietijai, Skandinavijai ir SSRS, o lituanistiniai dalykai turėjo būti studijų pamatas. Kompromisų keliu parengtą programą sudarė 5 blokai. I. **Bendrieji dalykai** (24 val.): 1. Lietuvių tautos politinės ir socialinės istorijos bruožai (4 val.), 2. Nepriklausomos Lietuvos politinė raida nuo 1918 m. ir Lietuvos konstitucinė teisė (2 val.), 3. Lietuvos tautinės ir valstybinės problemos (3 val.), 4. Tautos politinis ir socialinis auklėjimas (2 val.), 5. Tautos ūkio mokslų pagrindai (2 val.), 6. Sociologijos sistema ir doktrinos (3 val.), 7. Dabartinės socialinės ir politinės idėjos bei sąjūdžiai (5 val.), 8. Įvadas į politiką (3 val.), 9. Įvadas į šių dienų tarptautines problemas (2 val.). II. **Politinis skyrius** (22 val.): 1. Lietuvos užsienio politika (2 val.), 2. Lietuvos vidaus politika (3 val.), 3. Tarptautinių santykių istorija XIX a. ir XX a. (3 val.), 4. Šiaurės rytų Europa (3 val.), 5. Valstybė ir bažnyčia (2 val.), 6. Lietuvos politinė ir ūkio geografija (2 val.), 7. Moderniosios valstybės raida (3 val.), 8. Tarptautinis ūkis ir Lietuvos užsienio prekyba (2 val.), 9. Tarptautinės viešosios teisės principai (2 val.). III. **Socialinis skyrius** (22 val.): 1. Socialinė politika (3 val.),

2. Kapitalizmo evoliucija ir naujų ūkio formų problema (2 val.), 3. Socialinė teisės funkcija ir teisės mokslas (2 val.), 4. Vakarų Europos socialinių sąjūdžių istorija (3 val.), 5. Visuomenės veikimo metodika ir principai (2 val.), 6. Viešoji nuomonė ir spauda (2 val.), 7. Viešosios teisės sistema ir privatinė teisė (3 val.), 8. Moderniosios valstybės raida (3 val.), 9. Miestas ir kaimas (2 val.). IV. **Ekonominis skyrius** (22 val.): 1. Lietuvos ūkis ir ūkio politika (4 val.), 2. Kapitalizmo evoliucija ir naujų ūkio formų problema (2 val.), 3. Tarptautinis ūkis ir Lietuvos užsienio prekyba (2 val.), 4. Šių dienų problemos (2 val.), 5. Kooperacija (1 val.), 6. Lietuvos politinė ir ūkio geografija (2 val.), 7. Lietuvos finansinė sistema ir politika (2 val.), 8. Viešosios teisės sistema ir privatinė teisė (3 val.), 9. Žmonių ir įstaigų administravimas (1 val.), 10. Ekonominių doktrinų istorija (2 val.). V. **Administracinis skyrius** (22 val.): 1. Administracijos mokslo pagrindai (3 val.), 2. Lietuvos valstybės administracija (3 val.), 3. Administracijos technika ir racionalizacija (2 val.), 4. Anglų, prancūzų, vokiečių administracijos sistemos (3 val.), 5. Vietos savivaldybė (organizacija ir ūkio politika) (2 val.), 6. Valdininko valstybinės ir visuomeninės pareigos (1 val.), 7. Lietuvos finansinė sistema ir politika (3 val.), 8. Viešosios teisės sistema (3 val.), 9. Įmonių ir įstaigų administravimas (2 val.)¹¹. Pirmojo bloko bendrieji dalykai buvo privalomi visų skyrių klausytojams, kiekvieno kito bloko 4 dalykai buvo privalomi to skyriaus klausytojui, kitus jis galėjo pasirinkti. E. Turausko ir V. Juodeikos projekto pagrindu sudarytoji programa gerokai nutolo nuo M. Römerio sumanymo, išdėstyto jo straipsnyje „Politinių mokslų mokyklos Lietuvoje reikalu“ (*Naujoji Roma*, 1933, nr. 114, p. 220–225). 1933 m. kovo 29 d. savo dienoraštin M. Römeris įrašė:

„Didžiausias dėmesys bendrai Lietuvos istorijai ir jos valstybingumui per visą LDK laikotarpį nėra mano nuomone svarbiausias toje mokykloje. Daug valandų tam nebus galima skirti ir tas kursas nebus niekas kitas, kaip gimnazijos kurso pakartojimas“¹².

Svarstydamas, kas lėmė programos posūkį į Lietuvos istorijos pusę, nepakankamą dėmesį Vakarų Europai, kaimyniniams kraštams, M. Römeris įžvelgė kai kurių jaunų istorikų, negalėjusių įsidarbinti VDU, am-

⁹L. J-tė [?], „Politinių mokslų mokyklos paruošimas“, *Lietuvos aidas*, 1933 m., kovo 14 d., nr. 57.

¹⁰„Aiškinamasis raštas Aukštosios politinių mokslų mokyklos reikalu“, LVA, f. 391, ap. 4, b. 1623, l. 13.

¹¹„Aukštosios politinių mokslų mokyklos programa“, LVA, f. 391, ap. 4, b. 1623, l. 11–12.

¹²M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. kovo 29 d., LMAB, f. 138-2260, l. 477.

bicijas, jų siekį konkuruoti su universiteto istorijos katedra. Politinių mokslų mokyklos personalas įsipareigojo tirti Lietuvos politinius, socialinius, ekonominius klausimus, mokyti to klausytojus įvairiais būdais skleisti visuomenėje politines žinias.

Nubrėžus mokyklos struktūrą, darbo kryptis ir pobūdį, reikėjo imtis jos steigimo darbų. J. Lapėno pasiūlymu pasirinkta draugijos forma. 1933 m. spalio 17 d. Kauno miesto ir apskrities viršininkas patvirtino Aukštosios politinių mokslų mokyklos draugijos įstatus, pasirašytus M. Römerio, M. Kavolio, L. Natkevičiaus, J. Kriščiukaičio, V. Juodeikos, ir įregistravo tokio pat pavadinimo draugiją. Lapkričio 8 d. įvyko steigiamasis draugijos susirinkimas, jis išrinko valdybą: M. Römeris (pirmininkas), M. Kavolis (įždininkas), L. Natkevičius (sekretorius), nariai – J. Lapėnas ir J. Tomkus, kandidatai į valdybą – J. Kriščiukaitis ir E. Turauskas¹³. Svarbiausias draugijos uždavinys – įsteigti ir išlaikyti Aukštąją politinių mokslų mokyklą. Tam tikslui numatyta panaudoti klausytojų mokesčius už mokslą, draugijos narių vienkartinis stojamuosius (5 Lt) ir kasmetinius mokesčius (25 Lt), aukas, valstybės dotacijas, pajamas už paskolas ir leidinius.

1933 m. rudenį Aukštosios politinių mokslų mokyklos statutas, mokyimo programa, aiškinamasis raštas ir draugijos pareiškimas leisti įsteigti privačią politikos mokyklą įteiktas LR švietimo ministrui Konstantinui Šakeniui. Pagrįsdamas mokyklos reikalingumą, M. Römeris rašė:

„Lietuvos nepriklausomybę atstačius, ypatingai reikia susirūpinti mūsų tautos politiškai valstybiniu sąmoningumu; reikia būti budriems ir iš anksto pasirengusiems įvairiems politiniams ir socialiniams judėjimams bei problemoms; turėti kiek galima didesnę skaičių asmenų, gerai susipažinusių su tais dalykais. Be to, yra reikalo parengti atitinkamoms sritims darbuotojų (pvz., administracijai) ir eventualiai galimiems konkursams.

Lietuvai esant nedidelei valstybei, dėl jos tautinių problemų tenka grumtis su itin stipriais kaimynais. Tarptautinėje valstybių bendruomenėje, be bendrų visoms valstybėms reikalų, Lietuvai tenka rūpintis tokiu klausimu, kaip tautos vieningumo idėjos reikalavimas. Be to, Lietuva yra vienintelė Europos valstybė, kurios sostinė yra svetimų rankose. Jos santykiai su Vokietija, tiek politiniais, tiek ekonominiais atžvilgiais ypatingai aktyvėja.

Priauganti inteligentija privalo pajusti atsakomybę dėl šio laiko politinio, socialinio ir ekonominio pobūdžio problemų. Turint galvoje šių klausimų sudėtingumą, jų skubų vystymąsi, reikalinga mokslintis, nusistatyti darbo metodus ir disciplinas“¹⁴.

Ėjo mėnuo po mėnesio, bet Aukštosios politinių mokslų mokyklos organizatoriai negaudavo teigiamo atsakymo. Iš M. Römerio dienoraščio matyti, jog Švietimo ministerijos valdininkai vilkinimą aiškino tuo, kad registruotina esanti tik tokia įstaiga, kurios yra poreikis, o ne privati iniciatyva, juolab reikalaujanti finansinės paramos iš valdžios¹⁵. 1934 m. sausio mėnesio 17 700 litų turėjo sudaryti mokesčiai už mokslą, 2000 – nario mokesčiai, 3000 – mecenatų įnašai, 15 000 – Švietimo ministerijos subsidija¹⁶. Respublikos prezidentas Antanas Smetona M. Römerio audiencijos metu palankiai įvertino sumanymą ir pažadėjo pasikalbėti su ministru pirmininku Juozu Tūbeliu. Pasak M. Römerio, pastarasis „ne tik išklause mūsų argumentus už mokyklą, bet ir iš savo pusės dar ilgai argumentavo mokyklos būtinumą“¹⁷. Tačiau ir dabar reikalai nepajudėjo. Po kelerių metų pastangų M. Römeris, matydamas tikrąsias nenoro įgyvendinti Lietuvai labai reikalingo projekto priežastis, nuleido rankas. 1937 m. rugsėjo 25 d. Aukštosios politinių mokslų draugijos vadovybė Kauno apskrities viršininkui pranešė, „kad minima draugija tinkamai veikti nepradėjusi likvidavosi, todėl ir turto bei bylų neturėjo“¹⁸.

Prof. M. Römerio ir jo bendraminčių pastangas sugriovė ne tik finansiniai sunkumai ir valdininkų abejingumas. Demokratinės, pliuralistinės nuostatos, sudariusios steigiamos mokyklos pamatus, nebuvo priimtinos stiprios prezidentinės valdžios šalininkams, kirtosi su autoritarizmo idėjomis. Kita vertus, tautininkai norėjo turėti savo panašaus pobūdžio instituciją, galėjusią grįsti jų politiką, formuoti tautinę ideologiją. Iniciatyvos ėmėsi po 1926 m. pagrindiniu tautininkų ideologu tapęs Izidorius Tamošaitis. Dar M. Römeriui ir Ekonominių studijų draugijos valdybai derinant būsimosios Politinių mokslų mokyklos organizacinio komiteto sudėtį, 1933 m. vasario 24 d. I. Tamošaitis pranešė, jog

„bando įkurti kažką panašaus į visuomeninių studijų klubą ar institutą, į kurį jis įtraukė saujelę jaunų daktarų ir ne daktarų.

¹³ „Aiškinamasis raštas Aukštosios politinių mokslų mokyklos reikalu“, LVA, f. 391, ap. 4, b. 1623, l. 1.

¹⁴ Ibid., l. 3.

¹⁵ M. Römeris, „Dziennik“, 1934 m. kovo 14 d., LMAB, f. 75-MR11, l. 298.

¹⁶ „Aukštosios politinių mokslų mokyklos sąmata 1934 m.“, LVA, f. 391, ap. 4, b. 1623, l. 13.

¹⁷ M. Römeris, „Dziennik“, 1934 m. kovo 26 d., LMAB, f. 75-MR11, l. 310.

¹⁸ Kauno apskr. viršininko raštas VRM Administracijos departamentui, 1937.IX.27, LVA, f. 402, ap. 4, b. 702, l. 10.

Aiškino, kad tas jo sumanymas nesudarys konkurencijos mano iniciatyvai¹⁹.

Kovo 8 d. liaudininkų oficioze „Lietuvos žinios“ pasirodžius žinutei, jog „prof. M. Römeriui pasiėmus steigti socialinių ir politinių mokslų mokyklą, lygiagrečiai ir tautininkai atidaro panašių mokslų institutą“, pasklido gandai, kad tautininkai sudaro konkurenciją M. Römerio sumanytajai mokyklai ir ją dar negimusią laidoja. Po poros dienų „Lietuvos aidas“ pranešė, jog šalia Politinių mokslų mokyklos sumanyta įsteigti nemokamus plačiąjai visuomenei prieinamus socialinių bei politinių mokslų kursus institutą. Išrinkta laikinoji instituto valdyba (I. Tamošaitis, Antanas Kalvaitis, Jonas Navakas, V. Juodeika, Vytautas Soblys), parengti ir Kaučo apskrities viršininkui tvirtinti įteikti įstatai²⁰.

Netrukus I. Tamošaitis „Lietuvos aido“ skaitytojams pranešė, jog tarp dviejų steigiamų mokyklų nėra lygiagretiškumo, socialinių mokslų instituto steigimo mintis jau buvo gimusi 1932 m. pavasarį. I. Tamošaitis tvirtino:

„Koks yra santykis tarp VDU ir tarp kelių į draugijėlę susispietusių profesorių, pasiryžusių paskaityti tam tikromis temomis populiarių paskaitų, toks pats santykis yra tarp prof. Römerio sumanytos steigti politinių mokslų mokyklos ir tarp socialinių mokslų instituto... Socialinių mokslų institutas nesudaro ir negali sudaryti konkurencijos prof. Römerio sumanytai steigti politikos mokslų mokyklai“²¹.

1933 m. gegužės 3 d. pabuvęs Socialinių ir politinių mokslų instituto steigiamajame susirinkime, M. Römeris pripažino, kad:

„tas institutas gimė prof. Tamošaičio sumanymu visiškai nepriklausomai nuo mano Politinių mokslų mokyklos iniciatyvos. Kai kas mano, kad iš Tamošaičio pusės tai yra konkurencijos aktas mano projektuojamai mokyklai. Iš tiesų taip nėra. Institutas skiriasi nuo mokyklos savo uždaviniais ir kryptimi“²².

Sutikdamas su naujos institucijos užsibrėžtu mokslo žinių populiarinimu, M. Römeris nuogaštavo dėl galimo vienos ideologijos pavertimo dogma, grynos propagandos, nukreiptos į korporacinės idėjos įgyvendinimą. Didžiausią susirūpinimą kėlė tai, jog instituto branduolį sudarė tie patys žmonės, kurie kūrė Politinių mokslų mokyklos programą. Apskritai I. Tamošaitį supo nemaža naujų „daktarų“ – jaunų žmonių, kurie baigė

studijas užsienyje ir grįžo įsitikinę savo pranašumu prieš senąją profesūrą ir tuos, kurie studijavo Lietuvoje. Pasak M. Römerio,

„ta plejada „kultūrtregeriškai“ nusiteikusių ir ignoruojančių ne tik krašto inteligentija, bet ir universiteto profesūrą, visą senąją kartą, matomai, yra pavydi, siekia laimėjimų, dar nesuranda būdų savo didybei išreikšti“¹⁹.

Steigiamajame susirinkime Kauno žurnalistus, ekonomistus, teisininkus su instituto tikslais, statutu ir programa supažindino I. Tamošaitis. Buvo keliamas toks tikslas:

„tyrinėti socialines ir politines teorijas, naujus socialinius sąjūdžius, svetimų valstybių socialinius ir politinius reikalus, bet svarbiausia, Lietuvos socialines ir politines problemas, ieškoti būdų joms spręsti, skelbti ir populiarinti naudingas socialines ir politines idėjas ir ypatingai ugdyti lietuvių tautoje socialinės taikos ir vienybės jausmą, paremtą tautos ir valstybės organiškumo sąvoka“²⁰.

Apibūdindamas instituto uždavinius I. Tamošaitis „negatyviai kalbėjo apie demokratiją, kėlė specialistų valdžią, sudarytą korporacijų pamatu“²¹. Pasisakyme išplėtotas tautininkų pakraipos žmonių požiūris į organišką valstybės modelį. Kalbėdamas apie socialiniame, politiniame bei valstybiniame gyvenime aiškiai pastebimus du lūžius, I. Tamošaitis pirmąjį pavadino „individualizmo krize“. „Vietoj dalinių, t. y. grupinių bei luominių interesų, – kalbėjo jisai, – šiandieną nedviprasmiškai yra keliami visuotiniai, t. y. visos tautos, visos visuomenės, visų grupių bei luomų reikalai“. Antruoju lūžiu buvo įvardytas plintantis reiškiny, kai vietoje vi-

¹⁹M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. kovo 24 d., LMAB, f. 138-2260, l. 161.

²⁰L. J-tė [?], „Socialinių ir politinių mokslų institutas“, *Lietuvos aidas*, 1933 m., kovo 11 d., nr. 57.

²¹Iz. Didžiulis [Iz. Tamošaitis], „Dėl dviejų steigiamųjų mokyklų“, *Lietuvos aidas*, 1933 m., kovo 18 d., nr. 65.

²²M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. gegužės 3 d., LMAB, f. 138-2260, l. 494.

²³Ibid.

²⁴„Įsteigtas socialinių ir politinių mokslų institutas“, *Lietuvos aidas*, 1933 m., gegužės 4 d., nr. 99.

²⁵M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. gegužės 4 d., LMAB, f. 138-2260, l. 495.

sa sprendusio, bet mažai teišmaniusio parlamento iškeliamą specialistų korporaciją²⁶.

Socialinių ir politinių mokslų instituto nariais užsirašė visi 30 žmonių, atėjusių į susirinkimą (1936 m. institute buvo 67, 1938 m. – 90, 1940 m. – 74 nariai). Pirmosios valdybos pirmininku išrinktas I. Tamošaitis, vicepirmininku – M. Römeris, sekretoriumi – V. Juodeika, išdininku – B. Kalvaitis, nariai J. Tomkus, kandidatai į valdybą – J. Navakas ir V. Soblyš. Po poros dienų, prisimindamas steigiamąjį susirinkimą, valdybos rinkimus, M. Römeris krintosi, kad neatsisakė dalyvauti juose. Savo dienoraštyje gegužės 5 d. jis įrašė:

„Labai gailiuosi, kad leidausi užvakar įtraukiamas į Tamošaičio socialinio ir politinio instituto valdybą. Toje akcijoje yra kažkas, kas gresia mano Politinių mokslų mokyklai, vien dėl to, kad, jei ta mokykla ir vystysis savarankiškai, ponai iš instituto gali būti suinteresuoti ją išeliminuoti arba lenkti prie tos linijos, kurią vykdys institutas. Pavojus yra dar didesnis, nes mano mokyklos vadovaujamuose organuose yra tie patys žmonės, kurie steigia Institutą. Antra, man nėra simpatiškas to Instituto tikslas – mokslinis darbas, kuriantis pamatus tautininkų ideologinei akcijai. Tautininkai ir jų lyderiai – Tamošaitis, Navakas ir kt. „kultūrtregeriai“ iš Juodeikos plejados – mąsto, kokią visuomeninę koncepciją sukurti tautininkams“²⁷.

Suprasdamas, jog institutas užgožia Politinių mokslų mokyklos idėją, M. Römeris beveik nedalyvavo jo veikloje (1935 m. jau nebebuvo išrinktas į valdybą).

Mykolas Römeris – plataus akiračio teisės specialistas – puikiai suprato, kad nepriklausomos Lietuvos gyvybiniai interesai išakmiai reikalauja ugdyti profesionalius politikus, kelti ir visuomenės veikėjų, ir pačios visuomenės politinę kultūrą. Tai padaryti buvo galima tik kitų šalių pavyzdžiu įsteigiant Politinių mokslų mokyklą. M. Römerio parengtą tokios institucijos steigimo planą įgyvendinti sutrukdė valdininkijos abejingumas, pasyvumas, tautininkų partijos pragmatiškumas.

²⁶ „Socialinių ir Politinių mokslų institutas“, *Vairas*, 1933 m., nr. 6, p. 221–222.

²⁷ M. Römeris, „Dziennik“, 1933 m. gegužės 5 d., LMAB, f. 138-2260, l. 496.

MYKOLO RÖMERIO INDĖLIS Į KLAIPĖDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME

Rimantas Miknys

Lietuvos diplomatų kova dėl Klaipėdos pripažinimo baigėsi 1924 m. gegužės 8 d. Klaipėdos konvencijos ir statuto priėmimu. Šių dokumentų signatarais, be Lietuvos, buvo Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija, Japonija. Dokumentai buvo kompromisiniai, turėjo spragų, neaiškumų, tačiau iš esmės konstatavo Lietuvos suverenitetą Klaipėdai bei pastarosios autonomiją. Kaip yra pažymėjęs Vytautas Žalys, remiantis jais buvo galima tikėtis abiejų pusių interesų suderinimo bei stabilaus koegzistavimo¹. Tačiau gyvenimo praktika parodė, kad abi pusės, nors ir nevienodai žiūrėjo į dokumentus, susidariusią padėtį vertino kaip laikiną. Centras iš esmės vykdė ne krašto integravimo, bet prijungimo politiką, o vietos vokiečiai, remdamiesi dokumentais, gynė savo pozicijas krašte ir puoselėjo viltis susijungti su Vokietija. Padėtis labai susikomplicavo 4-ojo dešimtmečio pradžioje, kai Vokietijoje pradėjo ryškėti antiversalinės, revanšistinės nuotaikos ir padažnėjo jos kišimasis į Klaipėdos reikalus. Lietuvos anti-valstybinės jėgos – vokietininkai – suaktyvino savo veiklą.

1931 m. gruodžio mėn. Klaipėdos direktorijos pirmininkas Otto Bötcheris (Otas Biotšeris), lydimas dviejų vokietininkų Ūkio partijos bei Seimelio narių Jameso Gubbos (Džeimso Gubos) bei Baltramiejaus Nikelio, nuvyko į Berlyną tartis su Vokietijos vyriausybe dėl gyvulių ir žemės ūkio produktų eksporto iš Klaipėdos krašto. Lietuvos vyriausybė šiuos veiksmus įvertino kaip grėsmę Lietuvos valstybingumui, atstatydino direktorijos pirmininką ir pačią direktoriją, sudarė naują, o vėliau paleido ir krašto Seimelį. Vokietijos vyriausybė įteikė skundą Tautų Sąjungos Tarybai. Klaipėdos konvencijos konsignatarai apskundė Lietuvos Vyriausybę Hagos Tribunolui. Hagos Tribunolas 1932 m. rugpjūčio 11 d. sprendimu pripažino Klaipėdos gubernatoriaus (Lietuvos Vyriausybės atstovo krašte) teisę kritiniu atveju atšaukti direktorijos pirmininką, jei jo veiksmai pažeidžia Lietuvos suverenitetą ir integralumą, jei jis nevykdo Lietu-

¹V. Žalys, *Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.*, Lüneburg, 1993, p. 34.

vos konstitucijos principų, nustatytų autonominiam kraštui, Klaipėdos konvencijos bei statuto nuostatų. Taip buvo pripažinta gubernatoriaus teisė kontroliuoti, ar Seimelio ir direktorijos veiksmai neperžengia vietos valdžios kompetencijos. Šiuo atveju direktorijos pirmininko O. Böttcherio atšaukimas ir Erdmono Simaičio direktorijos sudarymas pripažinti teisėtais, o III seimelio paleidimas neteisėtu. Nors paskutinis punktas buvo atmestas, Tarptautinio tribunolo sprendimas buvo įvertintas kaip Lietuvos pergalė.

Ją Lietuvos viešoji nuomonė siejo ne tik su reikalo teisėtumu, bet ir su puikiu jos interesų atstovavimu Tribunole. Viešai didžiausi laimėtojo laurai buvo pripažinti oficialiam Lietuvos atstovui teisme Vaclovui Sidzikauskui, kurio advokatu buvo Jurgis Robinzonas. Kaip svarus indėlis buvo vertinamas ir dalyvavusio Tribunolo posėdžiuose tautiniu teisėju *ad hoc* nuo Lietuvos Mykolo Römerio darbas. Nesiruošiu svarstyti, kurio iš jų indėlis yra svaresnis, nes pats M. Römeris, dar prieš paskelbiant Tribunolo sprendimą, yra pareiškęs:

„Šis sprendimas nėra nei mano asmeninis, nei Sidzikausko nuopelnas. Tai – teismo sudėtingo darbo, teisėjų bendrų pastangų atsitiktinis vaisius“².

Tiesa, V. Sidzikauskas nei tuomet, nei vėliau, rašydamas atsiminimus, tokiu kuklumu nepasižymėjo. Jis nuoširdžiai buvo įsitikinęs, kad entuziazmas, kurį, pasak jo, parodė sutikimo metu ne tik Kauno, bet ir „Klaipėdos lietuviai...“, kur po mano pranešimo kėlė ovacijas ir mane nešė ant rankų“³, buvo paties užtarnautas. Noriu pasidalyti mintimis, samprotavimais apie M. Römerio poziciją Hagos Teisme, kuri nebuvo tapati oficialaus Lietuvos atstovo pozicijai, bei apie tam tikrus M. Römerio pareiktus teismo nutarties vertinimus ir jos reikšmės aiškinimus.

Reikia pažymėti, kad M. Römerio paskyrimas tautiniu teisėju nebuvo atsitiktinis. Jis buvo inicijuotas tuometinio Lietuvos užsienio ministro Dovo Zauniaus, jam pritarė pats respublikos prezidentas Antanas Smetona ir ministras pirmininkas Juozas Tūbelis. Ir ne vien todėl, kad tuomet M. Römerio renomé buvo aukštas ne tik kaip profesoriaus, buvusio Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus, konstitucinės teisės žinovo, tačiau ir kaip puikaus Klaipėdos klausimo specialisto. 1932 m. balandžio mėn. „Vairo“ žurnale jo paskelbtas straipsnis „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“ minėtiems valstybės pareigūnams buvo padaręs didelį įspūdį⁴. Kita vertus, M. Römeris priėmė šį paskyrimą, jausdamas didelę atsakomybę ne tik kaip juristas, bet ir kaip pilietis.

„Tai va, sunki pareiga prislėgs mano pečius, tiesa, labai garbinga, bet ir labai atsakinga. Duok Dieve, kad tą pareigą galėčiau garbingai ir Tėvynei naudingai atlikti“,

– rašė jis savo dienoraštyje⁵.

Tuo tarpu, minėtojo Lietuvos atstovo Hagos Teisme V. Sidzikausko liudijimu, M. Römerio užimta pozicija, švelniai tariant, nebuvo idealiai pilietinė-patriotinė, o daugiau privati. Savo atsiminimuose jis rašo:

„Mano bendradarbiavimas su juo [t. y. su M. Römeriu – R. M.] nebuvo toks sklandus kaip Vilniaus byloje su V. Stašinsku. Po debatų kaip Tribunolo teisėjas parašė savo nuomonę, kurioje **per daug liberaliai aiškino Klaipėdos statutą, Klaipėdos kraštui suteiktos autonomijos ir autonominių organų kompetencijas, siaurindamas centro prerogatyvas Klaipėdos krašte** [išryškinta mano – R. M.], o tai prieštaravo mano atitinkamų nuostatų aiškinimui. Buvau susidaręs įspūdį, kad kurį laiką padėvėjęs Hagos tribunolo togą, Roemeris ją pamilo, svajojo būti išrinktas nuolatinis tribunolo teisėju, todėl stengėsi pasirodyti objektyviu, kartais pasisakančiu ir prieš savo krašto ginamas tezes“⁶.

Dėl paskutinio teiginio, nesigilindamas į gana dviprasmišką M. Römerio, kaip tautinio teisėjo, padėtį, kuri susidarė teismo svarstymų metu, turi pažymėti, kad dienoraštyje užfiksuoti M. Römerio apmąstymai tai paneigia⁷. Atidžiau pažvelkime į V. Sidzikausko principinį kaltinimą M. Römeriui dėl liberalizmo. Manding, iš esmės nepriimtinas tokios M. Römerio pozicijos aiškinimas asmeniniu suinteresuotumu. Manychiau, jog ją nulėmė visų pirma M. Römerio idėjinės-politinės pažiūros ir jo Lietuvos valstybingumo koncepcija. Kodėl ir kaip tai galėjo pasireikšti?

1919–1920 metais žiūrėdamas į Lietuvos tautinės valstybės kūrimą kaip į to meto realiją, M. Römeris aktyviai propagavo mintį, kad tokioje valstybėje būtų kuriama ne sociokratinė tauta, kai valstybė pajungiama vienos etninės tautos interesams, o *populus* – politinė tauta, kai valstybė atstovauja vienodai visiems jos teritorijoje gyvenantiems junginiams.

²M. Römer, „Dziennik“, t. 34, LMAB, f. 138-2260, p. 724.

³V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 156.

⁴M. Römer, „Dziennik“, t. 34, p. 599.

⁵Ibid.

⁶V. Sidzikauskas, op. cit., p. 153.

⁷M. Römer, „Dziennik“, t. 34, p. 669, 671, 674, 675.

T. y., kad būtų sukurta ne nacionalizmo principais besitvarkanti, o demokratinė, pilietiškumo principu besiremianti visuomenė. Lietuviai tokioje visuomenėje turėjo pasižymėti ne išskirtinėmis teisėmis, bet aktyviausiojo veiksnio funkcija. Jo nuomone, tokiomis sąlygomis buvo priimtinas valstybės kūrimas nacionalinės teisės principu. Lygiai taip pat grindžiamas ir Klaipėdos priskyrimas Lietuvai. Savo paskaitoje studentams, vertindamas Versalio sutartį, jis sakė:

„Šiuo nacionalinės teisės principu netiktai visiškai pateisinamas yra Klaipėdos krašto išjungimas iš Vokietijos valstybės, bet ir jo įjungimas į Lietuvos valstybę, kuriuo skūstis vokiečiai jokio teisinio titulo neturi, nes ilgiausiai trukęs nacionalinio principo lauzymas negali įsisenėjimu jo sugriauti, kol šalies žmonės nėra patys savo tautybėje išsižadėję“⁸.

Kita vertus, M. Römeriui buvo akivaizdūs klaipeidiškių (lietuvių ir vokiečių) savitumai, jų tradicinės teisės ir kultūros skirtumai nuo didlietuvių, kitokia nei Didžiosios Lietuvos socialinė visuomeninė struktūra. Todėl M. Römeris pasisakė prieš tiesioginį šio krašto prijungimą (kolonizaciją) ir už laipsnišką integraciją, kai būtų išlaikomas bei puoselėjamas jo savitumas ir šitaip ugdomas krašto gyventojų pilietiškumas ir lojalumas Lietuvai. Šiuo požiūriu M. Römeris pozityviai vertino Klaipėdos krašto autonomijos statutą. 1932 m. jis anksčiau minėtame straipsnyje, dar neprasidėjęs Hagos Tribunalui, rašė:

„Tuo būdu mes esame įsitikinę, kad Klaipėdos autonomijos saugojimas ir jos statuto gerbimas kaip tik atitinka Lietuvos valstybės reikalą [išryškinta mano – R. M.], nes tai turi stiprinti klaipeidičių pasitikėjimą savo būkle Lietuvoje ir per tai užmezga tvirtesnį politinio solidarumo ryšį tarp mūsų“⁹.

Kartu priminė, kad Lietuvos Seimo 1921 m. lapkričio 11 d. nutarimu:

„pažadėdami ir išleisdami autonomijos statutą, mes buvome įsitikinę, kad mes šiuo vykdome teisingumą [išryškinta mano – R. M.], atsižūrėdami į kiek skirtingą mūsų Mažosios Lietuvos brolių socialinę visuomeninę struktūrą, o tuo pačiu ir į savotišką jų socialinių reikalų bei teisinių institucijų konfiguraciją, kuriai iš laikyti ir aprūpinti jie patys bus geriausiai pasiruošę ir tikę“.

Tuo tarpu, kaip jau minėjome, Kauno politikai buvo linkę ignoruoti šio krašto savitumą dėl Lietuvos integralumo. Todėl savo atžvilgiu jie negatyviai nuteikė net klaipėdiškius lietuvius, nes, užuot rėmę pastaruosius, protegavo didlietuvius¹⁰. 1932 m., pasinaudojus direktorijos pirmininko prasižengimais, mėginta stipriai apriboti Seimelio galią. Pažymėtina, kad M. Römeris ir šį aktą, ir E. Simaičio paskyrimą direktorijos pirmininku vertino visų pirma politiniu, o iš dalies ir teisiniu požiūriu kaip klaidingą, neapgalvotą ir pavojingą centro valdžios kišimąsi į autonominės valdžios sritį¹¹. Savaiame suprantama, kad Hagos teisme tokios nuomonės jis nepateikė dėl taktinių sumetimų, nes to jam neleido daryti tautinio teisėjo statusas, o Lietuvoje atviru tekstu to nepareikškė prievartaujamas sudėtingos politinės situacijos, kuri susiklostė iškilus Klaipėdos klausimui. Tačiau, kaip rodo V. Sidzikausko atsiminimai, ir Hagoje neužmiršo subtiliai pabrėžti autonominių organų kompetencijos. M. Römeriui, kaip demokratinės valdžios, pilietinės visuomenės šalininkui, rodėsi svarbu išsaugoti Klaipėdos krašto autonomiją ir dėl visos Lietuvos demokratinio valdymo perspektyvų, kurios vargiai galėjo būti siejamos su to meto Lietuvos autoritariniu valdymu. Tad šiam tikslui, matyt, ir buvo pasinaudota Hagos Teismo tribūna. Šią mintį patvirtintų ir tai, jog, dar oficialiai nepaskelbus teismo sprendimo, 1932 m. liepos 26 d., jis savo dienoraštyje pažymėjo:

„Apskritai nuosprendis yra teigiamas, labai naudingas Lietuvai; jo motyvais Lietuva galės daug kur pasinaudoti normindama teisinę-valstybinę situaciją Klaipėdoje. Tas nuosprendis suteikia puikią galimybę interpretuoti labai netobulas, neišsamias ir neaiškias statuto instrukcijas... Tai privers pačius klaipėdiečius germanofilus labiau gerbti nuosprendį, kurio tezių didžiuma yra palanki Lietuvai. **Tai privers ir Lietuvą elgtis apdairiau ir bus tam tikros žaboklės jos maksimalistiniams įgeidžiams** [išryškinta mano – R. M.]“¹².

Dar prieš Hagos Teismą M. Römeris buvo įsitikinęs, kad Lietuvos valdžia, nepažeisdama Klaipėdos krašto autonomijos statuto, turi pakankamai teisinių priemonių provokiškai veiklai neutralizuoti ir valstybės inte-

⁸ „Mes negalime užmiršti Mažosios Lietuvos“, *Lietuvos keleivis*, 1934, nr. 20.

⁹ M. Römeris, „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“, *Vairas*, 1932, nr. 4, p. 454.

¹⁰ V. Žalys, op. cit., p. 30.

¹¹ M. Römer, „Dziennik“, t. 34, p. 628.

¹² *Ibid.*, p. 710.

gralumui išsaugoti¹³. Vėliau, jau viešai spaudoje komentuodamas Tribunolo sprendimą, jis pabrėžė sprendimo svarbą Lietuvos valstybės suverenumui Klaipėdos krašte sutvirtinti bei šio „suverenumo konstrukcijos sutvirtinimą“¹⁴, t. y. ir Klaipėdos krašto autonomijos išsaugojimo perspektyvas.

Taigi manyčiau, jog Mykolas Römeris, kai Klaipėdos klausimas 1932 metų birželio–rugpjūčio mėnesiais buvo svarstomas Tarptautiniame Hagos Tribunole, kaip teisėjas *ad hoc* nuo Lietuvos, ne tik rūpinosi išgauti tarptautinio teisėtumo sankciją Lietuvos valstybės suverenitetui Klaipėdos krašte, bet ir stengėsi sukurti prielaidas Lietuvos valstybingumo vidinėms problemoms spręsti.

Pranešimas skaitytas konferencijoje, skirtoje Juozo Urbšio 100-mečiui: „Lietuvos užsienio politikos problemos 1918–1940 m.“ (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius, 1996 m. gegužės 17 d.).

¹³M. Römeris, „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“, p. 453–466.

¹⁴M. R. [Mykolas Römeris], „Hagos sprendimo principai“, *Vairas*, 1933, nr. 3, p. 295.

**II. SVARSTOME PROBLEMA:
TARP ISTORINĖS IR ETNOGRAFINĖS
LIETUVOS.**

LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĖS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE

Saulius Pivoras

Šiandieninio Vidurio Europos atgimimo metais išryškėjusi multikultūriškumo nostalgija skatina tyrinėti etnokultūrinių mažumų vaidmenį nacionalinės konsolidacijos procesuose. Manome, kad nedaug kas abejoja, jog siekiant reikšmingiausių išvadų labai svarbus tampa lyginamasis požiūris, kurį ir norime čia išmėginti.

I. Etnokultūrinės Lietuvos lenkų ir Latvijos vokiečių mažumos bei jų santykiai su etnokultūrinėmis daugumomis iki 1915 metų

1. Lietuvos lenkai

„Lietuvos lenko“ sąvoka griežčiau apibrėžiama tik nuo XX a. pradžios. O etnokultūrinė Lietuvos lenkų mažuma buvo istorinių-politinių Lenkijos ir Lietuvos sąjungų bei kultūrinio „abiejų tautų“ suartėjimo padarinyš. XIX a. pirmojoje pusėje etnokultūrinę Lietuvos lenkų mažumą sudarė beveik išimtinai bajorai. Šave jie laikė lenkais, kaip Žečpospolitos piliečiais, bet taip pat ir lietuviais, kaip LDK piliečiais. Demokratėjant visuomenės pažiūroms jie susidūrė su lietuvių ir baltarusių (iš dalies – ir ukrainiečių) liaudimi. XIX a. pirmojoje pusėje šie bajorai ėmė remti liaudies kultūrinį bei pilietinį sąmonėjimą. Bajorijos ir liaudies suartėjimo pagrindas buvo istorinių (visuomeninių-politinių ir pilietinių) tradicijų tam tikro masto bendrumas.

Išsivaduojamojoje iš caro Rusijos kovoje buvo siekiama atgaivinti tas tradicijas ir perduoti jas ne tik bajorų, o ir piliečiais tampančių valstiečių palikuonims. Kita vertus, demokratiškai mąstantys Lietuvos bajorai ir dvarininkai ne tik rėmė elementarų liaudies išsilavinimą, bet ir domėjosi liaudies kultūra, rūpinosi jos plėtote. Kaip būdingesnius pavyzdžius čia galime nurodyti Kazimierą Kontrimą (Kazimierz Kontrym), Vilniaus universitete bandžiusį rengti valstiečių valgomos duonos parodą, 1822 m. įteikusį Vilniaus universiteto kuratoriui memorandumą dėl lietuvių kal-

bos lektorato steigimo, dvarininko Igno Karpio, išlaisvinusio savo valstiečius iki oficialaus baudžiosios panaikinimo, testamente įrašiusį punktą, kad testatoriaus steigiamos liaudies mokyklos mokytojai turėtų mokėti lietuviškai¹. Šalia K. Kontrimo reikia paminėti grafą Konstantiną Tiškevičių, dvarininką, savamokslį archeologą ir etnografa, kuris rinko (užrašinėjo) Lietuvos lenkų, lietuvių ir baltarusių liaudies kultūros faktus²; taip pat Adomo Mickevičiaus (Adam Mickiewicz) bičiulį Janą Čečiotę (Jan Czczot), žymiausią XIX a. pirmosios pusės baltarusių folkloristą, bei daugelį kitų. Kultūrinės Lietuvos bajorijos ir Lietuvos valstiečių etnokultūrinių dėmenų sintezės tendencijos 1863 m. sukilimo metu išsirutuliojo į politinius siekius atkurti polietnokultūrinę LDK – sudaryti Lietuvos ir Baltarusijos, gal ir Ukrainos federaciją, kuri savo ruožtu sudarytų sąjungą (konfederaciją) su Lenkija. Tokį tikslą kėlė Mikalojus Akelaitis, Konstantinas Kalinauskas, bet jiems pritarė, ko gero, didžioji Lietuvos demokratinio bajorų sparno dalis³.

1863 m. sukilimo numalšinimas sustabdė minėtų etnokultūrinių ir politinių procesų raidą. Brutali rusifikacija po sukilimo Lietuvoje ne tik eliminavo iš viešojo gyvenimo pažangiąją bajoriją, bet ir sunaikino kokio nors laisvesnio politinio ir kultūrinio gyvenimo galimybę apskritai. Lietuvos bajorija tokio izoliatoriaus sąlygomis neteko ryšių su liaudimi ir su pažangia demokratine mintimi. Iš valstiečių kilę lietuvių intelektualai taip pat atitrūko nuo istorinių LDK tradicijų, nors monoetnokultūriškai interpretuojama LDK istorija buvo jų kultūrinių ir politinių ambicijų šaltinis. Monoetnokultūriškumu paremtas LDK istoriografinis vaizdinytis reišė istorinio paveldo dalybų pradžia ir potencialų lietuvių-lenkų tautinio bei valstybinio konflikto židinį. Be lietuvių intelektualų ir jų sąjūdžio kristalizacijos, XIX a. antroje pusėje vyko ir spartus lietuvių bei baltarusių liaudies, ypač Rytų Lietuvoje, lenkėjimas. Politinis Lietuvos visuomenės gyvenimas atgimė 1905 m. Lietuvių politinės jėgos paskelbė siekį – etnografinės Lietuvos autonomija Rusijos sudėtyje. Beveik visos lietuvių politinės srovės tuo metu Lietuvos lenkus traktavo iš esmės kaip tautinę mažumą. Gal šiek tiek skyrėsi tik lietuvių demokratų ir socialdemokratų požiūris, bet dėl visai kitokių motyvų nei tautinio pasirinkimo principo palaikymas. Dalis Lietuvos lenkų 1905–1915 m. laikotarpiu pri-

¹M. Lukšienė, „K. Kontrimas ir jo memorandumas dėl lietuvių kalbos“, – *Kalba ir mintis*, Vilnius, 1980, p. 168–178.

²V. Būda, „Mokslininkas ir lietuvių tautos patriotas“, – K. Tiškevičius, *Neris ir jos krantai*, Vilnius, 1992, p. 388–392.

³E. Aleksandravičius, „Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914 m.“, – E. Aleksandravičius, *XIX a. profiliai*, Vilnius, 1993, p. 137–138.

tarė tautinės mažumos idėjai, bet nemanė atsisakyti savo etnokultūrinių tradicijų ir sąsajų su Lenkija. Bet 1905–1915 m. susiformavo ir tendencijas, vyravusias iki sukilimo, atgaivinusi krajojvcų kultūrinės ir politinės (nacionalinės) konsolidacijos koncepcija ir sąjūdis. Žymiausi krajojvcai-demokratai – Mykolas Römeris ir Liudvikas Abramovičius (Ludwik Abramowicz). Jų nacionalinės konsolidacijos programa buvo grindžiama istorinės LDK principu⁴.

2. Latvijos vokiečiai

Sąvoka „Latvijos vokiečiai“ realų (teisiškai) denotatą turėjo tik tarpukario laikmečiu (1920–1940 m.). Etnokultūrinei Latvijos vokiečių mažumai pamatus padėjo XIII a. etnines latvių žemes kryžiaus žygių metu užkariavęs Livonijos ordinas. XVIII a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje demokratinės idėjos ryškėjo ir Rusijos imperijai priklausančiose Pabaltijo gubernijose, kur Kuržemė įėjo į Kuršo guberniją, o Vidžemė užėmė pietinę Livonijos gubernijos dalį. Negalima teigti, kad apskritai labai konservatyvių Pabaltijo valstiečių bajorų, vadinamųjų „baronų“ (visi turėjo šį paveldimą titulą), aplinkoje nebūta demokratų. Toks buvo Schoultzas von Ascheradenas (Šulcas fon Ašeradenas), panašiai kaip Ignas Karpis Lietuvoje, siekęs palengvinti savo valstiečių padėtį iki oficialaus baudžios panaikinimo⁵. Apskritai Latvijos valstiečiai bent jau formaliai buvo vieni iš pirmųjų Rusijos imperijoje išlaisvinti iš baudžios. Tačiau, nors ir padvelkus demokratiniam vėjeliui, kurio vienas gūsis buvo liberali Hamilkaro von Fölkersamo (Hamilkaro fon Fëlkerzamo) žemės reforma 1849 m., Pabaltijo baronai nekūrė jokių kultūrinio bendrumo su latvių liaudimi planų iki XIX a. vidurio. Būta ir stiprių socialinių-luominių prieštaravimų, kurie turėjo gilias istorines šaknis. Tokie prieštaravimai iškerodavo prieš „baronus“ nukreiptais sukilimais, kaip 1802 m. Kauguroje, XIX a. 5-ojo dešimtmečio neramumais ir t. t. (Beje, Lietuvoje visi sukilimai pirmiausia buvo išsivaduojamojo pobūdžio, nukreipti prieš caro Rusijos administraciją.) Pereidami prie latvių kultūrinės raidos, turime pažymėti, kad latvių valstiečių švietimu ir kultūriniu lavinimu rūpinosi vokiškos kilmės liuteronų pastoriai, kurie etnokultūriškai su liaudimi, aišku, savęs netapatino. Žinoma, kai kurie iš jų, pavyzdžiui, Garlibas Merkelis, Gothardas Friedrichas Stenderis (Gotardas Frydrichas Štenderis), tiek nusipelnė latviams, kad įžengė į jų nacionalinę kultūrą ir dabar net laikomi jos pradininkais⁶.

XIX a. viduryje išryškėjo Pabaltijo (ir Latvijos) vokiečių etnokultūrinio vienijimosi tendencija. Baronai į savo tarpą (o per tai ir į pilietinio atstovavimo krašte organus – landtagus) įtraukia visus krašto vokiečius.

Tuo metu nusistovi ir bendras jų etnonimas – „baltvokiečiai“, „baltai“⁷. Latvių integracijos į krašto gyvenimą galimybę baltvokiečių dauguma matė tik per asimiliaciją, t. y. germanizaciją. XIX a. viduryje subrendęs latvių intelektualų sąjūdis kaip tik ir pasipriešina šiems ketinimams, ieško Rusijos administracijos paramos ir pagalbos. Trumpalaikė baltvokiečių ir latvių sutarties galimybė išryškėjo XIX a. 8 dešimtmetyje, kai Ernstas von Mensenkampffas (Ernstas Menzenkamfas) kartu su Livonijos landratu Eduardu von Oettingenu (Edvardu fon Ētingenu) ir apskrities deputatu Heinrichu Tiesenhausenu (Henriku Tyzenhauzenu) pasiūlė išplėsti Livonijos landtago sudėtį įtraukiant latvių ir estų atstovų. Kuršo landtage tokį pat projektą iškėlė Hugo Keyserlingas (Hugas Kaizerlingas). Iš esmės visi latvių tautinio sąjūdžio lyderiai palaikė šią idėją. 1877 m. Livonijos landtagas tikrai vieno balso persvara atmetė projektą⁸. Rusijos valdžia gerai perprato padėtį ir jos pradėta Pabaltijo rusifikacijos kampanija užbraukė susitarimo galimybes. 1905 m. ilgai brendęs baltvokiečių-latvių konfliktas baigėsi sprogimu. Buvo sunaikinta apie 40% visų Pabaltijo vokiečių dvarų. Be baltvokiečių savigynos dalinių, kovai su latvių valstiečiais buvo paskirta ir Rusijos kariuomenė. XIX a. antroje pusėje būta paskirų baltvokiečių, jautusių latviams prielankumą ir ieškojusių tarpusavio susitarimo. Toks buvo Viktoras von Andrejanovas (Viktoras fon Andrejanovas) (1857–1895), draugavęs su Rudolfu Blaumaniu (Rudolf Blaumanis)* ir kt. latvių rašytojais, prašęs leidimo jaunatlatviui Kasparui Biezbardžiui (Kaspars Biezbardis) grįžti iš tremties. 1895 m. Andrejanovas „Berlyno laikraščio“ priede išspausdino apybraižą „Latvijos vaizdai“. Latvija pirmąkart Vokietijos spaudoje buvo aprašyta kaip etnokultūriškai savitas kraštas⁹.

Vieno iš žymiausių jaunatlatvių lyderio Krišjanio Valdemaro (Krišjanis Valdemārs) žmona Luisa von Ramm (Luiza fon Ram) buvo kilusi iš kilmingos baltvokiečių šeimos. Galime paminėti ir Aleksandrą Vėberį (Aleksander Weber) (1848–1910), kuris gimė baltvokiečių šeimoje, o vėliau tapo latvių tautinio sąjūdžio veikėju (panašiai kaip lietuvininkas

⁴J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań, 1983, s. 262.

⁵A. Švābe, *Latvijas vēsture 1800–1914*, 3 izdēvums, Rīga, 1991, lpp. 47.

⁶Ibid., lpp. 55, 57.

⁷Ibid., lpp. 15, 16.

⁸E. Blanks, *Latviešu tautiska kustība*, Rīga, 1921, lpp. 45.

*Latviški asmenvardžiai originalia rašyba pateikiami skliausteliuose.

⁹П. Крупников, „Прибалтийско-немецкий поэт Виктор фон Андреев: в оппозиции к остзейскому обществу“, – *Германия и Прибалтика*, Rīga, 1985, с. 107–114.

Jurgis Zauerveinas), leido latvišką laikraštį „Balss“¹⁰. Bet atskirų asmenų simpatijos ir veikla nepajėgė sutaikinti baltvokiečių etnokultūrinės mažumos su latviais. Pagrindinė nesėkmės priežastis buvo luominių skirtumų išugdytas nepasitikėjimas. Be to, baltvokiečiai su latviais gyveno valstybėje, kurios patikimiausia politikos priemonė buvo prievarta. 1905–1915 m. baltvokiečių daugumą apėmė prostracija. Nemažai jų emigravo po 1905 m. „katastrofos“, o likusieji politines viltis siejo su Vokietijos pagalba (tikėtina aneksija) ir siekė kol kas išlaikyti savo pozicijas.

II. Lietuvos lenkų ir Latvijos vokiečių politiniai siekiai 1915–1923 metų nacionalinės konsolidacijos aspektu.

1. Lietuvos lenkai

Lietuvos lenkų bendradarbiavimas su lietuviais vyko 1915 m. rudenį įsteigtame Vilniaus piliečių komitete, metų pabaigoje įkurtame Friburgo (Šveicarija) komitete karo aukoms Lietuvoje šelpti. 1915 m. gruodžio 19 d. buvo išleistas „Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės konfederacijos laikinosios tarybos universalas“. Jame buvo reiškiamas siekis steigti nepriklausomą Lietuvos ir Baltarusijos valstybę (konfederaciją) LDK atkūrimu keliu su teisių lygybe visoms tautoms, gyvenančioms būsimos valstybės teritorijoje¹¹. Nors dar nepaskelbta archyvinė medžiaga, susijusi su šiuo universalu, bet jo signatarai neabejotinai buvo artimi krajovcams ir pritarė jų koncepcijai. Vėliau M. Römeris remsis minėtu universalu, kai dėstys pilsudskininkams istorinės LDK atkūrimo planą, įrodinės jo pagrįstumą ir kvies Lenkiją manifestą paremti¹². Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad šis universalas nesiskyrė nuo daugelio kitų LDK atkūrimo planų, tarp jų – Saliamono Banaičio grupės Kaune projektų¹³.

Tačiau jo tapatumas tėra greičiau formalus. Dauguma kitų LDK atkūrimo planų iš esmės buvo etnografinės LDK, t. y. LDK etnografiniuose lietuvių plotuose, atkūrimo planai ir išreiškė nacionalistinę programą (S. Banaičio versija buvo tik išplėstinis jos variantas, numatantis, kad LDK branduolys – etnokultūrinės giminystės principu paremta lietuvių-latvių ir gudų federacija). Lietuvos lenkai tokioje etnografinėje LDK galėjo tikėtis tik „tautinės mažumos“ statuso, o ne teisių lygybės. Krajovcų (ir M. Römerio) koncepcija skyrėsi tuo, kad ji buvo grindžiama ne monoetnokultūriniu principu, o istorinės LDK, t. y. politinio-teritorinio darinio, gyvavusio prieš Lenkijos-Lietuvos padalijimus XVIII a. pabaigoje, atkūrimu, kai etnokultūriniai procesai (lietuvių ir baltarusių liaudies etnokultūrinio susipratimo) būtų ne slopinami, o politiškai sutelkiami, t. y. iš esmės turėjo būti išsaugotas istoriškai polietnokultūrinis LDK

organizmas. Be jokios abejonės, tas atkūrimas turėtų būti demokratiškas, o etnokultūrinių dėmenų vietą turėtų lemti pilietinis susipratimas ir tradicijos. Lenkai šioje LDK valstybėje yra visiškai ne tautinė (pati sąvoka „tautinė mažuma“, nors ne visada, bet turi nacionalistinės doktrinos atspalvių), o tiesiog (faktiškai) etnokultūrinė mažuma, kuri aktyviai dalyvauja visuomenės (LDK valstybės) kultūrinėje ir politinėje veikloje. Kritikuodamas Lenkijos tautinių demokratų (endekų) pažiūras M. Römeris 1915 m. rašė:

„Maskoliafilų endekų koncepcija, kuri yra tiesiog stulbinanti ir niekaip lenkų kalba Lietuvoje neišpopuliarinama, Lietuvos lenkus pastatytų į tokią padėtį, kokioje, pavyzdžiui, yra lenkai, gyvenantys kokioje nors Archangelsko arba Astrachanės gubernijoje, svetimi kraštui ir liaudžiai, nesolidarūs ryšiu visuomeniniu nesusieti ir su ja jokia istorine tradicija“¹⁴.

Tiesą sakant, panašią, nors faktiškai galbūt ir geresnę padėtį Lietuvos lenkams žadėjo „tautinės mažumos“ statusas, t. y. išskyrimas iš natūralios krašto gyventojų bendruomenės. Šito ir siekė išvengti M. Römeris bei kiti krajovcai. Nors aišku, kad kitus LDK atkūrimo projektus buvo galima panaudoti taktiškai (fiksuojamą teisinį LDK, o ne Lietuvos valstybingumo atkūrimas) – kaip žingsnį pirminio (principinio) susitarimo link. Pažymėsime, kad krajovcų vaizduotės LDK turi vieną tikrovišką analogą, įgyvendintą Europoje, – Suomiją. Čia faktinė etnokultūrinė mažuma – Suomijos švedai – nebuvo ir nėra tokia tautinė mažuma kaip Latvijos ar Lietuvos (Klaipėdos krašte) vokiečiai tarpukario metais. Suomijos švedų kultūros istorinis paveldas taip buvo integruotas į Suomijos nacionalinę (dvilypę) kultūrą. Tad kokios buvo krajovcų sampratą palaikančios ir mėginančios įgyvendinti jėgos? Pačių krajovcų iš tiesų būta labai mažai. Tačiau šioks toks jų pranašumas, kad minėtos koncepcijos, kurios mes smulkiai nenagrinėjome, tam tikri bruožai (ne visiems krajovcams būdingi) buvo priimtini ir lietuvių demokratams, ir pilsudskininkams, ir net

¹⁰E. Blanks, op. cit., lpp. 151–162.

¹¹*Litwa podczas wojny, zbiór dokumentów przez Ludwika Abramowicza*, Warszawa, 1918, s. 22.

¹²W. Sukiennicki, *East Central Europe during World War I: From foreign domination to national independence*, vol. 1, New York, 1984, p. 135.

¹³A. Grigaravičius, „Lietuvos konstitucijų projektai 1916–1918 metais“, – *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 351–435.

¹⁴M. Römer, „Litwa wobec wojny“, *Wiadomości polskie*, 1915, s. 38–39.

endekams. 1915 m. gegužės mėn. M. Römeris išvyko į Józefo Piłsudskio (Juzefo Piłsudskio) legionus ir siūlė juose kurti Lietuvai atstovaujančius dalinius. Piłsudskiui, savo dėmesį nuo legionų sutelkusiam į POW (Polska Organizacja Wojskowa), nepritarus M. Römeris mėgino savo idėjas išpopuliarinti pilsudskininkų spaudoje. M. Römerio apskaičiavimai buvo visai tikslūs, nes Piłsudskis ir jo šalininkai faktiškai tapo svarbiausiu Lenkijos politikos subjektu 1918–1919 m. Nors lietuvių tautininkai darė įtaką pirmoms Lietuvos Respublikos vyriausybėms, derybos vis dėlto buvo įmanomos, ypač esant komplikuotai tarptautinei padėčiai. Tačiau konservatyvioje aplinkoje brandinta lietuvių tautininkų pozicija pasirodė esanti kieta. 1918 m. vykusios Vilnijos bajorų derybos su lietuvių atstovais nepasisekė ir todėl, kad Antanas Smetona nedviprasmiškai siūlė lenkams pasitenkinti tautinės mažumos statusu¹⁵.

1918 m. gruodžio mėn. derybose su Vilniaus lenkų demokratais lietuvių vyriausybės galva Mykolas Sleževičius nurodė susitarimo sąlygą – Lietuvos lenkų lojalumą nepriklausomos Lietuvos valstybei su sostine Vilniumi (t. y. etnografinėi Lietuvai)¹⁶. 1918 m. į Berlyną atvykusi Lietuvos dvarininkų delegacija, vadovaujama Alfredo Tiškevičiaus ir Konstantino Radvilos, pasisakė už Lietuvos sąjungą su Lenkija, bet siūlė jos neafišuoti ir manė, kad Lenkija turi pripažinti Lietuvos suverenitetą ir sienas, kuo artimesnes istorinėms¹⁷. Iš esmės tai buvo tokia pat pozicija, kokią 1916 m. gegužės mėn. laiške pilsudskininkų lyderiui, buvusiam Krokuvos universiteto profesoriui Władisławui Jaworskiui (Vladislavui Jaworskiui) išdėstė M. Römeris: „Būtina užimti ryžtingą poziciją pripažįstant istorinės Lietuvos separatiškumą ir integralumą“¹⁸.

1919 m., rengiamo žygio prieš Sovietų Rusiją metu, Józefo Piłsudskio pozicija galėjo turėti lemiamą balsą, kad būtų įgyvendintas konjunktūriškai tuo momentu gana tikroviškas M. Römerio LDK atkūrimo planas. 1919 m. balandžio 7 d. Piłsudskis pasiūlė M. Römeriui sudaryti Lietuvos vyriausybę Piłsudskio legionų užimtame Vilniuje, kaip priešpriešą Lietuvos Tarybos sukurtai vyriausybei, M. Römeriui buvo pranešta būsimoji Vilniaus užėmimo diena – balandžio 19-oji¹⁹. Nors pasiūlymas neatitiko ankstesnės principinės M. Römerio koncepcijos (Lenkijos deklaracijos, pripažįstančios Lietuvos savarankiškumą, Piłsudskis iki Vilniaus užėmimo nesiruošė skelbti), bet buvo palanki proga realia veikla pakreipti sau naudinga linkme Piłsudskio programą. M. Römeris iš esmės sutiko su Piłsudskio pasiūlymu, tik reikalavo į vyriausybę įtraukti lietuvių demokratų ir apsiėmė vykti su jais tartis į Kauną. Balandžio 17 d. M. Römeris susitiko Kaune su M. Sleževičiaus vyriausybės nariais Steponu Kairiu ir Jonu Vileišiu. M. Römeris siūlė tokios sudėties vyriausybę: Petras Leonas, Jonas Vileišis, Steponas Kairys, Stanislovas Narutavičius, Zigmantas

Jundzilas (Zygmunt Jundziłł), Janas Piłsudskis (Jan Piłsudski) ir Janas Lukomskis (Jan Łukomski – Šiaulių krašto dvarininkas, M. Römerio patikėtinis)²⁰. S. Kairiui ir J. Vileišiui atsisakius, M. Römeris parvyko į Varšuvą, pranešė pasitarimo rezultatus ir pradėjo rengtis ilgalaikiam grįžimui į Lietuvą, nes jautė, jog Piłsudskio sumanymas nepasiteisino. Piłsudskis, išlaukęs M. Römerio Vilniuje 3 d., 1919 m. nesiryžo formuoti Lietuvos vyriausybės²¹. Priimdamas Piłsudskio pasiūlymą M. Römeris parodė, kad veiklos legionuose metais (1915–1918) jis smarkiai atitrūko nuo Lietuvos vidaus padėties ir kelių dalykų neįvertino; Piłsudskio imperialistinių kėslių, lietuvių ir tų Lietuvos lenkų, kurie laikėsi priešišku krajoje nuostatų, nacionalistinių ambicijų ir jų sąveikos. Nepavykus vienoje pusėje, buvo pamėginta tartis su kita. 1920 m. liepos pabaigoje Vilnių užėmus lietuviams, M. Römeris savo požiūrį dėsto Lietuvos Steigiamojo Seimo kreipimosi į Lietuvos lenkus projekte. Bet projektas buvo sureduotas lietuvių nacionalistų koncepcijos dvasia²². Bandė M. Römeris ir Lietuvos lenkus raginti aktyviau dalyvauti krašto politiniame gyvenime – 1920 m. pradėto leisti laikraščio „Gazeta Krajowa“ puslapiuose. Lucjano Żeligowskio (Liucijano Želigovskio) akcija (1919 m. Piłsudskio scenarijaus pakartojimas) ir vėlesni politiniai įvykiai Vilniuje atplėšė nuo Lietuvos Vilniaus kraštą. Tačiau Lietuvos ir Lenkijos valstybinio susitarimo ir Lietuvos lenkų likimo šviesesnės viltys neišblėso net ir tada. Jos išryškėjo 1921 m., kai imtos svarstyti Tautų lygos atstovo Paulio Hymanso (Polio Himanso) rekomendacijos – tik joms, beje, nepritarė nė viena pusė. O 1923 m. Klaipėdos krašto prijungimas, nuoseklus pagal etnografinės Lietuvos vienijimo koncepciją (M. Römerio politiniai projektai Klaipėdos krašto klausimą teoriniu požiūriu sprendė ne Lietuvos naudai. O Prūsijos lietuviams domėjosi jau Dionizas Poška ir Simonas Daukantas), prisidėjo prie Lietuvos-Lenkijos konflikto. Ambasadorių konferencijos sprendimas sužlugdė Lietuvos viltis sulaukti Tautų lygos paramos Vilniaus byloje, o vietoj lenkų tautinės mažumos Lietuva gavo Klaipėdos

¹⁵J. Jurkiewicz, op. cit., s. 152.

¹⁶Ibid., s. 187.

¹⁷Ibid., s. 152.

¹⁸W. Sukiennicki, op. cit., p. 136.

¹⁹J. Ochmański, „Kulisy wyprawy wileńskiej Piłsudskiego“, – *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich*, t. 3, Warszawa, 1968, s. 74.

²⁰Ibid., s. 76.

²¹Ibid.

²²J. Jurkiewicz, op. cit., s. 217.

krašto vokiečių tautinę mažumą, su visais iš to kylančiais keblumais. Ant-rasis pasaulinis karas perstatė šio žaidimo figūras.

2. Latvijos vokiečiai

Po 1915 m. Kuršo okupacijos vietos baltvokiečiai iš esmės rėmė glaudžios pokarinės sąjungos su Vokietija planus. „Baltų“ emigrantams geriausia išeitis nacionalinės konsolidacijos klausimui išspręsti rodėsi tiesioginė aneksija ir kolonizacija. Kolonizacijos planai buvo mėginami įgyvendinti nuo 1906 m., iš Rusijos gilumos į Kuršą ir kitas vietas perkeliant apie 20 000 vokiečių valstiečių²³. Aneksijai ir kolonizacijai trukdė Lietuva, kaip tarpinė grandis tarp Prūsijos ir Kuršo, taip pat ir Vokietijos demokratų priešinimasis, kuriam palankus buvo užtrukęs karas. Tad realnis atrodė nuo Vokietijos monarchijos priklausomų LDK ir Kuršo kunigaikštysčių atkūrimas, planuotas 1917–1918 m. žiemą. Vokietijai okupavus likusią Latvijos dalį ir Estiją, viliojanti tapo Baltijos valstybės idėja. 1918 m. kovo 20 d. Rygoje buvo sušaukta nauja miesto taryba, kurios daugumą sudarė baltvokiečiai. Ji deklaravo Baltijos valstybės kūrimo planus. Panašius sprendimus priėmė 1918 m. kovo 22 d. Livonijos ir kovo 28 d. Estijos landtagai²⁴. 1918 m. rugsėjo mėn. buvo nutarta sujungti Livonijos ir Estijos landtagą su Kuršo landratu ir įkurti vieną Pabaltijo landtagą, kuris turėjo parengti konstitucijos projektą²⁵. Baltvokiečiai visiškai nedviprasmiškai ir noriai talkino okupantams. Kuriamoje Baltijos valstybėje latviai ir estai turėjo gauti tautinių mažumų statusą. Vokietijos kapituliacija kuriam laikui pristabdė šį reikalą. Į 1918 m. lapkričio 18 d. sudarytą Karlio Ulmanio laikinąją vyriausybę įėjo du baltvokiečių atstovai iš „Pažangiosios partijos“, vadovaujamos Eduardo von Rosenbergo (Edvardo fon Rozenbergo)²⁶. Ši partija, iš esmės baltvokiečių miestiečių organizacija, buvo linkusi bendrauti su latviais, pritardama tautinės mažumos statuso priskyrimo baltvokiečiams idėjai, bet siekdama kuo didesnės autonomijos. Tačiau didžiama baltvokiečių politikų siejo savo planus su Rudigero von der Goltzo (Riudigerio fon der Golco) armija ir vadina-muoju landesveru, įkurtu iš baltvokiečių savanorių kovai su Sovietų ekspansija. 1919 m. balandžio mėn. Ulmanio vyriausybė buvo nuversta ir sudaryta baltvokiečių ir Vokietijos statytinio Andrevo Niedros vyriausybė. 1919 m. birželio mėn. Goltzo armija pralaimėjo jungtinėms Estijos ir Latvijos pajėgoms. Tačiau Latvijos vyriausybės padėtis buvo netvirta iki pat 1920 m. Dar 1919 m. liepos mėn. buvo kuriami Baltonijos (Estija, Latvija, Lietuva, Rytprūsiai ir Pamarys) valstybės planai²⁷. Tarpukario metais Latvijos vokiečių mažuma buvo nuolatinės įtampos židiny. Vokietijos remiama moraliai ir materialiai, ji nestiprino nacionalinės kon-

solidacijos ir tapo viena iš Adolfo Hitlerio planų grandžių. Tiesa, po 1939 m. Vokietijos rugsėjo 28 d. sutarties su Sovietų Sąjunga prasidėjo baltvoikių „repatriacija“ į Vokietiją (dar viena įtakos sferų pasidalijimo auka). Antrasis pasaulinis karas lyg ir išsprendė šią problemą – iš 62 100 (3,2% visų Latvijos gyventojų) vokiečių 1935 m. Latvijoje liko tik 1 609 (0,01%) 1959 m.²⁸), – bet atsirado tam tikras kultūrinis vakuumas, kurį užpildė gerokai sovietizuota rusų etnokultūrinė bendrija.

III. Nacionalinės konsolidacijos nesėkmių prielaidos

Galima kalbėti apie tiesiogines ir netiesiogines nacionalinės konsolidacijos nesėkmių prielaidas. Tiesioginė prielaida – tai Vokietijos, Rusijos, taip pat ir Lenkijos imperialistinė politika. Netiesiogines nacionalinės konsolidacijos prielaidas, visuomenės sutelkimo pamatą, nulėmė tam tikros istoriškai susiformavusios visuomeninio gyvenimo ypatybės. Tačiau tokie pagrindai Lietuvoje ir Latvijoje buvo silpni dėl socialinio uždarumo, sąstingio ir didelių luominių prieštaravimų. Čia reikėtų turėti minty ne tik konjunktūrinę politiką, bet ir ilgalaikes Rusijos politikos nuostatas, kurios aiškiai įtvirtino nacionalinę konsolidaciją atitveriančius reiškinius. Lietuvos visuomeniniame gyvenime, palyginti su latviškųjų Pabaltijo gubernijų, nacionalinės konsolidacijos, taip pat ir lenkų šansai buvo didesni, o Pabaltijo visuomenės konsolidacija iš esmės buvo pasmerkta nuo pat XVIII a. pabaigos, kada pirmąkart iškilo naujos visuomeninės santvarkos (demokratinės) perspektyva. Be to, Rusijos režimas labai nežymiai pakeitė lietuviškųjų Pabaltijo gubernijų istorinį likimą, o Lietuvoje jis, ko gero, suvaidino lemiamą (ir neigiamą) vaidmenį visuomenės struktūros ir kultūrinių tradicijų natūralioje raidoje.

²³W. Konopczyński, *Kwestia bałtycka do XX w.*, Gdansk, 1947, s. 187.

²⁴L. Kiewisz, *Sprawy łotewskie w bałtyckiej polityce niemiec w latach 1914–19*, Poznań, 1970, s. 154–155.

²⁵Ibid., s. 161.

²⁶Ibid., s. 170.

²⁷Ibid., s. 202.

²⁸H. Strods, „Vacieši“, – *Latvijas PSR mazā enciklopedijā*, s. 3, lpp. 595.

TADO VRUBLEVSKIO POLITINĖS MINTIES BRUOŽAI

Darius Staliūnas

XX a. pradžioje susiformavusi krajovcų idėjinė-politinė kryptis pasukiniuoju metu sulaukia vis didesnio ne tik Lenkijos, bet ir Lietuvos istorikų dėmesio¹. Neatsitiktinai krajovcai apibūdinami krypties, o ne, pavyzdžiui, sąjūdžio terminu. Nors mes aiškiai galime išvelgti krajovcų idėjinės-politinės krypties branduolį (Mykolas Römeris, Liudvikas Abramovičius [Ludwik Abramowicz], Tadas Vrublevskis [Tadeusz Wróblewski] ir kt.) ir kalbėti apie bendras jų politines akcijas (autonomistų būrelio pasitarimai, aktyvus dalyvavimas rinkimuose į Rusijos Dūmą, laikraščių leidimas ir t. t.), tačiau sunku išvelgti organizacinius saitus ar net aiškiai apibrėžtą idėjinę-politinę orientaciją. Aišku, juos vienijo siekis atkurti šiek tiek sumodernintą LDK kaip trijų lygiateisių etnokultūrinių bendrijų (lenkų, lietuvių ir gudų) valstybinį vienetą. Tačiau idėjinės inspiracijos ir tikslo siekimo keliai neretai skyrėsi. Vienybės stoka bei didesnio pritarimo visuomenėje trūkumas jaudino ir pačius krajovcus. Trečiojo dešimtmečio pirmojoje pusėje T. Vrublevskis taip kreipėsi į vieną savo svečių: „Jūs, pone, pažįstate vieną iš paskutinių mohikanų. Šiandien beliko tik trys tikri LDK piliečiai ir tik trys tikri krajovcai. Esu vienas iš jų“². Nors T. Vrublevskis mėgo hiperbolizuoti, tačiau ši frazė nelabai prasiilenkia su tikrove. Turbūt nesuklysimė teigdami, kad į paskutinių mohikanų skaičių T. Vrublevskis įtraukė ir L. Abramovičių. Tuo tarpu šis T. Vrublevskio mirties metinių minėjime teigė, kad tarp jų būta nesutarimų principiniais klausimais³. Net ir 1911 m. pabaigoje–1912 m. pradžioje pradėdami leisti „Przegląd Wileński“ krajovcai nesugebėjo suformuluoti laikraščio politinės programos. Ši aplinkybė, mūsų manymu, reikalauja kreipti daugiau dėmesio į atskirų šio sąjūdžio veikėjų politinės minties evoliuciją.

Šį straipsnį skirsime vieno iš krajovcų lyderių T. Vrublevskio (1858–1925) politinės minties evoliucijai. Aptarsime, kaip susiformavo esminės T. Vrublevskio Krašto koncepcijos sudedamosios dalys. Kaip ir kiekvienoje politinėje programoje, koncepcijoje ar apskritai ideologijoje svarbiausia yra tai, kokios visuomenės ar jos dalies interesus stengiamasi išreikšti. Greta bus analizuojama politinės veiklos tikslų bei metodų kaita. Taip pat trumpai apžvelgsime T. Vrublevskio politinę veiklą. Tokia analizė bus veiksmingesnė, jei nubrėšime chronologinius rėmus, kurie žymi

naujų idėjų ar naujų orientyrų atsiradimą. Pirmuoju etapu laikytume laikotarpi nuo gimnazijos baigimo (1877 m.) iki 1890 m., kai T. Vrublevskis visam laikui apsistojo Vilniuje. Toliau, be jokios abejonės, kertine data laikytina 1905 m. revoliucija. Nuo šio momento prasideda ir krajavocų, kaip idėjinės-politinės krypties, istorija. Tolesnio etapo ribą išvelgtume apie 1920 m., kai Lucjano Želigovskio (Liucijano Želigovskio) akcija galutinai sugriauna viltis įgyvendinti Krašto koncepciją. Likusius iki mirties maždaug penkerius metus T. Vrublevskio pažiūrose neišvelgtume esminių pokyčių, tačiau kardinaliai pakitusios sąlygos leidžia nubrėžti atskirą etapą.

Nors yra nemažai straipsnių ir viena nedidelės apimties knyga⁴, tačiau praktiškai nė vienas T. Vrublevskio veiklos aspektas ar jo idėjinė orientacija iki šiol nuodugniau netirti. Šiame straipsnyje panaudota to meto periodika, prisiminimai, gausi epistolinė medžiaga. Kartu reikia pažymėti, kad dalis T. Vrublevskio rašytų bei jam adresuotų laiškų liko neperžiūrėta. Tačiau ir turima medžiaga, mūsų manymu, leidžia aprašyti T. Vrublevskio idėjinės-politinės evoliucijos kryptį.

I. „...negyveni dar visuomenės gyvenimu, nežinai dar jos skausmų ir vilčių...“

Šiame skyriuje pažvelgsime į T. Vrublevskio vaikystės ir jaunystės socializacijos procesą, mėgindami išskirti tuos faktorius, kurie, mūsų manymu, padarė esminį poveikį T. Vrublevskio pažiūrų formavimuisi. Šeimoje puoselėtos vertybės bei sociokultūrinė krašto situacija XIX a. viduryje ir bus mūsų dėmesio centre. O pradėti vertėtų nuo 1863 m. sukilimo ir jo numalšinimo. Ne tik todėl, kad sukilimas stipriai pakeitė krašto politinį, kultūrinį gyvenimą, bet dar ir dėl to, kad jis tapo skaudžiu ir įsimintinu T. Vrublevskio vaikystės epizodu.

¹R. Miknys, „Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai“, – *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybė idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 173–198.

²„In hoc signo vinces!“ (vedamasis), *Przegląd Wileński*, 1925, nr. 13.

³„Przemówienie“, red. L. Abramowicza, *ibid.*, 1926, nr. 13.

⁴V. Abramavičius, *Tadas Vrublevskis*, Vilnius, 1960; V. Martinkėnas, „Tadas Vrublevskis“, *Kultūros barai*, 1979, nr. 2, p. 59–62; Z. Namavičius, „Tadas Vrublevskis“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1983, nr. 11, p. 31–32; D. Būtėnas, „Tadas Vrublevskis“, *Vakarinės naujienos*, 1989 m. gegužės 18 d.; Z. Ponarski, „Adwokat Tadeusz Stanisław Wróblewski (1858–1925)“, – *Szkice z dziejów adwokatury polskiej*, Warszawa, 1976, s. 55–67.

Tado Vrublevskio motinos Emilijos Vrublevskos (Emilia Wróblewska) dienoraštis, rašytas sūnui, atspindi tas nuotaikas, kurios vyravo prieš sukilimą ir jį numalšinus. 1862-ųjų metų išvakarėse ji rašo, kad Naujieji metai sutinkami su viltimi⁵, o štai 1863-iaisiais dienoraštyje randame vos kelis įrašus, ir tie dvelkia skausmu ir nusivylimu: „Liejasi kraujas, teka ašaros, verkia vaikai našlaičiai, verkia sūnų motinos, visi prislėgti ir liūdesy...“⁶ Apie nuotaikas prieš sukilimą galime spręsti ir iš tokio epizodo. 1861 m., dar neturėdamas trejų metų, Tadas žaisdamas tvirtino, kad jis esąs „Lenkijos Garibaldis“⁷, o jau dvidešimt antrojo gimtadienio metu tėvams iš kalėjimo rašytame laiške T. Vrublevskis teigė, kad pirmas jo prisiminimas iš vaikystės – tai 1863 m. sukilimo numalšinimas ir namiškių išgyvenimai šio baisaus įvykio akivaizdoje⁸. Neabejotinai sukilimas, o ypač jo numalšinimas skaudžiai atsiliepė T. Vrublevskio inteligentų kartai (lenkų istoriko Ludwiko Hasso [Liudviko Haso] nuomone, 1856–1865 m. gimusius būsimojus inteligentus galima priskirti vienai kartai). Mat jų vaikystė prabėgo sukilimo numalšinimo ir represijų aplinkoje. Vieną iš to poveikio aspektų gana tiksliai apibūdino monografijos, skirtos T. Vrublevskio bendraamžiui Liudvikui Kżyvickiui (Ludwik Krzywicki), autoriai:

„Prislėgtumo atmosfera, kuri stoji tuoj po sukilimo pralaimėjimo su pranešimais apie represijas, dvarų konfiskavimą, gausius areštus ir trėmimus, įsitvirtino vaiko vaizduotėje, darydama jį ne pagal amžių suaugusį ir rimtą“¹⁰.

Atmosfera, stojusi po sukilimo, leidžia suprasti ir šias T. Vrublevskio laiško eilutes:

„Rašai, mama: *Gaila man tavo praėjusios jaunystės!* Gaila ! O ar aš kada nors buvau jaunas? Šiaip ar taip, tikros jaunystės, jaunystės be rūpesčių, gyvos, linksmos niekada neturėjau“¹¹.

Nejau galėjo jam tada nekilti klausimas, o kas gi atėmė iš jo laimingą ir linksmą vaikystę?

T. Vrublevskis augo šeimoje, kurioje demokratinės tradicijos buvo nuo seno puoselėjamos. Jo prosenelis Mauricijus Beniowski (Mauricij Beniowski) XVIII a. pabaigoje emigravo iš Lietuvos į Prancūziją, o vėliau dalyvavo JAV Nepriklausomybės kare. Senelis Baltramiejus Beniowski dalyvavo 1831 m. sukilime. Būsimo advokato tėvas Eustachijus Vrublevskis dar studijuodamas Kijevo universitete priklausė kartu su Tarasu Ševčenka Kirilo ir Mefodijaus draugijai. O dėdė Valerijonas Vrublevskis

vadovavo vienam iš ilgiausiai besipriešinusių 1863 m. sukilėlių būrių, vėliau kovėsi Paryžiaus komunarų gretose. Dėdė T. Vrublevskis visą gyvenimą laikė sau pavyzdžiu. 1918 m. jis rašė, kad Konstantino Kalinausko grupė, kuri prieš sukilimą rinkdavosi Vrublevskių bute (V. Vrublevskis, Zigmantas Sierakauskas, Vladislovas Sirokomlė [Władysław Syrokomla]) nuo kitų skyrėsi dar ir tuo, kad kėlė šūkį, „kurį šiandien vadiname *Krašto koncepcija*“¹². Taigi T. Vrublevskis galėjo remtis tam tikra tradicija, kas, reikia manyti, iš bajorų kilusiam inteligentui buvo gana svarbu.

Ir prieš sukilimą, ir po jo numalšinimo T. Vrublevskis daugiausia motinos rūpesčiu auklėjamas patriotine dvasia, kuri buvo neatsiejama nuo tikėjimo. Emilijos Vrublevskos prioritetų hierarchijoje greta Tėvynės randame šeimą bei žmoniškumą¹³. Mūsų spėjimu, tokių nuostatų nuoseklus diegimas padėjo T. Vrublevskiui siekti savo tikslo, pvz., Nepriklausomybės kūrimo, ir kartu nepamiršti konkrečių žmonių, dėl kurių tai daroma. Nuo pat mažens T. Vrublevskiui diegiamas pilietiškumas. Štai sukilimo išvakarėse E. Vrublevska rašo:

„negyveni dar visuomenės gyvenimu, nežinai dar jos skausmų, džiaugsmų ir vilčių..., bet atsimink, kad priklausai ne sau, o esi visuomenės, kurioje gyveni, narys, kad privalai jai dirbti, jai gyventi ir jai aukotis“¹⁴.

Darbas visuomenės labui galimas tik tada, kai sugebama nugalėti save ir savo aistras, kai darbas mėgstamas ir jam pakanka žinių¹⁵. Vrublevskių ryšiai su demokratiškai nusiteikusiais 1863 m. sukilimo vadais rodytų, kad kalbama čia apie visuomenę, apimančią ne tik bajorų luomą, bet ir kitus socialinius sluoksnius. Iš vaikystės T. Vrublevskis atsinešė ir vieną svar-

⁵ „Dziennik Tadeusza Wróblewskiego przez Matkę Emilję z Beniowskich Wróblewską (1859–1886)“, LMAB, f. 9, b. 149, l. 38.

⁶ Ibid., l. 51.

⁷ Ibid., l. 32.

⁸ T. Vrublevskio 1880 m. spalio 28 d. laiškas tėvams, LMAB, f. 7, b. 2043a, l. 18.

⁹ L. Hass, „Pokolenia inteligencji Królestwa Polskiego“, t. LXV, z. 2, – *Przegląd historyczny*, 1974, s. 306.

¹⁰ T. Kowalik, H. Holda-Rózewicz, *Ludwik Krzywicki*, Warszawa, 1976, s. 26.

¹¹ T. Vrublevskio 1883 m. sausio 31 d. laiškas tėvams, LMAB, f. 7, b. 2045a, l. 100.

¹² T. K. [T. Vrublevskis], „Walery Wróblewski“, *Przełom*, 1918, nr. 3.

¹³ „Dziennik Tadeusza Wróblewskiego...“, l. 1, 2.

¹⁴ Ibid., l. 38.

¹⁵ Ibid., l. 33, 59, 92.

biausių savo etinių nuostatų – toleranciją. Šiuo požiūriu įdomus vienas jo pokalbis su motina 1862 metų gegužės mėnesį. Tadui paklausus, ar visus reikia mylėti, pavyzdžiui, ir rusus, motina atsakiusi, kad reikia mylėti visus, net ir tuos, kurie mums yra padarę ką nors bloga¹⁶. Aišku, E. Vrublevska grindžia šią nuostatą krikščioniška morale, tačiau toks etinis principas, kaip matysime iš laiško broliui Augustinui, nesvetimas ir pačiam T. Vrublevskui:

„Aš asmeniškai pažįstu daugelį žmonių, kurių kitokios pažiūros nei mano, tačiau galiu ir turėti juos gerbti, kadangi moralė priklauso ne nuo pačių įsitikinimų, bet nuo jų taikymo“¹⁷.

Būsimam inteligentui jaunystės išgyvenimai yra kur kas svarbesni nei, pavyzdžiui, valstiečių vaikui, kuris vargu ar apskritai XIX a. išgyveno tokį psichologinį amžiaus tarpsnį. Jau anksčiau minėtas T. Vrublevskio bendraamžis L. Kžyvickis savo prisiminimuose konstatavo, jog kertinės jo pasaulėžiūros nuostatos susiformavo gimnazijos suole¹⁸. Panašiai atsitiko ir T. Vrublevskui. Pradžioje jis rodėsi esąs labai tingus ir įnoringas vaikas. Kai Tadui buvo dešimt metų, motina net buvo puolusi į nevilgtį. Lūžis įvyko gimnazijoje. Oficialioje švietimo sistemoje vyravusi rusifikacijos atmosfera vertė jaunimą ieškoti kitų kelių atrasti gyvenimo nuostatoms. Štai ir T. Vrublevskis 1883 metais pataria motinai kuo ilgiau neleisti broliui į gimnaziją, nes ši gali išugdyti tik susvetimėjimą¹⁹. Todėl nenuostabu, kad besimokydamas gimnazijoje T. Vrublevskis palaikė ryšius su čia veikusiu slaptu revoliuciniu būreliu, kurio nariai, be kita ko, vertė ir revoliucinę literatūrą iš vokiečių bei prancūzų kalbų. Bet stipriausiai Vilniaus gimnazistus veikė Rusijos opozicinė mintis. Žinoma, kad T. Vrublevskis tuo metu skaitė Nikolajaus Černyševskio, Visariono Belinskio, Nikolajaus Dobroliubovo veikalus²⁰. Iš Rusijos pasklidusi revoliucinė mintis paliko gilų pėdsaką T. Vrublevskio pasaulėžiūroje.

II. Inteligentas

Ir Lenkijos, ir Lietuvos istorikų darbuose gana plačiai aptarti inteligentijos, kaip socialinės grupės ar socialinio-etinio elito, atsiradimo, funkcijų, etinių ar politinių nuostatų ir kiti klausimai. O šiame skyriuje norėtume pažvelgti į T. Vrublevskį, kaip į būdingą to meto inteligentą.

Jau minėjome, kad T. Vrublevskio vertybių hierarchijoje svarbi vieta tenka moralei. Jis nuolat pabrėžia, kad moraliu žmogumi laikytinas tas, kuris elgiasi pagal savo sąžinę. Aukščiausio imperatyvo perkėlimas iš transcendencijos – Dievo į žmogaus vidų – sąžinę būdingas daliai to lai-

kotarpio inteligentų. Kaip tik tuo metu Lenkijoje pastebima naujo inteligento tipo – radikalo formavimosi pradžia. Tai buvo ir pirmoji laisvamanių banga. Tiesa, daugelis jų vėliau grįžo į tikėjimą. Šie lūžiai ryškūs ir T. Vrublevskio biografijoje. Emilijos Vrublevskos įrašai dienoraštyje liudija, kad Tadei baigus gimnaziją ji patyrė rimtą smūgį, kai suprato, kad nepavyko išauklėti sūnaus pavyzdingu kataliku²¹. Tačiau jau XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje aptinkame daug požymių, rodančių, kad T. Vrublevskis koregavo šią nuostatą. Hipotetiškai galime tvirtinti, kad jis XIX a. pabaigoje bandė įstoti į jėzuitų ordiną, vėliau aktyviai bendradarbiavo su Vilniaus vyskupais, palaikė ryšius su turbūt pagrindiniu katalikiškojo modernizmo propaguoju tarpukario Lenkijoje Marianu Zdziechovskiu (Marijanu Zdziechovskiu) ir t. t.

Tačiau grįžkime į jaunystės metus. Tuo tarpsniu T. Vrublevskis dažnai mąsto apie skolą. Laikas, praleistas gimnazijoje, vėliau Peterburge, Medicinos-chirurgijos Akademijoje, vertė kelti sau klausimą – kokia kaina jis gali siekti žinių? Atsakymas rodėsi nesunkiai randamas. Pavergta liaudis savo kasdieniniu triūsu sudarė jiems, inteligentams, galimybę gauti išsilavinimą. Todėl inteligentas turi panaudoti savo žinias ir sugebėjimus skola gražinti²². Čia galime išvelgti ir Rusijos narodnikų ideologijos įtaką. Skolos gražinimo reikalas koreguoja ir profesijos pasirinkimą. Pradžioje jis ketino sekti tėvo pėdomis ir pasirinko mediko specialybę. Tačiau laikas, praleistas kalėjime ir tremtyje, pakeitė šį nusistatymą. Nors ir karštai motinos atkalbinėjamas, jis tvirtai nusprendžia studijuoti teisę. Tokį pasirinkimą T. Vrublevskis argumentuoja tuo, kad tik teisės fakultete dėstomi visuomenės mokslai, taip pat teisės studijos jam leis vėliau gilintis į lenkų visuomenės žemutinių sluoksnių teisinius ir turtinius santykius, leis ginti tuos visuomenės sluoksnius, nes patys jie neišsilavinę ir negali pasirūpinti savo interesais²³. Šis pasirinkimas didžia dalimi ir nulėmė tolesnį T. Vrublevskio likimą.

Beje, T. Vrublevskio apmąstymuose randame visus tuos elementus, kurie būdingi to meto lenkų periodikoje aprašomam inteligento tipui:

¹⁶Ibid., l. 45.

¹⁷T. Vrublevskio 1882 m. liepos 19 d. laiškas A. Vrublevskiiui, LMAB, f. 7, b. 2045b, l. 13.

¹⁸L. Krzywicki, *Wspomnienia*, t. 2, Warszawa, 1958, s. 37.

¹⁹T. Vrublevskio 1883 m. vasario 28 d. laiškas tėvams, LMAB, f. 7, b. 2045a, l. 105.

²⁰V. Abramavičius, op. cit., p. 5–6.

²¹„Dziennik Tadeusza Wróblewskiego...“, l. 96.

²²T. Vrublevskio 1878 m. rugsėjo 6 d. laiškas tėvams, LMAB, f. 7, b. 2045a, l. 105.

²³T. Vrublevskio 1882 m. vasario 22 d. laiškas tėvams, ibid., l. 31.

darbo kultas, profesinio lygio kėlimas, mažų darbų vertės išaukštinimas ir t. t.²⁴. Ir dar vieną bendrą bruožą T. Vrublevskis turėjo su savo meto inteligentais – indiferentiškas, o kartais net ir neigiamas požiūris į materialinių vertybių kaupimą. Ši nuostata ryški ir T. Vrublevskio laiškuose broliui Augustinui: „Išugdyk savyje jausmą, kad tik tiek turi teisę į materialines vertybes, kiek tau jos gali patarnauti visuomeniniame darbe“²⁵. Esmė buvo ne tik ta, kad inteligentija vargiai rasdavo pragyvenimo šaltinių. T. Vrublevskis, dirbdamas advokatu, turėjo gerą reputaciją ir neblogai užsidirbdavo. Tačiau didelė dalis jo lėšų nueidavo knygoms pirkti, įvairiems labdaros ar visuomeniniams reikalams. Tiesiog inteligentas neturėjo teisės gyventi geriau nei tie, kurių interesus jis gynė.

Tokie moraliniai imperatyvai formavo ir atitinkamą požiūrį į šeimos sukūrimą. Politinės represijos, sunkios materialinės sąlygos, neaiški ateities perspektyva kūrė nepalankias sąlygas šeimyniniam gyvenimui. Be to, šeima kartu reiškė ir naujas pareigas. Tuo tapu T. Vrublevskis mano, kad jo pašaukimas – tarnauti visuomenei²⁶. Tai nereiškia, kad iš viso atmeta laimingų, arba, kaip T. Vrublevskis sako, moralinių, vedybų galimybę. Tik tada neturi būti savanaudiško intereso ar vien kūniškos meilės, o vedybos moralios tada, kai paremtos abipuse meile²⁷. Tačiau tai buvo jau XIX amžiaus antroji pusė – psychologizmo ir individualizmo amžius. XIX a. pirmojoje pusėje inteligentui, dar veikiamam feodalinės kultūros, viengungystė nebuvo jokia tragedija, o XIX a. antrojoje pusėje šis klausimas įgauna visai kitą atspalvį. Kaip jau pažymėta mūsų istoriografijoje, tuo metu „aptariama asmeninio gyvenimo problema darėsi vis svarbesnė, vienatvės ir susvetimėjimo pojūtis vis aštresnis“²⁸. Mokslas Peterburge ir Varšuvoje, kalėjimas ir tremtis, vėliau vėl studijos Peterburge, ir visą laiką toli nuo giminių – aišku, kad tai koregavo ir T. Vrublevskio požiūrį į šeimyninį gyvenimą. Kol buvo gyvi tėvai, jis nesijautė toks vienišas, tačiau mirus motinai T. Vrublevskis jau pradeda galvoti apie vedybas²⁹. Vesti jam taip ir nepavyko, tačiau vienišumo jis stengėsi visaip išvengti. Garsiojo leitenanto Šmidto sūnaus globojimą taip pat būtų galima bent jau iš dalies aiškinti šitaip susiklosčiusiu T. Vrublevskio asmeniniu gyvenimu.

III. LDK pilietis

T. Vrublevskio pasirinkta profesija ir darbo pobūdis kelia nemažai sunkumų, kai ketinama rekonstruoti jo politinės minties raidą, nes esama nedaug rašytų ir skelbtų darbų, o ir juose dažniausiai nagrinėjami tam tikri teisiniai vieno ar kito dalyko aspektai arba perteikiamos kitų autorių mintys. Juk ir situacija buvo palankesnė idėjoms reikšti žodžiu. Šioje

straipsnio dalyje ir mėginsime rekonstruoti T. Vrublevskio politinės minties evoliuciją.

1. Nuskriaustųjų pusėje

Klausimas, kokios visuomenės ar jos dalies interesai, T. Vrublevskio manymu, yra pirmaeiliai, svarbiausias jo politinės minties evoliucijoje. Būtent čia didžia dalimi glūdi T. Vrublevskio politinės veiklos paaiškinimas.

Pirmojo etapo (iki 1890 m.) pagrindinis šaltinis yra iš tremties bei kalėjimo rašyti laišakai tėvams ir broliui Augustinui. Čia nerandame detalaus pažiūrų išdėstymo, tačiau epistolinė medžiaga šiuo atveju yra ne mažiau vertinga, nes autorius dažnai atvirai ir emociškai dėsto savo nuomonę įvairiais, taip pat ir politinio gyvenimo klausimais (tik tremties pradžioje laišakai buvo tikrinami). Be to, kalėjimas ir tremtis sudarė gerą galimybę apmąstyti savo poziciją.

T. Vrublevskio laiškuose pirmiausia dėmesį patraukia, nors ir retai, bet vis dėlto pasitaikančios užuominos, kad ta visuomenės dalis, kurios interesus pirmiausia reikia ginti, yra žemutiniai socialiniai sluoksniai³⁰. Taigi dominuoja socialinis faktorius. Galima prisiminti, kad būtent tai ir nulėmė profesijos pasirinkimą. Matyt, tuo ir paaiškintinas T. Vrublevskio domėjimasis jaunystėje socialistinėmis idėjomis. Tačiau šie dalykai neužgožia kito didelio rūpesčio – Tėvynės likimo. Nors T. Vrublevskis 1880 m. spalio 28 d. laiške tėvams teigia, kad kentėti jį išmokiusi Lenkija³¹, tačiau, kaip matyti iš kitų laiškų, greičiausiai čia kalbama apie bendrą Lietuvos-Lenkijos valstybę, kuri jam buvo nedaloma³². Po tremties apsi stojus Peterburge T. Vrublevskio apmąstymuose randasi naujų elementų. Galbūt vienišumas, kurį jis nuolat jautė tarp bendraamžių, gal Tėvy-

²⁴Ibid.; R. Czepulis-Rastenis, „Wzór osobowy inteligenta polskiego w świetle wspomnień pośmiertnych (1863–1872)“, – *Inteligencja Polska pod zaborami*, Warszawa, 1978, s. 165, 167 ir kt.

²⁵T. Vrublevskio 1882 m. rugsėjo 11 d. laiškas A. Vrublevskiui, LMAB, f. 7, b. 2045b, l. 16.

²⁶T. Vrublevskio 1882 m. kovo 27 d. laiškas tėvams, *ibid.*, b. 2045a, l. 38–39.

²⁷T. Vrublevskio 1882 m. rugsėjo 27 d. laiškas tėvams, *ibid.*, l. 72.

²⁸E. Aleksandravičius, *Prieš aušrą: jaunieji Daukanto bičiuliai*, Vilnius, 1990, p. 166.

²⁹T. Vrublevskio 1887[?] m. vasario 9 d. [?] laiškas A. Vrublevskiui, LMAB, f. 7, b. 2002, l. 4.

³⁰T. Vrublevskio 1882 m. vasario 8 d. laiškas tėvams, *ibid.*, b. 2045a, l. 29 ir kt.

³¹T. Vrublevskio 1880 m. spalio 28 d. laiškas tėvams, *ibid.*, b. 2043a, l. 18.

³²T. Vrublevskio 1882 m. vasario 14 d. laiškas A. Vrublevskiui, *ibid.*, b. 2045b, l. 5 ir kt.

nės ilgesys, gal teisės istorijos studijos, o gal viskas iš karto privertė susimąstyti apie sąsają – jo ir tolimų protėvių. 1886 m. jis net pareiškia, kad tai yra kertinis jo pasaulėžiūros akmuo³³. Šis istorinės savimonės sureikšminimas nėra išskirtinis tautinių atgimimų epochoje.

T. Vrublevskio pažiūrose jokių būdu negalima išvelgti to kosmopolitizmo, kurį propagavo dalis to meto socialistų. Sakytume, net priešingai – jis gina tą patį socialistinį judėjimą nuo, T. Vrublevskio nuomone, nepagrįstai jam prikišamo kosmopolitizmo³⁴. O ir laikraščių, kurių T. Vrublevskis prašo jam atsiųsti į Tobolską, vienas pagrindinių pasirinkimo kriterijų – tautinių interesų gynimas, kuris suvokiamas kaip priešstata servilistinėms nuotaikoms. Bet tautinių interesų gynimas, T. Vrublevskio nuomone, neturi peraugti į tautinį egoizmą, kuris, pavyzdžiui, būdingas laikraščiui „Gazeta Polska“³⁵ ir kuris neleidžia reikiamai atsižvelgti į kitų pavergtų tautų interesus. Tikėtina, kad palankaus požiūrio į kitų tautų siekius formavimuisi turėjo įtakos ir įvairiautė tremtinių sudėtis.

Viename iš to meto laiškų T. Vrublevskis pavadino save lietuviu³⁶ tačiau tai buvo greičiau ne tautinės, bet regioninės savimonės išraiška. Nors T. Vrublevskis augo lenkiškai kalbančios kultūros apsuptyje, bet buvo pramokęs ir lietuvių kalbos. 1882 m. T. Vrublevskis prašo jam atsiųsti Kristijono Donelaičio poeziją ir kelias Petro Vileišio brošiūras tam, kad nepamirštų „tiek, kiek jau yra išmokęs žemaitiškai“³⁷. Beje, ir Donelaičio kūrybą jis vadina „žemaitiška poezija“.

1890–1905 m. laikotarpis laikytinas svarbiausiu T. Vrublevskio politinės minties evoliucijoje, nes būtent 1905-ieji metai laikomi Krašto koncepcijos gimimo data. Tačiau kaip tik šis laikotarpis skurdžiausias šaltinių.

1905 m. revoliucijos laikotarpiu T. Vrublevskį jau matome krajovcų būryje. Taigi lūžis įvyko ties amžių sandūra. Tad kas paskatino T. Vrublevskį užimti tokią poziciją? Svarbiausias veiksnys neabejotinai buvo gudų, o dar labiau – lietuvių tautinis sąjūdis. Kaip tik tuo metu suaktyvėjo T. Vrublevskio ryšiai su lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjais. Nuo 1898 m. T. Vrublevskio padėjėju dirbo Jonas Vileišis. Iš pastarojo prisiminimų aiškėja, kad ir daugiau lietuvių visuomenės veikėjų kontaktavo su advokatu³⁸. 1904 m. Povilą Višinskį teisme gynė T. Vrublevskis. Ir kitą krajovcą – Mykolą Römerį ryšiai su lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjais, tik jau Paryžiuje, pastūmėjo Krašto koncepcijos link³⁹.

Nuo 1905 m. tautinės problemos tampa pagrindiniu T. Vrublevskio rūpesčiu. Jis siekia prisidėti prie taikios trijų LDK etnokultūrinių bendrijų – lietuvių, lenkų ir gudų koegzistencijos⁴⁰. Tokia pozicija buvo būdinga visiems krajovcams, tačiau T. Vrublevskis turėjo specifinį požiūrį į LDK lenkus. „Przegląd Wileński“ redaktorius L. Abramovičius LDK len-

kus traktavo kaip etnokultūrinę bendriją, besiskiriančią nuo etninės Lenkijos lenkų, o T. Vrublevskis visus lenkus laikė vienu etnokultūriniu vienetu⁴¹. Šią jo nuostatą smulkiau pakomentuosime vėliau. Su tuo susijęs ir kitoks tautos sampratos traktavimas. Tautinei savimonei, arba subjektyviam faktoriui, jis teikė prioritetą prieš objektyviusius – istorinį, geografinį, kultūrinį ir t. t. Nors pastarųjų taip pat neeliminavo. Ši tema dažna T. Vrublevskio ir L. Abramovičiaus ginčuose. „Przegląd Wileński“ redaktoriaus nuomone, objektyvūs faktoriai turi didelę reikšmę. Ši nuostata nuosekliai išplaukė iš visos L. Abramovičiaus koncepcijos. Mat pripažinus geografinio, o ypač istorinio faktoriaus svarbą, darosi akivaizdus LDK, kaip politinio vieneto, atskirumas. Tai ir yra pagrindas LDK lenkų etnokultūriniam atskirumui akcentuoti. Tuo tarpu T. Vrublevskio pozicija yra sunkiau interpretuojama. Svarbi čia yra ta aplinkybė, kad pagrindiniai Krašto koncepcijos oponentai buvo nacionalistai (nesvarbu, kuriai tautai jie atstovautų), kurie taip pat į pirmą vietą kėlė objektyvius faktorius. Tik čia pirmiausia buvo akcentuojama kalba, papročiai ir pan. Krajovcai bandė parodyti šių faktorių laikinumą palyginti su amžiniais (istoriniu, geografiniu)*⁴³. Tačiau krajovcams nepavyko kiek plačiau paskleisti savo idėjų. Todėl T. Vrublevskio pastangos argumentuoti savo poziciją kitomis kategorijomis gali būti traktuotinos kaip rimtesnės atsvaros nacionalistams paieškos. Juk tautinės savimonės, kaip svarbiausio tautą apibrėžiančio faktoriaus, akcentavimas iškelia į pirmą vietą kiekvieno žmogaus individualų apsisprendimą. O tai, pasikeitus politinei konjunktūrai, gali suteikti progą ir Krašto koncepcijai įgyvendinti. Galėjo turėti įtakos tokiai T. Vrublevskio pozicijai ir jo prieraiša prie Lenkijos.

³³T. Vrublevskio 1886 m. rugsėjo 8 d. laiškas tėvams, *ibid.*, b. 2046, l. 46.

³⁴T. Vrublevskio 1882 m. gruodžio 7 d. laiškas tėvams, *ibid.*, b. 2045a, l. 86.

³⁵T. Vrublevskio 1882 m. kovo 12 d. laiškas tėvams, *ibid.*, l. 34.

³⁶T. Vrublevskio 1883 m. kovo 16 d. laiškas tėvams, *ibid.*, l. 109.

³⁷T. Vrublevskio 1882 m. kovo 29 d. laiškas tėvams, *ibid.*, b. 2043a, l. 32–33.

³⁸J. Vileišis, „Advokato Vrublevskio atminčiai“, LMAB, f. 12, b. 2528, l. 2–3.

³⁹M. Römeris, „Prisiminimai. 1903–1905 metai“, VUB, f. 75, b. 10, l. 5.

⁴⁰T. S. Wróblewski, *Sejmy prowincjonalne i obrona praw mniejszości*, Kijów, 1906, s. 11.

⁴¹„Przemówienie“, red. L. Abramowicza.

⁴²*Ibid.*; T. Wróblewski, *Naród i samookreślenie narodowie*, Wilno, 1919, s. 4.

*Krajovcai bandė grįsti savo poziciją objektyviais faktoriais, tačiau ateityje, jų manymu, ne mažiau svarbus ir pilietinis kiekvieno individo apsisprendimas. Neneigė subjektyvaus faktoriaus reikšmės ir nacionalistai, tik jiems tai buvo mažiau svarbu.

⁴³„Kraj i naród“ (vedamasis), *Przegląd Wileński*, 1923, nr. 1–2, s. 1–2 ir kt.

Krašto koncepcijos propagavimas netrukė jam būti ir Lenkijos patriotu. Pavyzdžiui, leitenanto Piotro Šmidto teisme jis buvo paklaustas, kodėl ėmėsi ginti rusų revoliucionierių. Į tai advokatas atsakė: „Į žinią apie kovą už laisvę ir teisingumą Lenkija visada atsakydavo: *Esu*. Taip pat ir mano buvimas čia tegu būna tuo *Esu*“⁴⁴. Galbūt savimonės akcentavimas turėjo padėti T. Vrublevskiui prisitaikyti prie šio dualizmo. Galėjo tokią T. Vrublevskio nuostatą sąlygoti ir laiške Nikolajui Baženovui pareikšta viltis, kad jis tiki „vieningos europinės kultūros ateitimi“⁴⁵. Tokiu atveju greta tautiškumo ir pilietiško atsiranda nauja vertybė – europietiškas. L. Abramovičiaus ir daugelio kitų krajovcų akcentuoti istorinis ir geografinis faktoriai turi aiškia pastovumo dimensiją ir vargu ar kuria prielaidas Europai vienyti. Tuo tarpu savimonė pasižymi nuolatine dinamika.

Nei Pirmasis pasaulinis karas, nei jo padariniai nepakeitė T. Vrublevskio pozicijos šiuo klausimu.

2. Krašto koncepcijos link

Nėra aišku, kokią ateities viziją T. Vrublevskis turėjo iki 1905 m. Bendradarbiavimas su lenkų socialistais rodytų, kad jis domėjosi šia ideologija. Tačiau nėra jokio pagrindo teigti, kad būtų tapęs jos adeptu. Susidomėjimą socialistinėmis idėjomis iš dalies galėtume aiškinti, pasak L. Kžyvickio, „jausmine jaunystės maišto“ išraiška⁴⁶.

Apie 1905 m. susiformavusi krajovcų idėjinė-politinė kryptis siekė visų buvusios LDK žemių gyventojų konsolidacijos pilietiniu pagrindu. Kaip jau minėta, net ir idėjinio-politinio požiūriu tarp jų nebuvo vienybės. Taigi ir T. Vrublevskio Krašto koncepcija turėjo savų ypatumų. Išsamiai jis savo programą išdėstė 1919 m. išleistoje brošiūroje „Tauta ir tautinis apsisprendimas“⁴⁷. Pradžioje yra pateikiama retrospektyvinė šios programos apžvalga. Toliau T. Vrublevskis siūlo tautinių prieštaravimų sprendimo mechanizmą. Tautinių valstybių sukūrimas neišspręs šių reikalų, nes neįmanoma visus tautos narius sujungti į vieną valstybę. Išėitį jis mato tautinių korporacijų kūrime, t. y. tos ar kitos tautos individai telkiasi į korporacijas, kurios kultūros, švietimo ir panašius klausimus tvarko autonomiškai. Jei kur nors kompaktiškai gyvenama vienos tautos, tada politinė valdžia atlieka ir tas funkcijas, kurios priklauso tautinei korporacijai. Ginčytinų teritorijų klausimai turi būti sprendžiami referendumo keliu. Tautinių korporacijų idėją T. Vrublevskis propagavo jau 1905 m. revoliucijos laikotarpiu⁴⁸. Šią idėją jis pasiskolino iš austromarksistų Otto Bauerio (Oto Bauerio), Karlo Rennerio (Karlo Renerio) ir kt. Austrijos socialdemokratų tautinių korporacijų idėją suformavo

pačioje XIX a. pabaigoje, tačiau prieš Pirmąjį pasaulinį karą ši programa nebebuvo tokia patraukli⁴⁹. Šiuose T. Vrublevskio svarstymuose nenurodoma konkreti teritorija, kurioje galėtų būti taikomas šis principas. Tai galėtų reikšti, kad tautinių korporacijų kūrimas turėtų tapti universalia priemone spręsti tautines problemas. Vis dėlto advokatui labiausiai rūpi buvusių LDK žemių likimas. Teritorinė-kultūrinė autonomija nebūtų išnarpliojusi čia susipynusių tautinių prieštaravimų. Likūtų Vilniaus, kurį ir lietuviai, ir lenkai, ir gudai laikė savu, problema. Pasitelkęs ne teritorinį, bet personalinį principą, advokatas mėgino ieškoti išeities. Tada Vilnius taptų politiniu valstybės centru, o visos etnokultūrinės bendrijos galėtų savarankiškai tvarkyti kultūrinius ir švietimo reikalus. Ir lietuviams, ir gudams LDK sukūrimas būtų priimtinas, nes tautinių korporacijų principas turėtų juos apsaugoti nuo polonizacijos, kurios grėsmę jie matė įvairiuose LDK projektuose.

Šis projektas gal neatrodys tiek utopiškas, jei pabandytume jį palyginti su nacionalistų ir krajovcų siūlomais modeliais. Nacionalistai siūlė kurti valstybę, kurios pagrindinis (vienintelis) komponentas būtų kultūriniu narių bendrumu besiremianti tauta (t. y. tai, ką vokiečiai vadina *Kulturnation*). O krajovcai siūlo pilietiniu pagrindu besiremiančios valstybės modelį (*Staatsnation*). T. Vrublevskis pasisako už šių dviejų koncepcijų sintezę: yra ir kultūriniu bendrumu besiremianti institucija (tautinė korporacija), ir pilietinis-politinis tautos modelis (LDK). Tai būtų lyg tarpinis variantas ir kompromiso pagrindas.

Kartu korporatyvinė idėja koreguoja valstybės reikšmę. T. Vrublevskis apskritai „jokio valstybingumo nelaikė kultu, jam valstybinė organizacija nebuvo savitiksliis dalykas, tai tik pereinamoji bendro sueiginio gyvenimo norma kartu su kitomis visuomeninių organizacijų formomis“⁵⁰. Jau ketvirtajame dešimtmetyje panašios nuostatos valstybės atžvilgiu laikėsi ir M. Römeris. Jisai siūlė šitaip spręsti tautinius konfliktus: kurti Paneuropą, kuri turėtų būti

⁴⁴Z. Ponarski, op. cit., s. 59.

⁴⁵T. Vrublevskio 1910 m. gegužės 15 d. [?] laiškas N. Baženovui, LMAB, f. 7, b. 983, l. 3.

⁴⁶L. Hass, op. cit., s. 307.

⁴⁷T. Wróblewski, *Naród i samookreślenie narodowie*, s. 4.

⁴⁸T. S. Wróblewski, *Sejmy prowincjonalne*, s. 6 ir kt.

⁴⁹F. Zwitter, *Les problemes nationaux dans la monarchie des Habsbourg*, Beograd, 1960, p. 132–135.

⁵⁰„Przemówienie“, red. L. Abramowicza.

„vieninga unitarinė Europos teritorinė (visos ar ne visos Europos teritorijos – tai kitas klausimas) valstybė ir kartu kaip federacija ne teritoriškai nacionalinių valstybių, bet personalinių (tautinių) junginių: organizuotų autonominių tautų, jų korporatyvinių sindikatų. Visos grynai teritorinės valstybės funkcijos būtų perleistos unitarinei vieningai, teritorinei ir nacionalinei Paneuropos valstybei, o visos kultūrinės-viešosios funkcijos būtų rezervuotos paritetiniams federacijos nariams – sindikalizuotiems tautiniams junginiams“⁵¹.

Tačiau grįžkime prie T. Vrublevskio. Turint minty jo puoselėtas tautinių korporacijų bei bendros europinės kultūros idėjas, galima paaiškinti, kodėl jis nenorėjo pripažinti LDK lenkų etnokultūrinio savitumo. Juk vieningoje Europoje, tokioje, kokioje ją įsivaizdavo T. Vrublevskis ar M. Römeris, neturėtų likti valstybinių sienų, tad T. Vrublevskiui nebereikės spręsti dilemos – meilė Lenkijai ar meilė istorinei Lietuvai.

Tokią T. Vrublevskis turėjo ateities viziją, tačiau jis nebuvo praradęs ir realybės pojūčio. Idealaus varianto įgyvendinimas buvo atidedamas tolesnei ateičiai, o visuomeninėje veikloje jis pasisakydavo už moderniosios LDK kūrimą. Šiek tiek ši pozicija buvo pakoreguota Pirmojo pasaulinio karo metais. 1918 m. laiške L. Abramovičiui T. Vrublevskis teigia, jog geriausia išeitis yra federacija „nuo Revelio (Tartu) iki Odesos“, kuri apimtų ir Lenkiją, duodama jai išėjimą prie dviejų jūrų⁵². Tačiau advokatas aiškiai suvokė, kad iš priespaudos išsivadavusios tautos siekia savojo valstybingumo ir bet kokia federalistinė koncepcija joms rodosi nepriklausomybės suvaržymu. Tačiau, T. Vrublevskio nuomone, moderniųjų valstybių plėtotė neišvengiamai atves į federacinę santvarką. Ir tai visiškai neprieštarauja tautinių valstybių egzistavimui. Beje, ir po karo advokatas aiškiai pasisako už federaciją „tarp Suomijos įlankos ir Juodosios bei Adrijos jūrų“⁵³. Prisiminus T. Vrublevskio tikėjimą „bendra europinės kultūros ateitimi“ paaiškėja, kad federacijos rėmų išplėtimas (nuo buvusių LDK žemių iki valstybės tarp Baltijos ir Juodosios jūrų) nerodo jokie esminio pokyčio T. Vrublevskio koncepcijoje.

Tačiau ne tik tautinių santykių ar teisinių problemų aptarimas būdingas T. Vrublevskio LDK vizijai. Pasak Elenos Römer-Ochenkowskos (Helena Römer-Ochenkowska), T. Vrublevskis įsivaizdavo vėl atgijusią LDK ir Lenkijos sąjungą kaip teisingumo išikūnijimą, traukiantį prie savęs „kilnumu ir dvasios jėga“⁵⁴. Advokatas suprato, kad jo idealas bus įgyvendintas tik tada, kai šūkis „lygūs su lygiais“ įeis į „tautų kūną ir kraują“⁵⁵. Tai aiškiai rodė, kad jam buvo nesvetima mintis apie radikalų visuomenės moralės atnaujinimo būtinumą.

3. Darbas prie tautos pagrindų

Pasirinkdamas veikimo metodus T. Vrublevskis turėjo galvoje tiek savo puoselėjamą Europos viziją, tiek visuomeninio ir politinio gyvenimo realybę. Šį pasirinkimą taip pat sąlygojo požiūris į tuometinę visuomenės būklę. Taigi jaunystėje matome to, kas „buržuaziška ir bajoriška“, neigiamą vertinimą⁵⁶. Aišku, kad turimas minty ne apskritai neigiamas šių socialinių sluoksnių vertinimas, bet tuometinės jų vertybės bei elgsena. Po suėmimo sužinojęs, kad ne tik caro policija, bet ir vadinamoji „padorioji visuomenė“ daro įvairius nemalonumus tėvams, T. Vrublevskis jiems rašo:

„Kokia negarbė žiliems plaukams tų tėvų, kurie savo vaikų ne tik neparuošė visuomeniniam darbui, bet dar puoselėja juose egoizmo jausmus, šitaip tiesiogiai ir netiesiogiai prisidedami prie visuomenės oraganizmo nuskurdimo“⁵⁷.

Tačiau pats T. Vrublevskis buvo šios visuomenės dalis, todėl, pavyzdžiui, ir jo veiklos metodų ištakų reikia ieškoti toje visuomeninėje situacijoje, kuri susiklostė po 1863 m. sukilimo. T. Vrublevskio jaunystė prabėgo tuo metu, kai pozityvistinė darbo prie pagrindų (praca u podstaw) koncepcija vyravo lenkų visuomenėje. Represijų ir persekiojimų atmosferoje buvo atsisakoma revoliucinės, konspiracinės veiklos ir visos jėgos sutelkiamos darbui švietimo, kultūros srityse, taip pat buvo deklaruojamas lojalumas carizmui. Devintojo dešimtmečio pradžioje T. Vrublevskis nedviprasmiškai pasisako už ramų ir ilgą darbą „prie tautos pagrindų“⁵⁸. Tačiau aišku, kad nebūta visiško pozityvistinės programos perėmimo. Nauja karta nenorėjo taikytis nei su esama valdžia, nei su vyresniųjų

⁵¹ M. Römeris, „Nacionalizmas ir valstybė“, *Kultūra*, 1932, nr. 6–7, p. 327.

⁵² „Credo polityczne T. Wróblewskiego“, *Przegląd Wileński*, 1925, nr. 13, s. 5.

⁵³ Juodvarnis [T. Wróblewski], *Uwagi o projekcie p. Hymansa*, Wilno, 1921, s. 35.

⁵⁴ Hel. Röm. [E. Römer], „Śp. Tadeusz-Stanisław Wróblewski“, *Kurjer Wileński*, nr. 153; Hel. Römer, „Wspomnienie o Ś. p. Tadeuszu Wróblewskim“, *Kurjer Wileński*, 1931, nr. 249.

⁵⁵ Juodvarnis [T. Wróblewski], *Uwagi o projekcie p. Hymansa*, s. 36.

⁵⁶ T. Vrublevskio 1882 m. gruodžio 7 d. laiškas tėvams, LMAB, f. 7, b. 2045a, l. 86, 87 ir kt.

⁵⁷ V. Abramavičius, op. cit., p. 8.

⁵⁸ T. Vrublevskio 1881 m. gruodžio 27 d. laiškas A. Vrublevskiui, LMAB, f. 7, b. 2045b, l. 1–2.

susitaikėliškumu. Be to, greit pasirodė, kad sugriuvo ir pozityvistų socialinės-ekonominės koncepcijos. Jaunoji karta ypač kritikavo pozityvistų teiginį, kad atskiro individo turėjimas pakels ir tautos gerovę⁵⁹. Vis dėlto iš pozityvizmo T. Vrublevskis perėmė pagrindinį savo veiklos principą – tik per visos visuomenės švietimą, jos kultūrinio ir moralinio lygio kėlimą galimi esminiai pokyčiai.

Ir vėliau advokatas bandė derinti dalyvavimą politinėse akcijose, turinčiose konkrečius, trumpalaikius tikslus, su ilgo darbo reikalaujančiu visapusišku visuomenės atsinaujinimu. Taigi 1890–1905 m. laikotarpiu jis aktyviai dalyvavo įvairių švietimo organizacijų veikloje, skaitė Lenkijos istorijos, valstybinės teisės, literatūros paskaitas slaptuose kursuose⁶⁰.

Nuo 1905 m., kai pagrindiniu T. Vrublevskio rūpesčiu tapo tautinių konfliktų sprendimas, jis vis dažniau kritikuoja lenkų visuomenę. Vilniaus lenkai jam atsilygina tuo pačiu⁶¹. Advokatas negalėjo taikstyti su nacionalistinių nuotaikų augimu lenkų visuomenėje. Rezervuotai T. Vrublevskis žiūrėjo į žydus, tarp kurių matė sionizmo įsigalėjimą, kas atvedė juos prie beveik visiško sąsajų su kitais krašto gyventojais praradimo⁶². T. Vrublevskis nesitikėjo greitų šios srities permainų. Todėl, nors ir dalyvaudavo įvairiose politinėse akcijose, bet iš jų nelaukė didelės naudos. Ši T. Vrublevskio nuostata iš dalies galėtų paaiškinti ir jo nesutarimus su M. Römeriu. Šis 1911 m. dienoraštyje rašė: „Kiekvienas pradeda apibrėžti savo veiklos vietą ir aplinką“⁶³. Šita citata įdomi tuo, kad tokią poziciją M. Römeris išdėsto kaip priešpriešą, jo nuomone, destruktiviai T. Vrublevskio veiklai. Net ir reziumuodamas savo veiklą Pirmojo pasaulinio karo metais, T. Vrublevskis laiške L. Abramovičiui rašė, kad karo metu jis laikėsi toliau „nuo aktyvios politikos“, nes lenkų visuomenės daugumos veikla sunkiai derinosi su krašto interesais. Jis apskritai pasisakė prieš tokią politiką, kuri duoda greitus, bet laikinus rezultatus⁶⁴.

Ir paskutiniaisiais gyvenimo metais T. Vrublevskis neatsisakė minties, kad būtent švietimo sklaida ir pilietinio bei politinio sąmoningumo kėlimas atves į taikią visų krašto etnokultūrinių bendrijų koegzistenciją⁶⁵.

4. Tadas Vrublevskis – politikas

Nors mus daugiau domina T. Vrublevskio veikla po 1905 m. revoliucijos, tačiau keletą epizodų iš ankstesnio periodo taip pat reikėtų paminėti. Varšuvoje jis palaikė ryšius su „Proletariat“ grupe ir kartu su keliais jos nariais buvo suimtas. Pasak L. Kžyvickio, T. Vrublevskis atsitiktinai atsidūrė teisiamųjų suole, nes agitacinėje veikloje arba nedalyvavo visai, arba dalyvavo tik epizodiškai. Tiesiog iš smalsumo ateidavo į susirin-

kimus ir vieno jų metu kartu su „Proletariat“ veikėjais buvo suimtas⁶⁶. Aleksandro Lednickio (Aleksandr Lednicki) tvirtinimu, XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje T. Vrublevskis dalyvavo anarchistų kongresuose Ispanijoje ir Prancūzijoje. Paminėtina ir tai, kad jo brolis Augustinas, pradžioje buvęs socialistas, vėliau pakrypo į anarchizmą. Tas pats A. Lednickis nurodo, kad tuo pat metu advokatas nešiojo šv. Pranciškaus paveikslėlį⁶⁷. Pasak kitų šaltinių, T. Vrublevskis tada mėginęs įstoti į jėzuitų ordiną⁶⁸. O 1898 m. pabaigoje jis kartu su keliais bendraminčiais įkūrė paramasoninę neošubravcų ložę, kuriai priklausė Vilniaus lenkų „grietinėlė“. Gynė advokatas ir tuos lenkų dvarininkus, kurie dalyvavo Vilniuje atidengiant paminklą Jekaterinai II-ajai, teigdamas, kad pastarieji prisidėjo prie šios akcijos dėl „silpnos politinės orientacijos“, nors ir gerų ketinimų vedami⁶⁹. XIX a. pabaigoje, kaip jau minėta, prasideda T. Vrublevskio bendradarbiavimas su lietuvių visuomenės veikėjais. Jeigu dar paminėsime, kad šeštadieniniuose neošubrovų susirinkimuose dalyvavo ir lenkų endekų (tautinių demokratų) veikėjai⁷⁰, bei prisiminsime glaudžius advokato ryšius su Vilniaus vyskupais⁷¹, tai pamatysime T. Vrublevskio aplinkoje politinių veikėjų, atstovaujančių kuo plačiausiam politinių jėgų spektrui. Bet kaip tik todėl nė viena politinė grupė juo iki galo nepasitikėjo. Pasiremkiye J. Vileišiu:

⁵⁹T. Vrublevskio 1882 m. rugpjūčio 30 d. laiškas A. Vrublevskiui, *ibid.*, l. 15; J. Żurawicka, *Inteligencja warszawska w końcu XIX wieku*, Warszawa, 1978, s. 234.

⁶⁰Hel. Römer, „Śp. Tadeusz-Stanisław Wróblewski“, *Kurjer Wileński*, nr. 151; H. D. [?] „Ś. p. Tadeusz Wróblewski, jako założyciel Biblioteki im. E. i E. Wróblewskich“, *Ateneum Wileńskie*, 1925–26, rocznik III, s. 437.

⁶¹Cat. [S. Mackiewicz-Cat], „Ś. p. Tadeusz Wróblewski“, *Słowo*, 1925, nr. 149; L. A. [L. Abramowicz], „Tadeusz Wróblewski (zarys życia)“, *Przegląd Wileński*, 1925, nr. 12, s. 2.

⁶²T. S. Wróblewski, *Sejmy prowincjonalne*, s. 5.

⁶³M. Römer, „Dziennik, rok 1911 (T. 1)“, LMAB, f. 138, b. 228, l. 82.

⁶⁴„Credo polityczne Wróblewskiego“, s. 5.

⁶⁵„Przemówienie“, red. L. Abramowicza.

⁶⁶L. Krzywicki, *Wspomnienia*, t. 3, Warszawa, 1959, s. 92.

⁶⁷A. Lednicki, „Tadeusz Stanisław Wróblewski. Wspomnienie pośmertne“, *Kurjer Polski*, 1925, nr. 187.

⁶⁸St. Posner, „Tadeusz Stanisław Wróblewski. Wspomnienia“, *Przegląd Współczesny*, 1925, nr. 43.

⁶⁹L. Krzywicki, *op. cit.*, t. 3, s. 98.

⁷⁰J. Vileišis, „Advokato Vrublevskio atminčiai“, l. 3.

⁷¹A. Lednicki, *op. cit.*

„Rasit dėl tos priežasties ir mėš, lietuviai, nors ir gerbėme Vrublevskį, bet visuomet užsilaikėme kiek toliau nuo jo, nepilnai jam pasitikėdami“⁷².

Ir vėliau advokatas nevengė kontaktų ir net bendradarbiavo su įvairių politinių srovių atstovais, tačiau nė su viena srove nesusiedavo savo likimo pernelyg glaudžiai. Išimtimi gal būtų tik krajovcų idėjinė-politinė kryptis, bet juk ir ji nebuvo įgavusi aiškaus institucinio pavidalo. Vargu ar be T. Vrublevskio galėjo apsieiti 1904–1905 m. organizuoti autonomistų būrelio pasitarimai, kuriuose įvairioms buvusių LDK žemių tautoms atstovaujantys visuomenės veikėjai bandė rasti sąlyčio taškų. Šie pasitarimai žlugo po to, kai lietuviai iškėlė etnografinį principą kaip pagrindinį būsimos valstybės kūrimo principą (tuo metu, tiesa, svarstyta tik autonomijos galimybė). 1905 m. rudenį vykusiame Rusijos žemietijų atstovų suvažiavime advokatas, be kita ko, teigė: „Sakydamas *mes* aš turiu minty ne tik lenkus, nes būdamas lenkų tautos sūnus tuo pat metu *esu krašto pilietis*...“⁷³ Mūsų istoriografijoje pasirodė teiginys esą T. Vrublevskis kartu su A. Lednickiu suvažiavimo metu pasisakė už Lietuvos savivaldą autonominėje Lenkijoje⁷⁴. Nenorėtume sutikti su šiuo teiginiu, nes neradome tokių advokato minčių nei jo viešuose pasisakymuose, nei kuluaruose⁷⁵. O svarbiausia, tai prieštarautų T. Vrublevskio pažiūroms ir veiklos metodams. Balotiruodamasis į I-ąją Rusijos Dūmą advokatas taip pat pareiškė esąs Lietuvos (suprask, buvusių LDK žemių) pilietis. Tokios pozicijos jis kvietė laikytis ir 1906 m. balandžio 23 d. įvykusio Ukrainos, Volynės ir Podolės lenkų kadetų partijos (Polskie stronnictwo konstytucyjno-demokratyczne Ukrainy, Wołynia i Podolia) susirinkimo dalyvius⁷⁶. Reikia manyti, kad tokių pačių intencijų vedamas jis prisidėjo prie kadetų partijos steigimo buvusiose LDK žemėse, pradžioje rėmė Vilniaus vyskupo Edvardo Ropo (Edward von der Ropp) kuriamą Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinę katalikų partiją (Stronnictwo konstytucyjno katolickie na Litwā i Białorus). Tačiau kadetų partijoje jis išbuvo tik iki 1906 m. gegužės mėnesio⁷⁷, o „dalyvavimas“ konstitucinės katalikų partijos veikloje baigėsi po pirmojo programos varianto sudarymo. Nors advokato pavardės nerandame lenkų-demokratų laikraščio „Gazeta Wileńska“ puslapiuose, tačiau svarbu tai, kad M. Römeris valdžios duotą leidimą laikraščiu leisti perėmė kaip tik iš T. Vrublevskio⁷⁸.

Bet juk ir šiuo metu advokatas bendradarbiauja ne tik su krajovcais. Jau po 1905 m. revoliucijos jo bute vykdavo vadinamosios „čvartkos“, į kurias susirinkdavo įvairių Lietuvos tautų kairiųjų pažiūrų veikėjai. Tuo pat metu vykdavo ir neošbravcų susirinkimai, be to, jis buvo išrinktas Kauno žemės ūkio draugijos nariu, palaikė kontaktus su analogiška Vil-

niaus gubernijos draugija (šių draugijų nariai pasižymėjo konservatyvomis socialinėmis-ekonominėmis pažiūromis).

Atskiras T. Vrublevskio veiklos periodas – Pirmojo pasaulinio karo metai. Nedetalizuosime šios veiklos, juolab kad tam reikėtų ir platesnio politinės bei visuomeninės situacijos aptarimo, vis dėlto pažymėsime, kad politinių jėgų, su kuriomis bendradarbiavo T. Vrublevskis, spektras išties įspūdingas. 1918 m. gegužės 25 d. laiške L. Abramovičiui T. Vrublevskis teigė „stovintis šalia lietuvių“⁷⁹, t. y. gerai išmanantis jų politiką. Ir iš tiesų yra duomenų apie nuolatinius T. Vrublevskio ir Lietuvos (vėliau – Valstybės) Tarybos kontaktus. 1917 metų lapkričio mėnesį lietuviai kreipėsi į advokatą siūlydami jam bendradarbiauti ruošiant įvairius teisinius dokumentus. Jis pradžioje pažadėjo paramą, bet lenkams užprotestavus turėjo atsisakyti šio sumanymo⁸⁰. Vėliau, 1918 metų balandžio mėnesį, J. Vileišis kreipėsi į lenkų teisininkus siūlydamas jiems dalyvauti prie Lietuvos Tarybos sukurtoje teisinėje komisijoje, kuri turėjo parengti Lietuvos teismų nuostatus, tačiau šie atsisakė bendradarbiauti. Tada T. Vrublevskis savo iniciatyva prie Visuomeninio darbo biuro (Biuro Pracy Społecznej) įkūrė teisininkų komisiją, kuri užsiėmė tų projektų ruošimu⁸¹. Tuo pat metu T. Vrublevskis bendradarbiavo su įvairiomis lenkų poli-

⁷²J. Vileišis, „Advokato Vrublevskio atminčiai“, l. 3.

⁷³T. Vrublevskio kalba zemstų atstovų suvažiavime 1905 m. rugsėjo 25 d., LMAB, f. 75, b. 125, l. 137.

⁷⁴R. Miknys, E. Motieka, „Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės“, – *LAIS*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius, 1990, p. 109.

⁷⁵K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, Chicago, 1962, p. 158. K. Grinius, dalyvavęs šiame suvažiavime, nurodo tokią T. Vrublevskio poziciją, kurią šis pateikia lietuviams: „Žinoma, jei lietuvių tautai pasirodytų naudinga turėti savo tautos dalį laisvesnėse sąlygose autonominėje Lenkijoje, tai lietuviams telieka tartis su lenkų delegacija, kuriomis sąlygomis lietuviams būtų priimtina taip padaryti“. Bet juk čia kalbama tik apie Suvalkų gub., kuri tuo metu priklausė Lenkijos karalystei.

⁷⁶T. S. Wróblewski, *Sejmy prowincjonalne*, s. 11.

⁷⁷T. Vrublevskio 1906 m. gegužės 7 d. laiškas I. Petrunkevičiui, LMAB, f. 7, b. 1282, l. 4.

⁷⁸„Переписка, касающаяся открытия Врублевским газеты на польском языке „Gazeta Wileńska“, LMAB, f. 20, b. 6065, l. 1–4.

⁷⁹T. Vrublevskio 1918 m. gegužės 25 d. laiškas L. Abramovičiui, *ibid.*, f. 79, b. 59, l. 1. (Ištrauką iš šio laiško 1925 m. po advokato mirties išspausdino „Przegląd Wileński“ su pavadinimu „Credo polityczne T. Wróblewskiego“.)

⁸⁰*Ibid.*

⁸¹*Ibid.*; „Protokoły posiedzeń Komitetu Biura Pracy Społecznej w Wilnie“, *ibid.*, f. 9, b. 2316, l. 22.

tinėmis jėgomis. 1918 m. gegužės mėn. jis suformulavo lenkų visuomenės Lietuvoje veiksmų kryptį. Advokato nuomone, Lietuvos lenkai turi pripažinti visišką Lietuvos nepriklausomybę, laisvą nuo bet kokių saitų su kaimynais; prisidėti kuriant Lietuvos valstybingumą ir neturėti jokių pretenzijų į hegemoniją; atsisakyti nacionalizmo, o sprendžiant įvairius klausimus pirmiausia vadovautis krašto interesais⁸². Žinia, dauguma lenkų visuomenės nuėjo kitu keliu. Ir 1917 m. gegužės deklaracijoje, ir 1918 m. sausio memoriale Lietuvos klausimo sprendimas buvo matomas tik per sąjungą su Lenkija. Tačiau tai nekludė T. Vrublevskiui bendradarbiauti su Lietuvos dvarininkų atstovais. Kaip aiškėja iš Frydricho Ropo (Friedrich von der Ropp) ir Alfredo Tiškevičiaus (Alfred Tyszkiewicz) korespondencijos su T. Vrublevskiu, advokatas ne tik kad gerai buvo informuotas apie Lietuvos dvarininkų akcijas, bet ir turėjo nemažą įtaką šiai grupei⁸³. T. Vrublevskis bendradarbiavo ne tik su Lietuvos lenkų politinėmis jėgomis, bet buvo taip pat linkęs prisidėti prie Lenkijos valstybingumo įtvirtinimo. 1917 m. pabaigoje jis jau buvo davęs sutikimą dirbti Lenkijos teisingumo departamente ir tik draugams pasiūlius vadovauti Visuomeninio darbo biurui atsisakė šio kvietimo⁸⁴.

Įdomus T. Vrublevskio veiklos periodas prasideda 1919 m. sausio mėn. Vilnių užėmus Raudonajai armijai ir susikūrus čia Vinco Mickevičiaus-Kapsuko vadovaujamai vadinamojo Lietbelo revoliucinei vyriausybei. T. Vrublevskis iš anksčiau pažinojo V. Mickevičių-Kapsuką (gynė jį teisme)⁸⁵. Tai galėjo būti viena priežasčių, kodėl komunistai juo pasitikėjo. T. Vrublevskis buvo paskirtas vyriausybės juriskonsultu, dekretų redaktoriumi bei Valstybės archyvo direktoriumi. Nėra paprasta paaiškinti šį advokato žingsnį. Aišku, bolševikai tuo metu dar nebuvo parodę tikrojo savo veido ir nemažai visuomenės veikėjų, ypač pasisakiusių už radikalias socialines reformas, simpatizavo naujos santvarkos skelbėjams. Tarp tokių buvo ir M. Römeris, kuriam imponavo tai, kad bolševikai be išlygų pripažino tautų teisę į apsisprendimą. Nors, aišku, M. Römeris niekada nebuvo jų šalininkas⁸⁶. Galėjo panašiai mąstyti ir T. Vrublevskis. Juk Lietbelas, bent jau išoriškai, buvo taip panašus į jo puoselėtą LDK atkūrimo projektą (bolševikų intencijos kuriant toki valstybinį derinį būtų jau kitas klausimas). T. Vrublevskis turėjo ir savų planų, susidėdamas su V. Kapsuko vyriausybe. Būdamas arti valdžios jis žinojo apie ruošiamas represines priemones ir galėdavo jas sutrukdyti⁸⁷. Beje, advokatas susidūrė su bolševikais ir 1920 m. vasarą, kai šie antrą kartą buvo užėmę Vilnių. Kai Raudonoji armija pagal 1920 m. rugpjūčio 6 d. pasirašytą konvenciją tarp Lietuvos vyriausybės ir Sovietų Rusijos turėjo išeiti iš Vilniaus, buvo sudaryta mišri evakuacinė komisija. Jos darbe dalyvavo ir T. Vrublevskis, tik jau Lietuvos pusėje⁸⁸.

Po L. Żeligowskio akcijos T. Vrublevskio politinis aktyvumas sumažėjo. Tiesa, jis dalyvauja 1921 m. įkurtos Tomo Zano masonų ložės veikloje⁸⁹, rašo straipsnius krajovcų laikraščiu „Przegląd Wileński“⁹⁰, kritikuoja vadinamąjį Paulio Hymanso (Polio Himanso) planą⁹¹, gina Lenkijos teismuose lietuvių ir gudų visuomenės veikėjus bei įvairaus plauko revoliucionierius, tačiau turbūt vienintele rimtesne politine akcija tapo... Tado Vrublevskio laidotuvės, kurias „Przegląd Wileński“ pavadino „istorinėmis“⁹², nes, pasak laikraščio, pirmą kartą pokario laikotarpiu lenkai, lietuviai ir gudai susirinko drauge. Minint advokato mirties metines tas pats krajovcų laikraštis konstatavo, kad vėl atsirado proga kartu sueiti šių tautų atstovams ir kalbėti ne apie tai, kas juos skiria, bet kas jungia⁹³.

* * *

M. Römeris autobiografijoje taip rašė: „Lietuvą matau ir jaučiu per Bagdoniškį, su kurio kraštovaizdžiu mano psichikoje harmoningai jungiasi lietuviška kalba ir daina, lygiai taip pat kaip lietuviškas charakteris“⁹⁴. Tuo tarpu T. Vrublevskiu dvasinio gyvenimo forma buvo Vilnius. A. Lednickis rašė, kad „kalbėdamas apie Flandriją – *la vie belge* K. Lemonjė[K. Lemonier] charakterizuoja ją taip: *sapnų ir miražų čia ne-*

⁸² „Credo polityczne T. Wróblewskiego“, s. 6.

⁸³ A. Tiškevičiaus laiškas T. Vrublevskiu, LMAB, f. 7, b. 1434; F. Ropo laiškas T. Vrublevskiu, *ibid.*, b. 1325. Plačiau apie šios Lietuvos dvarininkų grupės politines akcijas 1918 m. žr.: R. Lopata, „Tipas apskritai labai dar įtariamias, bet reikalingas“. Baronas Friedrich von der Ropp ir Lietuvos valstybingumo planai“, *Proskyna*, 1992, nr. 2(20), p. 126–128.

⁸⁴ T. Vrublevskio 1918 m. gegužės 25 d. laiškas L. Abramovičiui.

⁸⁵ Б. Клейн, *Найдено в архиве*, Минск, 1968, с. 135.

⁸⁶ J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań, 1983, s. 177.

⁸⁷ L. A. [L. Abramowicz], „Tadeusz Wróblewski (Zarys życia)“, s. 4.

⁸⁸ P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, Vilnius, 1990, p. 254; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Chicago, 1986, p. 591.

⁸⁹ Z. Ponarski, *op. cit.*, s. 65.

⁹⁰ T. Woronicz (T. Wróblewski), „O obowiązującym u nas kodeksie karnym“, *Przegląd Wileński*, 1921, nr. 7–8, s. 4–6; T. Woronicz (T. Wróblewski), „O autonomii i samorządzie“, *ibid.*, 1922, nr. 2–4, s. 2–5 ir kt.

⁹¹ Juodvarnis (T. Wróblewski), *Uwagi o projekcie p. Hymansa*.

⁹² „Historyczny pogrzeb“, *Przegląd Wileński*, 1925, nr. 12, s. 6.

⁹³ „Żalobna rocznica“, *ibid.*, 1926, nr. 13.

⁹⁴ Auto-zyciorys profesora Michała Römera, LMAB, f. 138, b. 2262, l. 27.

galima atskirti nuo realybės. Gyvenimas, kylantis ant kapinių, gina savo šaltinius ir šie jausmingai apsisaugo po kartų epochos sluoksniu. Taigi mirusiųjų darbai atgimsta gyvųjų veikloje. Praeities valdžia čia leidžiasi gerai pajuntama“. A. Lednickis konstatuoja, kad visa tai labai būdinga ir Vilniui⁹⁵. Mums ši citata įdomi tuo, kad A. Lednickiui tokios mintys kilo žvelgiant į T. Vrublevskio gyvenimo kelią. Panašių apmąstymų yra palikęs ir pats T. Vrublevskis. Štai Tadeušo Korzono (Tadeusz Korzon) jubiliejaus proga jis sakė, kad Vilnius „nugalėtoji [carinei Rusijai – D. S.] yra tik griuvėsių sanauka, o mums – ne tik atsiminimų knyga, bet ir gyvenimo bei darbo židyns“⁹⁶. Ne tik A. Lednickiui T. Vrublevskis buvo neatsiejamas nuo Vilniaus ir Vilnius nuo Vrublevskio. Stanislovas Rygelis (Stanisław Rygiel) stovėdamas prie advokato karsto teigė, kad su karstu į žemę gulasi ir „didelė Vilniaus dalis“⁹⁷. Ta pačia proga ir Mykolas Brenšteinas (Michał Brensztejn) pažymėjo, kad su T. Vrublevskiu išnyko ir dalis „senojo Vilniaus“⁹⁸. O Stanislovas Mackevičius-Katas (Stanisław Mackiewicz-Cat) net tris kartus viename straipsnyje pakartojo, kad T. Vrublevskio butas turėjo kažkokios ypatingos „vilnietiškos egzotikos“⁹⁹. Tam pritarė ir L. Abramovičius¹⁰⁰. Tai, kas pasakyta, galėtume reziumuoti perfrazuodami L. Kżywickį: „apskritai T. Vrublevskis buvo karštas vilnietis – tas prisirišimas nulėmė ir jo emocingumą, ir jo poelgius“¹⁰¹.

Mirus Taduui Vrublevskiui ir Vilniaus, ir Varšuvos spaudoje užvirė diskusija – kada turėjo gyventi T. Vrublevskis: prieš 50 metų ar prieš kelis šimtmečius¹⁰². O turbūt taikliausiai pasakyta Donato Alseikos:

„Neeiliniame a. a. T. Vrublevskio prote harmoningai ir sintetiškai jungėsi praeities tradicijos su dabarties ir ateities idealais. Tai ne jis buvo praeities žmogus, bet vietos lenkų visuomenė liko jo užnugaryje, gyvendama beveik išimtinai praėjusių laikų tradicijomis ir prisiminimais“¹⁰³.

⁹⁵ A. Lednicki, op. cit.

⁹⁶ T. Vrublevskio kalba T. Korzono jubiliejaus proga [be datos], LMAB, b. 2703, l. 5.

⁹⁷ „Mowa p. S. Rygiela“, *Przegląd Wileński*, 1925, nr. 12, s. 8–9.

⁹⁸ B. [M. Brensztejn], „Ś. p. Tadeusz Stanisław Wróblewski“, *Tygodnik Wileński*, 1925, nr. 15.

⁹⁹ Cat [St. Mackiewicz-Cat], op. cit.

¹⁰⁰ L. A. [L. Abramowicz], „Tadeusz Wróblewski (zarys zycia)“, s. 2.

¹⁰¹ L. Krzywicki, op. cit., t. 3, s. 94.

¹⁰² Cat [St. Mackiewicz-Cat], op. cit.; S. [?] „Obywatel W. Ks. Litewskiego“, *Kurjer Wileński*, 1925, nr. 149.

¹⁰³ „Mowa d-ra D. Olsejki“, *Przegląd Wileński*, 1925, nr. 12, s. 9.

LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĖS IDĖJOS KLAUSIMU

Vytautas Berenis

1939 m. Mykolas Römeris Liudviko Abramovičiaus (Ludwik Abramowicz) nekrologe trumpai apžvelgė krajovcų atsiradimo ištakas: 1905 m. Vilniuje, išskeldamas „Lietuvos kaip atskiro politinio vieneto idėją“, susibūrė lenkų būrelis. Reikia pažymėti, kad, kaip pats M. Römeris rašė, tai tebuvo tik „orientacinis principas, arba politinė koncepcija, o ne ideologija“¹. Tai reiškė, kad krajovcai nereprezentavo kažkokios tuo metu egzistavusios socialinės grupės interesų, priešingai, jų idealas – tik istorinės Lietuvos idėja su kitokiais negu aplink „Vilniaus žinias“ susibūrusiais lietuviais. Krajovcai – tai iki 1863 m. sukilimo besiformavusios Lietuvos visuomenės dalies etnopolitinės srovės liekana. 1905 m. nuvilnijusi Rusijos imperijoje revoliucijos banga sukėlė nacionalinių judėjimų ir įvairių jų formų pagyvėjimą. Otono Zavišos (Otton Zavisza), Bronislovo Jaloveckio (Bronisław Jałowecki) parašytose brošiūrose „Lietuviai Lietuvoje“ ir „Lietuviškasis katekizmas“ keliamas skausmingas savimonės paieškos klausimas. Į retorinį klausimą – „Kodėl būdami bendro kraujo, kultūros ir tautiškos vienybės, neturime vienos bendros gimtosios kalbos?“ – atsakymo istorijoje ieškojo O. Zaviša, 1863 m. sukilimo dalyvis, kuris dar XIX a. pradžioje rašė: „...mums belieka mąstyti apie gimtinę lenkiškais žodžiais, bet lietuviškais mintimis“².

Lietuvių nacionaliniam judėjimui etnolingvistinį principą pripažinus pagrindiniu tautinės savimonės dėmeniu, kuris istoriškai natūraliai plėtojosi iki 1863 m., dabar reikėjo peržengti tradiciškai susiklosčiusių vertybių ribą. O tai padaryti buvo sunku, ypač kai lietuvių nacionalinio judėjimo ideologai „kūrė“ istoriją, paversdami ją mitais ir politinėmis schemomis. Krajovcų Lietuvos istorija – mėginimas susintetinti senosios ir naujosios Lietuvos istorinę būtį, pirmiausia keliant LDK valstybingumo principą. Žinoma, iš pirmo žvilgsnio krajovcus galima palaikyti naiviais roman-

¹M. Römeris, „Ludwik Abramowicz“, *Naujoji Romuva*, 1939, nr. 23–24, p. 489.

²O. Zawisza, *Litwini w Litwie*, Wilno, 1904, s. 15.

tiškais svajotojais. Išties, turėjo jie 1863 m. Lietuvos sukilėlių švento tikėjimo savo teisumu ir pasiaukojimo. M. Römeris taip rašė:

„Liudvikas Abramovičius buvo kiek išdidus ir turėjo aristokrato būdą. Savo plunksną ir žodį jisai norėjo skirti savo mylimai idėjai, kuri tuo laiku populiari nebuvo, ir buvo pasiryžęs eiti savo idėjos keliu, kad ir prieš srovę“³.

Ne kartą laiškuose L. Abramovičiui M. Römeris „maldauja“ savo draugą pripažinti kompromisus, net jei visuomeninė opinija rodytųsi nepriimtina, neiti prieš srovę, tramdyti asmenišką politinę pažiūrą.

Tačiau praėję dešimt metų po Paryžiaus konferencijos smarkiai pakeitė šio regiono geopolitinę padėtį. 1919 m. Robertas Lordas (Robertas Lordas), istorikas, JAV delegacijos ekspertas, pateikė 5 įvairius Lietuvos, kaip geopolitinio elemento, apibūdinimus, o dabar – geriausiu atveju – tebuvo likusi viena realybė, nors teoriškai būta ir kitos. Stebina dviejų draugų tikėjimas savo politine koncepcija tokiu metu, kai lengviau buvo nuvažiuoti į Berlyną ar Prahą negu iš Vilniaus į Kauną.

Apskritai dabartiniams istorikams kelia nuostabą L. Abramovičiaus ir M. Römerio pažiūrų konservatyvumas, o vėliau – ir realios politikos pokyčių nepaisymas. Galbūt jų valstybės vizija, bent iš dalies primenanti buvusią LDK valstybę, atspindėjo istorinio proceso gyvenimiškų formų neišvengiamumą, o gal siekė apsaugoti savito regiono gyventojus nuo būsimo imperialistinio karo ir totalitarinių ideologijų prievartos? Prisipažinsiu, kad atsakymo į šį klausimą neturiu. Šiame istoriniame eskize pateiktos dviejų krajojvcų mintys ir veiklos faktai, manding, padės suprasti tokio unikalaus reiškinio kaip krajojvcų ideologijos vietą Lietuvos politinės minties istorijoje.

M. Römeris ir L. Abramovičius susipažino 1905 m. Vilniuje, kai keliems inteligentams kilo sumanymas leisti „Gazeta Wileńska“ (Vilniaus laikraštis).

Daugiau kaip trisdešimt metų trukęs L. Abramovičiaus ir M. Römerio susirašinėjimas užmena istorikui daug keistų mįslių. Net ir susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei, o Lenkijai aneksavus Vilniaus kraštą jaunystės draugai neatsisako istorinės Lietuvos idėjos, kuri jų politinėse koncepcijose įgauna geopolitinį svorį. Dar 1917 m. rašytame memoriale vokiečių valdžiai L. Abramovičius pažymėjo, kad „tautinė ekspansija perbraukia istorines tradicijas“. Šitaip tautinės ideologinės ir politinės schemas dažnai keičia organiškai susiklosčiusią istorinę organinę būtį. Pasiakysdami prieš lenkų ir lietuvių nacionalistinę politiką buvusiam istorinės Lietuvos areale, L. Abramovičius ir M. Römeris svarstė federacinių

valstybinių darinių klausimus. Ypatingą vietą šiuose projektuose užėmė Vilnius, suprantamas kaip svarbiausia istorinės Lietuvos egzistavimo grandis. 1929 m., vykstant slaptam lietuvių zondavimui dėl Vilniaus miesto atsisakymo ir lietuvių etnografinių plotų susigrąžinimo mainais Suvalkuose ir Vilniuje, M. Römeris rašė:

„Lietuvai atgavus Vilnių, tai jokių būdu netaptų Lietuvos, kaip tautinės lietuvių valstybės, laimėjimu. Priešingai, Vilnius – tai bomba, kuri iš pagrindų susprogdintų tautinę lietuvių valstybę“⁴.

Tai „būtų Trojos arklys“, – pabrėžė jis. Kita vertus, Vilniaus priklausymas Lenkijai yra visiškai nelogiškas, nes Gardino, Podlesės, Slonimo ir Naugarduko, Polesės žemės nėra Lenkija.

M. Römeris ir L. Abramovičius mėgino bent iš dalies įgyvendinti „Krašto idėją“. M. Römerio straipsniai L. Abramovičiaus redaguotame laikraštyje „Przegląd Wileński“ (Vilniaus apžvalga), pastangos suartinti Kauno ir Vilniaus inteligentus (1933 m., Bronislovo Kżyżanovskio [Bronisław Krzyżanowski] ir Kazimiero Okuličiaus [Kazimierz Okulicz] susitikimas su lietuvių inteligentais „Metropolio“ restorane, gudo Antono Luckevičiaus ir Vilnijos [Vidurio Lietuvos] autonomijos klausimas) nedavė viltingų rezultatų.

„Taip yra, – rašė M. Römeris, – esama Vilniaus klausimu iš abiejų pusių chaoso. Esu daugiau įsitikinęs būtinybe egzistuoti Baltijos federacijai (Lietuva-Latvija-Estija)“.

Analitiko žvilgsnis į Lietuvos vidaus problemas leido M. Römeriui padaryti išvadą, kad XX a. 4-ajame dešimtmetyje „Lietuva geriau laiko valstybingumo egzaminą negu Latvija, Estija ir net Lenkija“⁵. Vadinasi, Lietuva dėl savo administracinių gabumų, M. Römerio nuomone, galėjo tapti svarbiu Baltijos federacijos politiniu dėmeniu. O kas žino, gal šis federacinis valstybių derinys netrukus būtų įgavęs istorinės Lietuvos kontūrus? Tokia vidinė logika galima pagrįsti aktyvų M. Römerio dalyvavimą 1935 m. birželio 29 d. įvykusiame latvių, lietuvių ir estų kongrese. Nacionalinių valstybių atsiradimas poversalinėje Europoje, kaip engiamų mažųjų tautų egzistencijos įtvirtinimas, M. Römerio ir, matyt, L. Abra-

³M. Römer, „Ludwik Abramowicz“, p. 490.

⁴M. Römerio 1929 m. lapkričio 3 d. laiškas L. Abramovičiui, LMAB, f. 79–45, l. 106.

⁵M. Römerio 1933 m. gegužės 13 d. laiškas L. Abramovičiui, LMAB, f. 79–45, l. 136.

movičiaus nuomone – trapūs dariniai, tik laiptelis į kelių tautų federacijos pastatą. M. Römeris vylėsi, kad jaunoji lietuvių visuomenės karta kur kas palankiau žiūrės į būsiantį tarpvalstybinį suartėjimą.

Tuo metu Vilniaus universitete vyko gana gilūs LDK istorinio paveldo kompleksiniai tyrimai. Henriko Lovmianskio (Henryk Lowmianski), Konstantino Chodinickio (Konstantin Chodyncki) ir kitų darbai iš istorinės Lietuvos praeities, žurnale „Ateneum Wileński“ (Vilniaus Atėnai) spausdinamos publikacijos apie buvusios daugiatautės valstybės gyventojų papročius, materialų bei dvasinį gyvenimą rodė, kad istorikai bent „regionaliai“ pripažino prijungtų rytinių žemių istorinę svarbą. Kita vertus, M. Römerio siunčiami straipsniai į L. Abramovičiaus redaguojamą „Przegląd Wileński“ turėjo koreguoti tam tikrų politinių sluoksnių būsimų veiksmų teorines galimybes. Taip pat reikia prisiminti, kad tarpukariu Lenkijos ir Lietuvos vyriausybės per Vilniaus ir Kauno masonus palaikė neoficialius santykius. Masonai vieni kitus gerai pažinojo, svarstė galimas dviejų valstybių suartėjimo prielaidas, stengėsi apriboti nacionalistine ideologija paženklintą istorijos ir politikos interpretaciją. Apskritai krajojvcai griežtai pasisakė prieš visas nacionalizmo apraiškas. Deja, dalis tik teoriškai. Kaip dažnai nutinka istorijoje, tikrovė nenumaldomai diktavo savo neišvengiamus, reikalaujančius paklusnumo ir atsidavimo sprendimus. 1939 m. rudenį įvykęs Lenkijos padalijimas pagreitino Vilniaus grąžinimą ir krajojvcų idėjos žlugimą. Sovietų Sąjunga savo politikoje būtent ir panaudojo Vilniaus kraštą kaip „Trojos arklį“. Į 1924 m. pareikštą retorinį Juozapo Albino Herbačiausko klausimą „lietuviai kovoje dėl Vilniaus gali prarasti Kauną, o lenkai...?“ lietuvių tauta atsakė niūriu sąmoju: „Vilnius – mūsų, o Lietuva – rusų“. Simboliška – tuo metu „Naujosios Romuvos“ puslapiuose vyko diskusija apie Vilniaus ir jo krašto ateitį. Į kai kurių Lietuvos politikų ir kultūros veikėjų pastangas iš jėgos pozicijų spręsti Vilniaus krašto integracijos į valstybę klausimą M. Römeris aiškino, kad „istorinėje evoliucijos proceso pasekmėje susidūrė dvi Lietuvos – lenkiškoji ir lietuviškoji Lietuva“⁶. Publicistas, Vilniaus lietuvis Rapolas Mackevičius į tai atsakė, kad dabar vėl dalis Vilniaus lenkų kalba apie LDK atkūrimą. Jo supratimu, tai pralaimėjusių lenkų politika, nes dar L. Abramovičiui gyvam esant už LDK idėją lenkai „ant jo šunis korė“⁷.

Vilnius ir jo krašto dalis po Antrojo pasaulinio karo tapo sovietinės Lietuvos sostine ir jos dalimi. Kaip dažnai atsitinka politikoje, dviejų besivaidijančių pusių ginčą laimi trečioji jėga. Sovietų Sąjunga puikiai pasinaudojo buvusiais lietuvių ir lenkų nesutarimais. Lietuvių valdžios aštuonis mėnesius valdytas Vilniaus kraštas dar kartą atgaivino krajojvcų idėją. Mirus L. Abramovičiui, propaguojantys šią koncepciją asmenys

būrėsi aplink laikraščio „Gazeta Codzienna“ (Kasdieninis laikraštis) redakcija. Jai priklausė lenkiškai rašantys publicistai ir žurnalistai: Juzefas Mackevičius (Józef Mackiewicz), Česlovas Milošas (Czesław Miłosz), L. Abramovičiaus duktė Sofija, Liudvikas Chominskis (Ludwik Chominski), Barbara Toporska ir kiti.

1940 m. kovo mėn. laikraštyje buvo išspausdintas M. Römerio straipsnis, skirtas draugo mirties metinėms – „Niema Ludwika Abramowicza“ (Nėra Liudviko Abramovičiaus). Šiame straipsnyje Kauno universiteto rektorius apkaltino Vilniaus inteligentus, simpatizuojančius krajovcų idėjiniams postulatams, tariamu LDK patriotizmu, atsisakymu bendradarbiauti su Lietuvos valdžia, nes 1940 m. oficialiose Vasario 16-osios iškilmėse nedalyvavo lenkų visuomenės atstovai.

„Opozicija, kuri nusišalino nuo dalyvavimo bendrame Nepriklausomybės minėjime, nėra opozicija. Tai nėra krajovcų opozicijos pozicija“,

– rašė M. Römeris. Jo nuomone, Lietuvai atitekęs Vilniaus kraštas priartino L. Abramovičiaus iškeltą politinį idealą prie realybės. Bet jo straipsnis netrukus sulaukė aštrios polemikos iš „Gazeta Codzienna“ redaktoriaus J. Mackevičiaus ir L. Abramovičiaus duktės Sofijos, kurie kaltino M. Römerį „sulietuvėjimu“. Šiame Vilniaus laikraštyje pastaroji rašė taip:

„Nacionalistas negali pritarti krajovcų idėjai, nes tautinės idėjos, savo prigimtimi reikalaujančios išskirtinumo, privalo remtis krašto idėja, kuri, būdama išskirtinumo priešingybė, išreiškia bendrumą. Dėl to ji nėra būtina išimtinai tautinėje valstybėje, bet būtina nacionalinėje būsimoje LDK valstybėje, kurioje visos trys tautos vienodai jausis ir naudosis lygiomis teisėmis, kaip yra Belgijoje ar Šveicarijoje“⁸.

Ir autorė, beje, priduria labai svarbius žodžius:

„Ir tuomet šios valstybės sostinė bus Vilnius, kuris pagaliau liausis vaidinti pėstininko [kaip šachmatų lentoje – V. B.] vaidmenį,

⁶ „Lietuvių-lenkų santykių problema“, *Naujoji Romuva*, 1940, nr. 18–19.

⁷ *Ibid.*, p. 368.

⁸ Zofja Abramowiczówna, „W rocznicę śmierci ś. p. Ludwika Abramowicza. Kilka słów o idei krajowej“, *Gazeta Codzienna*, 1940, nr. 56.

kai jo likimas sprendžiamas vienos ar kitos pusės nacionalistiniu postulatu“⁹.

Pateikta ilgoka citata turėtų pagaliau atvesti mus prie šios koncepcijos istorinio konteksto esmės. Lietuvos – Vilniaus istorinė ašis, tokia tvirta Č. Milošo publicistikoje, reprezentavo senosios Lietuvos istorijos ir kultūros jungtį. Beje, pats Vilnius su savo senomis, kreivomis, akmenimis grįstomis gatvelėmis, apskritomis cerkvių ir smailiomis bažnyčių viršūnėmis, žemaūgėmis sinagogomis akivaizdžiai liudijo Krašto koncepcijos gyvą istoriją. Valstietiško luomo pagrindu susiformavusiai lietuvių tautai Vilniaus miestas su jos dauguma – nelietuviais gyventojais – *a priori* kėlė istorinės tautos brandumo pojūtį. Kita vertus, tik paviršutiniškai neaktyvūs miesto gyventojai – žydai – galėjo (sėkmės atveju) pagausinti pritariančių šiai idėjai gretas. Tačiau po Molotovo-Ribbentropo pakto susiklosčiusi geopolitinė padėtis šiame regione galutinai sunaikino bet kokią santarvės ar pozicijų suderinamumo galimybę. Iškeroję nacionalizmai – lietuvių brutalūs siekiai „sulietuvinti“ sugražintas žemes, lenkų – savo politine veikla siekti kuo greitesnio *status quo* – diktavo tokį istorijos supratimą, kur LDK valstybingumo tradicija tebuvo tik ideologinės tiesos pagrindimas. Netrukus lietuvių spaudoje Vilnius jau nebevedinamas senosios LDK sostine, o pati Lietuvos valstybė tampa brutalių Sovietų inkorporacijos auka.

M. Römerio susikirtimas su Vilniaus krajojvais ir jiems prijaučiančiais parodė susidariusią neperžengiamą 1939 m. ideologinę takoskyrą tarp vakarykščių bendražygių.

„Kur yra krajojvai Vilniaus lenkų visuomenėje? Ne kartą juos girdėjau asmeniniuose pokalbiuose, girdėjau, kaip jie save taip apibūdina ...Girdėjau juos, bet, deja, jų nemačiau“¹⁰.

1940 m. kovo 10 d. Tado Vrublevskio (Tadeusz Wróblewski) vardu pavadintoje bibliotekoje įvykęs L. Abramovičiaus akademijos pirmas posėdis žymėjo politinę šios koncepcijos mirtį.

Liudviko Abramovičiaus pažįstami kartais vadino šį žmogų LDK kultūros istoriku. Jo fonde saugoma tūkstančiai dokumentų, išrašų, nedidelių straipsnių apie jo gyvenimo idealą – praeitį. Nūnai kultūros istoriko padėtis ne ką lengvesnė – jam reikia suvokti LDK kultūros fenomeno visumą ir jo sklaidą naujojo amžiaus kultūroje, perskaityti šios kultūros nešėjų – lietuvių, lenkų, žydų, gudų – pageltusius rankraščius. Iš tiesų, šiandienos vilnietis negali nepastebėti esamo atotrūkio tarp jo ir jį supančios miesto istorinės ir architektūrinės aplinkos, kurios ženklūs fragmentai

išliko tik paveiksluose ir fotografijose. Įtemptos pastangos suprasti Vilniuje egzistavusių įvairių tautų kultūrų sąveiką bus bergždžios, kol ta kultūrinė įvairovė bus suvokiama per vienmatę tautinę tradiciją.

⁹Ibid., p. 3.

¹⁰M. Römer, „Niema Ludwika Abramowicza“, *Gazeta Codzienna*, 1940, nr. 45.

III. PUBLIKACIJOS.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA

Parengė Mindaugas Maksimaitis

Publikuojama autobiografija nutrūksta ties rankraščio 60-o puslapio 4-a eilute, vadinasi, autorius, stabtelėjęs rašinyje ties savo gyvenimo pusiaukele, net neužbaigęs pradėtos minties, kažkodėl darbo nebetęsė. Liko neužsiminta apie pagrindinius darbus ir pripažinimą. Iš to, kad tekstas nutrūksta puslapio pradžioje, taip pat ir iš turinio darytina išvada, kad skelbiamas rankraštis nėra išlikusi rankraščio dalis, o tiesiog dėl kurių nors priežasčių autoriaus neužbaigtas rašyti darbas.

M. Römerio asmenybė įdomi ne tik savo nuopelnais Lietuvai, bet ir tuo, kad jo pasirinktas gyvenimo kelias pasuko šonu nuo bajoriškos-lenkiškos visuomenės atstovui įprasto Lietuvoje kelio. Todėl autobiografija, atskleidama vaikystės ir jaunystės metus (1880–1914), t. y. laiką, kai formavosi pažiūros, nulėmusios jo elgseną bei įsitraukimo į lietuvių tautinio atgimimo procesą priežastis ir aplinkybes, yra ypač reikšminga visam gyvenimo keliui suvokti bei paaiškinti. Negana to – autobiografija įdomi ir vertinga kur kas platesniu požiūriu: čia daug vietos apmąstymams apie Lietuvos lenkų ir kitų tautinių mažumų vietą lietuvių tautinio atgimimo procese, apie jų pilietiškumo sampratą; M. Römeris pateikia plačią panoramą XX a. pradžios visuomeninio gyvenimo Vilnijuje ir kitur, kur jam teko tuo metu gyventi ar lankytis (Peterburge, Paryžiuje, Krokuvoje).

Römeris nenurodo autobiografijos rašymo laiko, tai galima spręsti tik iš joje minimų tam tikrų konkrečių įvykių bei faktų. Antai autobiografijoje publicistas Liudvikas Abramovičius (Ludwik Abramowicz) apibūdinamas kaip „dabartinis Vilniaus savaitraščio *Przegląd Wileński* redaktorius. Yra žinoma, jog jis šį laikraštį redagavo 1921–1938 m., tad aišku, kad autobiografija turėjo būti rašoma kaip tik šiuo laikotarpiu. Bet tai – didokas tarpsnis, todėl tenka ieškoti kitų faktų, leidžiančių šiuos chronologinius rėmus kuo labiau susiaurinti. Tokiomis reikšmingomis ir patikimomis gairėmis galėtų būti, pvz., autobiografijoje paminėtas Tado Vrublevskio (Tadeusza Wróblewskiego) mirties faktas, leidžiantis konstatuoti, jog rašinys buvo rašomas ne anksčiau kaip šio žinomo Vilnijos veikėjo mirties dieną, t. y. 1925 m. liepos 3 d.

Pagelbsti čia ir ta aplinkybė, jog Antanas Smetona apibūdinamas tik kaip buvęs pirmasis Lietuvos Respublikos prezidentas, o tai leidžia ma-

nyti, kad autobiografija buvusi rašoma dar prieš jam antrą kartą tampant prezidentu – prieš 1926 m. gruodžio 19 d.

Tad rašinyje minimas žodis „dabar“, lydintis ne vieno asmens ar reiškinių apibūdinimą, turėtų reikšti 1925 metų antrosios pusės–1926 metų laikotarpį.

Autobiografijos tekstas parašytas lietuviškai M. Römerio ranka ant 15 išilgai pusiau sulenktų didelio (35,5–43 cm) formato popieriaus lapų, abiejose pusėse, taigi po 4 puslapius kiekviename lape.

Publikuojamą M. Römerio autobiografiją išsaugojo ir maloniai leido paskelbti profesoriaus dukros: Konstancija Riomerytė, gyvenanti ir dirbanti Panevėžyje, bei vilnietės Jadvyga Vitkauskienė ir Žermena Zakarevičienė. Dėkui joms.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA

a.

1880.V.5/17 d. esu gymęs Lietuvoje – Rokiškio (buv. Ežerėnų) apskr. Kriaunų (buv. Abelių) valsčiaus Bagdonišio dvare – Lietuvos lenkų bajorų šeimoje iš tėvų Mykolo-Kazimiero ir Konstancijos Tukallaitės Römerių.

Mano tėvo – Römerių gimine – vokiečių, būtent – saksų kilmės; ji pateko Lietuvon ne tiesiai iš Saksonijos, o per Livžemę (Livoniją); būtent – Livžemės (Livonijos) Kardo Riterių Ordeno sekuliarizacijos metu vienas saksų Römerių, mano protėvis, buvo to Ordeno riteriu; jis priėmė evangelikų tikėjimą, apsivedė ir įsteigė Livžemės Römerių šaką; vienas gi jo ainių – Motiejus Römer'is – XVII amžiuje, budamas dėl politinių priežasčių ištremtas iš Livžemės ir nustojęs ten savo turtų, kurie tapo konfiskuoti, pastojo Lenkų-Lietuvių Respublikos tarnybon, kaipo artilerijos generolas, ir priėmė katalikų tikėjimą. Jis ir jo vaikai apsigyveno Lietuvoje, kur (Trakų vaivadijoje) gavo ir vėliau prisipirko dvarų, ir nuo XVII amžiaus Römerių šaka tebegyvena Lietuvoje.

Aš priklausau aštuntai kartai nuo ano Motiejaus Römerio (I. Motiejus Römer'is – II. Motiejus II Römer'is – III. Steponas-Jurgis Römer'is – IV. Steponas-Domininkas Römer'is – V. Mykolas Römer'is - VI. Mykolas II Römer'is – VII. Mykolas III Kazimieras Römer'is – VIII. aš, Mykolas IV Römer'is; per tą kartų eilę Lietuvos Römerių šaka susigiminiavo ir asimiliavosi su Lietuvos bajorija, priėmusi ir tos bajorijos pasisavintą lenkų kultūrą. Mano motinos – Tukallų (gal reikėtų lietuviškai ištarti „Tukailų“ – iš tikrųjų taip ir ištaria vietos gudų liaudis Vileikos apskrity: „Tukaila“) giminė – Lietuvių kilmės, sulenkėjusi, apsigyvenusi Vakarų Gudijoje – Vileikos ir Borisovo apskrityse.

Iki 1890 m. aš augau tėvo dvare – Bagdonišky – Lietuvoje, gražiausios lietuvių kalbos apylinkėse. Tačiau namų kalba mūsų šeimoje buvo lenkų, bet aš – žinoma – mokėjau ir lietuvių kalbą, net pirmoji kalba, kurios buvau išmokęs, buvo ne lenkų, bet lietuvių, nes mano nenė buvo Lietuvė ir lietuviškai tebekalbėjo.

b.

1890 m. aš pastojau mokintis į Vilniaus I gimnazijos I klasę. 1892 m. mano tėvai atsiėmė mane iš II klasės Vilniaus gimnazijos ir nuvežė mane į Petrapilį, kur pastojau į tam tikrąją privilegijuotą t. vad. Teisės Mokyklą („Imperatorskoje Učilišče Pravoviedenija“¹).

Tai buvo ypatingoji mokykla, į kurią priimdavo tikrai bajorų vaikus ir kurioje visas mokinimosi laikas tęsėsi 10 metų; Mokykla buvo suskirstyta į du „kursus“, kurių žemesnysis (iš viso 7 klasės) atatiko gimnazijai su klasiškosios gimnazijos programa, gi aukštesnysis (iš viso 3 klasės) atatiko Universiteto Teisių Fakultetui su ta pačia šio Fakulteto mokinimosi programa, nors mokinimosi laikas buvo trumpesnis (3 metai vietoj 4). Šioje „Pravoviedų“ Mokykloje aš mokinaus nuo 1892–1901 m. Jos aukštesniajame, vadinasi – specialiaame juridiniame „kurse“ aš mokinaus nuo 1898–1901 m.

Iš žymesniųjų profesorių, kurių klausiau ir pas kuriuos aš laikiau repeticijas ir kvotimus, paminėsiu: prof. Kapustinas ir prof. Petražickas – Teisės enciklopedija, prof. Grimmas – Romėnų Teisės istorija ir dogma, prof. Latkinas – Rusų Teisės Istorija, prof. Pachmanas – Civilinė Teisė, prof. Tagancevas ir prof. Nabokovas – Baudžiamoji Teisė, prof. Martenas – Valstybinė Teisė ir Tarptautinė Teisė.

Mokinimosi laikas buvo šioje Mokykloje trumpesnis, už tai mokinimasis turėjo būti intensivesnis: be privalomųjų kvotimų iš visų išklaustyų dalykų kiekvienų metų pabaigoje, reikėjo dar iš visų dalykų metų bėgyje laikyti t. vad. pusmetines repeticijas, o be to iš kai kurių pagrindinių dalykų laikyti dar du sykiu (spalių ir kovo mėn.) t. vad. kvartales repeticijas. Be to, iš 3 pagrindinių dalykų (Rusų Teisės istorijos, Civilinės Teisės ir Baudžiamosios Teisės) buvo reikalaujamas diplominis rašto darbas. Kvotimai, repeticijos ir diplominiai rašto darbai buvo vertinami pažymėjimais nuo 1 iki 12. Diplominis pažymėjimas buvo nustatomas vidutiniškas iš pusmetinių repeticijų, diplominių rašto darbų ir kvotimų pažymėjimų. Mokiniai, baigę Mokyklą, buvo skirstomi į 3 kategorijas: klasifikacija buvo nustatoma diplominiais pažymėjimais ir jų bendrąja išvada; į pirmąją kategoriją buvo skiriama tie mokiniai, kurių visų diplominių pažymėjimų bendroji išvada buvo nemažesnė, negu 11,50 ir kurių diplominiuose pažymėjimuose iš pagrindinių dalykų tegalėjo būti iš vieno dalyko 11, gi iš kitų po 12. Kadangi privilegijuotos „Pravoviedų“ Mokyklos tikslas buvo paruošti teisininkus valstybinei tarnybai, tai baigią Mokyklą mokiniai

¹Imperatoriškoji teisės mokykla (rus.).

gaudavo iš karto tarnybinį laipsnį ir buvo tiesiog iš mokyklos be jokio prašymo skiriami tarnybon; kas nenorėjo tarnauti Valstybei, tas baigęs mokyklą turėjo pareikšti atsistatydinimo prašymą. Baigusiems pirmąją kategoriją buvo suteikiamas tarnybinis laipsnys „tituliarnyj sovietnik“, II kategorija – „kolležskij sekretar“, III kategorija – „gubernskij sekretar“².

1901 m. aš baigiau „Pravovieđų“ Mokyklą I kategorija, gavau diplomą ir „tituliarnyj'o sovietnik'o“ laipsnį ir, nenorėdamas tarnauti Rusų Valstybei, prieš kurią buvau politiškai nusistatęs, aš pareiškiau atsistatydinimą iš šios tarnybos ir tais pačiais metais rudenį tapau iš jos paliuosuotas.

Aš norejau toliau mokintis. Tėvai suteikė man lešų vykti mokintis į užsienį. 1902 m. pradžioje aš nuvykau į Krokuvą, dar galutinai nenusistatęs dėl tolimesnio mokinimosi krypties. Laikinais įsirašiau Krokuvoje vienam semestru laiduotu klaucytoju į t. vad. Jogėlonų Universiteto Filosofijos Fakultetą; pasirinkau istorinio skyriaus paskaitas, klausiau prof. Stanislovą Smolką, prof. Potkovskį, prof. Černecką. Bet mane labiau traukė ne tiek politiškoji istorija, kiek socialiniai klausimai, ir aš, pasiteiravęs Krokuvoje ir surinkęs žinių, nutariau vykti į Paryžių į t. vad. Laisvąją Politinių mokslų Mokyklą (Ecole des Sciences Politiques).

Mano pažiūromis – teisių mokslo specialybė be papildymo šio mokslo gylesnėmis socialinėmis žiniomis - būtų vienpusiška; Teisė sudaro konstruktyvinę socialinio vystymosi formą, socialinio bendravimo kristalizaciją, socialinių reikalų ir socialinių junginių kovos išvadą, bet pažinimo pačių gyvų socialinių procesų, jų veiksnių, jų vystymosi metodų - pats formališkas, grynai konstruktyvinis ir dogmatinis teisės mokslas suteikti negali. Tokie buvo mano nusistatymo motyvai. Man rūpėjo pažinti tas, kas sudaro teisės pagrindą, kas gali išaiškinti formos turinį ir jos socialinę esmę.

1902 m. rudenį aš nuvykau į Paryžių ir įstojau šion Mokyklon.

Paryžiaus Politinių Mokslų Mokykloje veikė penki paraleli skyriai: diplomatinis, administracinis, socialinis-ekonominis, socialinis-finansinis ir bendrasis. Kiekvienas mokinys turėjo sau pasirinkti kurį nors vieną skyrių, bet savo mokinimosi programos sudarime jam buvo paliekama plati iniciatyva: kiekviename skyriuje buvo tikrai 2–3 pagrindiniai dalykai, privalomi šio skyriaus mokiniams, kitus gi dalykus patys mokiniai galėjo pasirinkti savo nuožiūra iš dėstomųjų dalykų visumos, bet ta sąlyga, kad būtina susidarytų tam tikras paskaitų valandų skaičius. Tokiu budu sudaryta kiekvieno mokinio mokinimosi programa buvo registruojama ir diplomui gauti jis privalėjo šios programos ribose išklausti visas paskaitas ir išlaikyti kvotimus – be to parašyti vieną diplominį rašto darbą pas kurį nors profesorių iš savo programos dalykų. Mokinimosi laikas tęsėsi 2 arba 3 metus; kvotimai buvo laikomi mokslo metų pabaigoje, bet galėjo

būti mokinio nuožiūra arba išdėstyti 2 ar 3 metais, arba išlaikyti visi iš karto antrųjų arba trečiųjų metų pabaigoje (bet jeigu kas būtų pirmaisiais metais išlaikęs kuriuos nors kvotimus, o į trečiuosius metus dar neišlaikęs visų likusiųjų ir tebebutų tęsęs mokslą ketvirtus metus pirmųjų metų kvotimai nebebutų skaitomi ir turėtų būti iš naujo išlaikyti).

Pirmais metais aš įsirašiau į diplomatinį skyrių, bet nuo 1903 m. rudens pakeičiau skyrių ir įsirašiau į socialinį-ekonominį. Iš viso aš mokinausi 3 metus – iki 1905 m. vasarai. Tarp kita ko klausiau šių profesorių paskaitas: de Foville (politinė ekonomija), Albert Sorel (diplomatine Europos istorija nuo Didžiosios Prancūzų Revoliucijos iki dabartiniam laikui), Esmein (Prancūzijos konstitucinė istorija nuo Didžiosios Revoliucijos laikų), Anatol Leroy-Beaulieu (politinių problemų istorija svarbiausiose Europos Valstybėse per pastaruosius 25 metus), Vandal (Rytų problemos), Stourm (Finansai ir biudžetas), Arnanne (pinigai ir kreditas), Tarde (socialinė psichologija), Halevy (Socializmo doktrinų istorija) ir kiti. Tuo pačiu laiku aš per 2 metus klausiau Paryžiaus Universiteto Teisių Fakultete garsaus prof. Planiol'o civilinės teisės paskaitas.

Politinių Mokslų Mokykloje aš per pirmus 2 metus kvotimų nelaikiau, norėdamas visus kvotimus išlaikyti trečiųjų metų pabaigoje. Nors ši Mokykla yra „laisva“, vadinasi įsteigta ir užlaikoma ne valstybės, o private iniciatyva ir privatinėmis (tam tikros draugijos) lėšomis, o todėl ir jos diplomai jokių formalinių teisių baigiantiems neduoda, bet kadangi Mokykla yra plačiai pasaulyje pagarsėjusi, tai ir jos diplomai faktiškai turi vertės, o todėl man rūpėjo šis diplomas gauti. 1905 m. pavasarį aš parašiau ir įteikiau profesoriui Anatoliui Leroy-Beaulieu diplominių rašto darbą tema „Agrarinis klausimas Rusijoje“, už kurį gavau geriausią pažymėjimą, o vasarą prisirengiau prie visų kvotimų ir laikiau juos. Bet tas man iš karto nepavyko: nors iš visų kitų dalykų gavau geriausius pažymėjimus, bet už tai iš vieno, būtent – iš taip vadinamos „socialinės ekonomijos“ („economie sociale“) pas prof. Cheysson'ą aš kvotimo neišlaikiau ir man tapo iš šio dalyko paskirtas rudenį antras kvotimas. Bet dėl kai kurių grynai asmeniškų priežasčių (būtent - buvau įsimylėjęs vieną jauną prancūzų Paryžiaus apylinkėje – St. Cloud mieste ir norėjau ją vesti, gi mano tėvai buvo tam sumanimui griežtai priešingi) aš rudenį į Paryžių nebevažiavau (mano tėvai nedavė man lėšų važiuoti, gi savųjų neturėjau). Tokiu būdu, išėjęs visą mokslą Ecole des Sciences Politiques socialiniame-ekonominiame skyriuje ir geriausiai išlaikęs visus be vieno

²Titulinis patarėjas, kolegijos sekretorius, gubernijos sekretorius (rus.).

(visdélto pagrindinio) kvotimus, – aš šios mokyklos formalaus diplomo negavau.

C.

Man grįžus 1905 m. vasarą Lietuvon, užtikau čion smarkų judėjimą sąryšy su vykstančia visoje Rusijos valstybėje revoliucija. Mano simpatijos buvo aiškiai revoliucijos pusėje.

Revoliucinis palinkimas buvo man įkvėptas mūsų šeimos tradicijų. Galima pasakyti, kad aš jį iščiulpiau iš motinos pieno. Musų šeimoje buvo griežtas nusistatymas prieš Rusiją, prieš jos valdžią ir pačią valstybę. Taip mano tėvo taip motinos giminės nariai dalyvavo įvairiuose sukilimuose prieš Rusiją. Abiejų šių giminių kiekviena karta turėjo aukų kovose už nepriklausomybę. Karai už laisvę ir nepriklausomybę, sukilimai, sąmokslai – tai buvo gyva epopėja, kuria maitinosi mano įspudžiai ir idealai nuo mažų dienų. Žuvimai karo laukuose, ištrėmimai, emigracija, kalėjimas – tai buvo garbes titulai, apie kuriuos sužinodavau netik iš knygų, bet ir iš gyvų mano tėvų ir jų giminių žodžių. Nukentėjusių vardai – tai buvo ne pašalinių žmonių, bet mano dėdžių, senelių ir t. t. vardai. Visa, kas valdiška, kas apskritai rusiška – buvo nekenčiama, nes buvo smurto, neteisimumo, skriaudos simbolis.

Kiek buvo nekenčiamas Rusijos ir Rusų vardas, tiek aukštai ir šviesiai mano sąmonėje žibėjo Lenkijos ir Lietuvos, Lenkų ir Lietuvių vardas. Tai buvo teisingumo ir tiesos, laisvės ir garbės vardai. Tokiais buvo mano vaiko įspudžiai ir sąvokos, kurie gyliai veikė į mano sąmonę.

Tais laikais, kada aš dar augau namie ir kada mokinaus Petrapily, – mūsų apylinkėje dar nebuvo girdėti apie Lietuvių tautinį atgimimą ir apie Lietuvių skyrimąsi nuo Lenkų. Gal kas ir buvo apie tai girdėjęs, bet man girdėti neteko ir mūsų šeimoje apie tai kalbos nebuvo. Tiesa – buvo girdėti, kad Prusuose esą spausdinama lietuvių kalba kalendoriai, maldaknygės o gal ir kitokios knygos; girdėjome ir žinojome, kad šios knygos gabenamos ir į mūsų apylinkę, žinojome net pavardes tų, kurie šiuo gabenimu užsiimdavę, bet apie šių knygų turinį neteko girdėti. Į šį lietuvių knygų gabenimą ir platinimą, bent mūsų šeimoje, o kiek atsimenu ir apskritai bent mūsų apylinkės anų laikų dvarininkų tarpe, žiūrėjome su didžiausiu palankumu, kaipo į kovos už laisvę epizodą, kaipo į akciją prieš Rusus, prieš nekenčiamąją rusifikaciją.

Iki XIX amžiaus pabaigai, bent man, neteko nieko blogo išgirsti apie lietuvių veikimą, nors atvykdamas vasarą dvaran iš Petrapilio aš susitikdavau labiausiai su dvarininkais, laikančiais save, kaip ir mes, Lenkais.

Mūsų anų laikų (XIX amžiaus paskutinis dešimtmetis) pažiūromis nebuvę ir negalėję būti jokio priešingumo, jokio nesusipratimo tarp Lietuvos ir Lenkijos, tarp Lietuvių ir Lenkų. Lietuva ir Lenkija – tai esą du vieno bendro dalyko elementu; todėl jie man buvo lygiai brangūs, jie buvo lygiai savaisiais. Jeigu man tada kas pasakytų, kad aš, budamas Lenkas dėl mano naminės kalbos, dėl mano kultūros, dėl mūsų tautybės vardo, kuriuo mes savo šeimynoje save vadinome, pagaliaus – dėl Lenkų tautinio balto Erelio gerbimo, nesu kartu ir Lietuvis, negaliu šiuo vardu naudotis ir turiu žiurėti į Lietuvius, vadinasi – į lietuviškai kalbančius, į visą mūsų apylinkės liaudį, į visus tuos žmones, kuriuos aš pripratau laikyti sau artimiausiais ir savaisiais, kaip į svetimą man tautą, kaip į kitokios esmės gaivalą, kaip į priešą, kurio ir aš turiu būti priešu, – tai aš šiuo nepatikėčiau, tiesiog šio nesuprasčiau, ir į tokias kalbas žiurėčiau kaip į nesąmonę. Aš net drįstu tvirtinti, kad šių dviejų vieno bendro dalyko elementų tas, kuris vadinasi Lietuva ir reiškiasi Vytimi, ištikrųjų jau tuomet buvo man artimesnis ir brangesnis už antrąjį. Aš atsimenu, kokį įspudį į mane padarė vieną sykį Petrapily Lietuvių giesmės užgirdimas bažnyčioje: Petrapily be Rusų, su kuriais aš draugavau Teisių Mokykloje, – aš turėjau santykius su keliais Lietuvos Lenkų namais, bet lietuvių kalbos man ten girdėti netekdavo; ir štai vieną sykį aš kuriuo tai budu pripuolamai ir netikėtai patekau į bažnyčią lietuvių kalbos pamaldų metu: aš klausiaus žinomų man nuo mažų kudikystės dienų žodžių ir melodijų ir sąmoningai jaučiau, kad štai yra mano tikrieji broliai, mano už visus milimieji artimieji, ir kad šie žmonės ir šie žodžiai, ši giesmė – tai yra mano sielos ir mano kraujo tikriausias, esminis gaivalas, už kurį man nėra kito saldesnio ir labiau savojo. Niekuomet lenkų kalbos žodžiai nėra padarę į mane tokio gylaus įspudžio, kaip tą sykį lietuvių kalba; ji man skambėjo, kaip dangaus melodija.

Šiek tiek vėliau – gal apie 1900–1901 m. – jau išaugęs, – aš išgirdau ir sužinojau – jau nebeatsimenu, ar Petrapily ar Lietuvoje, – kad lietuvių tautinis judėjimas eina savo atskirais keliais, skiriasi nuo Lenkų ir stengiasi sudaryti savarankišką tautos vienetą, nepriklausomą nuo bet kurios kitos tautos. Apie tai man teko girdėti vis daugiau ir daugiau. Nebuvo abejonių – tai yra naujos istorijos veiksnys, su kuriuo reikia skaitytis. Jau ir tarp kaimynų dvarininkų mūsų dvaro apylinkėje apie tai buvo pradėta kalbėti; jų dauguma žiurėjo į šitą naująjį apsišikimą skeptiškai, kai kurie kalbėjo apie tai su pasityčiojimu, pas kai kuriuos buvo matyti ir neapykanta, nežymi mažuma reiškė simpatijas jaunam judėjimui, kiti gi apskritai nesidomavo šiuo reiškiniu, laikė jį už nerimtą, už jaunųjų vaikų svajonių padarą, arba laukė, kas iš to bus, arba, pagaliaus įtardavo

ši naują judėjimą ne tiek tautiniais, kiek socialiniais demagogiškais veiksniais.

Nors aš su jauno lietuvių judėjimo veikėjais dar tuomet neturėjau progos susidurti ir negalėjau iš jų išgirsti, ką jie ištikrųjų nori ir ką veikia, o lietuvių raštai nepatekdavo man į rankas, o kad ir būtų patekę, tai aš gal nebučiau sugebėjęs suprasti jų turinių, nes iki tam laikui, neturėdamas progos vartoti lietuvių kalbos, – aš buvau ją beveik pamiršęs, – vis dėlto aš žiūrėjau į šį naująjį dėl manęs apsireiškimą savotiškai. Aš gerbiau ir simpatizavau naujam judėjimui, jausdamas, kad jis yra švarus ir nuoširdus, ir kad jis remiasi liaudies pakilimu. Toji aplinkybė, kad jis turėjo gylyai pakeisti mano tradicines sąvokas dėl Lietuvos ir Lenkijos vienumo, dėl Vyties ir balto Erelio susiliejo į vieną dvigubą simbolį, manęs prieš šį judėjimą nesukurstė.

Dalykas tame, kad mano tradicinis revoliucinis nusistatymas, kuris buvo iš pradžios grynai tautiško ir politiško pobūdžio, kaip nusistatymas prieš Rusus ir Rusiją su jos valdžia ir valstybe, buvo tuo laiku jau žymiai pagylėjęs. Nors „Pravoviečių“ Mokykloje, kurioje mokinaus ir kurioje gyvenau privalomame internate, sudarytoje privilegijuoto luomo pagrindais, mokinių daugumos tarpe viešpatavo esamos tvarkos – carizmo, imperializmo, rusiško nacionalizmo, o iš tikrųjų karjerizmo gerbimas, bet vis dėlto ir šiame privilegijuotos jaunuomenės tarpe atsirasdavo jautresni opozicijos elementai, negerbią tų oficialių dievaičių ir trokštą socialinio teisingumo. Šie elementai – o su jais ir aš susidėdavau – įeidavo į santykius su Universiteto ir kitų aukštųjų Mokyklų studentija, skaitydavo, susipažindavo su naujomis idėjomis ir socialinėmis sąvokomis. Mano studentavimo „Pravoviečių“ Mokykloje metu, 1898–1901 m., Rusijos Universitetų studentijoje ėjo bruzdėjimai, streikai, gyvas ir gylus judėjimas. Nors „Pravoviečių“ jaunimas in corpore nedalyvavo šiame judėjime, bet mes keli interesavomės šiais įvykiais ir man pačiam teko Universiteto studento rubuose dalyvauti universiteto studentų sueigose, mitinguose ir klausyti karštų revoliucinių kalbų. Tokiu budu, baigdamas „Pravoviečių“ Mokyklą aš jau buvau persiėmęs naujų idėjų ir sąvokų, kurių mano šeimoje ir apskritai Lietuvos dvarininkų visuomenės tarpe aš rasti negalėjau. Mano senas revoliucinis nusistatymas, – be tautinio ir politinio (valstybinio) – įgyjo dar ryškaus socialinio pobūdžio. Aš netapau socialistu, bet buvau įsitikinusiu griežtu demokratu, karštu liaudininku – jeigu ne veiksmu, tai bent aiškiais ir griežtomis šios krypties simpatijomis. Šiuo aš skyriaus nuo mano giminių ir pažįstamų Lietuvoje.

Tas ir veikė į mano anų laikų pažiuras į Lietuvių tautinį judėjimą. Jausdamas jame tarnavimą tai pačiai mano numylėtai demokratinei-liaudinei idėjai – aš jį gerbiau ir buvau jam palankus. Jis man buvo juo labiau

simpatiškas, kad aš jaučiau, o pagaliaus ir matyti pradėjau, jog tai yra ne tiktai kelių žmonių liaudies labai darbas, bet tiesiog pačios liaudies judėjimas, kuris aiškiai virsta masiniu. Nors, kaip sakiau, aš dar tais laikais neturėjau artimesnės pažinties su žymesniais Lietuvių veikėjais, bet, viešėdamas savo tėvų dvare, aš nuolat girdėjau ir net mačiau, kad prie lietuvių raštų platinimo ir apskritai prie naujų tautinių ir demokratinių idėjų kėlimo prisideda taip vietos ūkininkų sunus – gimnazijų mokiniai, taip įvairus šviesesni žmonės tiesiog iš valstiečių liaudies. Nesunku man buvo pastebėti, kad tai nėra tiktai išorinė anoniminė ir dirbtina agitacija, bet smarkiai augęs liaudies vidaus judėjimas.

Man jau tankiai teko tais laikais ginčytis su kai kuriais vietos dvarininkais dėl lietuvių judėjimo. Užsipuldinėjimai dar nebuvo labai aštrus, bet jau atsitikdavo.

Bet aš turėjau sau pastatyti klausimą, koks gi turi būti mano santykis su šiuo judėjimu. Žinoma aš negalėčiau eiti prieš jį; bet ar man tinka pačiam dalyvauti jame?

Man rodėsi, kad šis klausimas jau esąs išspręstas ne mano, bet paties Lietuvių judėjimo; pastarasis apsiareiškęs grynai lietuviškas esąs, jis remsis išskirtinai lietuvių kalba, jis steigias Lietuvių ne teritorinį, bet grynai personalinį tautinį vienetą; taigi jo eilėse nesą vietos žmonėms, kurie, kaip aš, yra jau pasisavinę lenkų kalbą ir lenkų tautinę kultūrą; jie esą išskirti iš šio naujo atgimstančios tautos tvėrimosi; Lietuvių judėjimas diferencijuojas senąją krašto visuomenę naujuoju veiksmu ir turis mane ir man panašius palikti už naujos formacijos sienų. Reikalui atsitikus aš, dirbdamas savo veikimo srity, galėsiu su juo eiti išvien, nes mano anų laikų sąvokomis visų tautų demokratinis liaudies judėjimas esąs solidarus, – bet veržtis man į Lietuvių tautinį judėjimą, kuris tarp kita ko stengiasis nusivalyti nuo tų teritorinių „Lietuvių“, kurie atsidurė svetimoje (ne Lietuvių) tautinėje kulturoje, – man nepridera.

Ir aš pasivadinau galutinai Lenkų, radau, kad mano vieta ne Lietuvių, o Lenkų tautos eilėse.

Tokiu budu, Lietuvių tautinis judėjimas tapo tuo veiksmu, kuris mane, buvusį ikitol tiek Lenku, tiek Lietuviu, – prispyrė apsispręsti Lenkų tautybės kriptin. Ir tas įvyko visai ne iš Lietuvių judėjimui neapykantos; aš jį mylėjau ir niekuomet nemaniau budamas Lenku būti tuo pačiu Lietuvos ar Lietuvių priešas.

Buvo dar vienas motyvas, kuris neleido man stoti į Lietuvių eiles ir pasivadinti Lietuviu. Kaip aš sakiau – man buvo brangus taip Lietuva ir Lietuviai, taip Lenkija ir Lenkai. Aš buvau pripratęs neskirti šių dviejų tautinių sąvokų arba bent nestatyti jų vieną prieš kitą; šių dviejų sąvokų jeigu ne identiškumas, tai bent gylus solidarumas buvo lyg įgyntas mano

sielai. Aš buvau išauklėtas šioje tradicijoje, kuri man buvo brangi. Supratau, kad dabar šios sąvokos skirstosi ir kad reikia pasirinkti jų vieną. Tiesa – mano idealistiniu – demokratiniu nusistatymu aš tikėjau, kad bendras tautų solidarumas demokratijos pažangoje išspręsias ir Lietuvių-Lenkų arba Lietuvos-Lenkijos bylą taikos ir solidarumo dėsniais, ypač kad abi tautos ir abu kraštu yra pavergti ir turi kovoti dėl savo laisvės prieš bendrąjį priešą. Bet aš žinojau, kad atgimstančių Lietuvių eilėse gana ryškus nusistatymas prieš Lenkus, atsiranda net neapykantos ženklai. Sau pačiam ir ginčiuose su mano pažįstamais dvarininkais Lietuvoje Lietuvių klausimu aš šį Lietuvių nusistatimą prieš Lenkus aiškinau Lietuvių valstiečių ir darbininkų liaudies socialiniu antagonizmu prieš stambuosius agrarus ponus, kurie mūsų krašte yra ir laiko save daugumoje Lenkais. Aš nemaniau, kad tai būtų neapykanta prieš Lenkų tautą, kaip tokią. Bet iš kitos pusės aš maniau, kad visdėlto jaunojo judėjimo eilėse, kuriose dar neįvyko žymi vidujinė diferenciacija, gal dar ne viskas esą taip aiškiai formuluojama ir todėl laikinai nesą aiškiai skiriama socialinio antagonizmo ir neapykantos momentai nuo tautinių tos pačios rūšies jausmų ir kad, tokiu būdu, jeigu stočiau į Lietuvių eiles, tai turėčiau ir pats reikšti šią neapykantą prieš Lenkus, gal dar labiau už tikrus Lietuvius, nes kitaip galėčiau būti draugų Lietuvių įtartas esąs Lenkų agentas jų eilėse. Gi šios neapykantos prieš Lenkus aš savy negalėčiau turėti, o renegato rolė, dargi dirbtino renegato, kuris nejaučia to, ką jis turi reikšti, renegato, kuris spjaudo į tai, ką jis pats mylėjo ir gerbė, man būtų bjauri, kaip nešvari.

Todėl aš ir galvojau šitaip: aš busiu Lietuvių draugu, aš juos niekuomet nešmeišiu ir neisiu prieš juos, – gerbsiu jų teises ir jų darbą, neužmiršiu, kad jie yra mano broliai, kuriuos pamylėjau dar kudikiu budamas, busiu laimingas, jeigu kada nors mano gyvenimo ir veikimo keliai suveis į bendrą darbą su Lietuvių keliais, bet pasiliksiu Lenku, dirbtinai nekeisiu savo odos.

Aš dar tuomet aiškiai nesupratau, kad mano oda yra savotiška - ne grynai lenkiška ir ne grynai lietuviška, bet ypatinga sukombinuota, kurioje randasi taip lenkystės, taip lietuvištos žymės – sena Adomo Mickevičiaus oda, ypatingas mūsų tėvynės istorijos padaras, – oda, kurioje ir siela yra ypatinga, – ne lietuviška, bet ir ne lenkiška. Aš dar nesupratau, kad jeigu aš meluočiau, pasivadindamas tiktai Lietuviu, tai taipogi meluočiau, pasivadindamas tiktai Lenku; aš dar sau nebuvo išsiaiškinęs, kad mano asmens tiesa tame, ką aš jaučiau kudikiu ir 14–18 metų amžiaus vaikinu, kada aš neskiriau savy Lenko nuo Lietuvio, mylėjau ir branginau abu vardu, o atjausdavau ypač Lietuvos žemę ir Lietuvos žmones, ir kad, kada aš mėgindavau svajoti ir rašyti eiles, tai kaip Adomas

Mickevičius šaukėsi ne Lenkijos o Lietuvos, kaipo savo Tėvynės, taip aš rašiau poemą apie Lietuvį svetimoje žemėje ir tarp svetimų žmonių, piešdavau jo pasiilgimą Lietuvos, jo jausmus ir jo būdą, kuriuos aš emiau iš Lietuvių, o ne Lenkų psichikos. Lenkijos aš net nepažinojau, pirmą sykį buvau Lenkijoje – Varšuvoje – budamas jau 20 metų amžiaus (1900 m.) ir tai tiktai kelias dienas, Lenkų – „koroniarz'ų“ psichinį tipą nemėgdavau.

Aš dar nežinojau, kad mūsų – t. vad. Lietuvos Lenkų – tragedija, arba bent vienas mūsų tragedijos veiksnys – tame, kad mes neturime savo vardo, kad mūsų siela yra dviejų tautinių sielų ypatinga koncepcija, kad esant konfliktui tarp tų dviejų sielų mums yra sunkiau, negu kam kitam, nusistatyti teisingai ir nemeluoti; mes naudojames vardu (Lenkų), kuris neatitinka mūsų ypatingai esmei ir kuris nereiškia mūsų gyliausių psichikos ir budo pagrindų, išaugusių iš Lietuvos žmonių budo bei psichikos, iš gyliausių vietinės etniškos formacijos šaknų (Lietuvių ir Baltgudžių). Mes nesame Lietuviai nei Baltgudžiai, bet mes ištikrųjų nesame ir Lenkai. Mes nesame ypatingi sau žmonės Lietuvos visuomenėje; dalis mūsų įėjo į Lietuvių tautines eiles, pasivadino Lietuviais, bet ištikrųjų savo sieloje – bent pirmosios kartos asmeny nenuirimo; dauguma gi – ypač Vilniečiai – tebekimba prie Lenkų, mėgina atsikratyti nuo savo sielos gyliausių lietuvių šaknų, bet turi apsilvilti: jie nerasią Lenkuose savo tikros vietos, negalėsią sutirpti Lenkų sieloje, kaip savo laiku nepajėgiau tai padaryti ir aš, ir aš tikiuos, kad jie grįsią į savo Tėvynę-Lietuvą, kurioje atsirasianti vieta ir jiems; bet jie prieš tai turėsią patyrti visus nusižeminimo ir savo sielos išsižadėjimo kartumus, išgerti kartumo taure iki dugnei, pergyventi sunkų psichinį krizį, ir kada jie pagaliaus pažinsią save, jie rasią tiesų kelią į Tėvynę – į Lietuvą. Jie – „Lietuvos Lenkai“ – Lietuvos, o ne Lenkijos sunus. Jų sielos ikišiol nesupranta nė jie patys, nė Lietuviai, kurie tai reikalauja iš jų mechaniškos tautinės asimiliacijos su Lietuvių tauta, tai žiuri į juos, kaipo į Lenkus, kaipo į svetimą Lietuvai gaivalą, kuris ne per apsirikimą, ne tragiškos istoriškos fatalybės laikiniais takais, o savo esme yra Lietuvai nusidėjęs ir mano gyliausiu įsitikinimu, laikinai patekęs į Lietuvos priešų eiles. Mūsų, susipratusių „Lietuvos Lenkų“, kurie nevirto nė Lietuviais nė grynai Lenkais – tuo tarpu yra vos maža saujelė: iš žymesniųjų – miręs Vilniuje a. a. Tadas Wróblewski's, redaktorius Liudvikas Abramowicz'ius Vilniuje, aš ir gal dar keli. Gal mes esame Adomo Mickevičiaus sielos epigonai, bet gal ir naujosios sąmonės pirmtakunai, to aš pats nežinau. Bet mes jaučiamės savo kailyje ir savo sieloje esą, o tokios pat sąmonės žymių pradeda rasti ir daugiau jeigu ne žymesniųjų veikėjų tarpe, tai bent pavieniuose žmonėse „Lietuvos Lenkų“ liaudies tarpe. Aš laikiu šios sąmonės reiškimosi ir stiprėjimo Vilniaus krašte po

Lenkijos viešpatavimu ir manau, kad šiame fakte kilsiąs tikras ir rimčiausias Vilniaus išvadavimo ir Vilniaus suvienijimo su Lietuva veiksnys.

d.

Anais mano gyvenimo laikais – apie 1900–1903 m. – tas man dar nebuvo aišku. Aš pasivadinau Lenku. Išvykęs mokintis Krokuvon, o paskui Paryžiun (1902 m.) aš ištikrųjų atsiduriau Lenkų visuomeninio judėjimo eilėse. Paryžiuje savo skaitlinga Lenkų studentų jaunimo kolonija. Jų tarpe labai daug buvo ir sulenkėjusių Žydų jaunimo. Buvo keli, kaip ir aš, kylę iš Lietuvos arba Baltgudijos, bet jie dalyvavo Lenkų jaunimo kolonijoje, nesiskirdami į atskirą grupę. Lenkų studentų jaunimas Vakarų Europoje buvo anais laikais skyles į dvi dideli grupi: viena – aiškai nacionalistinė ir socialiniu nusistatymu konservatyvi, Lenkų Nacional-Demokratijos (N-D – „Narodowa Demokracja“) vadovaujama, ir antra – vadinama „pažangiaja“ („postępowa“), kurioje žymi buvo socialistinė kryptis. Abi grupi buvo organizuotos. Dešiniųjų organizacija vadinosi „Lenkų Užsienių Jaunimo Susivienijimas“ („Zjednonenie Młodzieży Polskiej zagranicą“), pažangiųjų organizacija, kilusi iš sacesijos, išstojusios iš „Susivienijimo“ 1900 m. suvažiavimo metu, vadinosi „Pažangiojo Lenkų Jaunimo Sąjunga“ („Związek Postępowy Młodzieży Polskiej“). Taip nacionalistinis „Susivienijimas“, taip pažangioji „Sąjunga“ – buvo suorganizuoti federacijos dėsniais: tai buvo daugybės Vakarų Europos universitetinių miestų Lenkų studentų ratelių federacijos (daugiausia Vokietijos, Austrijos, Šveicarijos, Belgijos ir Prancūzijos).

Kaip kituose miestuose, taip Paryžiuje buvo du rateliai: „Kolo“, priklausęs „Susivienijimui“, ir „Spójnia“, priklausanti „Sąjungai“. Aš sąmoningai pasirinkau pažangiąją „Spójnia“, į kurios valdybą patekau tais pačiais metais, ir jau per 1902 m. Kalėdas dalyvavau „Spójnios“ delegacijoje į „Pažangiojo lenkų jaunimo sąjungos“ suvažiavimą (kongresą) Ziuriche. Tuo laiku „Sąjungos“ valdyba tapo perkelta į Paryžių, ir aš tapau išrinktas į ją kaip „Sąjungos“ sekretorius (1903 m.) ir vėliau jos generalinis sekretorius (1904 m. po Liege'o suvažiavimo).

„Sąjungoje“ viešpatuojančiu buvo socialistinis nusistatymas, bet vis dėlto ji nebuvo aiškiai socialistinė. Besivaržančios lenkų socialistinės partijos – „PPS“ ir „S-D KPiL“ – stengėsi kiekviena praplėsti savo įtaką į jaunimą ir vesti agitaciją „Sąjungos“ eilėse; ypač šiam tikslui buvo naudojami „Sąjungos“ suvažiavimai, kuriuose vykdavo karšti šių dviejų srovių veikėjų disputai; kiekviena šių partijų siūsdavo į šiuos suvažiavimus žymiausius savo užsienių veikėjus ir agitatorius. „Sąjungos“ eilėse stip-

resnė buvo PPS srovė, bet vis dėlto, „Sajunga“ mano laikais liko neutrali, jungdama savo eilėse be abiejų srovių socialistų, ir įvairio plauko demokratų, radikalų, laisvamanių ir apskritai pažangųjį jaunimo elementą. Aš asmeniškai taipogi socialistu nevirtau.

Tuo pat laiku aš, besimokindamas „Ecole des sciences politiques“ ir veikliai dalyvaudamas pažangiajame lenkų jaunimo judėjime, klausiau kai kurias paskaitas ir Rusų emigrantų įsteigtoje Paryžiuje Laisvojoje Aukštojoje Mokykloje – butent, prof. Maksimo Kovalevskio ir prof. de Roberti paskaitas. Be to lankydavau kartais ir Rusų jaunimo viešus susirinkimus bei mitingus, kuriuose ėjo karšti ginčai tarp social-revoliucionierių ir social-demokratų, o pastarųjų tarpe – tarp radikalinių „iskriečių“ ir kitų, labiau oportunistinių srovių. Įdomavaus ir prancuzų visuomenės judėjimu, ypač sindikalizmu, ir net kai kurį laiką buvau linkęs nukrypti į anarchijos ideologiją. Pagaliaus pats Paryžius ir prancuzų kultūros darbas meno srity taip pat buvo atkreipęs į save mano dėmesį.

Lenkų jaunimo ir kairiųjų emigrantų buvo kartais rengiama Paryžiuje paskaitos, iškilmingi įvairių svarbesniųjų atsitikimų paminėjimai, mitingai, vakarai. Teko kelius sykius ir man juose dalyvauti ir skaityti vieši referatai, bet užtai, neturėdamas ypatingo kalbos gabumo – aš mitinginių kalbų nelaikydavau.

Nuo 1902 iki 1904 m. man neteko susidurti Paryžiuje su lietuvių judėjimu.

Tiesa – tame pačiame bute, kuriame veikė „Spójn'ios“ jaunimo draugija, buvo ir lietuvių knygų spinta, priklausanti lietuvių Paryžiaus draugijai, vardu „Želmuo“. Bet ši draugija buvo tuo laiku susnudusi ir lietuvių knygų spintos laikymas buvo rodos vieninteliu jos gyvavimo ženklu. „Želmens“ draugiją bent formaliai palaikydavo jaunas Stasys Gieršinskas, gabus ir įdomus žmogus (miręs nuo džiovos 1911 m.). Stasys Gieršinskas buvo kartu ir „Spójni'os“ narys. Tai buvo lenkų 1863 m. seno emigranto dr. Henriko Gieršinsko ir p. Bukauskaitės-Gieršinskienės sunus. Pats dr. Gieršinskas buvo tikras Lenkas iš etnografinės Lenkijos. Bet jo žmona p. Gieršinskienė, gymusi Bukauskaitė, buvo kylusi iš Lietuvos, rodos – Panevėžio apskrities (Panevėžio Liudkevičių ir p. Felicijos Bortkevičienės giminė), iš smulkiųjų dvarininkų-bajorų giminės. Kaip jauna mergaitė – ji dalyvavo 1863 m. sukilime Lietuvoje, ne ginklu kovos laukuose, bet įvairiais pagalbos darbais (slaptos korespondencijos, raštų, revoliucinės valdžios įsakymų, ginklų gabenimas, sužeistųjų ir besislapstančių partizanų šelpimas ir t. t.). Budama politiškai sukompromituota, ji su savo broliu emigravo į Prancuziją ir ten ištekėjo už jauno Lenkų emigranto medicinos studento Gieršinsko. P. Gieršinskienė mylėjo Lietuvą; jos sie-loje Lietuvos meilė jungėsi su lenkų tautiniu patriotizmu, bet šis lenkų

patriotizmas nebuvo grobimo patriotizmu ir neturėjo nacionalistinio „tautinio egoizmo“ požymių. Lenkija buvusi dėl jos – laisvės idėja, bet Lietuva turėjusi būti savarankiška. Ji priklausė dar tajai patriotų kartai, kurioje gyva buvo Adomo Mickevičiaus idėja; jos pažiūromis Lietuvos Lenkai nesą ir negalį būti Lenkijos ir Lenkų ekspansijos agentais Lietuvoje, bet tikrais ir nuoširdžiais savo Tėvynės Lietuvos piliečiais; jų santykis su Lietuviais neturįs būti dviejų svetimų ir priešingų tautų santykiu, bet solidarumo santykiu. Ji buvo demokratė, ir, kuomet prasidėjo Lietuvių tautinis judėjimas – ji drįso pripažinti Lietuvių liaudies teises tvarkytis savo krašte ir siekti netiktai tautinės bet ir valstybinės nepriklausomybės; tiktai ji tikėjosi, kad ir Lenkija pritarianti šiam darbui, ir pyko prieš tuos Lenkus ir Lenkų nacionalizmo sroves, kurie pasisakydavo prieš Lietuvių „separatizmą“. Ji net rasdavo, kad Lietuvių tautinio judėjimo darbas turįs rūpėti visiems Lietuvos piliečiams, turįs būti bendru Lietuvos demokratų darbu, neišskiriant ir Lietuvos Lenkų. Jos vyras – dr. Gieršinskas – demokratinio nusistatimo entuzijastas – pritarė šioms pažiūroms. Jis net sykį buvo parašęs brošiūrėlę Lietuvių klausimu, stengdamasis savo supratimu užtarti Lietuvių judėjimą. Išauklėtas šioje idėjinėje atmosferoje jaunas Stasys Gieršinskas, kad ir jausdamasis Lenku ir priklausąs PPS-ui, vis dėlto kartu jausdavosi ir su Lietuviais surištas ypatingais simpatijos ir pilietišku pareigų junginiais. Jis, kaip ir jo motina, taipogi nemokėjo atskirti savo sieloje Lenkų nuo Lietuvių motyvų. Kad ir nemokėdamas lietuvių kalbos – jis nuolat domėjosi Lietuvių judėjimu, darbu, veikimu ir ieškojo pažinčių su Lietuviais. Su keliais atsitiktinai atsiradusiais Paryžiuje Lietuviais emigrantais, jis įsteigė „Želmens“ draugiją, kuri sukomplektavo lietuvių knygų biblioteką, 1900 metais jis su keliais atvykusiais Paryžiu Lietuvos – dr. Bagdonavičium, Jurgiu Dajotu-Doviatu (miręs 1924 m.) ir rodos Alfonsu Morauskiu – paruošė lietuvių etnografinį skyrių Visuotinoje Paryžiaus Parodoje. Gieršinskas ir mane įtraukė į „Želmens“ draugiją, bet – kiek atsimenu, per visą mano gyvenimo Paryžiuje laiką įvyko tiktai vienas šios draugijos narių susirinkimas, kuriame dalyvavo keli žmonės, nes daugiau ir nebuvo narių. Posėdyje kalbėta lenkiškai, nes tarp susirinkusiųjų buvo tik vienintelis tikras Lietuvis – gyvenąs Paryžiuje amatininkas Pautienius, kiti gi ir kalbėti lietuviškai nemokėjo.

e.

1904 m. atvyko Paryžiu keli jauni Lietuviai; tai buvo tikri Lietuviai, tautiškai susipratę. Jų tarpe buvo studentas Juozas Petrulis, atvykęs iš Šveicarijos (mano kaimynas, kylęs iš Rokiškio apskrities Ragelių para-

pijos Audros kaimo, dabar – Rokiškio gimnazijos mokytojas). Jis tuojuos susipažino su visais Lietuviais ir su kilusiais iš Lietuvos studentais pažangiojo Lenkų jaunimo tarpo ir pasirupino užmegzti tarp jų visų nuolatinę organizacinę ryšį, įkurdamas „Lituanijos“ jaunimo draugiją.

Petrulio atvykimas, jo skelbiamos idėjos ir jo įsteigtoji „Lituanija“, kurioje aš veikliai dalyvavau, – turėjo didžiausios įtakos į visą mano musistatimą ir į visą mano veikimą nuo to laiko. Pats Petrus, jo žodžiai, jo asmuo – padarė į mane gyliausį įspūdį gal todėl, kad tas, ką jis man kalbėjo, buvo paslėpta mano sielos gilumoje ir buvo mano trokštama, nors ikitol sąmonės neapšviesta. Pirmieji mano pasikalbėjimai su Juozu Petručiu paveikė į mane, kaip naujo pasaulio atidengimas, kaip tiesos saulė, kuri butų iš karto užtekėjusi mano psichikoje ir pašalinusi mano sielos naktį. Tai buvo vienas rimčiausių mano gyvenimo įspūdžių, turėjusių lemiančią reikšmę visam mano gyvenimui.

Aš aukščiau išdėsciau, kaip aš pasisakiau Lenku ir išbraukiau iš savo sąmonės lietuviybę, kuri mano sieloje buvo susipinusi su lenkybe. Aš tai galėjau padaryti racionalistiniu metodu, kaipo psichinės chirurgijos operaciją, bet ši operacija galėjo paliesti tiktai sąmonę, bet ne pačią mano sielos esmę, iš kurios aš niekuomet nepajėgiau išrauti lietuviybės elementus. Po tos operacijos aš nesijaučiau ramus ir patenkintas. Lietuvių ir Lietuvos vardas man visdėlto buvo visuomet saldus ir sąmoningai atsisikiręs nuo Lietuvos aš jaučiau, kad ištikrųjų ji niekuomet man netapusi svetima. Aš troškau Lietuvos, aš mylėjau ją vaikišku jausmu, ir man buvo skaudus šis psichinis pasišalinimas iš jos gyvenimo. Aš maniau, kad tai esą reikalinga ir nuoseklu, bet aš nebuvo šiuo patenkintas. Aš mylėjau ir myliu Lenkus, nesijaučiau jų tarpe svetimas, bet man to neužtekdavo. Lietuvos idėja viliojo mane, bet aš dirbtinai stengiaus atsikratyti nuo jos, kaipo nuo šmėklos, kad ir brangios mano jausmams, bet jau amžinai mirusios ir palaidotos, nes aš maniau, kad toji mano meilės Lietuva žuvusi, o naujoje tautinėje Lietuvoje dėl manęs vietos nesą.

Ir kai Juozas Petrus pirmą sykį atvyko pas mane ir pradėjo man kalbėti apie „Lituanijos“ sumanymą, siulydamas ir man prisidėti. Aš iškart jam atsakiau. Pareiškiau jam mano nusistatimą, nurodžiau, kad Lietuvių tautinį judėjimą lydi mano nuoširdžios simpatijos, bet kad aš, budamas Lenkas, nenoriu klastoti Lietuvių darbo savo veikimu ir privalau dirbti Lenkų dirvoje. Petrus ėmė mane tikinti, kad aš klystu ir kad dirbtinu ir klastingu butų ne mano rupinimasis Lietuvos reikalais bei įvykiais, o kaip tik mano griežtas išsižadėjimas bent kurio veiklaus ryšio su Lietuva ir galutinas išimtinis atsidavimas Lenkijos darbams. Jis kreipė mano dėmesį į tai, kad Lietuva esanti pinesnis ir pilnesnis dalykas, negu ji man atrodantisi, ji esanti tam tikras teritorinis istoriškas gyvas socialinis junginys,

apimęs visą kompleksą įvairių kitų junginių; aš esmu šio junginio dalyviu, šia prasme – Lietuvos piliečiu, ir jeigu aš turiu Lietuvoje turtą, gimines, pažinčias ir manau jos teritorijoje gyventi, ką nors dirbti, – tai vis tiek aš neišsisuksiu iš šio Lietuvos socialinio bendravimo, negalėsiu nutraukti savo pilietybės ryšių su Lietuva, negalėsiu gyventi vien tik Lenkija; taigi, nei Lietuvių tautinis judėjimas, nei joks kitas socialinis procesas Lietuvos visuomenėje negalįs man būti svetimas, nes man teksią su šiais klausimais praktiškai susidurti ir šiaip arba kitaip jais nusistatyti, – ne tiktai teritorijoje, bet ir gyvame darbe; šia prasme Lietuvių tautinis judėjimas esąs ir mano, kaip Lietuvos piliečio, reikalas, kad aš ir bučiau asmeniškai, tautinės kultūros atžvilgiu, – Lenku, o ne Lietuviu; aš turėsiu arba kovoti su juo, arba remti jį, arba dalyvauti jame, bet jokių būdu nesą man galima praeiti pro šalį ir neužkliudyti jo; jo, Petručio, siulomoji „Lituanija“ busianti ne vien tik Lietuvių, bet apskritai Lietuvos piliečių jaunimo susiburimas bendrais Lietuvos reikalais bei socialiniais ir kultūriniais klausimais, o ne vien tik Lietuvių atgimimo darbu; tiesa – Lietuvių tautinis judėjimas esąs tiek žymus ir svarbus socialinis Lietuvos dabarties ir ateities klausimas, kad – žinoma – jis turėsiąs būti steigiamoje draugijoje svarstomas su ypatingu rupestingumu, ir kadangi draugijos steigėjų ir narių tarpe busią Lietuviai, tai – žinoma – gal teksią draugijai ir šį tą veikliai padaryti šio judėjimo srity, bet tai nesą Lietuvos piliečiams Lenkams arba kitiems svetimas darbas; draugijos steigėjai Lietuviai nemaną boikotuoti savo pilietiškų draugų ir brolių Lietuvos Lenkų ir jų tautinių kultūrinių reikalų Lietuvoje, draugijoje nebusią vietos tiktai tikriems Lenkams iš Lenkijos, kurios visdėlto atgimstą Lietuviai taipogi nelaiką savo Tėvynės priešininke, nors jie laiką ją svetimu kraštu; nebusią vietos draugijoje ir tokiems Lietuvos Lenkams, kurie būtų nusistatę prieš Lietuvių tautinį judėjimą, prieš Lietuvių pastangas sudaryti savo organizuotą tautinį vietnetą; tokie Lietuvos Lenkai negalėsią dalyvauti vienoje draugijoje su Lietuviais, nes tarp vienu ir kitų būtų aiškus ir griežtas pagrindinių pažiūrų skirtumas, kuris ardytų draugiją; bet jeigu aš pasisakau Lietuvių tautinio judėjimo simpatiku, jeigu aš, savo įsitikinimais demokratas, žiuri į šį judėjimą, kaip į masinį liaudies kėlimąsi švieson, kulturon, veikluman, tai aš, kaip Lietuvos pilietis, ne tiktai galiu, bet ir privalau, dėtis su Lietuviais į šią bendrą Lietuvos jaunimo draugiją.

Mes ilgai ir kelius sykius kalbėjomės su Petručiu.

Aš klausiaus jo žodžių ir tegalėjau gėrėtis jais. Aš stebėjaus šių minčių aiškumu ir tiesa. Aš supratau, kad mano ikišiolinis nusistatimas buvo dirbtinas. Aš džiaugiaus, kad štai pagaliaus man pradeda aušti sąmonėje ir kad ši aušra taip gražiai išnaujo jungia mane su Lietuva ir taip maloniai tenkina mano jausmus, mano troškimus Lietuvos. Ir šioje naujoje šviesoje

viskas man atrodė taip sava, taip įprasta, taip aišku, lyg aš bučiau atgavęs kurį brangų pamestą turtą, lyg bučiau grįžęs į mano jaunystės ir kudi-kystės jausmų ir sąvokų šaltinius! Aš jaučiau, kad iš Petrulio lupų aš gau-nu tą mano sielos tiesą, kuri jau bus viso mano gyvenimo tiesa. Amen. Tas taip ir buvo.

Ačiu Tau, Juozai Petruli, už šitą darbą dėl manęs! Jei kas mano gyve-nime buvo ar bus padaryta naudingo ir gero Lietuvai, tai šiame yra ne tik-tai mano, bet ir Tavo nuopelnas, mano drauge! Aš negaliu išreikšti čion Tau savo dėkingumo. Tu man padėjai atsigauti ir padaryti tai, netapstant nei Lietuvių nei Lenkų renegatu.

Aš įstojau į kuriamąją „Lituaniją“. Be Juozo Petrulio ir manęs – „Li-tuanijoje“ dalyvavo dar šie asmenys: Gieršinskai Stasys, Henrikas (Stasio brolis, nukautas Didžiojo Karo pradžioje, 1914 m., kaip Prancuzų kari-ninkas mušy su Vokiečiais ties Marna), Marija (Stasio sesuo) ir Karylė (Stasio sesuo, apie 1908 m. ištekėjusi už Lenkų Žydo Markus'o), Marija Putvinskaitė (dabartinė dailininko Antano Žmuidzinaučiaus žmona), Oginskaitė (dabartinė p. Jasaitienė), Petras Rimša (žinomas Lietuvių dai-lininkas-skulptorius), Vivulskis (garsus dailininkas, kilęs iš Rokiškio apskr., vėliau galutinai tapęs Lenku, pastaruoju laiku prieš Didįjį Karą apsigyvenęs Vilniuje ir atsidavęs statomos Vilniuje šv. Širdies Bažnyčios architektūros ir dekoracijos darbui, pagaliaus miręs Vilniuje), Buyka (Lenkų dailininkas, kilęs iš Lietuvos, tebegyvenęs Prancuzijoje), Marija Micevičaitė (Kauno apylinkės smulkioji dvarininkė, tebegyvenanti Lie-tuvoje savo Romainių-Veršvių dvarelyje), Vainilavičaitė (vėliau ištekėjusi už Lenkų žinomojo politinio veikėjo Dąbski'o), dr. Zigmąs Federavičius (kilęs iš Vakarų Gudijos) ir jo žmona, gymusi Milavskaitė (mirusi apie 1906–1907 m.), Rimgaila (Žemaitijos dvarininkas, tebegyvenęs savo dva-re), vėliau prisidėjo prie draugijos ir kurį laiką dalyvavo joje atvykęs Pa-ryžiun Tadas Ivanauskas (Lydos apskr. dvarininkas, anais laikais socia-listas, rodos priklausęs LS-D partijai, žinomas Lietuvių mokslininkas-gamtininkas, dabar Lietuvos Universiteto profesorius). Rodos – tai buvo visi „Lituanijos“ nariai. Gal ką esu užmiršęs.

„Lituanijos“ narių susirinkimai buvo gana tankiai daromi. Petrulius da-rydavo mums pranešimus iš Lietuvių spaudos, bet ypač daug buvo kal-bėta tomis Lietuvos pilietybės mintimis, kurias aš aukščiau išdėsčiau iš mano pasikalbėjimų su Petrule. Galima pasakyti, kad tie susirinkimai virto Lietuvos pilietybės problemos akademija. Aš veikliai dalyvavau dis-kusijose ir asmeniškai daug jomis pasinaudojau dėl savo orientavimosi.

Viešai „Lituanija“ pasirodė rodos tiktai vieną sykį – tai buvo, rodos, 1905 metų pradžioje ar pavasarį. Butent, ji surengė viešąją paskaitą lenkų kalba dėl Lenkų jaunuomenės, kurios tarpe buvo ir žmonių, kilusių iš

Lietuvos ir Gudijos. Koki buvo šiam sumanymui proga – gerai nebeatsimenu: rodos – ar tik ne lietuvių spaudos atgavimo paminėjimas ar kas tai panašaus surišto su lietuvių spauda. Įėjimas buvo visiems laisvas, bet su mokamais bilietais (pelnas buvo skiriamas nebeatsimenu kokiam viešajam tautiniam Lietuvių reikalui). Buvo paskaityta du referatai: vieną skaičiau aš – tema „Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwe“⁴³ (šis mano referatas tapo 1906 m. atspausdintas lenkų mėnesiniame Krokuvos žurnale „Kultura“, žinomojo publicisto Vilhelmo Feldmano redaguojamame, ir išėjo atskira brošiūra, kurios nė vieno egzempliriaus nebeturiu), antrąjį referatą – apie Lietuvių socialistinį judėjimą – skaitė Tadas Ivanauskas (taipogi lenkų kalba).

f.

1905 m. vasarą, man grįžus iš Paryžiaus Lietuvon, aš dar jokio nustatyto busimojo mano veikimo plano neturėjau. Tą vasarą ir rudens pradžią aš pragyvenau savo tėvų dvare.

Sąryšy su vykstančia Rusijoje revoliucija ir Lietuvos sodžiuje buvo neramu. Lietuvių valstiečių tarpe politinis ir socialinis judėjimas ėjo gilyn. Iš vietos jaunimo – ypač iš moksleivių tarpo, kylo šio judėjimo vadai ir agitatoriai, palaiką ryšius su centrais, bet ir keičią gaunamus iš ten nurodymus savo nusistatymu. Judėjimas apskritai dar nebuvo aiškiai diferenciotas. Jaunieji vadai vadindavo save socialistais, turėjo santykių su LS-DP, gal ir priklausė šiai partijai, bet jų darbas nesirėmė aiškiai klesniniais dėsniais. Po socialistine firma buvo ištikrųjų varomas radikalių liaudinių judėjimas. Buvo veikiama gal labiau tarp ukininkų, negu tarp darbininkų. Šiek tiek buvo agituojama tarp dvarų darbininkų, ruošiami jų streikai, bet ypač buvo keliama bendros politinės laisvės, vietos valdymo nacionalizacijos, žmonių savivaldybės, tautinės mokyklos, apskritai lietuvių kalbos teisių, kovos prieš rusifikaciją ir prieš rusų valdininkus, pagaliaus – ypač vėliau – Lietuvos politinės autonomijos klausimai, o iš socialinių klausimų – žemės reformos klausimas bendraja valstiečių pageidavimų vaga. Todėl šiame neva „socialistiniame“ judėjime dalyvavo ir stambesnieji ukininkai, labiau apšviestieji; jų dalyvavimas buvo net žymesnis, negu tikrų proletarų – darbininkų – dalyvavimas.

Man teko susipažinti ir įeiti į artimesnius santykius su kai kuriais to judėjimo vietos veikėjais iš jaunimo tarpo – su Jonu Zakarevičium (mirė nuo džiovos kalėjime 1906 m.), su Jurgiu Smolskiu-Smalsčium (nužudytas 1919 m., kaipo bolševikų veikėjas). Aš asmeniškai simpatizavau tam judėjimui ir turėjau jo vadų pasitikėjimą, bet man pačiam veikliai dalyvauti jame toje vietoje buvo nepatogu, nes visdėlto aš buvau dvarininko

sunus ir šio savo socialinio pobūdžio aš negalėjau nustoti vietos žmonių akyse. Tuo laiku pas mane buvo atvykęs ir mano Paryžiaus draugas Stasys Gieršinskas, kurį aš taipogi supažindinau su vietos judėjimo veikėjais. Aš troškau veikimo ir dėl savęs, o suprasdamas, kad aš dėl mano socialinės padėties netinku vietos veikimui, stengiausi persikelti į miestą. Apylinkės dvarininkų tarpe kad ir atsirasdavo šiek tiek prijautimo bendrosios politinės laisvės obalsiams, kiek jie buvo kreipiami prieš Rusijos carizmą, bet socialinis ir tautinis liaudies judėjimo radikalizmas buvo smerkiamas. Socializmo ir agrarinės reformos šmėkla, dvarų darbininkų kurstymas streikuoti ir kelti reikalavimus prieš dvarų savininkus, neleido dvarininkams simpatizuoti taip apskritai judėjimui, taip tarp kito ko ir keliamiems lietuvių tautiniams reikalavimams. Net ir tie, kurie pirma apskritai simpatizavo lietuvių tautinei idėjai, atšalo ir pradėjo visą tautinį Lietuvių darbą įtarti paslėptu jame „socializmu“ ir visuomenės pagrindų griovimu.

Tokiu budu aš negalėjau nei prisidėti prie liaudies judėjimo, kuriam simpatizavau, nei veikti dvarininkų visuomenėje, kurios nusistatymas neatitiko mano pažiūroms.

Budamas medžiaginiu atžvilgiu aprupintas, nes žinojau, kad visuomet bučiau iš mano tėvų gavęs bent tiek lėšų, kiek reikia pragyvenimui, kol neužsidirbsiu savo lėšų, aš tuo laiku negalvojau apie tokį darbą, kuris man būtų pelningas. Prie žemės ukio nebuvau pripratęs ir neturėjau jokio palinkimo, juo labiau, kad ir mano tėvas nenorėjo užleisti man savo vietos dvaro valdyme ir apskritai nemėgdavo, kad aš kyščiausi į jo ukio dalykus. Jokia tarnyba arba profesija dėl uždarbio man nerupėjo. Svajojau apie visuomeninį darbą, kuris atitiktų mano politinius bei socialinius idealus. Šį darbą aš norėjau pasirinkti Lietuvoje tarp Lietuvos Lenkų, kaipo artimiausių man, bet tiksliai ne tarp dvarininkų, nuo kurių skiriausi savo pažiūromis. Paryžiaus „Lituanijos“ įkvėptos man Lietuvos pilietybės idėjos sąryšyje su vykstančiu revoliuciniu judėjimu traukė mane prie savęs. Tų idėjų propaganda – sudarimas Lietuvos Lenkų tarpe tokios demokratiškos srovės, kuri sutaikintų juos su atgimstančia Lietuvių tauta, suderintų šių abiejų vieno bendro krašto, vienos tėvynės visuomenės šakų veikimą ir paruoštų dirvą solidariam pilietiškam demokratiniam taip Lietuvių, taip Lietuvos Lenkų, taip pagaliaus Gudų ir Žydų liaudies judėjimui bendrais obalsiais, liečiančiais ypač politinę laivę, Lietuvos išjungimą iš priklausomybės ar tai Rusijai ar Lenkijai, jos pastatymą greta pastarųjų, kaipo savarankišką kultūros veiksnį, galintį su jais jungtis solidarumu, bet ne priklausomybe ir pasidavimu, pagaliaus – socialinio tvar-

³Etnografiniai ir kultūriniai santykiai Lietuvoje (lenk.).

kimosi pavedimą pačiai liaudžiai demokratiniiais daugumos dėsniais, - tai buvo mano tų laikų svajonė, kaip mano busimojo veikimo linija.

Šioms mintims vykinti aš stengiaus patekti į Vilnių, kaip Lietuvos centrą. Aš tikėjau, kas Vilniuje man pasiseksią užmegzti ryšiai su panašaus nusistatymo žmonėmis ir pradėti vykinti šis darbas. Koki bus šio darbo forma – to aš dar pats nežinojau, vykdamas 1905 m. lapkričio mėn. Vilniun. Tėvams aš pasisakiau vykstant tebesiorientuoti.

Mano tėvai – ypač tėvas – toli gražu nepritardavo mano bendroms idėjoms. Mano tėvas buvo griežtai konservatyvaus nusistatymo, griežtai tikįs katalikas, Lenkas be jokio sviravimo Lietuvių pusėn, nors ne priešas Lietuvių. Jis nekentė Rusų ir Rusijos, buvo šalininkas politinių reformų, bet neinančių toliau konstitucinės monarchijos, socialiniame sutvarkime jis laikėsi luominės aristokratinės tvarkos, paremtos turto, gimimo ir tradicinės socialinės hierarchijos autoritetu. Jis nebuvo sąmoningas liaudies priešas, mylėjo žmones, buvo pats žmogus labai sąžiningas, nekėsdavo skriaudos, teikdavo pagalbą reikalingiesiems, į turtą ir autoritetą žiūrėjo kaip į socialinę funkciją, turėjo daug senų patriarchalizmo pažiūrų, kurias paveldėjo dar iš baudžiovos dvarininkų pažiūrų. Jis ypač gerbė tradiciją ir socialistinį tęstinumą. Jam visai nepatikdavo mano nusistatymas, kurį jis laikė socialistišku ir... bedievišku. Jis gal būtų pasipriešinęs mano tų laikų sumanymams, jeigu jo nebūtų sulaikiusi mano motinos įtaka.

Mano motina buvo jautresnė ir daug aukštesnės inteligentijos, daug platesnių pažiūrų už tėvą. Tai buvo didelio proto ir karštos širdies moteris. Ji daug skaitė ir buvo net palinkusi į laisvamanybę. Kitokiomis gyvenimo sąlygomis ir kitokiame socialiniame tarpe ji gal būtų toli nužengusi nuo pažiūrų, viešpatavusių mūsų giminės tarpe. Tėvas visuomet ją laikydavo įtartina tikybos atžvilgiu, eretike. Nors kaip tik mano tėvo, o ne motinos, giminėje – buvo laisvamanystės tradicijos (mano tėvo senelis, Mykolas Römer'is, Vilniaus miesto prezidentas 1812 m. ir Vilniaus gubernijos bajorvedis apie 1817 m., Rusų valdžios išstremtas už pasiūlymą panaikinti valstiečių baudžiovą Lietuvoje, miręs 1852 m., buvo masonas, vienos Vilniaus masonų ložų pirmininkas XIX amžiaus pradžioje), bet tėvas daug labiau už motiną buvo bent kokiais laisvai minčiais svetimas.

Mane motina mylėjo labiau už viską pasaulyje. Ji sekdamo mano pažiūras ir simpatizavo joms, stengdamasi suprasti jas, bet, iš kitos pusės, ji bijojosi jų griežtumo, kad nepakenktų mano padėčiai ir nepražudytų mažes bajorų visuomenės viešojoje nuomonėje. Ji palaikydavo mane, bet kartu stengėsi ir sulaikyti mane pusiaukely. Jai – jautriai ir nepripratusiai prie nuomonių reiškimo laisvės, nes XIX amžiaus pabaigos dvarininkų visuomenėje minčių judėjimas buvo silpnas, – trukdavo drąsos daryti iš idėjų nuosekliai ir tiesias išvadas. Ji kartais didžiavosi mano palinkimu

eiti savo keliais ir nesivaržyti viešpataujančios nuomonės šablonais, laikydama šį mano palinkimą paveldėtu iš jos, o kartais norėtų jį iš manęs išrauti.

Bet dabar mano motina buvo labiau už visa susirupinusi atitraukimu manęs nuo sumanymo vesti jauną Prancuzę iš St. Cloud, su kuria aš buvau susižiedavęs prieš išvažiuojant iš Prancuzijos. Ji nenorėjo daryti jokių kliučių mano politiniams sumanymams, tikėdamasi, kaip tas iš tikrųjų ir atsitiko, kad šie sumanymai ir jų vykdymas priversią mane užmiršti mano meilės svajones. Šia prasme ji paveikė ir mano tėvą.

g. 1.

1905 m. spalio mėn. pabaigoje ar lapkričio pradžioje aš nuvykau į Vilnių ir ten pradėjau teirautis o pagaliaus ir apsigyvenau.

Vilniuje aš užmezgiau santykius su visa eile pažangių ir radikalių žmonių iš vietos Lenkų visuomenės – ypač iš jaunosios kartos, kurių tarpe aš radau pritarymą mano sumanymams. Šiems sumanymams įkūnyti, mes su mano naujais draugais sugalvojome įsteigti dienraštį. Mes tuojaus pradėjome rengtis šiam darbui.

Artimiausiais mano bendradarbiais buvo pris. advokatas Bronislovas Krzyżanowski's (dabartinis Lenkijos senatorius) ir pris. adv. Jonas Klot'tas (dabartinis Vilniaus notaras).

Be Vilniaus pažangiosios lenkų inteligentijos, mes įėjome į santykius su Lietuvos ir Gudijos provincijos pažangiais Lenkų veikėjais ir įkurėme idėjinį branduolį, turintį remti naująjį dienraštį taip raštais, taip propaganda, taip, kiek galima, lėšomis. Didesnį lėšų dalį įnešiau aš pats (tėvai man sutiko jas duoti, eidami aukščiau nurodytais motyvais), kai kurie kiti taipogi prisidėjo pinigais ir pasižadėjimais. Buvo pirka lenkiškos raidės iš Varšuvos, nes vietos spaustuovėse, išskyrus tas, kuriose jau spaudinosi kiti lenkų kalba laikraščiai, lenkiškų raidžių arba nebuvo, arba buvo senos, likusios nuo XIX amžiaus šešto dešimtmečio.

Svarbiausi mūsų sumanyto laikraščio mintys – buvo taip vadinamojo „krašto nusistatymo“ („stanowisko krajowa“) pagylinimas bei propaganda Lietuvos ir Gudijos Lenkų tarpe. Šis „krašto nusistatymas“ turėjo reikšti, kad mes, Lietuvos Lenkai, esame ne Lenkijos kolonistais Lietuvoje bei Gudijoje, bet šio arba šių dviejų kraštų piliečiais, kurie bendrojo demokratinio judėjimo ribose turi ieškoti bendradarbiavimo ryšių su visais kitais šių kraštų demokratais – Lietuviais, Gudais ir Žydais – šio arba šių kraštų autonomijos ir kultūrinio bei socialinio savarankiškumo vardu; buvo griežtai atmetamas Lietuvos ir Gudijos laikymas bent kurio kito krašto (taip Rusijos, taip Lenkijos) pakraščiais ar priklausomais

svetimo krašto tautinės ar kultūrinės ekspansijos taranais. Šis „krašto nusistatymas“ kartu su bendru aiškiai demokratiniu ir net radikaliu politiniu bei socialiniu nusistatymu ir – žinoma – gyvas solidarizavimasis su visos Rusijos revoliuciniu judėjimu - tai ir buvo visa steigiamojo dienraščio, mūsų pavadinto „Gazeta Wileńska“, – programa. Mes šias mintis suformulavome aiškiai ir griežtai.

Einant šiuo nusistatymu, kurio karščiausiu reikėju buvau aš, bet kuris mano naujų draugų bei visos grupės tapo priimtas ir pasisavintas, kaip vietos Lenkų demokratų obalsis, – mums turėjo rūpėti įeiti į nuolatinio bendradarbiavimo santykius su kitų vietos tautų judėjimų demokratinėmis srovėmis taip informacijos ir susipažinimo tikslais, taip gal ir tiksliam bendram pilietiniam veikimui arba bent to bendrojo veikimo paruošimui. Man gi ypač šiuo atžvilgiu rūpėjo įeiti į nuolatinis santykius su Lietuviais. Kaip artimiausią grupę mes išrinkome Lietuvių demokratų varpiečius. Apsigyvenęs Vilniuje aš visą laiką stengiausi užmegsti ryšius ir su Lietuviais bei sekti Lietuvių judėjimą ir jų darbus Vilniuje. 1905 m. lapkričio mėn. aš lankydavau Lietuvių Didžiojo Vilniaus Seimo posėdžius, taipogi skaitydavau lietuvių laikraščius, nors ir ne viską juose suprasdavau.

Dėl santykių su Lietuviais mūsų dienraštį aš sumaniau susitarti su Lietuvių demokratų vilniečių grupe ir leisti jai autonomingai vesti mūsų dienraštį Lietuvių skyrių, išrinkus jai iš savo tarpo vieną žmogų šiam darbui. Tas žmogus kartu įeiti ir į mūsų bendrąją redakcijos komitetą, kuris buvo sudarytas iš manęs, Bronislovo Krzyżanowski'o ir Klott'o. Mano sumanymui pritarė abu mano draugu iš redakcijos komiteto, ir pradėjome jį vykinti. Mes kreipėmės į žymiausią Lietuvių demokratų veikėją Vilniuje, į šviesios ir garbingos atminties Povylą Višinską. Jis deryboms su mumis pasikvietė talkon dar du kitu anos gadinės Lietuvių demokratu vilniečiu – Antaną Smetoną (busimąjį Lietuvos Respublikos pirmąjį prezidentą) ir Joną Jablonskį. Aš nežinau, ar jie buvo šioms deryboms paties Višinsko pakviesti, ar partijos arba jos Vilniaus grupės paskirti. Mes šeši – aš, Krzyżanowski's, Klott'as, Višinskas, Smetona ir Jablonskis – ir pradėjome tartis. Mes šiuo reikalu gal apie 5–6 sykius buvome susirinkę. Dėl bendrojo nusistatymo ilgų ginčų tarp mūsų nebuvo. Painesnis pasirodė klausimas nuolatinio Lietuvių bendradarbiavimo mūsų laikraštį. Lietuviai šiuo atžvilgiu buvo atsargūs ir keldavo įvairias abejones. Vis dėlto pagaliau jie sutiko autonomingai vesti Lietuvių skyrių, kaip informacinį dienraščio skyrių Lietuvių tautiniu klausimu ir pavedė šį darbą Povylui Višinskiui. Bet, jeigu neklystu, į redakcijos komitetą jie įeiti arba įvesti savo atstovą nesutiko, gal nebūdami pilnai įsitikinę, ar dienraščio praktika, iškilus kuriam nors Lietuvių-Lenkų ginčo epizodui, išlaikys

bendrajį programinį nusistatymą ir nenukrips į Lenkų nacionalizmą, kas galėtų sukompromituoti Lietuvių demokratų atstovą, dalyvaujantį redakcijos komitete.

Bet dėl Višinsko lygos ir mirties, įvukusios 1906 m. pavasarį (dienraštis „Gazeta Wileńska“ pradėjo eiti 1906 m. vasario mėn.), šis darbas taip ir liko neįvykintas. Višinskas jau nebegalėjo pradėti dirbti laikraštį, jo vieton joks kitas žmogus nebuvo Lietuvių demokratų paskirtas, dėl naujų derybų jau nebebuvo laiko, nes jau aš pats visas savo jėgas turėjau pavesti tiesioginiam publicistikos ir redakcijos darbui. Pagaliaus Lietuvių skyrius „Gazeta'os Wileńska'os“ skiltyse tapo aprupintas kitokiu budu. Vieną pirmųjų dienų laikraščiui pasirodžius, į redakcijos butą įėjo jaunas žmogus, apsirėdęs studentu, ir kreipėsi į mane, pasisiūlydamas bendradarbiauti ir nuolat rašyti apie Lietuvių judėjimą ir dalykus, liečiančius tautinį Lietuvių klausimą. Aš apsidžiaugiau ir sutikau, nes man tas kaip tik reikėjo. Šis jaunas žmogus – tai buvo Mykolas Biržiška. Biržiška kasdien sistematiškai ateidavo į redakciją, vartydavo Lietuvių spaudą ir teikdavo mums informacinio turinio straipsnelius Lietuvių tautinio judėjimo dalykais.

g. 2

„Gazeta Wileńska“ ėjo (su viena pertrauka) nuo vasario iki liepos mėn. (1906 m.).

Kadangi man prieš tai niekuomet neteko dirbti dienraštį, tai aš, nepasitikėdamas savo jėgomis, iškartu nedrįsau jį redaguoti. Lenkų periodinė spauda Vilniuje vos pradėjo tais laikais steigtis, prityrusių laikraštinių nebuvo, o tie, kurie dirbo Vilniuje, darbavosi dešinėje spaudoje ir netiko mums savo pažiūromis (tuo laiku Vilniuje ėjo lenkų kalba dešinysis stambių agrarų dienraštis „Kurjer Litewski“, žinomo publicisto Česlovo Jankausko redaguojamas, ir klerikalų pakraipos dienraštis „Nowiny Wileńskie“, Vilniaus vyskupo Edvardo barono Ropp'o įsteigtas). Todėl mūsų redakcijos komitetas nutarė pakviesti redaktorių ir bent vieną nuolatinį dienraščio bendradarbį iš Varšuvos. Mums rūpėjo rasti prityręs laikraštinių pažangiosios pakraipos, kuris vestų dienraštį po mūsų redakcijos komiteto priežiūra ir idėjine vadovybe. Aš nukeliavau į Varšuvą ir kreipiausi į pažangiasias laikraštinių grupes, prašydamas nurodyti man kandidatus į redaktorių ir bendradarbius. Bet niekas žymesniųjų Varšuvos laikraštinių nenorėjo vykti į Vilnių, į kurią jau žiurėta kaip į „provinciją“, ypač kad tuo laiku pačioje Varšuvoje ėjo gyvas judėjimas ir periodinė spauda augo. Pagaliaus man visdėlto surado kandidatus, kuriuos aš ir suderėjau vykti Vilniun. Tai buvo Zenonas Pietkiewicz'ius,

pakviestas redaktorium, ir Vladislovas Uminski's, pakviestas redakcijos sekretorium.

Jie abu praktikoje pasirodė netinkami, ypač Pietkiewicz'ius, labai silpnas publicistas ir žmogus be energijos, be administratyvio gabumo, be techniškos rutinos. Uminski's žinomas rašytojas, ypač populiarizatorius ir autorius knygų dėl jaunimo, – buvo gabesnis, bet su dienraščio technika menkai susipažinęs. Be to, jie abu neturėjo jokio supratimo apie Lietuvos santykius. Jie buvo mums tikru ir labai brangiu balastu, iš kurio mes jokios naudos neturėjome. Visus korespondentus ir provincijos bendradarbius turėjau kviesti aš ir faktinai aš ir redagavau dienraštį bei daugiausiai rašydavau įžengiamuosius straipsnius. Iš vietos žmonių redakcijon įėjo jaunas Liudvikas Abramovičius, kuris pasirodė gabių publicistu (dabartiniu laiku žinomas Vilniaus publicistas, kuris pasiliko ištikimas „Gazeta'os Wileńska'os“ pilietiškiems Lietuvos obalsiams – Vilniaus savaitinio laikraščio „Przegląd Wileński“ – vienintelio lenkų kalba Vilniaus laikraščio, tebesilaikančio Lietuvos valstybingumo, – redaktorius). Vietos kroniką apsiėmė vesti Pranas Alechnovičius (vėliau tapęs gabių ir žinomu Gudų rašytoju) su dviem savo bendradarbiais – Adolfu Narkevičium (kylęs iš Žemaitijos, dabar – medicinos daktaras Vilniuje) ir Adomu Gedvila (social-demokratas, miręs Petrapily 1911 m.).

Kad mums ir pasisekė neblogai vesti dienraštį, kuris tapo žymiu vietos Lenkų pažangiosios minties reiškėju ir sugebėjo praplėsti šios minties įtaką, bet visdėlto medžiaginiu atžvilgiu jis neištęsėjo. Su laikraščiu skaitėsi ir polemizavo jo idėjiniai priešai (ypač „Kurjer Litewski“), jis turėjo karštų simpatikų, apie ką liudijo visa eilė gaunamų iš įvairių provincijos vietų laiškų, jis turėjo užtenkamą skaičių idėjinių bendradarbių bei korespondentų. Bet dienraščio administracija nebuvo tinkamai sutvarkyta, reklama buvo silpna, išlaidos buvo labai didelios, dauguma pasižadėjusių šelpti dienraštį neužsimokėjo, beveik visas išlaidas teko padengti man pačiam. Lėšos, kurias buvau gavęs iš tėvų, greitai sutirpo ir pasijutau bejėgis tęsti darbą. Po dviejų mėnesių dienraščio leidymo nebeliko lėšų; dar kelias savaites bandžiau verstis kreditu, bet skolos augo, naujų pastovių lėšų šaltinių nebuvo. Prenumerata pamažu augo, bet tikėtis, kad ji būtų masinė ir kad galėtų padengti išlaidas, nebuvo galima. Dvarininkų visuomenė boikotavo dienraštį, kunigai buvo jam nepalankūs, nes jis skelbė laisvamanių idėjas, stipriausi nacionalistinė inteligentų srovė buvo jam taipogi priešinga, lenkiškai kalbančioji liaudis nebuvo įpratusi skaityti ir nelabai suprastų literatiškos lenkų kalbos, kuria dienraštis buvo rašomas, o be to ji nelabai ir palaikytų pažangiasias nuomones. Buvo karštų simpatikų, bet jų buvo saujelė. Be to ir redakcijos komitete ne viskas buvo tvarkoje. Vienas jo narių – Klott'as – svyravo, bijojo griežtumo,

drebėjo prieš dvarininkų bei dešiniųjų Vilniaus Lenkų-inteligentų viešąją nuomonę. Pats gi redaktorius Pietkiewicz'ius buvo pasyvus: jam rūpėjo tiktai gauti algą, kuri jam buvo garantuota už ištisus metus.

Tokiomis aplinkybėmis aš nebepajėgiau toliau nešti naštą. Trečiasis redakcijos komiteto narys Krzyżanowsk'is, pilnai ištikimas ir drąsus, taipogi nebematė kitokios išeities, ir mes nutarėme uždaryti „Gazet'ą Wileńsk'ą“. Tas ir buvo padaryta balandžio mėn. antroje pusėje.

g. 3

Bet kai tik mes paskelbėme apie dienraščio uždarymą, iš skaitytojų, simpatikų ir bendradarbių eilių pasipilo protestai, užklausimai, patarimai. Tada tiktai mes pajutome, kad mūsų darbas tikrai neliko be vaisių ir kad jis jau nebėra tiktai mūsų vienu nuosavybė. Mums buvo nurodoma, kad mūsų dienraštis – tai esąs viešasis reikalas, kuris rupi ne mums vieniems – jo steigėjams ir vykintojams, bet ir skaitytojams bei simpatikams; mums buvo sakoma žodžiu ir rašoma, kad mums reikėję kreiptis į skaitytojus ir į pažangiąją visuomenę, kuri būtų aptarusi dalyką ir suradusi lėšų leidiniui. Pagaliaus grupė mūsų simpatikų vilniečių, nepasitenkindama protestais bei patarimais, ėmėsi darbo. Ji padarė redakcijos bute kelius susirinkimus, kuriuose tapo nutarta neleisti žuti dienraščiui ir atgaivinti jį bendromis visuomenės lėšomis. Ši grupė susiorganizavo ir pradėjo veikti. Joje dalyvavo keli pažangieji inteligentai, smulkieji miesto valdybos, bankų ir privatinių įstaigų valdininkai ir tarnautojai, pagaliau amatininkai. Tapo įtraukta ir keli provincijos veikėjai-inteligentai bei pora žinomų savo pažangiomis idėjomis stambesniųjų dvarininkų, kaip Liudomiras Powstanski's ir Juozas Bukowski's (iš Švenčionių apskr.), Ignas Bohdanowicz'ius (iš Vileikos apskr.), Konstantas Gordzialsowski's (iš Mogilevo gub.), Sergijus Lopucinski's (iš Disnos apskr.) Kadangi šių šelpėjų dauguma buvo neturtingi žmonės, tai buvo nutarta remti leidinys smulkiais pajais, leidžiant kiekvienam įsigyti ir daugiau pajų. Ši pajininkų organizacija liko privatinė, bet buvo išrinkta tam tikras komitetas, buvo sudarytas pajininkų sąrašas, surinkti keli tukstančiai rublių, gauti pasižadėjimai ir t. t. Formaliu atsakumuoju leidėju tapo išrinktas Liudomiras Powstanski's. Buvo patvirtinta tas pats redakcijos komitetas, dienraščio redagavimas pavesta man.

Žinoma, nebekvietėme nei Pietkiewicz'iaus, nei Uminskio, ir užtenkamai pamokinti pirmuoju bandymu nebevažiavome Varšuvon ieškoti mūsų darbui meisterių. Redakcija reikėjo pertvarkyti, nes nustojome ir mūsų nuolatinio bendradarbio vilniečio Liudviko Abramovičiaus, kuris nesitikėdamas ilgu „Gazetos Wileńsk'os“ gyvavimu ir nevisai patenkintas jos

kairiaja socialine pakraipa, priėmė Česlovo Jankowski'o pasiulymą ir perėjo į „Kurjer'io Litewski'o“ redakciją.

Teko ieškoti nauji nuolatiniai redakcijos bendradarbiai. Šį sykį jie pavyko rasti tikrai tarp socialistų, kurie sutiko dirbti radikaliniame demokratiname dienrašty, priėmusiam revoliucijos metų dėsnį, jog bendrasis priešas esąs dešinioje pusėje, gi kairiojoje visos atskiros srovės – taip demokratinės, taip socialistinės – esančios sąjungininkės bendrame socialinės pažangos ir politinės revoliucijos darbe.

Tokiu būdu į redakciją įėjo: a. redakcijos sekretorium Norbertas Barlicki's, PPS-o narys (dabar Varšuvos atstovas Lenkijos Seime, vienas PPS-o frakcijos lyderių), b. nuolatinis „autonominis“ bendradarbius – Zigmuntas Ostachiewicz'ius, Vilnietis, vieno karščiausių „Gazet'os Wileńsk'os“ rėmėjų pajininkų – Miečislovo Ostachiewicz'iaus sunus, socialdemokratų partijos „S-D KP i L“ narys, pagarsėjęs 1905 m. Varšuvos mitinguose, kaipo vienas populiariškiausių mitingų kalbėtojų bei pirminių (nusižudęs 1907 m.); c. nuolatinis bendradarbius – jaunas Vilnietis bepartinis socialistas studentas Jurgis Jankowski's (pseudonimas „Jeży Szum“), gabus rašytojas, bet mėgstant išsišokti, pilnas temperamento ir biškį chaotiškas (vėliau rašęs įvairiuose laikraščiuose, virtęs futuristu, pagaliaus nustojęs proto). Kiti bendradarbiai liko tie patys: Mykolas Biržiška Lietuvių skyriui, Alechnovičius, Narkevičius ir Gedvila – kronikai. Be to, vasaros metu liko nuolatinis bendradarbius ir net kurį laiką man išvažiavus atostogoms pavadavo mane, kaipo laikinasis redaktorius, viešėjęs Vilniuje Vaclovas Makowski's, Vilniaus knygininko Makowski'o sunus (žinomas Varšuvos advokatas kriminalistas, literatūros kritikas ir baudžiamosios teisės rašytojas, buv. Lenkijos ministeris).

Atgaivinta „Gazeta Wileńska“ ėjo nuo gegužės mėn. iki liepos pabaigos (1906 m.).

Naujoje redakcijoje bendradarbių socialistų įtaka buvo žymi. Buvęs senoje redakcijoje kairiajame sparne, aš naujoje redakcijoje atsidūriau dešiniajame jos sparne. Tai buvo Rusijos Pirmosios Valstybės Dumos laikas, kada tebeėjo karšti kova tarp Dumos ir Caro vyriausybės ir kada dar tikėtasi, kad Revoliucija tebegalinti laimėti. Mano bendradarbiams socialistams labiau už viską rūpėjo bendrieji Revoliucijos klausimai, jų tarpe Barlicki's, liesdamas šiuos klausimus, stengėsi pabrėžti politinės decentralizacijos ir apskritai Rusijos federalizacijos problemą. Lietuvos vidaus santykiai bei tų santykių svarbios problemos – ypač Lietuvos pilietiškumo problema („stanowisko krajowa“), kuri man labiausia rūpėjo ir kuri mano buvo dedama paties dienraščio įsteigimo pagrindan, – jiems nelabai rūpėjo ir nebuvo jų pilnai suprasta. Todėl šioje dienraščio evoliucijos stadijoje ji daug silpniau reiškėsi jo skiltyse.

Laikrašty ėmė aiškėti ne tiktai griežtai revoliucinė, bet ir socialistinė pakraipa. Tai negalėjo nepastebėti ir dienraščio šelpėjai-pajininkai, kurių tarpe toli gražu ne visi buvo taip griežtai nusistatę. Jų dauguma nebuvo socialistinė, o daugybė apskritai bijojosi radikališkumo ir pageidavo ramios pažangos, vengiant ypač vidaus kovos. Reikia turėti omeny, kad apskritai tuomet Vilniaus žmonės nebuvo pripratę prie griežtų socialinės bei idėjinės kovos formų. Be politinės laisvės, be politinių rinkimų, be politinės vietos spaudos žmonės buvo susnudę. Be to ir savo socialinės padėties atžvilgiu dienraščio šelpėjai nebuvo vienodi: stambiųjų dvarininkų ir amatininkų socialini reikalai negalėjo buti vienodi. Tarp pajininkų buvo ir tokių, kurie tiktai todėl sutiko remti dienraštį, kad jiems imponavo jaunųjų pasiaukavimas idėjiniam darbui ir kad tų jaunųjų obalsiai primindavo jiems jų pačių jaunystės svajones; tos svajonės neatatikdavo jų socialinei padėčiai, jų realioms reikalams. Duoti pinigų pašalpai jie galėjo, nes darbas jiems pasirodė gerbtinas, o nepavojingas nusistovėjusiai stipriai socialinei tvarkai. Bet kada jis pradėjo rodytis per daug griežtas, o iš kitos pusės jų pažįstamieji, jų profesini arba bendrai socialini draugai pradėjo juos smerkti už tokio revoliucinio laikraščio palaikimą, o kartais kai-kuriuos jų, kaip antai Powstanskį, kurio parašas, kaipo leidėjo, figuravo kiekviename laikraščio N-ry, jų pažįstamieji (dvarininkai) pradėjo net boikotuoti, tai didelis jų skaičius išsigando ir ne tik kad nustojo noro toliau šelpti dienraštį, bet jau tebemanė apie tai, kad kuriuo nors budu greičiau būtų padarytas dienraščiu galas. Tiktai nedidelė šelpėjų-pajininkų dalis – ir kaip tik iš neturtingų sluoksnių – iš smulkiosios inteligentijos bei amatininkų, pasiliko iki galui ištikimas radikalaus demokratinio dienraščio idėjai. Redakcijos komitetas taipogi suiro: iš jo pasitraukė Klott'as, rasdamas dienraštį per daug kairiu.

Ir pagaliaus. kada liepos mėnesy teko vėl sušaukti šelpėjų – pajininkų susirinkimas, nes medžiaginė „Gazeta'os Wileńska'os“ padėtis tebereikalavo pašalpos iš šalies, pajininkų dauguma nutarė uždengti dienraštį. Mažuma, norėjusi tęsti darbą, nepajėgė pakelti išlaidų naštos.

Tai buvo liepos mėn. pabaiga – po Pirmosios Rusijos Valstybės Dumos paleidimo ir po garsaus revoliucinio Vyborgo manifesto paskelbimo. Viename „Gazeta'os Wileńska'os“ N-ry prieš patį jos uždengimą pasirodė įžengiamasis straipsnis „Ogniste Polkole“, redakcijos sekretoriaus Barlicki'o parašytas (be autoriaus parašo). Šiame straipsnyje buvo pareikšta mintis, kad revoliucijos ir sukilimų gaisras, kilęs valstybės pakraščiuose, pavergtųjų tautų tarpe, ir pagaliaus pačioje Rusijoje, užtroškinsiąs valstybės centrą ir priversiąs valdžią pasiduoti tautų ir liaudies reikalavimams, o nepasiduodančius pašalinsiąs.

„Gazeta Wileńska“ nustojo eiti, bet Vilniaus Apygardos Teismo prokuratura iškelė prieš mane, kaip dienraščio redaktorių, politinę bylą Baudž. Stat. 129 straipsniu už Barlicki'o straipsnį.

h.

Kadangi dar valstybėje tebeėjo kova tarp revoliucijos ir reakcijos, aš nutariau tuo tarpu nepasiduoti, išvažiuoti į užsienį ir laukti, kas bus. Kadangi man buvo iškelta baudžiamoji byla (ižengiamas tardymas) ir aš negalėčiau gauti užsienio paso, tai aš pasiryžiau išvykti iš Rusijos teritorijos slapta.

Ir štai 1906 m. rugpjūčio ar rugsėjo mėn. aš nuvykau į Žemaitiją pas mano giminės Römerius (Tytuvėnuose), kurie spalio mėn. išsiuntė mane toliau į parubežį pas savo pažįstamus dvarininkus Grajewskius (jų vienas, Adolfas Grajewski's, buvo Lietuvos Steigiamojo seimo nariu – lenkų frakcijos), o iš ten mane išsiuntė dar toliau – į Judrėnų dvarą Viviržėnų apilinkėje dvarininkų Bucevičių, kurių vienas yra vedęs Grajewskio seserį. Pagaliaus iš ten man pavyko per Aisėnų pereinamąjį punktą patekti į Prusus: Bucevičiai mane pervežė karietoje, kurioje aš pasislėpiau ant dugno po dviejų važiuosiu ponių Bucevičienių kojomis.

Iš Prusų aš nuvažiavau tiesiog į Krokuvą, kur ir apsigyvenau. Gyvenau Krokuvoje gana vargingai, nes mano tėvai, bijodami, kad aš nenuvykčiau Paryžium ir negrižčiau prie mano senų sumanymų apsivesti su mano buv. sužiedotine Suzana Richard, mažai man teikdavo lėšų, o uždarbio Krokuvoje neturėjau.

Bandžiau gauti bendradarbio vietą demokratinio Krokuvos dienraščio „Nowa Reforma“ redakcijoje, bet negavau. Parašiau kelias korespondencijas į Lvovo liaudininkų dienraštį „Kurjer Lwowski“, rašydavau ir siųsdavau palaidus straipsnius į social-demokratinį savaitinį rimtą laikraštį „Prsegląd społeczny“, redaguojamą žinomo rimto lenkų publicisto-filosofo ir veikėjo Dawido, kuris taipogi gyveno Krokuvoje kaip emigrantas, pabėgęs iš Rusijos, – į pažangiąjį Varšuvos savaitinį žinomo lenkų rašytojo Aleksandro Świętochowskio laikraštį „Prawda“, kuriame, rodos 1907 m., tapo tarp kitų išspausdintas mano ilgesnis straipsnis apie Gudų tautinį judėjimą („Bieloruskie zagadnienie narodowe“⁴ – vienas pirmųjų Lenkų periodinėje spaudoje bandymų objektyviai, be polemiskų tikslų, išdėstyti ir pagrįsti Gudų tautinio atgimimo procesą), – pagaliaus į Varšuvos mėnesinį žurnalą „Kultura Polska“, 1907 m. įkurtąjį Zenono Pietkiewicz'iaus (to paties, kuris buvo pirmuoju mano „Gazetos Wileńsk'os“ redaktorium).

Bet ši palaidi publicistika negalėjo visos mano energijos išsemti. Ir štai šiose sąlygose pamažu – be išanksto sumanyto projekto, iš pradžių visai pripuolamai, spontaniškai, – kylo ir išsivystė tam tikras mano literatūros darbas, kuris turėjo likti vienu svarbiausių mano gyvenimo darbų. Tai buvo mano knygos „Litwa“ prašymas.

Lietuvos pilietybės ir taip sakant – Lietuvos valstybingumo idėja, įkvėpta man Juozo Petrulio 1904 m. ir konsoliduota mano „Lituonijos“ ir „Gazet’os Wileńska’os“ darbais, buvo gyli mano sąmonėje. Ar Lietuva sudaro valstybę ar ne, ar ji pasieks nepriklausomybės ar ne, tai į mano Lietuvos politinę koncepciją sprendžiamos įtakos neturėjo. Tiesą pasakius – aš niekuomet nesitikėjau, kad dar pats sulauksiu nepriklausomos Lietuvos valstybės. Nesitikėjau šiuo net ir 1914–1918 m. Didžiojo Karo metu, net iki tam laikui, kada ši nepriklausomybė tapo įvykiu faktu. Bet tai buvo dėl manęs tiktai formos ir jėgos, o ne esmės klausimas. Aš Lietuvą – vis tiek ar nepriklausomą valstybę, ar autonominę provinciją, ar tiesiog kelių bendrų gubernijų grupę Rusijos centralistinėje valstybėje – laikiau atskiru vienetu ir, butent, ne tiktai teritoriniu geografišku, bet ryškiai politiniu vienetu, turinčiu savo atskirą individualinę socialinę bei kultūrinę struktūrą ir savo istorine tradicija, savo tautinėmis liaudies judėjimais (aš su Lietuva jungiau ir Gudiją), savo psichine esme pilnai subrendusiu autonominiam politiniam gyvenimui; aš todėl laikiau teisėtu reikalavimą, kad šios Lietuvos piliečiai orientuotųsi savo veikime šiuo vienetu, – jo socialiniais tikslais, jo reikalais arba tiksliau sakant – savo reikalų bei socialinių tikslų derinimu su šio vieneto nustatomu jų visų tam tikru krašto solidarumu. Šį reikalavimą aš visuomet laikiau privalomu savo veikimui. Lietuva, mano supratimu, neturėsianti būti nei Rusijos, nei Lenkijos organiška dalimi, o kad ir būtų valstybiniu atžvilgiu jų vienos pavergta dėl savo medžiaginių jėgų stokos, tai tas būtų fakto, o ne jos politinės teisės reiškinys. Taip aš ir žiūrėjau į Lietuvos valstybinę priklausomybę Rusijai. Man, kaip išauklėtam lenkų ne tiktai tautinėje, bet ir politinėje kultūroje, tas gal buvo lengviau bei aiškiau suprantama, negu daugybei kitų Rusijos piliečių Lietuvoje, gal kartais ir pačių grynusių Lietuvių ar Gudų; nes Lenkų sąmonėje jų tėvynė – Lenkija niekuomet valstybinės vergijos metu nenustojusi savo politinio individualizmo ir nevirtusi tiktai geografinė sąvoka, o todėl nesusnūdusi jų sąmonėje ir savo atskiros Lenkijos pilietybės sąvoka, verčianti geriausius Lenkijos vaikus nuolat kiekvienoje kartoje per ištisą amžių lieti kraują kovose už nepriklausomybę ir visus Lenkus netirpti bendroje Rusijos pilietybės sąmonėje, nors valstybinės pozityvinės teisės atžvilgiu Rusijos

⁴ Baltarusių tautinė problema (lenk.).

lenkai tebuvo Rusijos piliečiai. Nuo mažų dienų, nuo paties to laiko, kada mano sąmonėje pradėjo dygti pirmos politinės sąvokos, aš buvau pripratęs ne tik tai manyti, bet tiesiog jausti, kad mano pilietybė nėra rusų pilietybė, kad mano istorija tai nėra Rusijos istorija, kad mano politinės pareigos ir mano valstybinis nusistatymas jokių atžvilgiu ir jokių būdu nesijungia su Rusijos valstybe, o net tiesiog kreipiasi prieš šią valstybę. Man buvo išauklėtas pilietybės pajautimas, neįeinąs į pozityvinio valstybingumo vagą. Vėliau, nuo 1904 m., aš jį perkėliau į Lietuvą be jokio ypatingo mano sąmonės laužymo, atskyręs jį nebe tikrai nuo Rusijos, bet ir nuo pačios Lenkijos. Tas man buvo visai suprantama ir aišku.

Aš buvau gyliai įsitikinęs, kad Lietuva (ar su Gudija ar abi skyrium) turėsianti eiti savo politinės individualizacijos keliu ir pozityvinės viešosios teisės atžvilgiu, nors ir nesitikėjau, kad ji dar mano kartos metu pasieksianti ne tik tai autonomijos, bet ir nepriklausomos valstybės. Aš simpatizavau kiekvienam drąšiam obalsiui šiuo klausimu, kaip naujam žingsniui pirmiausia šiame kely, nors jis man ir atrodytų neįgyvendintinas. Bet mano pilietybės pajautimas nepriklausė nuo praktiško šių obalsių reališko. Aš jaučiaus ir laikiaus Lietuvos piliečiu, laikydamas savo Lietuvą atskiru gyvu politiniu kunu Rusijos pozityviniame valstybiniame kune, status in statu, kad ir ne valstybe, tai bent teisėtu valstybės embrionu, jos branduoliu. Ir man rupėjo nuosekliai pačiam elgtis bei skleisti Lietuvos pilietybės sąmonę bei pilietinį nusistatymą tarp Lietuvos Lenkų. O kadangi Lietuvių tautinį judėjimą aš laikiau rimčiausia šios idėjos ir šio nusistatymo parama, – tai aš jį gerbiau ir laikiau jį labai artimu mano idealui dalyku.

Todėl atvykęs Krokuvon ir sužinojęs, kad Krokuvoje gyvena Lietuvis inteligentas ir literatas Juozas-Albinas Herbačiauskas, aš pasiskubinau su juo susipažinti. Herbačiauskas yra žmogus įdomus, gyvos dvasios, kad ir vienašališkas kartais bei mėgstąs paradoksus, bet gylus ir nepaprastas. Man patiko su juo kalbėti ir klausyti jo originalių gyvų minčių, kurių tarpe daug buvo teikiančių man pačiam rimto proto peno. Aš jį tankiai lankydavau. Pas Herbačiauską aš radau gana platų lietuvių spausdinių rinkinį. Ypač mane suįdomino turtingas periodinių Lietuvių leidinių rinkinys, beveik pilnai sukomplektuotas, pradėdant „Aušra“ ir baigiant „Vilniaus žiniomis“. Buvo pilnas „Aušros“ komplektas, beveik pilni „Šviesos“, „Varpo“, „Ukininko“, „Apžvalgos“, „Tėvynės sargo“ ir „Darbininkų balso“ komplektai. Šiuose komplektuose buvo paslėpta beveik pilna Lietuvių tautinio atgimimo eiga.

Aš pajutau, kad man atsiranda proga ramiai išstudijuoti visą Lietuvių judėjimo idėją bei istoriją. Aš šiuo visuomet įdomavaus, šį tą jau buvau girdėjęs, bet tikrų ir tikslių žinių neturėjau. Tiesa – aš silpnai bemokėjau

lietuviškai, nes buvau šią kalbą pamiršęs ir mažai ką besuprasdavau skaitydamas. Bet man ir tas rupėjo, kad išmokčiau lietuvių kalbos. Turėdamas daug liuso laiko, aš pasiryžiau pasinauduoti šia proga, kad ir lietuvių kalbos išimokinčiau, ir pagylinčiau savo žinias apie Lietuvių tautinį atgimimą. Jokio kito tikslo aš tada neturėjau. Man dar ir galvon neateidavo mintis parašyti Lietuvių atgimimo istorijos knygą. Aš gi jaučiau save pilnu profanu šiuo klausimu ir patį temaniau mokintis.

Aš paprasčiau Herbačiauską paskolinti man jo rinkinio leidinius. Jis mielai noru sutiko. Pradėjau nuo „Aušros“, kurią pasiėmiau ir ėmiau namie nuo pat pradžios skaityti. Iškart man tas darbas ėjo sunkiai. Bet vis dėlto aš pastebėjau, kad išsiskaitydamas aš galiu pagauti bent pačią pagrindinę mintį ir nesuprasdamas daugybės atskirų žodžių aš bendrą beveik kiekvieno sakinio prasmę suvokti galiu. „Aušra“ mane suįdomino. Aš jaučiau joje milžinišką meilės ir vilties energiją, kurios buvo pilna jos steigėjų ir rašytojų siela. Šis drąsus kelių jaunų žmonių darbas, pradėtas 1883 m., kada Lietuvių liaudis dar gyliai miegojo, o tautinės inteligentijos beveik nebuvo, nes visus Lietuvių inteligentus butų galima suskaičiuoti ant vieno žmogaus rankų pirštų, ir kada rodos rimtam pozityviam žmogui nebutų buvę jokios vilties pasiekti tas jaunuolių išsvajotas tikslas ir sukurti iš šios inertinės liaudinės medžiagos gyvą ir veiklią tautą, – imponavo mano protui ir mano jausmui. Aš pajutau „Aušros“ darbe ne tik tai Lietuvių sielą ir Lietuvių tautinį darbą, bet ir apskritai Žmogaus-Prometėjaus sielą ir didį Žmogaus darbą, Žmogaus-kurėjo, Žmogaus, kuriam Dievas įkvėpė savo dvasios amžinąjį kibirkštį.

Aš lyginau tą padėtį, kuri buvo „Aušros“ steigimo metu Lietuvoje, su ta padėtimi, kurią aš jau pats regėjau 1905–1906 m. Vilniuje–Didžiojo Lietuvių Vilniaus Seimo metu ir vėliau.

„Miales, chامية, zloty róg,
 „Miales, chامية, czapkę z piór, –
 „Czapkę wicher niesie,
 „Róg huką po lesie, –
 „Ostal ci sie ino sznur“⁵,

⁵ Tu turėjai, chame, aukso ragą,
 Tu turėjai, chame, plunksnas už kepurės;
 tą kepurę vėtros purto,
 ragas aidi jau po mišką,
 tau beliko vien tik virvė...

S. Vispianskis, „Vestuvės“

(lenk.; lietuviškas tekstas: B. Chlebovskis, *Lenkų literatūra 1795–1905* (vertė P. Vaičiūnas), – K., 1926, p. 487).

– sako lenkų poetas Wyspianski („Wesele“) tiems rinktiniais žmonėms, kurie turėjo savo sieloje ypatingus gabumus arba žinojo galingus paslapties žodžius-obalsius, kuriais galėtų pakelti ir nuvesti į laimėjimą pribrendusias gyvam veiksmui savo brolių minias, ir pražudė juos. Ištikrųjų „Aušros“ žmonės savo galingo „zloty róg“ nepametė miške, nepražudė savo sielos žiedų, neužkasė žemėn savo gautų iš Dievo talantų. Jie ištarė tuos žodžius, jie davė savo tautos žmonėms tuos obalsius, kuriais tapo įkurtas judėjimas ir nužengė laimėjiman Lietuvių tauta.

Įsiskaitęs „Aušrą“, aš pradėjau sau daryti iš jos užrašus, pažymėdamas svarbesnes vietas ir įdomesnes žinias bei savo pastabas dėl jos turinio. Skaitydamas aš taipogi pažymėdavau sau skyrium užtiktus nesuprantamus man žodžius ir paskiau klausdavau Herbačiauską, kuris man aiškino jų prasmę. Tokiu būdu aš pamažu išmokdavau kalbos ir vėliau, skaitydamas sekančius leidinius, aš jau visą suprasdavau. Baigęs skaityti „Aušrą“, aš ėmiaus tokiu pat būdu skaityti „Šviesą“, „Varpą“ ir t. t. Mano užrašai augo ir pagaliaus man kylo sumanymas sunaudoti juos ir supažindinti Lenkų (turėjau omeny ypač Lietuvos Lenkus) visuomenę su Lietuvių tautiniu judėjimu, apie kurį niekas Lenkijoje ir beveik niekas Lenkų tarpe Lietuvoje neturėjo jokių rimtų žinių, arba – kas dar blogiau – turėjo labai netikslias ir klaidingas žinias, pilnas klastos ir įvairių piktų pasakų. Iš pradžios aš nemaniau, kad mano darbas būtų turėjęs kurios nors istoriškos vertės, nes pats jaučiausi profanu ir visa, ką aš apie Lietuvių atgimimą sužinojau, aš pasiėmiau tiktai iš spausdintų pačių Lietuvių raštų, nepažindamas beveik nieko iš gyvų Lietuvių atgimimo veikėjų, išskyrus kelius Vilniaus žymesnius Lietuvių inteligentus ir smulkesnius Rokiškio apylinkės vietos veikėjus. Bet ir tos pažintys buvo menkos, o jau jokių užkulisinių Lietuvių atgimimo istorijos veiksmių, jokių net biografinių davinių apie žymiausius veikėjus, išskyrus tą, ką aš radau išspausdintą laikraščiuose spaudos uždraudimo metu, – aš visai nežinojau (todėl ir mano „Litwo’je“ taip maža randasi davinių, liečiančių Lietuvių atgimimo veikėjų asmenis, ir toks nepersonalinis, toks daiktiškas ir kategoriškas yra atgimimo eigos dėstymas). Juo mažiau aš tikėjau, kad mano darbas galėtų būti naudingas patiems Lietuviams. Šiandien mane tankiai Lietuviai klauso, kodėl aš mano „Litw’ą“ parašiau lenkų, o ne lietuvių kalba; aš jiems atsakau, kad todėl, kad aš tuo laiku aš tiek nemokėjau lietuvių kalbos, kad pajėgčiau parašyti knygą lietuviškai; bet ištikrųjų priežastis yra daug gylesnė; kad aš ir mokėčiau užtenkamai rašyti lietuviškai, vis dėlto aš ją tada bučiau parašęs lenkiškai, nes aš nedirščiau dėstyti Lietuviams jų atgimimo istoriją.

Iškarto aš maniau parašyti ilgesnį straipsnį Feldmano žurnalui „Krytyka“. Bet paskui aš supratau, kad mano platiems užrašams sunauduoti reikia platesnių darbo ribų.

Krokuvoje aš kartais matydavau su atvykstančiu iš Lvovo Liudviku Kulčycku. Liudvikas Kulczycki's – tai buvo žinomas anų laikų Lenkų socialistinės srovės visuomenės veikėjas bei rašytojas-publicistas (apie 1900 m. jis buvo įkūręs socialistų partiją vardu „Proletarjat“ – taip vadinamas „II Proletariatas“, nes tuo pat vardu vadinosi pirmoji Lenkų socialistų organizacija 80-tais XIX amžiaus metais; Kulčycko „Proletarjat“ skyrėsi taip pat nuo social-patriotiškos „PPS“, taip nuo griežtai internacionališkos ir rusofilškos „S-D KP i L“; atskirose knygelėse Kulčyckas buvo rašęs apie federaciją, autonomiją, anarchiją; gyvendamas Austrijoje, jis turėjo progos studijuoti tautinius klausimus ir tautų sugyvenimo problemas, gerai pažinojo tuos santykius, įdomavosi įvairiais šių problemų valstybinio išsprendimo sumanymais ir skaitėsi šios srities žinovu; jam rūpėjo taipogi šie klausimai Rusijoje ir tose žemėse, kurios sudarydavo senosios Lenkų-Lietuvių „Rzeczpospolit'os“ teritoriją po Rusijos jungu; jis laikėsi nuomonės, kad Lenkai, gyvendami patys dalinai tuose žemėse, turį pažinti dygstančius ten gyvus socialinius bei tautinius procesus ir privalą taisyti prie besikeičiančių viešųjų santykių). Liudviką Kulčycką aš pažinojau dar iš Paryžiaus, kur jis mano laikais buvo sykį atvykęs ir laikęs paskaitas Lenkų ir Rusų revoliucinio jaunimo kolonijose. Gyvendamas Llove, Kulčyckas su savo draugu Róg'u buvo ten įsteigęs raštų leidymo draugiją vardu „Polskie towarzystwo nakladowa“⁶. Draugija buvo ypač skiriama raštams, liečiantiems įvairias socialines problemas, leisti. Vieną sykį Kulčyckas, sužinojęs iš manęs apie mano ruošiamą Lietuvių tautinio atgimimo eigos medžiagą, pasiulė man parašyti šia tema knygelę, kurią išleistų jo „Polskie towarzystwo nakladowa“. Aš sutikau. Paskui mes nustatėme šio leidinio sąlygas. Buvo sutarta išleisti 1 1/2 tūkstančio egzempliorių; spauda – draugijos lėšomis. Aš negaudavau jokio honoraro iš anksto, tiktai turėjau gauti knygos kainos brutto 10% nuo parduotų egzempliorių. Tai buvo 1907 m. pavasarį.

Taip gimė mano knygos „Litwa“ darbas.

Iki 1907 m. vasarai aš beveik užbaigiau Herbačiausko rinkinio skaitymą. Iš surinktos mano užrašuose medžiagos aš supratau, kad sumanyta knygelė išaugs į storą knygą. Kulčyckas nieko prieš tai neturėjo. 1907 m. vasarą aš išvykau iš Krokuvos į jos apylinkės miestelį Krzewowica, kur gražioje gamtos vietoje aš pasisamdžiau sodžiuje vasarai butą ir ten,

⁶Lenkų leidybos draugija (lenk.).

neturėdamas jokių pažįstamų, jokio kito darbo, aš sutvarkiau savo užrašus ir ėmiau rašyti sumanytą knygą. Laiką aš skyriau tarp šio darbo ir ekskursijų į apylinkės miškus, kalnus, kasyklas.

Mano surinktoje darbui medžiagoje buvo šiokių tokių spragų, bet varšarą buvo atvykęs Krokuvon iš Lietuvos jaunas Lietuvys pabėgėlis iš Rusijos – Juozas Gabrys-Paršaitis, kuris sužinojęs iš Herbačiausko apie mane ir mano ruošiamąjį darbą – buvo aplankęs mane Krzewowicuose. Jis man padėjo gauti medžiagai tą, kas man truko. Nuvykęs į Tilžę – jis užrekomendavo mane žinimam Lietuvos Tilžės veikėjai – Mortai Zaunytei, kuri sutiko siųsti man į Galiciją tuos lietuvių raštus, kuriuos aš pareikalausčiau. Aš pasinaudojau šiuo patarnavimu ir gaudavau reikalaujamus raštus, kuriuos sunaudojęs grąžindavau Zaunytei.

Krzewowicuose aš pragyvenau iki spalio mėnesiui. Rankraštį per tą laiką užbaigiau. Dalimis aš jį pristatydavau spaustuvei (spausdinosi Krokuvoje). Krokuvoje 1907 m. rudenį aš buvau užimtas knygos korekta. Viršelį knygai sukomponavo jaunas Lietuvių dailininkas Staneika, kur buvau žiemą pažinęs pas Herbačiauską Krokuvoje. 1907 m. gruodžio mėn. knyga išėjo iš spaudos.

Tuo tarpu Rusijoje apsireiškė pilna reakcija. Buvo aišku, kad revoliucija – bent laikinai – pralaimėta. Nebebuvo vilties laukti, kad kas ten pasikeistų ir kad iškelta man 1906 m. baudžiamoji politinė byla būtų numarinta. Virsti nuolatiniu emigrantu ir nebegrįžti Lietuvon aš nemaniau. Mano Krokuvos darbas buvo baigiamas ir aš pradėjau ruošti į Lietuvą. Neturėdamas Rusijos užsienių paso, aš negalėjau legaliai įvažiuoti į Rusijos sienas, nes bučiau ant rubežiaus sulaikytas, o turėdamas iškelta prieš mane Vilniuje bylą nebučiau tuoju paleistas. Todėl aš per mano Krokuvos pažįstamus revoliucionierius pasirūpinau gauti už tam tikrą atlyginimą nebežinau ar suklastotą ar tikrą rusų užsienių pasą tulo Koliškio vardu ir gruodžio antroje pusėje su šiuo pasu laimingai geležinkeliu peržengiau sieną ir per Varšuvą-Vilnių atvykau pas mano tėvus į Bagdonišio dvarą Lietuvon.

Man atvykus, tuoju mano tėvas nuvažiavo Vilniun ir kreipėsi į Teismo Tardytoją, pas kurį gulėjo mano byla. Tardytojas sutiko pareikalauti iš manęs užstato sumoje 2 000 rublių, vadinasi – nelaikyti manęs kalėjime, jeigu pats atvyksiu ir įmokėsiu užstatą. Tėvas man davė pinigų, aš juos įmokėjau ir su kvitu nuvykau pas Tardytoją. Viskas buvo tvarkoje.

Iki teismui mano byloje aš apsigyvenau Bagdonišky pas tėvus, kur ir pragyvenau ištisus 1908 metus, retkarčiais nuvykdamas Vilniun. Mano knyga „Litwa“ 1908 m. susilaukė visos eilės recenzijų ir paminėjimų taip Lietuvių taip Lenkų spaudoje. Iš kai kurių Lenkų srovių aš laukiau nepalankaus mano knygos įvertinimo, bet turiu prisipažinti, kad apsirikau.

Tiek tikrosios Lenkijos, tiek Vilniaus lenkų spauda rimtai ir palankiai pažiūrėjo į šitą darbą. Tiktai viename lenkų „endekų“ Vilniaus dienrašty, redaguojamame žinomo lenkų „endekų“ (tautiškų demokratų, vadinasi – griežtų nacionalistų) šulo p. Hlasko (to laikraščio vardo nepamenu, bet tai nebuvo „Kurjer Litewski“, kurį p. Hlasko pradėjo redaguoti vėliau), – pasirodė nepalanki mano knygos ilga recenzija, kurios autorius – Vilniaus gydytojas ir visuomenės veikėjas dr. Leon Czarkowski (po pseudonimu Sobieslaw Sakta), polemizuodamas su manimi, pavadino mane nukrypsusiu medžiu, į kurį kiekviena ožka galinti šokti („na powalyle drewo każda koza skace“⁷), šiuo pareikšdamas, kad aš esu parsidavęs Lietuvių („koza“) įtakai ir esu parašęs ne objektingą Lietuvių tautinio judėjimo monografiją, bet panegiriką, kenksmingą Lenkų reikalams. Išskirus tą vieną išimtį, aš iš lenkų spaudos nieko blogo dėl mano knygos neišgirdau, o pagyrimų išgirdau daug. Man tas buvo malonu, nes tikėjau, kad mano knyga galės pašalinti daug prietarų ir neteisingų legendų, susidėjusių Lenkų viešojoje nuomonėje dėl Lietuvių tautinio judėjimo. Lietuvių spauda ir viešoji nuomonė sutiko mano knygą su džiaugsmu ir įvertino ją labiau, negu aš pats tikėjau. Man ypač buvo brangu tas, kad Lietuvių Mokslo Draugija per savo visuotinąjį susirinkimą savo Pirmininko dr. Jono Basanavičiaus pasiūlymu, įvertindama mano darbą, suteikė man garbingą Draugijos nario-korespondento titulą. Apskritai mano knyga „Litwa“ suteikė man lyg pilietybės diplomą Lietuvių tautinėje visuomenėje. Nuo to laiko Lietuvių tarpe aš jau buvau ne svetimas, bet savo žmogus. Lietuviai žinojo, kad aš esu Lietuvos sunus, ir pasitikėjo manimi. Tokį bent aš visuomet gaudavau įspudį.

Gyvendamas 1908 m. Bagdonišky, aš beveik nieko nedirbau. Parašiau vieną ilgesnį straipsnį apie Lietuvos Lenkus rusų leidiniui „Formy nacionalnogo dviženija v sovremennom gosudarstve“⁸, kelius smulkesnius straipsnius į „Kultura Polska“, „Prawda“ ir kitus lenkų laikraščius.

Pagalčiau 1909 m. sausio mėn. Vilniaus Teismo Rumuose su luomų atstovais („Vilenskaja Sudebnaja palata c soslovnymi predstaviteli“) tapo išspręsta mano baudžiamoji byla, kurioje buvau kaltinamas 1903 m. Baudžiamojo Statuto 129 straipsniu. Gynė mane žinomas Vilniaus advokatas Tadas Wróblewski's. Baudž. Stat. 129 straipsniu Teismo Rumai mane išteisino ir pripažino kaltu tiktai redaktoriaus neveiklumu (neatsargumu) – nebeatsimenu kuriuo įstatymu – ir nubaudė 400 rublių pinigines pabaudas.

⁷Ant pakrypusio medžio visos ožkos šokinėja (lenk.).

⁸Tautinio judėjimo formos šiuolaikinėje valstybėje (rus.).

Nuo 1909 m. kovo mėn. aš apsigyvenau Vilniuje. Įsirašiau į advokaturą, kaip pris. advokato Tado Wróblewski'o padėjėjas, bet iki 1910 m. darbavaus pas pris. adv. Bronislavą Krzyżanovskį, kaip jo faktiškas padėjėjas. 1919 m. spalio mėn. vedžiau mano giminaitę Reginę Römeraitę, mirusio dailininko Edvardo Römerio dukterį. Nors Regina Römeraitė jau kelius metus (nuo 1903 m.) mylėjo mane ir todėl galima buvo tikėtis, kad mes busime laimingi, vienok atsitiko kitaip. Tarp mūsų kylo ginčai ir nesusipratimai, mūsų santykiai greit paaštrėjo ir sugedo, ir jau 1910 m. pavasarį mes su žmona persiskyrėm, o tų pačių metų liepos mėn. – jau po mūsų persiskyrimo – gimė mūsų duktė, pavadinta Celina, kuri augo pas motiną. 1910 m. pavasarį aš sunkiai apsirgau ir vasarą buvau nuvykęs į užsienį gydytis. Rudenį grįžau Vilniun ir apsigyvenau su mano seserimi Römeraitė-Römeriene. 1911 m. aš susipažinau Vilniuje su latve Ona Volbergaite; mes pamylėjome kits kitą ir aš gyvenau su ja, kaip su žmona, iki 1914 m., kada ji mirė nuo džiovos. Tais pačiais metais mirė mano motina. Toks buvo mano asmeniškasis privatinis gyvenimas Vilniuje nuo 1909 m. iki Didžiojam Karui.

Kai dėl mano viešosios darbuotės tuo laiku – tai advokatura aš mažai užsiimdavau. Advokaturoje veikliai dirbau tiktai nuo 1909 m., budamas Krzyżanovskio'o faktišku padėjėju. Advokatura man nepatikdavo – ypač nepatiko man derėjimasis su klientais; niekuomet taipogi negalėjau priprasti ramiai žiūrėti į eventualų bylos pralaimėjimą; pralaimėjęs bylą – visuomet jausdavau save lyg kaltu prieš klientą. Iš advokaturos darbo man patikdavo tiktai apeliacinių, o dar labiau kasacinių skundų rašymas (civilinėse bylose), kada teko analizuoti grynai teisės klausimai. Turėdamas lėšų iš kitų šaltinių, aš nebuvau priverstas gyventi išimtinai iš advokaturos ir todėl nelabai rupinausi advokato praktika (aš gaudavau lėšų iš motinos, kuri paveldėjo mišką Vilniaus gub. Vileikos apskrity, miškas buvo parduodamas ir aš, vesdamas ši pardavimą ir apskritai motinos reikalus, gaudavau iš jos atlyginimą ir nuošimčius).

Už tai aš gana veikliai dalyvavau visuomenės gyvenime. Dalyvavau daugybėje įvairių rušių draugijų, rašydavau straipsnius į kai kuriuos Varšuvos pažangiuosius laikraščius („Nowa gazeta“, „Zaranie“, „Zblizku i zdaleku“ ir kitus), kelius sykius laikiau paskaitas (1919 m. Lietuvių studentų socialistų pakviestas – nuvykau į Petrapilį su viešąja paskaita apie Lietuvių politines partijas, kelias paskaitas laikiau Vilniuje). Bet ypač tenka paminėti mano dalyvavimas tuo laiku Vilniaus Lenkų demokratiniam judėjime ir mano santykius su Lietuvių judėjimu.

Man grįžus Vilniun 1908–1909 m. dar radau gyvas „Gazetos Wileńsk'os“ tradicijas bei tą „krašto nusistatymą“ („stanowisko krajowa“), kurio propagandai pažangiosios ir demokratinės vietos Lenkų visuomenės

tarpe tarnavo „Gazeta Wileńska“. Veiklesnių šios srovės žmonių burelis nuolat galvojo apie laikraščio steigimą ir apie platesnį vietos Lenkų demokratinio judėjimo išvystymą. Šiam bureliui priklausė ypač pris. advokatas Bronislovas Krzyżanowski, pris. adv. Vytautas Abramowicz’ius, Zygmantas Nagrodski (Vilniaus pirklys ir liaudininkų nusistatymo visuomenės veikėjas), pris. adv. Jonas Piłsudski (busimojo Lenkijos Valstybės Viršininko Maršalo Juozo Piłsudski’o brolis), pris. adv. Jonas Klott ir keli kiti. Į šį burelį ir aš tuojau buvau įtrauktas. Zygmantas Nagrodski leisdavo populiarishkas brošiūras dėl liaudies ir svajėjo apie periodinio liaudies laikraščio leidimą. Kiti labiau linko prie savaitinio laikraščio dėl inteligentijos.

Daug sykių rinkomės šiuo klausimu, bet dėl įvairių kliūčių (lėšos, redaktorius) tas dalykas negalėjo būti įvykintas. Laikraščio įsteigimo reikalu mes tarėmės ir su atskirais socialistais – pris. adv. Stanislovu Baginskiu, pris. adv. Falejewski’u, vėliau su inž. Aleksandru Zosztowtu, kurie prijausdavo šiam sumanymui ir butų šiokiu ar tokiu budu prisidėję. Kartais mes šiame burelyje ir šiek tiek platesniame sąstate rinkomės dėl įvairių įvykių aptarimo arba dėl atskirų bendrų žingsnių.

Tuo laiku (nuo 1909–1912 m.) pažangieji elementai Vilniuje turėjo ir savo lyg politinį klubą, kuriuo virto periodini jų susirinkimai ketvirtadienių vakarais pas garsųjį Vilniaus advokatą Tada Wróblewskį. Šiuose susirinkimuose dalyvavo aprėžtas skaičius žmonių; nauji susirinkimų nuolatiniai nariai buvo priimami senųjų narių balsavimu (nors jokio rašyto statuto nebuvo); atsilankydavo ir kviečiami ad hoc svečiai. Susirinkimuose pas Wróblewskį dalyvavo taip demokratai, taip socialistai; buvo Lenkų, Lietuvių, Žydų, rodos – ir Rusų. Iš Lietuvių dalyvavo šiuose susirinkimuose tarp kitų Augustinas Janulaitis ir Mykolas Biržiška (kaipo svetį tekdavo matyti ir dr. Grinių, kuris vieną laiką, budamas ištremtas iš Suvalkijos, gyveno Vilniuje). Šiuose susirinkimuose, kuriuos kartais vadinavo „raudonais ketvirtadieniais“ (nors jų sąstatas per daug „raudonas“ nebuvo), vykdavo prie arbatos ir vakarienės pasikalbėjimai įvairiomis temomis, kartais referatai ir diskusijos. Įdomiausias buvo paties buto šeimininko – Wróblewskio kalbos ir mintys. Jokio išorinio veikimo šie susirinkimai tiesiog nepagamino, bet visdėlto jie turėjo svarbos, kaip pažangiosios viešosios nuomonės organizavimosi centras bendrosios reakcijos metu. Vėliau – apie 1911–1912 m. kada gyčiau apsirėiškė atskirų pažangiųjų grupių diferenciacija savo atskirais išoriniais darbais – šitas jų bendras centras suiro.

Pagalčiau 1911 m. Lenkų demokratinė grupė, kurioje ir aš dalyvavau, pajėgė įsteigti savo laikraštį, apie kurį ji jau kelius metus galvojo. Tai buvo savaitinis laikraštis „Przegląd Wileński“, kurio redagavimas buvo pa-

vestas Liudvikui Abramowicz'ui, kaip tik apie tą laiką išstojusiam iš „Kurjer'o Litewski'o“ redakcijos, delei jos užvaldymo endekais su Juozu Hlasko priešaky.

„Przegląd'o Wileński'os“ programa turėjo buti panaši į manosios „Gazet'os Wileńsk'os“ programą. Redakcijos politinė kontrolė turėjo priklausyti tam tikrai idėjinei grupei žmonių, laikraščio steigėjų, kurioje dalyvavo: Vytautas Abramowicz, Bronislovas Krzyżanowski, Jonas Piłsudski, Zygmantas Nagrodski, Budny, Aleksandras Zosztowt ir aš. Ir reikia pripažinti, kad ši grupė buvo gana veikli, nuolat rinkdavosi, tarėsi su redaktorium, teikdavo jam nurodymus ir apskritai sekdamo laikraščio darbą. Kartais buvo daroma platesni laikraščio simpatikų (prijaučiančių) susirinkimai ir tokiu budu buvo ruošiamas platesnei demokratinei organizacijai dirva.

Vytautas Abramowicz'ius, buvęs PPS-o narys, likęs demokratu, senai jau svajojo apie sudarimą Vilniuje lenkų demokratų nuolatinės partinės organizacijos. Šis totorių kilmės Lietuvos Lenkas buvo atkaklus, kaip tikras Lietuvis. Jis griežtai ir atkakliai, pasinaudodamas kiekviena proga, neatšaldamas nežiurint į jokių nepasisekimus, siekė savo sumanytų tikslų. Dabar jis buvo pasiryžęs sunauduoti „Przegląd Wileński'o“ vedėjų grupę ir platesnį prijaučiančių ratelį savo sumanytai demokratinei partijai įkurti. Kadangi prijaučiančių nusistatymas apskritai buvo labiau oportunistiškas socialiniu atžvilgiu ir ypač labiau nacionalistinis, negu vyraujanti laikraščio pakraipa, kurios laikėsi ir vedėjų grupė, tai Vytautas Abramowicz'ius buvo linkęs nusileisti ir pasukti į dešinę – į oportunizmą ir nacionalizmą. Šiuo jis – matyti – norėjo sucementuoti idėjinius ryšius tarp laikraščio grupės ir platesnių demokratinių vietos (Vilniaus miesto) visuomenės sluogsnių (ypač pažangiosios inteligentijos ir kai kurių amatinkų elementų). Šia prasme jis pradėjo veikti siauresnioje laikraščio grupėje, gavusioje „przegładowc'ų“ vardą. Iš šios grupės jis norėjo sudaryti busimosios partijos branduolį ir sui generis komitetą (slaptą komitetą). Bet iškart tas jam nepavyko. Aleksandras Zosztowt'as, aš ir išspradžios Bronislovas Krzyżanowki, sudarydami „przegładowc'ų“ kairiąją sparną, tvirtai laikėmės pirminės idėjinės laikraščio linijos, nenusileisdami nacionalizmui ir socialiniam oportunizmui. Musų įtaka buvo dar gana stipri ir grupė neišdrįso pakeisti nusistatymą, nors pas kitus buvo matyti noro pasukti į dešinę (Budny, Jonas Piłsudski, nacionalizmo atžvilgiu ir Nagrodski).

1912 m. buvo paskelbti rinkimai į Rusijos Valstybės Dumą. Iš mūsų „przegładowc'ų“ tarpo buvo iškelta iniciatyva sudaryti Vilniaus mieste II kurijos rinkimams atskirą demokratinį komitetą, kuris būtų pastatęs ir rėmęs savo atskirąjį kandidatą (Vilnius rinko Dumos atstovus abiem ku-

rijomis tiesioginiu balsavimu, po vieną atstovą nuo kiekvienos kurijos). Demokratinis rinkimų komitetas (II kurijai) tapo įsteigtas ir formaliai užregistruotas. Į jį įėjome mes visi „przeładowc'ai“ ir keliolika žmonių prijauciančių (inteligentų, privatinių įstaigų tarnautojų, krautuvininkų, amatininkų, pora darbininkų). Komiteto programa ir obalsiai buvo apskritai neaiškus, taip sakant – vandeniškus. Komitete dalyvavo ir tokie žmonės, kaip apskritai beveik nieko bendra su laisva mintimi ir su bet kuriuo radikališkumu neturėjo ir pateko ten ar per nesusipratimą, arba dėl kurių nors grynai asmeniško pobūdžio veiksmų. Bet visdėlo pati kova su dešinišiais ir nacionalistais, kurie susiorganizavo Centralinin tautinin komitetan ir – žinoma – tuojaus mus puolė, turėjo ir mūsų komitetą raginti ir spirti šiek tiek kairyn.

Mūsų Demokratinio komiteto faktišku leaderiu tapo Vytautas Abramowicz'ius, kaip oportunisto žmogus. Jis gudriai pasinaudojo šia proga, kad susilpnintų kairiojo sparno jėgą. Butent iš mūsų tarpo jis ištraukė tą žmogų, kuris ikitol ėjo su mumis, o kurį jis pasiulė komiteto kandidatu į atstovus. Tai buvo pris. adv. Bronislovas Krzyżanowski. Aš manau, kad Abramowicz'ius gerai žinojęs, kad vistiek mūsų kandidatas Vilniuje neprais ir nenuveiks klerikalų, atžagareivių, konservatiškų ir nacionalistų atstovo – kunigo Stanislovo Maciejewicz'iaus. Bet jam gal ne tas ir rūpėjo. Jam buvo svarbu, kad rinkimų darbas, kova ir politinis judėjimas, kuriam vadovavo komitetas, būtų sunauduoti busimos jo sumanytos demokratinės partijos įkurimui, – kad tai būtų savo rušies cementas, jungiaš žmones, ir kad kartu kairioji opozicija būtų nustojusi savo galios. Jis žinojo, kad Krzyżanowski's yra didelios ambicijos žmogus ir kad jo kandidatura jį suvaržys, privers jį taikytis prie vidutinio nusistatymo ir pasukti mums nuo griežtumo į oportunizmą. Ir todėl jis pasiulė Krzyżanowskio kandidaturą, kuri ir tapo priimta. Ištikrųjų Vytautas Abramowicz'ius pasiekė savo tikslą. Krzyżanowki'o kandidatura jį perdirbo. Rinkimų kampanijos metu Krzyżanowski's nebegalėjo laikytis griežtumo, o po pralaimėtų rinkimų jis nebegrižo į kairiają sparną, bet nuo to laiko aiškiai pasuko į dešinę ir virto Vytauto Abramowicz'iaus oportunisto, o net ir nacionalizmo rėmėju.

Rinkimų kampanijos metu buvo Demokratinio Komiteto leidžiamas dienraštis vardu, rodos, „Glos Wileński“, kurį redagavo žinomas lenkų publicistas ir literatas (Žydų kilmės) Benediktas Hertz. Šiame laikrašty ir aš rašydavau.

Demokratinis Komitetas mėgino vadovauti visoms kairiosioms Vilniaus grupėms, visai – taip sakant – opozicijai. Bet tas jam nepavyko. Dėl jo neaiškios programos ir svyruojančio nusistatymo taip socialdemokratiai, taip Lietuviai – nors vieni ir kiti patys, žinoma, neturėjo jokių šansų

laimėti, – pastatė savo atskiras kandidaturas. Rinkimuose Demokratinis Komitetas – kaip jau iš anksto buvo spėjama – pralaimėjo, nors iš visų krikščionių kandidatų, išskyrus laimėjusį kun. Maciejewicz'ų, jo kandidatas Krzyżanowski gavo daugiausia balsų.

Po rinkimų kampanijos viskas grįžo į senąją vagą. Toliau ėjo „Przegląd Wileński“ ir rinkosi „przeładowc'ai“. Bet jau upas „przeładowc'ų“ tarpe buvo aiškiai nukrypęs į oportunizmą ir nacionalizmą. Mes su Zosztowt'u vieni laikėmės radikališkos krypties ir t. vad. krašto nusistatymo („stanowisko krajowa“). Ir Bronislovas Krzyżanowski's, ir pats „Przegląd'o“ redaktorius Liudvikas Abramowicz'ius pasuko dešynyn. Ši evoliucija pradėjo eiti labai smarkiai. Vytautas Abramowicz'ius pradėjo kurti savo sumanytą partiją. „Przeładowc'ų“ grupė, išskyrus mus su Zosztowt'u, prisidėjo prie šio organizavimosi. Bet mes su Zosztowt'u dar pasilikome „Przegląd'o Wileński'o“ komitete. Į „Przegląd'o“ bendradarbius įstojo ir Benediktas Hertz.

Apie tą laiką – maždaug 1912 m. rudenį – iš kitos grupės kylo lenkų pažangiojo dienraščio įteigimo sumanymas. Sumanymo iniciatoriais buvo Gudai – ypač broliai Ivanas ir Antonas Luckevičiai, – kurie be savo leidžiamo gudų savaitinio laikraščio „Naša Niwa“, buvo sumanę leisti dar rusų dienraštį (tai buvo vėliau pradėjusi eiti „Viečerniaja Gazieta“) ir lenkų dienraštį. Iškarto Luckevičiai, kurie pasisakė turį šiam dalykui lėšų, buvo kreipęsi į „przeładowc'us“, pasiūlydami jiems bendrai dėtis šian darban. Bet „przeładowc'ai“ sutiko šį pasiūlymą nepasitikėjimu. Įvyko vienas bendras pasikalbėjimas, bet jis liko be pasiekmių. Tuomet Luckevičiai vieni įsteigė lenkų kalba dienraštį, kurį jie pavadino „Kurjer Krajowy“. Šio dienraščio priešaky stoji Luckevičių draugas – jaunas Juozas Mankowski, Dorpato studentas, Gudijos Lenkas, tuo laiku buvęs artimas Gudų judėjimui ir buvęs po Luckevičių įtaka, bet žmogus negylus ir neperdaug gabus, be to silpnos valios ir linkęs plačiai gyventi, nesiskaitydamas su lėšomis (po Didžiojo Karo tapęs aukštu valdininku Lenkijos Vidaus Reikalų Ministerijoje Varšuvoje, rodos – spaudos skyriaus vedėju). Luckevičiai pasistengė sudaryti ir redakcijos komitetą, į kurį be jų ir Mankowski'o ėjo žinomas Vilniuje dr. Julius Lumowsk'as (po Didžiojo Karo virtęs karštu Lenkų nacionalistu), Aleksandras Zosztowt'as ir aš. Buvo mėginta įtraukti redakcijos komitetan ir vienas-kitas iš Lietuvių, kurie apskritai šiam laikraštukui simpatizavo (tarp kitų dalyvavo keliuose susirinkimuose pris. adv. Jonas Vileišis). Buvo ieškoma ryšių su esdekais (kurį laiką buvo prisidėjęs kairysis esdekas Edvardas Sokolowski's). Vėliau – 1913 m. – buvo kelius sykius mėginta pakeisti redaktorius, nes Mankowski's įvairiais atžvilgiais pasirodė netinkamas. Bet nuolat trukdavo lėšų dienraščiui ir todėl buvo sunku gerai suorganizuoti redakcija

(trumpą laiką buvo redaktorium Jurgis Jankowski's, tas pats, kuris 1906 m. dirbo mano „Gazet'oje Wileńsk'oje“).

„Przeglądowc'ų“ grupė ir pats „Przegląd Wileński“ su nepasitenkinimu žiūrėjo į „Kurjer Krajowy“, kaipo į Gudų intrygą. Jie taipogi buvo nepatenkinti mano ir Zosztowt'o dalyvavimu šiame leidinyje. Visdėlto aš veikliai dalyvavau jame ir šelpdavau jį straipsniais. Nors Mankowski'o rankose „Kurjer Krajowy“ nebuvo rimtas, buvo palinkęs prie sensacijų ir pigių efektų, virsdamas gatvės laikraštuku, bet visdėlto jis niekuomet nebuvo nukrypęs į nacionalizmą, nuosekliai laikėsi pilietiškos krašto vagos ir nenusidėjo demokratiniams ir liaudiniams obalsiams. Vienok pilno pasitenkinimo jis man suteikti negalėjo.

Iš „Przegląd'o Wileński'o“, galutinai nukrypusio į oportunizmą ir nacionalizmą, mes su Zosztowt'u 1913 m. pasitraukėme.

Taip, maždaug, stovėjo dalykai 1914 m. Politinių draugų mažai teturėjau. Nacionalizmas kairiųjų Vilniaus Lenkų grupių tarpe smarkiai augo. Mano Lietuvos pilietybės nusistatymas didesnio pritarimo nerasdavo. Per tą laiką – 1908–1914 m. – aš, budamas jau dėl mano „Litw'os“ plačiai Lietuvių tarpe žinomas, įėjau su Lietuviais į artimus santykius. Artimiausi buvo mano santykiai su kairiaisiais Lietuviais – su demokratais (šių dienų liaudininkų pirmtakunais, „Lietuvos ukininko“, vėliau „Lietuvos Žinių“ grupė) ir su social-demokratais. Jų tarpe turėjau gana daug draugų (Augustinas Janulaitis, Mykolas Biržiška, Steponas Kairys, Jonas Vileišis, Mykolas Sleževičius, Felicija Bortkevičienė, Jurgis Šaulys, Antanas ir Marija Žmuidzinavičiai, Andrius Bulota). Aš nuolat sekdavau Lietuvių tautinį ir politinį judėjimą, Lenkų tarpe buvau „Lietuvių klausimo“ žinovu ir specialistu, daug šiuo „klausimu“ rašydavau straipsnių į lenkų laikraščius (ypač Vilniaus laikraščius) – taip informacinio, taip teorinio, kartais polemiško pobūdžio, stengdamasis supažindinti lenkų, ypač vietos Lenkų visuomenę su Lietuvių tautine ir Lietuvos politine problema. Rašydavau kartais taipogi „Lietuvos Žiniuose“ (rankrašty lenkų kalba; versdavo redakcija). Dalyvavau taipogi įvairiuose lietuvių susirinkimuose ir pasikalbėjimuose ir kai kuriose Lietuvių draugijose ir įstaigose („Lietuvių Mokslo Draugijoje“, Vilniaus Lietuvių klube „Ruta“, Lietuvių kredito draugijoje). Veikliausiai gi dalyvavau ypač dviejose Lietuvių draugijose, kurių valdybose dalyvavau kelerius metus: a. moksleivių šelpimo draugijoje „Žiburėlis“ (kurį laiką buvau jos valdybos sekretorium) ir b. „Lietuvių Dailės Draugijoje“ (buvau valdybos nariu maždaug nuo 1910–1913 m. su abiem Žmuidzinavičiais, Jonu Vileišiu, Juozu Liandsbergiu ir kitais; valdyboje ėjau išdininko pareigas, dalyvavau bendrų dailės ir Čiurlionies parodų rengime; dalyvaudamas šioje valdyboje turėjau progos susipažinti su Lietuviais menininkais, be Žmuidzinavičiaus ir Petro Rimšos,

kuriuos pažinojau anksčiau, – su Adomu Varnu, a. a. Čiurlionimi, Kalpoku ir kitais). Apie 1912–1913 m. kas tai Lietuvių supažindino mane su apsigyvenusiu kuriam laikui Vilniuje Prusų Lietuvių veikėju p. Bruožiu, raidžių rinkėju spaustuvėje (bene išstremtu ar pabėgusiu iš Prusijos dėlei persekiojimo už lietuvių tautišką veikimą), ir pasiulė sunauduoti spaudai p. Bruožio rankraštį, liečiantį Prusų Lietuvius. Aš šį rankraštį peržiūrėjau; jis pasirodė įdomus ir turiningas; jame smulkiai buvo surašytas ypač politinis Prusų Lietuvių judėjimas ir organizavimasis, pedantiškai išdėstyta visų politinių rinkimų kampanijų eiga Prusų Lietuvių tarpe, Vokiečių partijų veikimas Prusų Lietuvoje, lietuvių tautinės problemos vystymasis mokyklos ir bažnyčios klausimais; medžiaga buvo surinkta betarpiška – tiesiog iš pirmos rankos – iš pačių faktų šaltinio. Aš šią medžiagą biški perdirbau, pertvarkiau ir sunaudojau platesniam lenkų kalba straipsniui, kurį nusiunčiau prof. Koneczny Krokuvon; jis jį pavadino „Litwini w Prusiech książczych“⁹ ir atspausdino lenkų Krokuvos žurnale „Swiat slowianski“, o be to atmušė atskira knyguite.

Be Lietuvių aš palaikydavau Vilniuje santykius ir su Gudais bei Žydais. Turėjau nuolatinis ryšius su gudų savaitinio laikraščio „Naša Niwa“ redakcija ir stovinėiais šio laikraščio ir apskritai anų laikų gudų tautinio judėjimo priešaky žmonėmis – abiem broliais Luckevičiais – a. a. Ivanu ir Antonu – Aleksandru Vlasovu, Vaclovu Lastouski’u, Jonu Jelenski’u-Čyžu (Jelenski-Czyż, kuris iškarto 1908–1911 m. buvo karštu Gudų patriotu ir veikėju, paskui atšalo ir galutinai perėjo į Lenkų pusę, – po Didžiojo Karo buvo PPS-o nariu Vilniuje ir priklausė dešiniajan nacionalistiniam PPS sparnui), a. a. dr. Jonu Bogużewski’u (taipogi jaunystėje – karštu Gudu, vėliau – nuo 1911 m. – Lenkų patriotu ir net Gudų priešu) ir kitais. Su Gudais man teko kelius sykius bendrai dirbti. Tarp kita ko, 1910–1911 m., kada Vilniaus Lenkų-moksleivių tarpe apsireiškė ir susiorganizavo pažangioji srovė, linkusi į socializmą, nors ne visai doktrinalinį, vedama jaunųjų karštų savo vadų – Miečislovo Niedzialkowski’o (dabar Lenkijos Seimo atstovas, vienas žymių PPS-o frakcijos narių), Eugenijos Kobylinskaitės, a. a. Gawronski’o (nusižudžiusio) ir Klott’o (jaunasai Klott’as stovėjo kairiojo šios srovės sparno priešaky), – ši jaunuomenė, tarp kita ko, kreipėsi į mane ir kai kuriuos kitus kairiuosius Lenkus (Vytautą Abramowicz’ių ir kitus) ir į Gudus (taipogi į kai kuriuos kairiuosius Lietuvius), prašydama įeiti su ja į nuolatinis santykius. Šiam jaunimui rupėjo lavintis taip socialinių ir kitų mokslų srity, taip apskritai visuomenės ir krašto politinėmis problemomis, tarp kita ko ji buvo susirupinusi ir tautiniais klausimais Lietuvoje. Šios srovės moksleivių tarpe buvo vaikinių ir mergaičių nevisai aiškiai tautiniai nusistačiusių, simpatizuojančių ir Gudų arba Lietuvių judėjimui ir linkusių eiti

šia vaga, buvo taipogi ryški bendro pilietiško krašto (Lietuvos ir Gudijos) solidarumo idėja, kuria tektų pakeisti Lenkų, Lietuvių ir Gudų tarpusavios kovos ir neapykantos bangą ir laikyti visas šias tautiškas sroves nebe atskiriomis tautomis ir ypač nebe atskirų politinių vienetų atžalomis, o vieno politinio ir gal net vieno pagrindinio (arba dviejų pagrindinių – Lietuvos ir Gudijos) tautinio junginio grupėmis.

Kviečiami šios jaunuomenės Lietuviai-inteligentai (Janulaitis ir kiti) ne per daug jautriai reagavo į šio darbo galimybes, matyti – nepasitikėdami jos rimtumu. Už tai Gudai labai susiūdomavo šiuo veikimu į jaunuomenę. Man teko su jais dalyvauti keliuose pasikalbėjimuose šio jaunimo tarpe, kur mes bendrai gynėme t. vad. krašto nusistatymą ir apskritai veikėme su jais išvien. Musų buvo skaitoma jiems referatai įvairiomis temomis, daugiausia krašto reikalais ir klausimais, vėliau bendrai su „prze-gładowc'ais“ buvo sudaryta komisija nustatyti sistematiškų paskaitų jaunimui programą. Maždaug nuo 1912 m. šis darbas suiro, nes pažangiojo jaunimo vadai, baigę gimnazijos mokslą, išsiskirstė, o jaunimo tarpe ėmė augti kitokios pakraipos judėjimas – t. vad. „odrodzenc'ų“ srovė (tautiška pakraipa su palinkimu į mesianizmą), kuri pradėjo ieškoti inteligentų tarpe kitų žmonių savo idėjinei vadovybei. Apie mano bendradarbiavimą su Gudais (ypač broliais Luckevičiais) „Kurjer'o Krajowy“ leidiny esu jau sakęs aukščiau.

Su Žydais turėjau artimesnių santykių (su a. a. Elija Rommu ir kai kuriais kitais) dar „Gazet'os Wileńsk'os“ metu (1906 m.). Vėliau su kai kuriais Žydais – iš jaunesnės kartos – susitikdavau susirinkimuose ketvirtadieniais pas Tada Wróblewską. Apskritai Vilniaus Žydų inteligentija labai mažai turėjo ryšių su kitų vietos tautų visuomenėmis ir organizavosi bei dirbo savo tautiškoje srity, o bendrais politiniais klausimais tie Žydų elementai, kurie nepriklausė ortodoksų, sionistų arba Bundo srovėms, laikėsi bendros Rusijos valstybinės vagos ir dėjosi su rusų „kadetais“ („konstituciniais demokratais“). Vienok buvo kai kurie pažangiųjų Žydų veikėjai, kurie suprato reikalą įeiti Žydams į artimesnius santykius su krikščionių vietos visuomene ir gyviau susirupinti socialiniais ir politiniais krašto reikalais. Maždaug nuo 1911–1912 m. šie Žydai dalyvauja įvairiuose pasitarimuose ir pasikalbėjimuose su pažangiaisiais Lenkais, Lietuviais, Gudais. Šių Žydų tarpe ypač tenka paminėti broliai Elija (mirė 1912 m., žymus Žydų veikėjas ir publicistas) ir dr. Jurgis (žinomas Vilniaus chirurgas, Žydų pažangiasis veikėjas, dabar apsigyvenęs Panevėžy) Romm'ai, dr. Šabad'as (Vilniaus Žydų demokratinės srovės vadas),

⁹Lietuviai Prūsų kunigaikštystėje (lenk.).

Moisiejus Bramson'as (jaunystėje – politinis kalinys, buvęs katorgoje, social-demokratas „menševikas“). 1913–1914 m. atsiranda Vilniaus Žydų tarpe naujoji srovė. Jos reiškėjais Vilniuje buvo jauni Žydų demokratinės arba liaudininkų pakraipos veikėjai: Urija Kacenenbogen (dabar gyvenąs Panevėžy) ir Černy. Šie žmonės nebežiūrėjo į Lietuvą, kaip į Rusijos provinciją, į jos organišką dalį, į kelias „Šiaurės Vakarų krašto“ gubernijas. Jis juto, kad toki pažiūra neatitinka gyvai socialinei krašto tikrnybei, kad ji užgauna šio krašto visuomenę ir jos politinio organizavimosi pastangas. Jie atjausdavo politinį solidarumą, jungiantį visus Lietuvos socialinius, jų tarpe ir tautinius, junginius į vieną federacinį politinį junginį (valstybinė idėja). Jie buvo pasiryžę platinti šį pajautimą ir šią sąmonę Žydų inteligentų ir liaudies tarpe ir stengėsi nustatyti pastovias formas šiam solidarumui reikštis. Jiems rūpėjo įkurti nuolatinį įvairių vietos tautų arba bent jų pažangiųjų srovių organizuotą bendradarbiavimą. Šiems žmonėms Lietuva buvo iš tikrųjų jų tėvyne, o Vilnius – ne Rusijos gubernijos miestas, bet Lietuvos sostinė. Jie mokinosi vietos kalbą, neišskiriant lietuvių kalbos, kuri Vilniaus Žydams buvo sunkiai įveikiama. Gali būti Suvalkijoje arba buv. Kauno gubernijoje šios rušies apsi-reiškimai Žydų tarpe buvo pasirodę ir anksčiau, ypač kad buv. Kauno gubernijoje jau nuo 1906 m. buvo susidaręs pastovus Lietuvių-Žydų politinis blokas, veikęs rinkimų metu į Rusijos Valstybės Dumą ir be abejo turėjęs paveikti ir į pilietinį vietos Žydų nusistatimą. Bet Vilniuje tai buvo dalykas naujas ir iki tol neregėtas Žydų tarpe. Tiesa – Gudų tautiniame judėjime veikliai dalyvavo ir keli Žydai (pav. žymus Gudų poetas Zmitrok Biadula, tikra jo pavardė Plavnik), bet tie jau buvo virtę gudais; Lietuvių judėjime rodos tokių nebuvo arba bent nebuvo girdėti; vietos Lenkų tarpe taipogi nebuvo matyti Žydų kilmės žmonių (jei buvo sulenkėję Žydai, kaip pav. Benediktas Hertz, tai jie buvo kylę iš Lenkijos, o ne iš Lietuvos; senesnioje Žydų kartoje iki 1863 m. tokie žmonės atsitikdavo, kaip Glücksberg, vėliau Juljan Klaczko, kilęs iš Vilniaus Žydas, žymus Lenkų rašytojas; naujausiais laikais – XX amžiuje – rodos vienintelė sulenkėjusi žymesnė Vilniaus Žydė buvo p. Rommaitė, duktė aukščiau minėtojo Elijos Rommo, Vilniaus lenkų teatro artistė). Bet kad pačių Žydų tarpe, ne atskirų asmenų asimiliavimu su ta arba kita krikščionių tautine grupe, – būtų kilusi politikos srovė, veikianti savarankiška krašto orientacija, – tai bent Vilniuje buvo visai naujas apsi-reiškinimas. Buvo nepaprasta girdėti iš Žydų veikėjų lupų tokios kalbos ir mintys, kurias reikšdavo pp. Kacenenbogen, Černy ir keli kiti jų draugai. Jų mintimi ir rodos jų iniciatyva, buvo sušaukta keli susirinkimai, be jų dalyvavo Lietuviai, Gudai ir Lenkai ir kuriuose tartasi dėl pastovesnės organizuotos šių atskirų tautinių veiksmų politinio darbo koordinacijos. Ši

Žydų grupė buvo pradėjusi leisti periodinį leidinį žydų kalba (žargonu), kuriame buvo platinama politinė krašto savarankiškumo idėja ir teikiama žinių iš kitų krašto tautų judėjimo ir darbų (bendradarbiauti buvo kviečiama kitų tautų publicistai, kad jie originaliais straipsniais informuotų Žydų visuomenę apie save ir prisidėtų prie susipažindinimo ir politinių pastangų koordinacijos). Kylęs karas nutraukė šį darbą.

Kylęs karas labai stipriai paveikė į mane. Mano nusistatymas šio karo atžvilgiu iš karto tapo griežtas ir aiškus, nors šis karas taip suskirstė valstybes, kad abiejose kariaujančių grupėse atsidurė taip tos, kurias aš visuomet gerbiau ir pasitikėjau jomis, taip tos kurias aš laikiau neigiamomis jėgomis.

Iš vienos pusės buvo Prancuzija, kurią aš milėjau, kaip beveik savo trečiąją tėvynę ir kurios tęstiniame ginče su Vokiečiais visos mano simpatijos buvo iki tol griežtai jos pusėje. Prancuzų kultura man buvo artima ir brangi, jos vaidmuo Europos civilizacijoje, valstybinėje evoliucijoje ir politinės laisvės vystymesi (Didžioji Prancuzų Revoliucija, prancuzų mokslas ir menas, socialinių idėjų kuryba) – mano buvo vertinama, kaip vienas svarbiausiųjų teigiamų veiksmų.

Greta Prancuzijos aš mačiau jos bičiulę – garbingą Angliją, kurią aš mažiau pažinojau, bet kurią taipogi vertinau ir gerbiau, kaip svarbų teigiamą mūsų Vakarų Europos civilizacijos ir valstybinio bendravimo veiksmą. Bet su šiomis valstybėmis žengė carų Rusija – tamsybės ir smurto jėga, kurios jokiais skelbiamais neva laisvės, tarptautinės bei tautų teisės, brolybės (Serbams, Lenkams) obalsiais aš nepasitikėjau. Aš nepasitikėjau netiktai Rusijos caro valdžia, bet ir pačia Rusų tauta, Rusų inteligentija, Rusų politika ir socialine kultura. Aš nežinau, ar tai yra subjektyvinis mano prietas ar objektyvinė tikrėnybė, – bet aš visuomet Rusuose jaučiau svetimą ir priešingą mums gaivalą, baisią mums jėgą, be abejo rimtą ir galingą, nuoseklią ir veikiančią geležiniais tam tikros inercijos įstatais, kaip kiekvienas gaivalas, tuo kaip tik baisiausia, nes nesukalbama, iracionalią, pusiau-sąmoningą. Aš jaučiau Rusuose baisią Azijos galią, plačiausia neapibrėžtą Rytų lygumų niveliatorišką jėgą su jos amžinu troškimu prasitęsti, išsiplėsti, įsiveržti tolyn, užviešpatauti ir praryti kiekvieną individualybę. Ši baisi gaivališka troškimo ir užkariavimo jėga, kilusi iš Azijos, Byzantiškos cezariškos kultūros stilizuota, man visuomet atrodydavo už visą ką baisiausia. Aš turėjau daug asmeniškų draugų Rusų dar nuo „Pravoviedų Mokyklos“ laikų, su Rusais turėdavau santykių taip Paryžiuje, taip Vilniuje. Negaliu pasakyti, kad aš nekęščiau Rusų, kad tai būtų neapykanta prieš juos, kaip žmones arba net kaip tautą. Tas mano jaunystėje gal buvo, bet vėliau rodos pranyko. Bet aš Rusijos ir Rusų bijojau ir nepasitikėjau jais. Su Europos žmonėmis ir visuomene, nors aš

juos mažiau pažinojau, negu Rusus, kurių valstybei man teko priklausyti, – aš, kiek man teko turėti su jais, Europos žmonėmis, santykių, visuomet jaučiaus artimas esąs; aš juos geriau mokėjau suprasti, jie man nesirodydavo tokiais sfinksais, kaip Rusai. Gal mūsų bendros civilizacijos ir todėl mūsų psichikos esmė su Vakarų Europos žmonėmis palengvindavo mums susipratimą. Mūsų psichiškas veiklumas, iniciatyva, veiklios energijos kultas, žmogaus, kaipo veiksnio, o ne kaipo medžiagos, gerbimas, – šie mūsų psichinės kultūros elementai, bendri mums su Vakarais ir skiria mus nuo Rytų, taip galingai ir gražiai tarp kita ko apsiareiškę lanksčiame ir veikliame Lietuvių tautos atgimime, kuris Rytų budu, mano supratimu negalėtų taip aiškiai ir sąmoningai bei veikliai – iniciatyvos ir energijos, o ne inercijos metodu, – įvykti, – nebūtų Rusų nei pagerbtas, nei tiesiog suprastas, nes jų civilizacinė psichinė esmė, jų masinio veikimo dėsnys – yra visai kitoks. Tai yra du metodai.

Aš neabejojau, kad Rusai šiame kare siekia ne ko kita, kaip teritorinio grobimo, – pasistumimo pirmyn į Europą Adriatikos kryptimi. Visi kiti obalsiai, visa Serbų ir kitų Slavų globojimo politika teturėjo vieno tikslo ir tebedengė vieną elementarinę Rusų aistrą – veržimąsi tolyn. Tas vėliau taip ir pasirodė (Lenkų susivienijimo, vadinasi – Poznaniaus, Prusų, Mozurų, Vakarų Galicijos, gal ir Silezijos bei Pajurės Kašubų pagrobimo programa, Rytų Galicijos praryjimas ir rusifikacija, Konstantinopolio aneksija ir Dardanelų užvaldymas, Armenijos „suvienijimas“ po Rusijos jungu). Rusijos eventualus laimėjimas šiame kare man iš pat pradžios išrodė pavojingas.

Iš kitos pusės priešingoje kariaujančiųjų grupėje aš mačiau Vokietiją ir Austriją. Suvienyta po Prusų ir Hohenzollernų hegemonija Vokietija savaime jokių simpatijų pas mane nekėlė. Aš Vokiečius gerbiau, tokio pavojaus iš jų Europai ir Vakarų civilizacijai, kaip iš Rusų, nemačiau ir nejaučiau, bet negalėjau simpatizuoti nei tai ypatingai valstybinio smurto dogmai, kuri įsigalėjo Prusų Vokiečių valstybinėje sąmonėje, nei Vokietijos militarizmui bei imperializmui, iškeltiems iki idėjos laipsniui, nei nacionalistinei germanizacinei vidaus politikai Lenkų, Prusų, Lietuvių, Vendų, Danų, Abratiečių-Prancuzų atžvilgiu, nei pagaliaus visam tam arogantiškam ir storžieviškam budui, kuris įsigalėjo Vokiečių tarpe ir reiškėsi taip išorinėje taip vidaus jų politikoje. Be to man iš karto buvo skaudu manyti, kad Vokiečiai gal dar sykį nugalėsia Prancuzus. Bet už tai vienos su „kaizeriška“ Prusų Vokietija eilėse žengė tautų kovon Austrija. Austriją gi, o net ir patį jos valdovą senį Praną-Juožą, – aš gyiliai gerbiau ir pasitikėjau.

Į prieškarinę Austriją, kaipo į didelę anacionalinę valstybę be aiškaus nacionalinio kurios nors vienos tautos skaičiaus viešpatavimo, aš žiūrėjau

kaip į naujo tautų sugyvenimo metodo laboratoriją ir kartu kaip į naujo valstybinio dėsnio aušrą Europoje, nepaprastai svarbų ypač Rytuose greta Rusijos. Gal aš klydau, bet toksai buvo mano nusistatymas. Aš tikėjau, kad Austrija, kaip tautų mozaika, kurioje greta teritorinių tautų, turinčių savo apsigyvenimo centrus, yra tautų, suskirstytų tarp kitų, ir yra teritorijų, kurios nacionaliniu atžvilgiu nepriklauso išimtinai jokiai vienai tautai, negalėsianti būti suskaldyta nacionalinėmis valstybėmis ir turėsianti išspręsti painių nacionalinio politinio ir kultūrinio sugyvenimo ir bendravimo klausymą ne paprastu atskirų provincijų separatizmu, o tam tikra konstitucinės ir gal socialinės reformos tvarka. Be abejo Austrijos evoliucija pradeda antrąją XIX amžiaus pusę (nuo 1866–1867 m.) – kad ir pamažu vis dėlto ėjo šiuo keliu, o sąvokų ir idėjų srityje ten jau buvo rimtai ruošiamas naujajai tvarkai busimos teisinės formos. Ir aš, nelaukdamas skubios Austrijos katastrofos, maniau, kad naujų tarptautinių (tarpnacionalinių) valstybinio bendravimo formų įgyvendinimas Austrijoje sukonsoliduosiąs ją, suryšiąs jos tautas stipriu valstybiniu tarpnacionaliniu solidarumu ir šiuo ne tikrai sulaukysiąs jas nuo separatizmo, bet ir trauksiąs į šį naują solidarumo centrą gretimas kaimininių valstybių smulkesnes nacionalines grupes, kaip ypač Rusijos Lenkus ir Ukrainiečius, o gal ir nepriklausomus Serbijos Serbus. Va šitą naujos tvarkos vilties momentą aš ypač branginau Austrijoje. Aš buvau linkęs matyti joje naują augantį prieš Rusiją dėsnį.

Ir kaip tik toji aplinkybė, kad Rusija atsidurė viename junginy su Vakarais, o Europos centro junginy greta Vokietijos stėjo Austrija, – nulėmė mano politinę „orientaciją“ pačioje Didžiojo Karo pradžioje.

Be didesnių sviravimų aš sustojau mano simpatijomis ties Vokiečių-Austrų grupe. Aš kategoriškai pageidavau Austrijos laimėjimo ir Rusijos pralaimėjimo. Nuo pirmo karo mėnesio aš laukiau Vokiečius ateisiant Lietuvon. Ir nepaisant mano senas prancūziškas simpatijas – aš nesigailėjau Belgijos ir karštai norėjau, kad Vokiečių veržimasis į Prancūziją būtų laimėtas ir kad Vokiečiai įeitų į Paryžių. Aš jaučiau, kad Vokiečių pralaimėjimas Vakaruose būtų lygus Rusų laimėjimui Rytuose.

TRYS DOKUMENTAI IŠ MYKOLO RÖMERIO ASMENS BYLOS

Parengė Mindaugas Maksimaitis

Lietuvos valstybinio archyvo Lietuvos TSR Švietimo liaudies komiariato fonde [R-762], tarp respublikos pedagogų asmens bylų [apyrašas 2], yra saugoma Vilniaus universiteto Teisės mokslų fakulteto Valstybinės teisės katedros vedėjo profesoriaus Mykolo Römerio asmens byla [saug. vien. 494]. Bylos apimtis nedidelė, joje iš viso keturiolika lapų.

Byla prasideda M. Römerio ranka lietuvių ir rusų kalbomis 1940 m. gruodžio 26 d. užpildyta ir pasirašyta to laikotarpio standartinė anketa – „Asmens lapeliu kadrams registruoti“, su pirmojo lapo dešiniame viršutiniame kamputyje priklijuota mažyte („pasinė“), bet geros kokybės foto- nuotrauka, kurioje užfiksuotas išraiškingas profesoriaus veidas.

Toliau asmens byloje yra rašomąja mašinėle parašyti ir M. Römerio pasirašyti trys įdomūs dokumentai – jo autobiografija bei autoriaus vietoje atsakymų į atitinkamus minėtos anketos klausimus pateikti „Prof. Mykolo Römerio kelionių į užsienius sąrašas“ ir „Prof. Mykolo Römerio spausdintų darbų sąrašas“.

Tai ir visas šios M. Römerio asmens bylos, kurių, beje, Lietuvos valstybiniame archyve, tiesa, kituose fonduose (Vytauto Didžiojo universiteto, Vilniaus universiteto ir kt.), yra keletas, turinys.

Minėtieji trys vienas kitą papildantys dokumentai, kaip pateikiantys nemaža vertingos ir išsamios medžiagos apie M. Römerio, taurios ir daug Lietuvai bei jos mokslui nusipelniusios asmenybės, jo paties suvoktą ir vertinamą beveik visą gyvenimo ir veiklos kelią, čia siūlomi skaitytojų dėmesiui.

Rašydamas apie save, M. Römeris dėl plataus istorinio konteksto autobiografijoje sugebėjo pateikti nemaža vertingos medžiagos apie XX a. pradžios visuomeninį gyvenimą Vilniuje ir kitur, kur jam teko tuo metu gyventi (Peterburge, Paryžiuje, Krokuvoje).

M. Römerio gyvenimo atkarpa, sutapusi su tarpukario Lietuvos valstybės gyvavimu, pasižymėjo nepaprastu produktyvumu. Todėl nenuostabu, kad šį laikotarpį apimanti skelbiamos autobiografijos dalis yra tiesiog perkrauta faktų, autoriui kartais apsiribojant lakonišku kasdieninės įvairiapusės įtemptos veiklos išvardijimu, kai, rodos, nebelieka noro ir jėgų

plačiau analizuoti ir vertinti savo darbus, o kartais net sunku laikytis nuoseklumo.

Reikia manyti, ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino ir M. Römerio nenoras sovietinei administracijai patikėti savo samprotavimus apie kai kuriuos paskutiniųjų metų veiklos aspektus.

Autobiografija neapima tik paskutinio neilgo M. Römerio gyvenimo tarpsnio. Prislėgtas asmeninių išgyvenimų bei kraštą ištikusių nelaimių, jis pasiligojo, nors akademinio gyvenimo nenutraukė, o kiek sąlygos leido, net ir rašė. Svarbiausiu visuomenei žinomu šio laikotarpio jo darbu laikomas veikalas „Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas“, kurio, rizikuodamas savimi ir artimaisiais, jis ėmėsi prieš pat karą ir kurį baigė 1944 m. pavasarį.

M. Römeris mirė 1945 m. vasario 22 d. Vilniuje, palaidotas Rasose.

Skelbiamą M. Römerio autobiografiją dar kiek papildė jo atsakymai į byloje esančios anketos klausimus. Štai keletas, regis, svarbesnių atsakymų.

Beveik visą gyvenimą tautybės požiūriu save apibūdindavęs Lietuvos lenku, paskutinįjį dešimtmetį, taip pat ir šioje anketoje, M. Römeris pažymėjo esąs lietuvis, o savo tėvus apibūdino bajorais. Pasak M. Römerio, jis gerai mokėjo lenkų, prancūzų ir rusų kalbas, silpnai – vokiečių, be to, skaitė gudų ir ukrainiečių kalbomis. Atsakydamas į klausimą dėl savo partinės priklausomybės, nurodė nepriklausęs prie jokios partijos ar politinės organizacijos. Į klausimą, ar dalyvavo revoliuciniame judėjime, M. Römeris atsakė 1905–1906 m. dalyvavęs „žurnalistinėje revoliucinio turinio veikloje“. Apie „dovanas ir pagyrimus, gautus po Spalio revoliucijos ir po 1940 m. birželio 15 d.“ M. Römerio parašyta, kad 1928 m. jis buvęs apdovanotas Gedimino, 1933–1934 m. – Vytauto Didžiojo antrojo laipsnio ordinais, 1936 m. – taip pat antrojo laipsnio Latvijos Trijų žvaigždžių ordinu, tais pat metais tapęs prancūzų Garbės legiono karininku.

Čia minima M. Römerio asmens byla buvo pradėta po Lietuvos TSR Liaudies komisarų tarybos atliktų Vilniaus universiteto Teisių fakulteto suspendavimo ir naujo Teisės mokslų fakulteto įsteigimo, po buvusiojo jo mokslo personalo atleidimo ir, gerokai atsijojus, naujo paskyrimo. Pildydamas anketą, M. Römeris jau buvo patekęs tarp paskirtųjų, o išvakarėse – 1940 m. gruodžio 20 d. – LTSR Švietimo liaudies komisaro įsakymu jam buvo pripažinti turėtieji profesoriaus vardas ir daktaro mokslinis laipsnis.

Rengiant spaudai minėtoje M. Römerio asmens byloje esančią autobiografiją, naudotasi ir šios autobiografijos rankraštiniu tekstu, parašytu M. Römerio ranka ir saugomu jo dukrų. Lyginant šiuo du tekstu, skirtumų nepastebėta, išskyrus tai, kad rankraštiniame tekste dauguma minimų

pavadinimų autoriaus yra pabraukti. Šie atskirų žodžių bei frazių pabraukimai yra perkelti ir į skelbiamąjį tekstą (kursyvu). Remiantis rankraščiniu tekstu, trijose vietose patikslinti asmenvardžiai.

Ir dar: abu skelbiamos M. Römerio autobiografijos originalai neturi autorinės antraštės, todėl šiame leidinyje dokumentui antraštę davė publikacijos rengėjas.

PROF. MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA

Esu gimęs 1880.V.17 (V.5 – senojo stiliaus) Lietuvoje Zarasų (dabar Rokiškio) apskrities Obelių valsčiaus Bagdonišio dvare, kuris priklausė mano tėvui Mykolui-Kazimierui Römeriui. Römerių giminė – vokiškos kilmės, kilusi iš Saksonijos, Lietuvoje gyvenanti nuo XVII amžiaus pabaišos. Šeima buvo lenkų tautinės kultūros, šeimos kalba – lenkų. Tačiau turėdamas auklę lietuvę – aš pirma išmokau kalbėti lietuviškai, negu lenkiškai.

1890 m. mane nuvežė į Vilnių. Aš įstojau į Vilniaus I gimnazijos I klasę. Tačiau 1892 m. mane iš gimnazijos II klasės atėmė ir nuvežė į Petrapilį, kur įstojau į Teisių mokyklą. Ten prie aukštosios mokyklos, prilygstančios Universiteto Teisių Fakultetui, buvo ir vidurinė gimnazijos kurso mokykla. Teisių Mokyklą aš pabaigiau 1901 m. Nors Teisių Mokykla buvo skiriama bajorų luomo vaikams ir joje viešpatavo reakcinė nuotaika, tačiau ir joje buvo grupė jaunimo, nusistačiusio prieš caro valdžią ir palaikančio ryšius su revoliuciniu sąjūdžiu ar bruzdėjimu Universitetuose. Prie tos grupės buvau prisidėjęs ir aš. Persirengę Universiteto studentais mes dalyvavome studentų mitinguose ir su jais politiškai lavinomės. Tatai paveikė mano opozicinį nusistatymą ir revoliucinės literatūros studijas. Baigęs Teisių Mokyklą, gavęs „garbės tarėjo“ („tituliarnyj sovietnik“) rangą ir būdamas automatiškai priskirtas prie Teisingumo Ministerijos aš nenorėjau tarnauti valstybei ir tuojau atsistatydinau. Nors netarnavau, vis dėlto turėjau „atsistatydinti“, nes formališkai be jokio prašymo buvau iš Mokyklos perkeltas į Ministeriją.

Nusistačiau tęsti studijas užsieny. Mano motina, kuri buvo laisvų pažangių pažiūrų, palaikė mano nusistatymą. 1902 m. pardžioje nuvykau į Krokuvą (Galicijoje Austrijos valstybėje) ir įsirašiau į Universitetą, studijuodamas istoriją. Tačiau Krokuvos Universitete išbuvau tiktai pavasario semestrą ir 1902 m. rudenį nuvykau į Paryžių ir įstojau į Politinių Mokslų Mokyklą („Ecole des Sciences Politiques“, ekonomiškai socialinių skyrių „section economique et sociale“).

Paryžiuje Politinių Mokslų Mokykloje buvau nuo 1902 m. rudens iki 1905 m. vasaros. Kai kuriuos dalykus klausiau ir Paryžiaus Universiteto

Teisų Fakultete; kurį laiką lankiau tam tikras paskaitas ir laisvajame Rusų Universitete, veikiančiame Paryžiuje (prof. Maksimo Kovalevskio, prof. de Roberti [mašinosraščio tekste – dr. Robuti – M. M.] paskaitas).

Paryžiuje veikliai dalyvavau lenkų pažangiųjų studentų gyvenime, jų draugijoje – „*Spójnia*“; dalyvavau šių draugijų užsieny organizacijos „*Związek Postępowy Młodzieży Polskiej*“ suvažiavimuose (1902 m. Zuriče, 1903 m. Liege, Belgijoje); 1903 m. buvau šios sąjungos valdybos sekretorium, 1904 m. pirmininku.

Gyvendamas nuo 1892 iki 1901 m. Petrapily ir nuo 1902 iki 1905 m. Paryžiuje ir neturėdamas progos kalbėti lietuviškai, aš buvau užmiršęs lietuvių kalbą. Apie vykstantį lietuvoje tautinį lietuvių renesansą aš žinojau ir turėjau jam simpatijų, tačiau iki 1904 m. aš su juo kontakto neturėjau. 1904 m. į Paryžių atvyko studentas lietuvis Juozas Petrulis (dabar Kaišiadorių gimnazijos mokytojas). Su juo įėjau į artimus santykius. Tai buvo labai švarus žmogus, idealistas ir asketas, didelis lietuvis-patriotas, bet drauge ir gilus humanistas, socialistas-utopistas. Jisai mane labai stipriai paveikė. Nuo to laiko aš ėmiau orientuotis į lietuviškumą. Aš pajutau, kad, nors ir būdamas asmeniškai lenkų kultūros, aš turiu pilietinių pareigų Lietuvai, kurios liaudis man yra artimesnė, negu lenkų liaudis, kurios aš nepažįstu. Aš pajutau, kad Lietuva man yra brangesnė, negu Lenkija, kad tikroji mano tėvynė kaip tik Lietuva. Su Petruliu ir keliais iš Lietuvos kilusiais studentais, Petrulio paveiktais, mes sudarėme draugiją „*Lithuanija*“; jos veikliausiais nariais ir buvome mes su Petruliu. Tačiau mes kalbėjome lenkiškai. Mūsų susirinkimuose Petrulis mums dėstė lietuvių tautinio renesanso istoriją, lietuvių kovą dėl spaudos ir pan. Mes ruošėme lenkų pažangiajam jaunimui paskaitas apie Lietuvą ir lietuvius. Paskaitas laikiau aš, dabartinis Vilniaus Universiteto profesorius Tadas Ivanauskas...

1905 m. pavasarį parašiau savo diplominį darbą ir išlaikiau Politinių Mokslų Mokykloje (Ecole des Sciences Politiques) visus baigiamus egzaminus, išskyrus vieną (socialinės ekonomijos, kuri mano sekcijoje buvo laikoma pagrindiniu dalyku); tą paskutinį vienintelį egzaminą palikau rudenii, pats gi, dar negavęs diplomo, nuvykau vasarai į Lietuvą pas tėvus.

Tai buvo revoliuciniai 1905 metai visoje Rusų Imperijoje, tad ir Lietuvoje, kurioje vyko įdomus valstietiška-lietuviškas revoliucinis sąjūdis. Visa širdimi buvau Revoliucijos pusėje. Sodžiuje buvau įėjęs į kontaktą su vietiniais studentais ir šiaip jaunesniais lietuviais, vadovaujančiais vietos sąjūdžiui (studentu Smolskiu iš Kamajų, kuris vėliau 1919 m. tapo nušautas Pakriauny, kaip komunistas, studentu Jonu Zacharevičium, kuris, būdamas pabaigoje 1905 m. suimtas, 1906 m. pavasarį mirė Kauno kalėjime).

Tų pačių metų spalio mėnesį, Revoliucijai galingai besiplečiant, nuvykau į Vilnių, ten įėjau į kontaktą su vietiniu lenkų socialistiniu ar socializmui artimu jaunimu, ir čia sumaniau įsteigti radikalinės krypties lenkų dienraštį. Lenkų dienraštis tuo laiku Vilniuje ėjo vienas (*“Kurjer Litewski“*) – konservatyvinis, dvasininkų leidžiamas. Mano tėvas buvo mano sumanymui griežtai priešingas, tačiau aš turėjau kelis tūkstančius rublių asmenišką nuosavybę, kuriuos, man dar mažam esant, man buvo testamentu užrašiusi mano prosenelė (tėvo senelė). Tuos pinigų aš ir panaudojau dienraščiui steigti ir leisti. Tai buvo nelengvas ir nepigus reikalas. Vilniuje trūko lotyniškų raidžių; nuo 1963 m. sukilimo iki 1904–1905 m. Vilniuje buvo draudžiama leisti lenkų kalba laikraščiai ir knygos, o lietuvių spauda lotyniškais raidėmis iš viso buvo draudžiama Rusų Imperijoje. Reikėjo vykti į Varšuvą, ten pirkti ir į Vilnių gabenti raidžių komplektus dienraščiui. Spaustuvė, redakcijos įrengimas, raidžių rinkėjų samdymas ir gabenimas iš Varšuvos, nes vietoje jų nebuvo, ir kita – visa tai reikalavo ir darbo, ir lėšų. Įsivaręs į šį darbą aš jau į Paryžių likusį egzaminą laikyti nevažiavau ir taip likau be diplomo iš *Ecole des Sciences Politiques*, kurioje mokinaus 3 metus ir beveik visus egzaminus išlaikiau. Tačiau teisininko diplomą jau turėjau nuo 1901 metų.

Pagaliau nuo 1906 m. vasario mėn. mano įsteigtas dienraštis *„Gazeta Wileńska“* pradėjo veikti. Jo redakcijoje dirbo ir vietiniai, ir iš Varšuvos pakviesti publicistai; buvo ir socialistai, ir šiaip pažangieji žurnalistai ir visuomenės veikėjai, buvo ir lenkai, ir lietuviai; tarp kitų čia pradėjo savo žurnalistinę karjerą vėliau Vilniuje pagarsėjęs, kaip žymiausias Vilniaus publicistas, Liudvikas Abramovičius, taip pat dabartinis Vilniaus universiteto Rektorius prof. Mykolas Biržiška, vienas lenkų socialistų vadų Norbert Barlicki, 1905 m. Varšuvos revoliuciniame sąjūdy pagarsėjęs socialdemokratas Henrikas Ostachiewicz (kiek vėliau nusižudęs), pačioje pradžioje (tuoj ir miręs) žymus lietuvių veikėjas Povilas Višinskis ir kiti. Dienraštis buvo politiškai revoliucinis, sociališkai griežtas, laisvamaniškas, be to, jis kategoringai pabrėždavo Lietuvos, kaip atskiro politinio vieneto, emancipaciją tiek nuo Rusijos, tiek nuo Lenkijos.

Į šį dienraštį įkišau visus savo pinigus. Kai jų pritrūko, susidarė būrys rėmėjų iš pažangiųjų pačios visuomenės sluoksnių, kurie patys apsidėjo tam tikru mokesčiu jam leisti.

Caro valdžiai paleidus I-ją Valstybės Dumą ir reakcijai siausti pradėjus, už griežtai revoliucinio turinio straipsnį *„Ugnies pusrutulius“* („Ogniste polkole“) prokuratūra man iškėlė politinę baudžiamąją bylą Baudž. Stat. 129 §-fo 1 ir 2 p. p. („kurstymas padaryti maišto arba išdavimo darbą“ ir „kurstymas sugriauti esamą valstybėje visuomenės sutvarkymą“). Man grėsė, jei nebūčiau išteisintas, ištrėmimas arba, geriausiu

atveju, vieneri metai tvirtovės. Kadangi dienraštis buvo uždarytas, kadangi padėtis dar kiek svyravo tarp reakcijos ir revoliucijos, aš nusistačiau dar nepasiduoti ir nutariau išvykti į užsienį. Per Žemaitiją pasiekiau Prūsų sieną, ją slapta perėjau ir per Vokietiją nuvykau į Krokuvą Galicijoje (Austrijoje). Krokuvoje ir apsigyvenau 1906 m. rudenį, kaip politinis emigrantas.

Krokuvoje turėjau pažįstamų, tačiau neturėjau nuolatinio darbo. Lėšų gyventi turėjau; jas man siuntė tėvas. Tačiau be darbo nemėgdavau gyventi. Tad susiradau štai kokį. Gyveno Krokuvoje žinomas lietuvių rašytojas, lietuvių kalbos ir literatūros lektorius Krokuvos Universitete Juozas Albinas [mašinėraščio tekste – Alloizas – M. M.] Herbačiauskas. Su juo susipažinau. Pas jį buvo visas draudžiamos lietuvių periodinės spaudos, ėjusios Prūsuoje (lotinų raidėmis) ir skiriamos Didžiajai Lietuvai (Rusų Lietuvai) archyvas: visi komplektai „*Aušros*“, „*Šviesos*“, „*Varpo*“, „*Ūkininko*“, „*Apžvalgos*“, „*Tėvynės sargo*“... Kadangi jau nuo 1904 m. buvau palinkęs į lietuviškumą, tačiau gyvos lietuvių spaudos nebuvau skaitęs, tai nusistačiau pasinaudoti proga ir per tą spaudą išstudijuoti visą lietuvių tautinio renesanso eigą. Tačiau lietuvių kalbos nemokėjau. Tad pradėjau skaityti tą spaudą nuo pirmojo „*Aušros*“ N-rio, drauge besimokydamas kalbos iš skaitymo, Herbačiauskui man padedant. Kadangi mažas vaikas būdamas lietuviškai mokėjau ir kalbėjau, tai dabar greit pramokdavau skaityti lietuviškai ir suprasti. Toliau skaičiau vienas be Herbačiausko pagalbos, tiksliai atskirus nesuprantamus žodžius ar jų formas susirašydavau, o Herbačiauskas man vėliau aiškino. Šitaip perskaičiau visą šią spaudą. Beskaitydamas dariau užrašus. Bedirbdamas šį darbą ir įsigilindamas į visą lietuvių tautinio renesanso procesą, sumaniau parašyti apie šį renesansą knygą. Žinoma – lenkiškai, nes lietuviškai tatau padaryti nepajėgčiau. Savo sumanymui įvykdyti suradau ir leidėją, tai buvo bendrovė „*Polskie Towarzystwo Nakladowe*“, kurios priešaky stovėjo du mano pažįstami seni lenkų revoliuciniai veikėjai dar „Proletariato“ organizacijos laikų – marksistas sociologas Liudvik Kulczycki ir Rog [Anastazas Stanislovas – M. M.]; bendrovės buveinė buvo Lvove; bendrovė leisdavo originalines ir verstines knygas visuomeninio turinio, daugiausia socialistinės literatūros. 1907 m. vasarą apsigyvenau Kševočiuose, kaime pas valstietį-ūkininką ir ten pasiremdamas mano tiksliais užrašais parašiau gana stambų 438 spausdintų puslapių veikalą apie Lietuvių Tautos atgimimą; rašinys pavadintas „*Litwa*“. Tai buvo pirmoji sistematinga Lietuvių tautinio renesanso istorija; pirma ne tiktai lenkų, bet ir lietuvių literatūroje. Knyga buvo baigta spausdinti 1908 m. Lietuviai ją gėrėjosi. Mano vardas iš karto pagarsėjo lietuvių tarpe ir man atidarė platų kontaktą su visa lietuvių inteligentijos visuomene. Nors

rusų cenzūra uždraudė šią knygą pardavinėti Rusijoje, tačiau ji plačiai pasklido ypač Lietuvoje.

1908 m. grįžau iš emigracijos Lietuvon. Į Rusų Imperiją įvažiavau sveltumu pasu. Tada jau buvo aišku, kad Revoliucija tuo tarpu yra baigta ir kad įsigalėjo reakcija. Amžinai sėdėti Krokuvoje ir laukti carinio režimo žlugimo nenorėjau. Grįžau, kreipiausias pas tardytoją, kuris vedė mano bylą ir kuris paliko mane laisvą iki teismo man (mano tėvui) už mane įnešus kauciją. 1909 m. pradžioje mane teisė Vilniaus Teismo Rūmai, dalyvaujant luomų atstovams. Mane gynė geriausias Vilniaus Advokatas Tadas Wróblewski. Pagrindiniu kaltinimu Rūmai mane išteisino dėl stokos įrodymų, kad straipsnis, už kurį buvau patrauktas atsakomybėn, yra mano parašytas. Pripažino mane kaltą tikrai neatsargumu kaip redaktorių, ir nubaudė 400 rublių piniginių baudos.

Tais pačiais 1909 m. pas advokatą Tada Wróblewską įsirašiau advokato padėjėju. Apsigyvenau vėl Vilniuje. Advokato profesija nelabai mane žavėjo. Buvau kiek užsiėmęs advokato praktika, tačiau nedaug. Tik tai tiek, kiek buvo būtina stažui atlikti. Mane labiau traukė visuomeninis veikimas ir publicistika. Palaikydavau santykius su vietos lietuviais, ypač kairiuoju sparnu („Lietuvos Žinios“, iš dalies lietuviais socialdemokratais), su gudais („Naša Niwa“, broliai Luckevičiai, Lastauskas, Vlasovas [mašinarščio tekste – Ulazovas – M. M.] ir kiti) ir su pažangiaisiais lenkais. Dalyvavau redakcijoje „Przegląd Wileński“ ir „Kurier Krajowy“; rašydavau į „Lietuvos Žinias“ ir į kai kuriuos pažangiuosius lenkų laikraščius Varšuvoje. Laikydavau paskaitėles socialistiniuose lenkų gimnazistų rateliuose ir dalyvavau jų susirinkimuose. Palaikydavau santykius su pažangiaisiais žydais (broliais Rommais, Bramsonu, dr. Šabadu, Uriju Kacenenbogenu). Dalyvavau „Lietuvių Dailės Draugijos“ valdyboje. Krokuvoje išleidau knygelę „Litwini w Prusiech Książących“.

1909 m. vedžiau mano tolimesnę giminaitę Reginą Römeraitę. Tačiau su žmona nesugyvenome gerai ir jau 1910 m. persiskyrėme. Tais pačiais metais gimė mano duktė Celina Römeraitė, kuri pasiliko pas motiną ir iki šiol ją mažai pažįstu, nors su ja susirašinėju ir ją šelpiu. Šiuo laiku ji gyvena Varšuvoje.

Pirmojo imperialistinio karo metu, 1915 m. pradžioje, aš buvau Vilniaus Teismo Rūmų priimtas į prisiekusiųjų avokatų skaičių. 1915 m. aš nuvykau į Lenkiją. Ten buvau per visą vokiečių okupacijos laiką. Tuo laiku, jau nuo karo pradžios, aš pritariau Juozo Pilsudskio idėjai iškelti Lenkijos Nepriklausomybės vėliavą ir kovoti prieš carinę Rusiją šios Nepriklausomybės vardu. Mano manymu kova dėl Lenkijos Nepriklausomybės esanti įžanga į kovą arba avangardinė kova dėl visų carizmo pavergtų tautų, ypač dėl Rusų Imperijos vakarų pakraščiu tautų, jų tarpe ir

dėl mano tėvynės Lietuvos, laisvės. Pilsudskio lenkų legionus idealizavau. Nesitikėjau, kad šio sąjūdžio evoliucija ir padariniai nukryps į lenkų nacionalizmą ir kad ateis laikas (deja, jis greit atėjo), kai Pilsudskis ims grobti Lietuvos žemes (Vilnių). 1915 m. iš Rusų Imperijos per Rumuniją ir Austriją nuvykau į Austrų okupuotą Lenkijos dalį. Pagaliau buvau įstojęs į lenkų legionus eiliniu kareiviu, buvau fronte, dalyvavau mūšiuose Voluinės Poliesėje. Susirgęs ir patekęs į liginę, pasiliuosavau, slaptai apsigyvenau Varšuvoje, stengiausi grįžti į Lietuvą, tačiau nepavyko – vokiečiai okupantai neleido. Pagaliau vokiečiai mane patalpino į belaisvių stovyklą Kališo apylinkėje. Įtakingų žmonių protekcijos dėka 1917 m. rugsėjo mėn. buvau iš stovyklos paleistas, tačiau man į Lietuvą grįžti vokiečiai vėl neleido. Kaip tik tuo laiku vokiečiai buvo perdavę teismus Lenkijoje patiems lenkams valdyti. Pasisūliau lenkų teismo tarnybai ir tuojau tapau paskirtas taikos teisėju į Kolno miestą Lomžos apygardoje. Šioje vietoje buvau nuo 1917 m. rugsėjo mėn. iki 1918 m. rudens. 1918 m. rudenį buvau paskirtas teisėju į Lomžos apygardos teismą.

Ten tarnaudamas ir nieko bendra su politika neturėdamas staiga 1919 m. pavasarį buvau Juozo Pilsudskio iššauktas į Varšuvą, kur man buvo pasiūlyta sudaryti Vilniuje laikinąją Lietuvos valdžią, į kurią įeitų vietos lenkai, lietuviai ir gudai. Pasiūlymo nepriėmiau, griežtai nuo šitokios veiklos atsisakiau, nes Pilsudskio veržimasi į Lietuvą smerčiau ir laikiau tai imperializmo aktu, kenksmingu Lietuvai ir lietuviams.

Lomžos Apygardos Teisme pasilikau teisėju dar iki 1920 m. pavasario. Buvau nusistatęs grįžti į Lietuvą, tiktai jau ne į Lenkų užimtą Vilnių. Pasibaigus 1919 m. buvau padavęs atsistatydinimo prašymą ir pagaliau 1920 m. kovo mėn. grįžau į Lietuvą – į Kauną.

Lietuvoje nuo 1920 m. birželio mėn. buvau paskirtas Kauno Apygardos Teismo teisėju. Tų pačių metų rugpjūčio mėn., kai sovietai perdavė Vilnių Lietuvai, buvau paskirtas Vilniaus Apygardos Teismo teisėju. Tačiau generolui Želigovskiui spalio mėn. užėmus Vilnių ir čia paskelbus „Vidurinę Lietuvą“, aš lapkričio mėn. per Suvalkus Marijampolę grįžau į Kauną, kur vėl buvau paskirtas į Kauno Apygardos Teismą. 1921 m. buvau paskirtas Vyriausiojo Tribunolo teisėju.

1922 m., kai Kaune buvo įsteigtas Lietuvos universitetas, aš buvau docento titulu paskirtas į Teisių Fakultetą. Man tapo pavesta konstitucinės (valstybinės) teisės katedra. Tačiau įėjęs į profesūrą aš pasilikau ir Vyriausiojo Tribunolo teisėju iki 1928 m., kada iš Tribunolo išėjau. 1923 m. buvau pakeltas į ekstraordinarinį profesorius. 1924 m. Universiteto deleguotas dalyvavau tarptautiniame Sociologijos Kongrese Romoje. 1926 m. Teisių Fakultetas išspausdino pirmąjį mano stambesnę teisės mokslo veikalą „*Reprezentacija ir Mandatas*“. Tais pačiais 1926 m. buvau

išrinktas prorektoriumi 1926–1927 mokslo metams. Tais pačiais 1926 m. buvau pakeltas į ordinarinius profesorius. 1927 m. buvau išrinktas Lietuvos Universiteto Rektoriumi 1927–1928 mokslo metams. 1926 ir 1927 m. Lietuvos Teisininkų paskelbtame konkurse laimėjau premiją, patiekdamas rašinį tema „*Administracinis Taismas*“. Šią knygą 1928 m. išleido Teisių Fakultetas. 1928 m. išėjo mano knygelė „*Lietuvos valstybės konstitucijos reforma*“, kaip priedas prie Lietuvos Teisininkų Draugijos leidžiamo žurnalo „*Teisė*“.

1928 m. išėjau iš Vyriausiojo Tribunolo. Tais pačiais 1928 m. buvau paskirtas naujai įsteigtos Valstybės Tarybos nariu, pasilikdamas kartu Universitete. Valstybės Taryboje buvau iki 1931 m. Iš karto dalyvavau visuose jos darbuose, vėliau dirbau Teismų santvarkos komisijoje ir pirmininkavau Civilinės metrikacijos komisijoje bei Administracinio Teismo komisijoje. Įsitikinęs, kad Valstybės Tarybos darbas yra mažai vaisingas, aš 1931 m. iš jos išėjau, dar iki 1933 m. bendradarbiaudamas joje, kad ir nebūdamas jos nariu, tol, kol buvo užbaigti civilinės metrikacijos ir civilinių jungtūvių įstatymų projektai ir administracinio teismo įstatymo projektas. Pastarajam projektui surašiau ir aiškinamąjį raštą.

1930 m. „Ost-Europa Institut in Breslau“ Vokietijoje išleido mano parašytą šiam Institutui prašant knygelę „*Die Verfassungsreform Litauens vom Jahre 1928*“. 1932 m. Teisių Fakultetas išleido mano knygą „*Dabartinės Konstitucijos*“, kurios vieną dalį sudarė studentų teisininkų grupės man vadovaujant išverstos į lietuvių kalbą aštuonių valstybių konstitucijos (Prūsų, Airijos, Serbų-Kroatų-Slovėnų, Norvegijos, Turkijos, Rumunijos, Dancigo ir Lenkijos), o kitą dalį sudarė mano straipsniai dėl kiekvienos šių konstitucijų, liečią atitinkamos valstybės naujausią politinę istoriją ir konstitucijos komentarą. Prieš tai, apie 1926–1927 m. buvau paskelbęs „*Teisės*“ žurnalo priede Belgų, USA, SSSR, Šveicarijos, Vokiečių Reicho, Latvijos, Estijos ir Suomijos konstitucijų tekstus be jokių komentarų, išverstus į lietuvių kalbą taip pat studentų grupės man vadovaujant. 1931 m. buvau Vytauto Didžiojo Universiteto deleguotas į College de France Paryžiuje 400 metų jubiliejaus iškilmės, kuriose dalyvavau ir įteikiau mūsų Universiteto adresą.

1932 m., kai Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija iškėlė Lietuvai bylą Nuolatiniaame Tarptautinio Teisingumo Tribunole Haagoje dėl tariamojo Klaipėdos autonominio statuto pažeidimo Klaipėdos Gubernatoriui atleidus Klaipėdos Direktorijos Pirmininką, tai kadangi Tarptautinio Tribunolo sąstate teisėjo lietuviu nebuvo, einant gi šio Tribunolo statutu šiuo atsitikimu valstybė bylininkė galėjo paskirti ad hoc vieną teisėją savo pilietį (t. vad. tautinis teisėjas ad hoc), tai šiuo tautiniu teisėju ad hoc šios bylos sprendime dalyvauti Lietuva paskyrė mane. Byla buvo

sprendžiama Haagoje nuo birželio iki rugpjūčio 11 d. Tai buvo darbas man labai įdomus. Sprendime, kuris buvo daromas pustrėčio mėnesio, dalyvavo penkiolika nuolatinųjų Tribunolo teisėjų ir aš, kaip tautinis teisėjas. Byla buvo Lietuvos tezių naudai išspręsta.

1932 m. Teisių Fakultetas išleido mano knygą „*Konstitucinės ir Teismo teisės pasieniuose*“. 1933 m. „*Žurnalistikos kursai namie*“ išleido atskira knygele mano šiuose kursuose skaitytas paskaitas: „*Svarbiausios valstybės problemos Italų fašizme ir Sovietuose*“. 1933 m. buvau išrinktas Vytauto Didžiojo Universiteto Rektoriumi 1933–1936 m. trimečiui. Tais pačiais 1933 m. rudenį man teko dalyvauti Lietuvos delegacijos sąstata Tautų Sąjungos plenumo sesijoje Ženevoje, kaip Klaipėdos teisinių klausimų ekspertui, nes tuo laiku buvo kilę tam tikri teisiniai ginčai tarp Lietuvos ir Paryžiaus 1924.V.8 konvencijos signatarų dėl tam tikrų Lietuvos išleistų įstatymų statutingumo.

1934 m. pradžioje buvau rimtai susirgęs širdimi ir pavasarį išvykau gydytis į Marienbadą Čekoslovakijoje, kur man dar blogiau pasidarė ir jau buvau pasiruošęs mirti; pagijau tiktai grįžęs į Lietuvą prof. dr. Guda-
vičiaus gydomas.

Tais pačiais 1934 m. Teisių fakultetas išleido mano knygos „*Valstybė*“ I tomą, kuriuos II tomą išleido 1935 m. 1935 m. buvau išrinktas Lietuvių-Prancūzų Draugijos pirmininku, kuriuo buvau iki 1940 m. Tais pačiais 1935 m. Paryžiaus Universiteto Teisių Fakultetas per mūsų Teisių Fakultetą mane pakvietė skaityti viešųjų paskaitų aname Fakultete Paryžiuje. Drauge mane pakvietė viešųjų paskaitų skaityti ir esąs prie Paryžiaus Teisių Fakulteto Lyginamosios Teisės Institutas. Šias paskaitas laikiau Paryžiuje 1935 m. gruodžio mėn. Abi paskaitos lietė teisinius Klaipėdos autonomijos klausimus. Be to, buvau Paryžiuje pakviestas paskaitai ir „*Cornagie Taikos Fondo*“ Europos Centro apie regionalinę Pabaltijo Santarvę. 1936 m. pavasarį buvau pakviestas viešoms paskaitoms Švedijos Lundo, Stokholmo ir Upsalos Universitetų. Šias paskaitas šiuose trijuose Universitetuose ir atlikau; jos visos trys buvo pavestos teisiniams Klaipėdos autonomijos klausimams.

Tenka pastebėti, kad maždaug nuo 1932 m. ar 1933 m. iki 1939 aš dalyvavau tam tikroje konsultantų komisijoje teisiniais Klaipėdos reikalais, sudarytoje Kaune prie Ministerių Kabineto. Tiksliai neatsimenu kuriais metais [1932 – M. M.] Teisių Fakultetas už mano mokslo darbus man suteikė teisių daktaro laipsnį. 1936 m. Vytauto Didžiojo Universitetas mane vėl išrinko Rektorium antram 1936–1939 m. trimečiui. 1937 m. Teisių Fakultetas išleido mano knygą „*Lietuvos Konstitucinės Teisės Paskaitos*“ (I dalis). Tais pačiais 1937 m. dalyvavau Paryžiuje Tarptautinio Intelektualinio Bendradarbiavimo Konferencijoje, kur skaičiau referatą

apie Pabaltijo ir Skandinavų kraštų tarptautinį bendradarbiavimą (tuo laiku nuo 1935 m. buvo pradėta daryti kasmet regionalinės tarptautinio bendradarbiavimo komisijų konferencijos, kuriose dalyvavo Lietuva, Latvija, Estija, Suomija, Švedija, Danija ir Norvegija; kaip Universiteto Rektorius turėjau ex officio pirmininkauti tautinei Lietuvos tarptautinio bendradarbiavimo komisijai, kuri buvo įsteigta prie Užsienio Reikalų Ministerijos).

1937 m. rudenį Haagoje įvyko pirmas ir 1938 m. pavasarį antras Danų-Lietuvių Konciliacijos Komisijos susirinkimas svarstyti ginčą, kilusį tarp šių dviejų valstybių dėl atsiskaitymo tarp Lietuvos valstybės ir Danų firmos Hojgard, Šulc ir Ko už šios firmos atliktus einant sutartimi darbus – tiltai geležinkelio linijoje Šiauliai-Kretinga ir Klaipėdos uosto praplėtimas (Lietuva atsiskaitė doleriais, Danija rėmė firmos reikalavimą mokėti litais). Aš buvau nuolatinis, Lietuvos paskirtas, šios Komisijos narys ir dalyvavau šiame darbe, kaip toks. Be to, 1938 m. vasarą taip pat Haagoje dalyvavau Nuolatiniaame Tarptautiniame Teisingumo Tribunole, kaip Lietuvos paskirtas šio Tribunolo tautinis teisėjas ad hoc byloje tarp Estijos ir Lietuvos dėl Estijos globojamos Estų akcinės bendrovės, reiškančios pretenzijas į siaurąjį geležinkeliuką Panevėžys-Saldutiškis Lietuvoje.

Antrą kartą toje pačioje byloje dalyvavau Haagos Tribunole 1939 m. sausio-vasario mėn., kol byla buvo išspręsta Tribunolo 1939.II.28 sprendimu.

1939 m. Teisių Fakultetas išleido mano knygą „*Konstitucinės institucijos*“ I tomas: *Suverenitetas*“. Be to, tarp 1922–1940 m. aš paskelbiau visą eilę teisinio turinio straipsnių žurnaluose „*Teisė*“, „*Vairas*“, „*Kultūra*“, rumunų „*Revista da Drapt Public*“, prancūzų „*Revue de Droit Public*“, „*Revue generale de Droit International Public*“, „*Esprit International*“, „*Revue Internationale Francaise de Droit des gens*“ ir kituose ir „*Lietuviškoje Enciklopedijoje*“, kurioje esu viešosios teisės skyriaus redaktorius. 1939 m. „*Grupy polskie porozumien prawniczych z zagranicą*“ Varšuvoje išleido mano knygelę lenkų kalba: „*Organizacja wladzy politycznej w rozwoju konstytucyjnym Republiki Litewskiej*“.

Nuo 1939 m. rudens nebesu Universiteto Rektoriumi. Perkėlus Teisių Fakultetą iš Kauno į Vilniaus Universitetą – aš nuo 1940.I.1 apsigyvenau Vilniuje. Lietuvai įsijungus į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą ir reformavus buv. Teisių Fakultetą, aš nuo 1940 m. rudens semestro esu paskirtas ordinariniu profesorium į Vilniaus Universiteto Teisės Mokslų Fakultetą, kur man tapo pavesta konstitucinės teisės katedra. Šiais mokslo metais dėstau joje Tarybų konstitucinės teisės kursą ir Lietuvos TSR konstitucinės teisės kursą.

Mano asmeniniame gyvenime svarbiausias atsitikimas yra tai, kad 1938 m. pradžioje aš antrą kartą vedžiau. Susituokiau su Jadvyga Čepaite, kilusia iš Rokiškio apskrities. Su pirma žmona buvau perskirtas, jai prašant, Vilniaus Reformatų Konsistorijos 1932 m. sprendimu. Remdamasis šiuo sprendimu aš su antra žmona Jadvyga padarėme jungtuvių aktą Jungtuvių registro Įstaigoje Rygoje (Latvijoje). Iš šių jungtuvių 1938.XI.8 gimė duktė Konstancija-Michalina ir 1940.I.26 – duktė Jadvyga-Magdalena.

Mykolas Römeris

**PROF. MYKOLO RÖMERIO
KELIONIŲ Į UŽSIENIUS SĄRAŠAS**

A. Kelionės ir gyvenimas užsieny studijų reikalais

1902 m.

pav. semestras. Krokuva (Austrija). Studijos Universitete.

1902–1905 m.

Paryžius (Prancūzija). Studijos Politinių Mokslų Mokykloje.

B. Politinė emigracija

1906–1908

Krokuva (Austrija).

C. Turistinio pobūdžio kelionės

1909

Austrija (Viena), Šveicarija, Prancūzija (Paryžius).

1914

Austrija, Vengrija, Serbija, Bulgarija, Turkija (Konstantinopolis),
Graikija (Atėnai, Korfu), Italija (Venecija, Milanai),
Šveicarija (Zurich).

1926

Latvija (Riga), Estija (Tallinas),
Suomija (Helsinki, Vipuri, Ulceborges, Rovaniemi).

1935

Ta pati kelionė per Latviją, Estiją į Suomiją
(iki Petsamo ir Žvejų pusiasalio).

D. Gyvenimas užsieny dėl karo aplinkybių

1915–1920

Lenkija (įvairios vietos – Varšuva, Lomža, Kolno...).

Nuo **1917–1920** teisėjo tarnyba.

E. Sveikatos taisymas

1910

Karlsbadas (Austrija).

1934

Marienbadas (Čekoslovakija).

1937

Nanheimas (Vokietija).

F. Kelionės mokslo reikalais

1924

Roma (Italija). Tarptautinis Sociologijos Kongresas.

1931

Paryžius (Prancūzija). College de France 400 metų jubiliejus.

1935

Paryžius (Prancūzija). Viešųjų paskaitų laikymas
Paryžiaus Universiteto Teisių Fakulteto kvietimu.

1936

Lundas, Stokholmas ir Upsala (Švedija). Viešosios paskaitos
šių trijų miestų Universitetuose jiems kviečiant.

1937

Paryžius (Prancūzija). Referatas apie regionalinį
Pabaltijo ir Skandinavų kraštų intelektualinį
bendradarbiavimą Tarptautinio Intelektualinio
Bendradarbiavimo Konferencijoje.

G. Valstybiniais reikalais

1932

Haaga (Olandija). Dalyvavimas Nuolatiniame
Tarptautinio Teisingumo Tribunole sprendžiant
Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos
Lietuvai iškeltą bylą dėl autonominio Klaipėdos krašto
statuto aiškinimo.

1933

Ženeva (Šveicarija). Dalyvavimas Lietuvos delegacijos
sąstata Tautų Sąjungos plenumo sesijoje, kaip teisinio
eksperto Klaipėdos klausimais.

1937–1938

Dalyvavimas Danų-Lietuvių Konciliacijos Komisijoje
kilus tarp Danijos ir Lietuvos ginčui dėl atsiskaitymo
su Danų firma dėl geležinkelio tiltų ir Klaipėdos uosto statybos.

1938–1939

Haaga (Olandija). Dalyvavimas Nuolatiniame
Tarptautinio Teisingumo Tribunole sprendžiant Estijos
Lietuvai iškeltą bylą dėl Estų akcinės bendrovės
pretenzijų į siaurąjį geležinkeliuką Panevėžys-Saldutiškis.

Mykolas Römeris

PROF. MYKOLO RÖMERIO SPAUSDINTŲ DARBŲ SĄRAŠAS

Atskiri leidiniai:

1. „*Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*“; Krokuvos žurnalo „Kultura“ leidinys, 1906 m. Krokua, 39 psl.
2. „*Litwa*“; išleido „*Polskie Towarzystwo Nakladowe*“, 1908 m., Lwow, 436 psl.
3. „*Litwini w Prusiacz Ksiązeczycch*“; žurnalo „*Swiat Slowianski*“ leidinys, 1912 m., Krakow, 54 psl.
4. „*Litewskie Stronnictwa polityczne*“; I dalis; laikraščio „*Nowiny Wilenskie*“ leidinys, 1921 m., Wilno, 117 psl.
5. „*Trečiasis Tarptautinis Sociologijos Kongresas Romoje*“; Lietuvos Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1925 m., Kaunas, 13 psl.
6. „*Reprezentacija ir Mandatas*“; Lietuvos Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1926 m., Kaunas, 301 psl.
7. Belgų, Usa, SSSR, Šveicarijos, Vokiečių Reicho, Latvijos, Estijos ir Suomijos konstitucijų tekstai lietuvių vertime; vertimas padarytas grupės studentų-teisinių prof. Romeriui vadovaujant; žurnalo „*Teisė*“ leidinys, 1927–1928 m. Kaunas, 114 psl.
8. „*Administracinis Teismas*“; Lietuvos Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1928 m., Kaunas, 341 psl.
9. „*Lietuvos Valstybės Konstitucijos Reforma*“; „*Teisės*“ žurnalo leidinys, 1928 m., Kaunas, 41 psl.
10. „*Valstybės Taryba*“; „*Teisės*“ žurnalo leidinys; 1929 m. Kaunas, 14 psl.
11. „*Die Verfassungsreform Litauens vom Jahre 1928*“; išleido Ost-Europa Institut in Breslau“, 1930 m., 41 psl.
12. „*Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*“; Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto leidinys; 1932 m., Kaunas, 186 psl.
13. „*Svarbiausios valstybės problemos Italų fašizme ir Sovietuose*“; „*Žurnalistikos kursai namie*“ leidinys, 1933., Kaunas, 42 psl.
14. „*Dabartinės konstitucijos*“; (Antrojoje knygos dalyje Prūsų, Airijos, Serbų-Kroatų-Slovėnų karalystės, Norvegijos, Turkijos, Rumunijos, Dančigo ir Lenkijos konstitucijų tekstai lietuvių vertime, padarytame grupės studentų vadovaujant prof. Römeriui), Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1932 m., Kaunas, 238+229 psl.
15. „*L'Evolution constitutionelle de la Lithuanie*“; išleido rumunų žurnalas „*Revista da Droipt Public*“, 1934 m., Bucarest, 19 psl.

16. „Valstybė“, I tomas; Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1934 m., Kaunas, 340 pusl.
17. „Valstybė“, II tomas; V. D. Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1935 m., Kaunas, 412 pusl.
18. „Le Juridiction d-ta „Statutaire“ en Lithuanie en ce qui concerne le Territoire autonome de Memel“; išleido prancūzų žurnalas „Revue Internationale Francaise de Droit des Gens“ 1936 m., Paris, 16 pusl.
19. „Le systeme juridique des garanties de la Souverainite de la Lithuanie sur la territoire de Memel“; išleido prancūzų žurnalas „Revue Generale de Droit International Public“, 1936 m., Paris, 13 pusl.
20. „L’organisation de l’Est Europeen par voie de solidarite regionale et interregionale“; išleido „Revue de Droit International“, 1937 m., Paris, 30 pusl.
21. „Lietuvos Konstitucinės Teisės Paskaitos“, I dalis; Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1937 m., Kaunas, 520 pusl.
22. „Zaslugi Ludvika Krzywickiego wobec nauki litewskiej“; išleido „Instytut gospodarstwa społecznego“, 1938 m., Warszawa, 8 pusl.
23. „Sovietų naujoji 1936 metų Konstitucija“; Kultūros švietimo draugijos leidinys, 1938 m., Kaunas, 42 pusl.
24. „Konstitucinės Institucijos“, I tomas: „Suverenitetas“; Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1939 m., Kaunas, 272 pusl.
25. „Organizacja wladzy politycznej w rozwoju konstytucyjnym Republiki Litewskiej“; išleido „Grupy polskie porozumien prawniczych z zagranica“, 1939 m., Warszawa, 32 pusl.

Be to, yra daug straipsnių šiuose laikraščiuose:

lenkų žurnalai „Kultura“ (Krokuva), „Prawda“ (Varšuva), „Zaranie“, „Zbliska i zdaleka“ ir kiti prieš pirmąjį imperialistinį karą, ir dienraščiai „Gazeta Wilenska“, „Kurjer Krajowy“, žurnalai „Przegląd Wilenski“, „Swiat Slowianski“ ir kiti,

lietuvių žurnalai „Teisė“, „Vairas“, „Kultūra“, „Lietuviškoji Enciklopedija“....

rumunų žurnalas „Revista da Drapt Public“,

prancūzų žurnalai „Revue de Droit Public“, „Revue de Droit International“, „Revue Generale de Droit International Public“, „Revue Internationale Francaise de Droit des gens“, „Esprit International“.

Mykolas Römeris

LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS

Parengė Egidijus Motieka

Šis Mykolo Römerio straipsnis buvo išspausdintas 1909 metais, pradžioje lenkų, po to ir lietuvių spaudoje. Jau tuomet jis sukėlė didžiulį ažiotažą ir tarp Lenkijos lenkų, ir tarp Lietuvos lenkų bei lietuvių. M. Römeris pateikia trumpą Lenkijos ir Lietuvos santykių istoriją nuo XIV a. pabaigos iki XIX a. vidurio: aptaria ankstyvųjų viduramžių Lietuvos imperialistinę politiką, jos kultūrinį atsilikimą, rusų ir lenkų kultūrų įtaką Lietuvai XIII–XVI a., Lietuvos bajorijos laipsnišką lenkėjimą XV–XVIII a., Lenkijos siekius paversti LDK savo provincija ir t. t. Po to šis klausimas transformuojamas nuo Lietuvos ir Lenkijos politinės koegzistencijos istorijos į XIX a. antrojoje pusėje prasidėjusį lenkų ir lietuvių konfliktą: nagrinėjamos jo prielaidos, priežastys, socialinės, kultūrinės ir politinės sąlygos.

Labiausiai straipsnyje akcentuojamas pilietinės visuomenės klostymasis Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Politines prielaidas šiai problemai spręsti M. Römeris jau buvo išdėstęs savo ankstesniuose darbuose – „Etnografiniai-kultūriniai santykiai Lietuvoje“ (*Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, Kraków, 1906) ir „Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą“ (*Litwa. Studium o odrodzeniu naródu litewskiego*, Lwów, 1908), taip pat daugelyje poleminių straipsnių, pasirodžiusių Lietuvos, Rusijos ir Lenkijos lenkų spaudoje 1906–1908 m. Šiame straipsnyje jis tiesiai nurodo, kas trukdė formuoti Lietuvos pilietinę visuomenę XX a. pradžioje ir rengti sąlygas kurti konfederacinę demokratinę Lenkijos-Lietuvos valstybę. Pasak M. Römerio, tai buvo Lenkijos nacionalistai (endekai), žiūrintys į Lietuvą ir į Baltarusiją kaip į Lenkijos provincijas, lietuvių konservatoriai (tautininkai ir krikščionys demokratai), siekiantys atsiriboti nuo Lietuvos lenkų visuomenės etnolingvistiniu pagrindu arba ją tiesiog asimiliuoti, taip pat nemaža dalis Lietuvos lenkų (dvarininkai, profesionalai inteligentai, smulkieji bajorai), nesuprantančių lietuvių nacionalinio judėjimo siekių.

Šis M. Römerio straipsnis – tai kartu ir futurologinė studija. Tuo jis skyrėsi nuo gausybės XX a. pradžioje periodinėje spaudoje pasirodžiusių knygų ir straipsnių apie lietuvių ir lenkų nesutarimus, kur dažniausiai

būdavo apsiribojama (išskyrus pavienių autorių darbus – Konstancijos Skirmuntaitės [Konstancja Skirmuntt], Romano Skirmunto [Roman Skirmuntt], Boleslovo Jaloveckio [Bolesław Jałowecki], Otono Zavišos [Otton Zawisza]) tuometinės padėties konstatavimu. M. Römeris pateikia savo įsivaizduojamą Lietuvos politinės-socialinės struktūros modelį, kuris, jo nuomone, Lietuvos ir Baltarusijos pilietinės visuomenės pamatu ir pratęstų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorines tradicijas, ir kartu netrukdytų lietuviškai kalbančios visuomenės tautinei-kultūrinei ir politinei saviraiškai. Didžiausias viltis M. Römeris siejo su Lietuvos demokratų partija, Lietuvos valstiečių sąjunga ir Lietuvos socialdemokratų partija, taip pat su krajojėcų visuomeninės politinės srovės šalininkais ir kol kas dar silpnu baltarusių nacionaliniu sąjūdžiu. Itin daug dėmesio jis skyrė lietuvių politinėms jėgoms ir lietuvių nacionaliniam sąjūdžiui apskritai. M. Römeris suprato, kad nors lietuvių nacionalinis judėjimas kilęs iš „etnografinės“ lietuvių tautos saviraiškos, tačiau jau yra suvis savarankiškas, turintis visiškai susiklosčiusią politinę struktūrą ir galintis pratęsti Lietuvos (LDK) valstybingumo tradicijas. Taigi autorius šiame straipsnyje teoriškai mėgino lietuvių visuomenės pilietines tendencijas įkomponuoti į LDK pilietinės visuomenės kūrimo farvarterį, tiesa, pripažindamas, kad besąlygiškai turi būti garantuota tolesnė lietuvių tautos politinė saviraiška. Vis dėlto šis Mykolo Römerio požiūris mūsų aptariamame straipsnyje dar nėra išgrynintas. Šiuos klausimus jis gvildeno visą gyvenimą.

Straipsnis 1909 m. buvo išverstas iš lenkų kalbos. Deja, nepavyko nustatyti, kokiame lenkų laikraštyje publikuotas originalas. Straipsnio kalba netaisyta.

LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS

Paduodame turinį p. Mikolo Riomerio rankraščio: „Spór polsko-litewski“, – kurį autorius buvo skaitęs Peterburge Balandžio 28 d. šių metų. M. Riomer'is žinomas, kaip rimtas Lietuvos draugijinių dalykų tyrinėtojas. Jo plunksnai priguli svarbūs veikalai: „Litwa“ ir „Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie“; be to daug jo straipsnių yra Vilniaus 1906 m. dienraštyje – „Gazeta Wilenska“, – kurio jisai buvo redaktoriumi. Šitas naujasis p. R. rašinys jau ne mažai yra sukėlęs triukšmo lenkų laikraščiuose, bet lietuviai žino apie jį mažai. Neturėdami vietos ištisam vertimui pranešame nors jo turinį. Už daleidimą naudotis nauju rašiniu tariame čionai autoriui „ačiu“.

Red.

I.

Kad suprasti dabartinį lenkų ir lietuvių ginčo paėjimą, turime pažiūrėti į lietuvių tautos praeitį.

Savystovis lietuvių tautos apšvietimo (kultūros) išsiplėtojimas buvo sustabdytas pačioje pradžioje tautos istorijos. Kryževivių ir Kardininkų užpuolimai privertė lietuvius skubintis telktis į krūvą, į vieną valstiją, kad apsiginti nuo pražuvimo. Umu laiku lietuviai iš tikrųjų susivienija į vieną stiprią viešpatiją, kuone visa valdžia kurios pereina į rankas Didžiojo Kunigaikščio. Lietuviai su pasisekimu ginasi nuo užpuolikų. Bet koksai valstybės sustiprėjimas neišaina ant naudos savystoviam tautiškam apšvietimui (kulturai). Didesnėji tautos pajiegų dalis tenka valstybės (valdžios) tarnavimui. Valstybė taip tariant ėda tautos spėkas ir stojasi priežastimi tolymesnio tautos nupuolimo. – Ne be to, kad čionai neprisidėjo ir kitokios dar priežastys.

Susitvėrusi lietuvių valstija, išpradžių apsigynimui nuo pražuvimo, neuzilgo sustiprėjusi pati stojasi užpuolike. D. Kunigaikščiai, turėdami vieni savo rankose visą tautos galybę, neapsieina vienu apsigynimu, bet patįs užkariauja plačias rusų žemes.

Apsilpnytas nuopirmiau smarkiu valstybės augimu tautiškas lietuvių gaivalas (elementas) greitai pasiduoda rusų įtekmei: įstatymų sutaisymas eina pagal rusų būdą, valdiškoji kalba rusiška.

Lietuvos valstija pabaigoje XIV šimtmečio, kada ji susivienijo su Lenkija, jau yra labai rusiška. Tolymesnis besivaržymas Lietuvos valstijos gyvenime eina daugiausia tarp rusų ir lenkų įtekmių, pasiliekant lietuviškam tautiškam elementui šalyje.

Stabmeldystės nykimas stojasi vėl nauja priežasčia lietuvių tautiško nupuolimo. Tikėjimas umu laiku nesiduoda permaintyti. Tauta tik pamažu persiima naujais tikėjimiškais supratimas. Kad tikėjimas prigytų, įeitu į tautos kraują, reikalinga pačiai tautai persidirbti. Reikia, kad seni įpročiai, įtikėjimai, apsiėjimai susilietu su naujomis idėjomis. Nelengva buvo susitaikyti stabmeldystei su katalikybe. Daug turėjo pereiti vidurinių susirėmimų, iki lietuvių persiėmė krikščionių tikėjimu. Daug tautos pajiegu apversta tam tikėjimui arba persilaužimui. Tautos persilaužimas (krizis) pasididino dar luominias santykiais. Prieš susivienijimą su Lenkija Lietuvos bajorai beveik visame kame prigulėjo nuo Didžiojo Kunigaikščio valios. Lenkijos gi bajorai jau tuomet buvo įgiję plačią liuosybę. Per tai augštesnieji lietuvių sluogsniai (bajorija) lipte lipo prie lenkų bajorų. Per politišką susivienijimą su Lenkija Lietuvos bajorija igija liuosybes, didelę įtekmę ant valstijos reikalų: nēr dyvų, jei ji persiima neūzilgo lenkų bajorų kalba, papročiais (kultura).

Neskaitlingas lietuviškas bajorų gaivalas, nuo seniau paalsintas įvairiomis kovomis, kaip viduje taip ir iš lauko pusės, pasidavė rusų ir lenkų kultūros įtekmui ir susiliejo su jais.

Bajorų sulenkėjimas nelygiai ėjo. Juo gilyn į Žemaitiją, juo sulenkėjimas mažesnis, juo bajorai artymesni prie lietuviškos liaudies.

Tautiška lietuviška kultūra užsiliko žemiausiuose valstiečių sluogsnuose – liaudyje. Nustumta nuo politiško gyvenimo (nuo valdymo) prikalta prie žemės darbo, neturėdama artymesnių susinesimų su apšviestiesniais luomais, liaudis mažiausia pasidavė svetimai kultūrai. Krikščionių tikėjimas tik pamažu prie jos priėjo ir išlengvo susivienijo su senoviskomis stabmeldžių pažiūromis. Liaudis nenutautėjo, per amžius sutvėrė tam tikrą lietuvišką tautišką tipą ir savo ypatingo veido nenustojo.

Matome, kad lietuvių bajorija nuo senovės ėjo vienu keliu, liaudis-gi žengė kitu keliu.

Pagalios senoji lietuvių liaudies stabmeldiška kultura pilnai susitaikė su krikščionyste.

Pasibaigus šiam darbui, atsiradus iš vakarų Europos demokratiškiems judėjimams, pasiliuosavus vergijos pančiams, pasirodo pradžia lietuviškų liaudies spaudinių (knygų). XVIII šimtmečio pabaigoje pasirodo 2 pirmutiniai lietuviški tautiški dainiai – Duonelaitis ir Strazdas. Pirmojoj pusėj XIX šimtmečio lietuvių tautiškas judėjimas auga. Iš pradžių matosi tik noras šviesti žmones; apie tai, kad Lietuva kada nors galėtų pati valdytis,

turėti savo atskyrus įstatymus – nėr nei kalbos. Tik vienas Daukantas prajautė, kad lietuviai gali ir politiškai būti atskira tauta. To judėjimo pradžioje matome ir bajorus lietuviškai rašant; iš liaudies išeina dar ne daug darbininkų, bent jie skaičiumi neperviršija bajorų. Liaudis judėjime nedaug dar užima vietos.

Tik su Ivinskio kalendoriais prasideda platesnis liaudies dalyvavimas tame tautiškame darbe. Atsiranda daugiau skaitytojų, daugiau liet. spaudinių. Bet čionai Muravjovo persekiojimai, ypač-gi lietuviškos spaudos uždraudimas, laužo pradėtą apšvietimo darbą. Iš kitos-gi pusės baudžiavos sugriuvimas tuo pačiu laiku duoda naują galybę lietuvių atgijimo ugiui. Muravjovo darbai ne sunaikina pradėto darbo. Priauga iš liaudies išėjusi inteligentija. Tautiškas lietuvių atgijimas atsistoja ant stiprių pamatų. Pasirodo 1883 m. „Auszra“. Studentų draugijos paima judėjimą į savo rankas. Varydami toliau tautos atgijimo darbą jie prideda nuo savęs ir naujieną – eina jie prie savystovės Lietuvos. Pirmiau buvo tik platinimas apšvietimo (kultūros), nuo „Auszros“-gi nuosekliai žengia pirmyn ir politiškai – tautiškas susipratimas.

Nuo šio laiko prasideda naujieji tautiški ir draugijiniai nesusipratimai tarp lenkų ir lietuvių.

Ar patinka kam, ar nepatinka, bet turi kiekvienas pripažinti, kad Lietuvių Tauta (Naród Litewski), susitvėrusi iš liaudies, dabar yra, ir su tuomi reikia skaitytis. Tiesa, toji Tauta dabar dar nestipri. Bet žmonės, kurie garbina ne vien medžegišką (fizišką) galybę, kurie nepersiemę didžiųjų valstijų tvirtybe, moka užtėmyti pradžią busiančių tosios Tautos darbų. Menku daiktu laikyti Lietuvių Tautą dabar neišpuola. Juo labiau turi atsidėję prisižiurėti lietuviams Lietuvos lenkai.

II.

Nesutikimuose lenkų ir lietuvių viena iš svarbiausių vietų užima lietuvių klėrikalai. Jų viešpatavimui labiausia tinka perdėm tamsios avelės, kurios be kokios kritikos priima savo piemens žodžius. Luominis minių susipratimas ir apšvietimas klėrikalams netinka, nes pakirstų tą šaką, ant kurios jie sėdi. Čionai atsirado svietiški radikalai inteligentai (pirmeiviai), kurie ėmė šviesti minias. Kunigija, pamačiusi kad jos ant tų minių įtekmė krinta, pradėjo kovoti su svietiskąja lietuvių inteligentija. Kad prilaikyti prie savęs žmonių minias, reikėjo joms šį tą duoti. Reikėjo nukreipti jų mintis į ką-kitą. Na ir atrasta, kad geriausia bus kurstyti jos prieš svetimtaučius, prieš lenkus. Lietuvių klėrikalų gana sunkus padėjimas, daug sunkesnis, meg kitose šalise, kur gyventojai vienos tautos. Tenai klerikalai, besididinant amonių susipratimui, gal dar aplaikyti savo galybę, susi-

dėdami su didžturčiais (dvarininkais) prieš radikalų inteligentiją. Lietuvoj-gi klėrikalai išvien eidami su lenkais dvarininkais (bajorais) visiškai turėtų nustoti įtekmės ant lietuvių žmonių. Bajorų lenkystė neduoda lietuvių klerikalams eiti išvien vieniems su kitais. Suprantama, kad klėrikalai gali skaityti tą bajorų lenkystę, per nedovanotiną sau skriaudą. Lietuvių klėrikalai per tai prisispyrę reikalauja, kad bajorai metę lenkystę pereitų į lietuvių pusę. Už tai klėrikalai apsiima pagelbėti bajorams pasilikti posenovei žmonių vadovais. Bet kad bajorai nemeta lenkystės, tai klėrikalai noru nenoru prilaiko turtingesnę valstiečių dalį ir stengiasi visokiais būdais neišleisti iš savo rankų plačių minių vadovystės, idant nepaimtų viršų radikalai inteligentai. Teisybė, ne visi kunigai varo tokią demagogų politiką, bet dauguma. Yra tarpe jų ir tokių, kurie budami tikrais žmonių sunumis gina teisingus žmonių reikalus, neša tikėjimo patarnavimus, yra gerais demokratais, nesirupina vien kunigijos viešpatavimu. Jie drąsiai kovoja su lenkų svietiškais ir dvasiškais didžiunais už lietuvių teises bažnyčiose, ypač Vilniaus vyskupystėje. Nuopelnai šios kunigijos dalies neužginami.

Pati lenkų inteligentija, ne mažai prisidėjo prie padidavimo vaidų tarp lenkų ir lietuvių. Pripratusi nuo seniau laikyti lietuvių lenku, ji iškart negalėjo suprasti, kodėl lietuviai ėmė skirtis nuo lenkų ir eiti savais keliais. Lenkų visuomenė, kentėdama pati visą sunkybę Muravjovo aprusinimo politikos, pirmučiausia pamislijo, kad toksai lietuvių atsiskyrimas, tai „maskolių darbas“. Tiesa, dalis lenkų neužilgo susigriebusi suminkštino tokį bajorų lietuvių apšmeižimą ir lietuvių judėjimui surado naują bet visgi peiktiną vardą „lietuvių atsiskyrimas (separatizmas)“. Čionai buvo didelė lenkų klaida. Negali būti atsiskyrimo tenai, kur niekad nebūta susivienijimo. Juk su Lenkija buvo susivieniję tik augštesni lietuvių sluogsniai, patis-gi prasti žmonės niekados nei prie kokios vienybės nepri gulėjo. Besivaidydami toliau su lietuviais lenkai ėmė pravardžiuoti juos „litvomanais“, t.y. pamišusiais iš meilės Lietuvos. – Taip maž-daug pasielgė su jaunu lietuvių tautos judėjimu Lenkijos visuomenė.

Truputi kitaip buvo pas Lietuvos bajorus. Lietuvių judėjimas čionai ėjo ne tik prieš senovės įpratimus ir atminimus, bet ir prieš patį vietinį bajorų luomą. Valstiečiai kilo iš miego, vienijosi, pradėjo nesiduot bajorams vest save posenovei. Čionai bajorams pasirodė ne tik „atsiskyrimas“, „litvomanija“, bet ir „chlopomanija“, tai reiškia, buk agitatorių kruvelė pradėjusi kelti tamsias valstiečių minias prieš vyresnius jų brolius-bajorus – chlopus prieš ponus: tame esąs ir visas judėjimas. Taip manė Lietuvos bajorai ir užpuldavo už tai ant vietinių lietuvių patrijotų arba, anot bajorų, „chlopomanų“; iš jų artymiausi buvo kunigai. Prasi-dėdavo nesutikimai tarp dvaro ir klebonijos. Ant galo taip viskas susi-

maišė bajorų galvose, jogei visai negalėdavo atskirti, kame čia dalykas to lietuvių judėjimo. Tiesą pasakius, prasti žmonės iš tokio dvaro su klebonija nesutikimų turėdavo naudą. Abidvi pusės besipiaudamos naikino savo didybę žmonių akise ir tuo padėdavo žmonėms atsiliuosuoti nuo priprasto anų jungo. Iš kitos pusės tarpe savęs besivaidydami dvaras ir klebonija ne kartą turėdavo rupintis įgyti valstiečių prielankumą. – Abelnai imant Lietuvos bajorai neįstengė suprasti lietuvių judėjimo ir ikišiol neišsidirbo vienodo jo supratimo. Tiesa, šviesiausioji ir labiausia demokratiška bajorijos dalis, kuri lengviau už kitas būtų galėjusi lietuvių judėjimą suprasti, sukilimui 1863 metų nenusisėkus, liko prašalinta iš Lietuvos.

Po 1905 m., kada judėjimas apėmė plačias lietuvių minias, kada patsai judėjimas galėjo atvirai pasirodyti, daugumai bajorų jisai paaiškėjo. – Viena bajorų dalis dabar mano, kad lietuvių judėjimas galima pergalėti tik per aštrią kovą lenkystės su lietuviyste, kad augštesnė lenkų kultūra turi užslopinti lietuviškąjį judėjimą, ir galų gale bajorai pasiliks Lietuvoj ponais posenovei, tik kiek švelnesniais. Šitie arba kitaip tariant endekai, žinoma, negali sumažinti lenkų ir lietuvių nesutikimų. Kita bajorijos dalis bando artintis prie lietuvių judėjimo pripažindama kai-kuriuos jo reikalavimus. Tokiu budu tikisi ji susigyventi su lietuviais. Ant galo užsiliko dar ir toki bajorai, kuriems rodosi, kad visi tie judėjimai pereis ir sugrįš vėl senovė, prasti žmonelės susitaikys su bajorais ir vėl pasiduos jų vadovystei.

Taip vadinama lenkų profesionalinė inteligentija (daktarai, advokatai, mokytojai, valdininkai ir kt.) apie lietuvių judėjimą taip-pat mano, kaip ir bajorai-žemvaldžiai.

Lenkų miestelėnai mažuose miestuose Lietuvos neskaitlingi, neturėdami stiprio tautystės susipratimo jie mažai ką kliudo lietuvių tautos judėjimui. Didesniuose miestuose, ypač Vilniuj, lenkų miestelėnų daugiau randasi, jie yra tamsūs ir vargingi. Čionai jie greitai pasiduoja visokiems pigiems vadovams (demagogams), kurie lengvai sukelia tuos miestelėnus prieš kitas tautas. Vilniuj tai tikra dirva tokiems tautų vaidams.

Lietuvos smulkbajoriai prisijaučia daugiausia prie lenkų tautos, per savo senovės atminimus, atsiskyrimą nuo valstiečių, kuriuos jie laiko žemesniais už save. Jie taip sakant užima tarpą tarp lietuvių ir lenkų kulturos. Iš smulkbajorių išėjo ir dabar išeina kai-kurie lietuvių rašytojai, iš kitos-gi pusės jie duoda nemaža ir lenkų inteligentijos ir pusinteligentijos. Smulkbajoriai labai mažai pasiduoja naujoms permainoms, laikosi senovės. Ju dalis visgi pamažu tirpsta lietuvių miniose.

III.

Apsistojant prie lietuvių tautininkų reikia pasakyti, kad neprielankumas lenkams matosi jau pačioje pradžioje tautininkų darbo - „Auszros“ laikuose. Skirtumas lietuvių-valstiečių ir bajorų-lenkų reikalų galėjo duoti pirmą priežastį lietuvių ėjimui prieš vietinius lenkus, bet tai neišaiškina lietuvių judėjimo prieš visus abelnai lenkus. Kaip jau buvo pirmiau pasakyta, visa lenkų inteligentija per nesusipratimą ar per blogą norą prisidėjo prie prilaikymo nesutikimų lenkų su lietuviais. Bet vis tai negali užtektinai išaiškinti to abelno lietuvių prieš visus lenkus ėjimo. Buvo tam ir kitos priežastis, paeinančios iš žmogaus jausmų (psichologijos). – Jau nas lietuvių judėjimas buvo sutikęs daugybę kliučių – pradėdant nuo pašėlusių rusų valdžios persekiojimų ir baigiant tuo, kad lietuviai savo pradėtuose darbuose neturėjo ryšių (tradicijų) su šalies senove. Bedirbdami labai sunkiose sąlygose, slapta dažnai toli nuo savo šalies, neturėdami nuolatinių susinesimų su lietuvių žmonėmis, jauzdamiesi stipriais tik savo gerais norais, išsitikėjimu savo idėjomis, ir atjautimu žmonių skriaudų, – jaunieji tautininkai ne kartą turėjo nukrypti nuo tikrojo savo kelio ir nustoti supratimo tikrųjų žmonių reikalų.

Patįs prasti žmonės, neturi kitų tautų neapikantos, neatjaučia aštraus tautų skirtingumo. Tokiu jausmu yra persiėmusi tik inteligentija. Kiek kartų patįs žmonės ištikrųjų pristodavo prie lietuvių judėjimo, tiek kartų galima buvo patėmyt, kad tuomet pranykdavo neapikanta prieš lenkus. – Taigi lietuvių inteligentijos prieš lenkus ėjimas yra tik pašalinė dalis lietuvių atgimimo judėjimo. Yra tai tik nukrypimas nuo tikrojo kelio. To niekadose nereikia užmiršti.

Savo darbuose lietuviai-inteligentai rado skersai kelio stovint rusų valdžios persekiojimus ir lenkų kultūros įtekmę. Nors rusų valdžios prispaudimai buvo baisūs, nors jie suaikvodavo be reikalo daugybę lietuvių inteligentijos pajiegy, bet visgi rusinimo darbas buvo beveik bergždžias, jis nepasiekdavo tautos dvasios. Kitaip buvo su įsisenėjusiomis pačiose tautos gilumose lenkų kultūros įtekmėmis. Nors rusų prispaudimai buvo apsilypninę lenkų galybę, bet visgi likosi daugybė lenkų kultūros liekanų, kurios buvo jau įėjusios į tautos kraują ir darydavo kliutis lietuvių atgimimo veikėjams. Tie patįs prasti žmonės, kuriems jie dirbdavo, per lenkų kultūros įtekmę nepasiduodavo jų idėjoms. Tai ir buvo dar viena priežastis, kad lietuviai tautininkai neišsitekdavo lenkais. – Buvo net keli atsitikimai, kad kai kurie lietuviai bandė derėtis su rusų valdžia, idant susidėjus iš vieno kariauti su lenkais Lietuvoje.

Jeigu lietuvių atgimimo judėjimas iš pat-pradžių būtų buvęs po tikra žmonių priežiūra, jisai nebutų nukrypęs nuo kelio gynimo tikrųjų žmonių

reikalų. Jisai būtų ėjęs prieš valdžios suvaržymus, prieš vietinę sulenkėjusią bajoriją, bet ne prieš visus lenkus.

Nuklydimas tautininkų-lietuvių netikrais keliais privedė prie kėlimo į padangę stabmeldiškosios Lietuvos ir jos senovės valstybės, tos pačios valstybės, kuri, kaip jau pasakyta buvo, stojosi priešastimi tautos nupuolimo. Stabmeldiškosios praeities garbinimas kartu vedė su savim niekinimą visokių svetimų nors ir labai naudingų ir jau nuoseniai susigyvenusių su lietuvių kultūra atsinešimų. Toliau prieita prie tokio manymo, kad Lenkija pražudžiusi Lietuvą. Išpuola čionai, nors nuošaliai pridėti, kad: kaip neteisinga yra manyti, jog Lenkija pražudė Lietuvą, taip-pat negalima yra sakyti, jog Lenkija yra Lietuvos išgelbėtoja. Abidvi tautos buvo viena kitai naudingos ir yra atlikusios drauge nemaža didžiųjų darbų, žinoma, nebeto, kad nebutų buvę ir skriaudų. – Atsirado dar pas lietuvius tautininkus, taip tariant, Lietuvos imperializmas, kitaip – noras atgaivinti senovės Lietuvą tokiuose rubežiuose, kokiuose išrodė jiems geriausia būtų. Tokia pakraipa gretinasi su klėrikalų sumanymu sulietuvinti Lietuvos bajoriją. Čia-pat priguli ir noras vėl sulietuvinti vakarų katalikų Baltgudijos dalį, kuri yra artymoj giminytėj su etnografiškąja Lietuva. Toki norai sugražinti senovę, grįžti atgal, reikia pripažinti per neišpildomas svajones.

Patįs lietuvių žmonės visai neišreiškia tokių palinkimų. Tai matome Vilniaus Didžiojo Seimo 1905 m. nutarimuose, kur randame apgarsintą pačių žmonių valią ir istorišką lietuvių tautos teises.

Apie lietuvių radikalų inteligentiją galima pasakyti, kad ji pakildavo ir susilpnėdavo kartu su pakilimu ir nusilpimu žmonių minių judėjimo. Juo radikalų programa stodavosi artymesnė tikriems žmonių reikalams, juo mažiau matyt budavo pas juos tautiškumo ir kovos su lenkais. Vietoj to pasididindavo politiška kova prieš valdžią ir luominė – prieš bajorus, taipogi ir kova prieš klerikalus. 1905–1906 m. radikalų judėjimas kaimuose pasidarė perdėm viešpataujantis. Bet per paskutinius metus, reakcijai išivyravus ir žmonių minioms vėl nuo judėjimo pasišalinus, radikalų eilės praretėjo. – Radikalų judėjimas, su šviesia ir gražia jau praeitimi, turi žmonių tarpe gilius pamatus ir didelę ateitį tautoje. Dabar tarpe vienodų ikišiol lietuvių žmonių sluogsnų eina atskilimas vienos dalies – turtingesniųjų valstiečių. Šitas sluogsnis vis labiau linksta prie klerikalų ir tautininkų. Užtai-gi, tarp mažžemių, bežemių ir iš dalies tarp darbininkų, radikališkoji pakraipa, rodos, tvirtai įsigyvens ir žengs toliau prie pamatinių demokratiškų permainų. Per tai radikalų inteligentijos susispietimas yra labai svarbus lietuvių draugijoje.

Radikališkame žmonių judėjime prieš lenkus ėjimo nebuvo. Bažnytinių nesutikimų nėra ko skaityti, nes jie iššaukti arba demagogų, arba

skriaudimais, kurių lietuviai turi nemaža. Žmonių reikalavimai tautiškųjų mokyklų, savyvaldos, ekonomiškųjų ir politiškųjų permainų – neina prieš lenkų tautą, bet kreipiasi tik prie apturėjimo pilnų lietuvių tautai prigulinčių teisių.

Apie lietuvių darbininkų judėjimą reikia pasakyti, kad jisai yra liuosiausias nuo kitų tautų neapkentimo. Tiesa, Lietuvių Social-Demokratų Partijoje galėjo kartais pasirodyti ir tautiškumo ženklai, bet tik pradžioje partijos gyvenimo, kaipo nukrypimas nuo tikrojo darbininkų kelio. Toksai nuklydimas atsitiko arba per demagogų taktiką iš konkurencijos su Lenkų Socialistų Partija (P.P.S.), kuri tuomet turėjo ir Lenkijos imperializmo žymes. – Pilnas atsisakymas L.S.D. Partijos nuo tautiškumo apsi-reiškė tame, kad ji susiliejo su vietine lenkų darbininkų organizacija į vieną šalies partiją. Nors galutinai tasai susiliejimas dar nėra užsibaigęs, bet tautiškumo apsi-reiškimai tarpe darbininkų organizacijų nykte nykste.

IV.

Ne „Aušra“ ir ne svetima politika sutvėrė dabartinius lietuvius ir jų judėjimą, bet gilios šalies išdirbystės permainingos, baudžios išnykimas. Šios ekonomiškosios priežastys pamažu perkeitė senąją šalies draugijinę tvarką ir pakvietė prie politikos ir kultūros darbo plačias žmonių minias. Neužginama čionai ir lietuvių inteligentijos vertė, bet dar kartą reikia pasakyti, kad Lietuvos atgijimas ne vien nuo inteligentijos prigulėjo.

Pradžioje tautiškojo lietuvių judėjimo žmonių minios, vos tik iš-po baudžios jungo išsiluosuojančios, buvo maždaug vienodos. Pertai ir patsai judėjimas tuo laiku buvo daug vienodesnis, neg dabar. Daleisti reikia, kad toliau tasai judėjimas skirsis dar aiškiau į savo dalis. Susitvėrimas pasiturinčiųjų ūkininkų luomo iš vienos pusės, pasidauginimas mažazemių, bežemių ir miestų darbininkų iš kitos pusės – turi skelte skelti lietuvių judėjimą, nes kiekviena grupą turi kitokius reikalus ir kitokias pažiūras. Dabar einantis spartus išsikėlimas Lietuvos sodžių į vienasėdijas artymoj jau ateityj turi padaryti aiškų skirtumą tarp lietuvių valstiečių matomai tveriasi konservatyvų dalis iš pasiturinčiųjų ūkininkų ir radikalų, dalis iš mažazemių-darbininkų. Tuo pačiu kartu darosi ir smulkiųjų miestelėnų lietuvių skyrius ir drauge tas tautos žiedas – laisvų užsiėmimų inteligentija.

Sunku, žinoma, tikrai pranašaut, kaip eis toliau Lietuvos dalykai. Vienok, rodosi, galima dabar pasakyt, kad šių dienų grynai tautiški nesutikimai ir ginčai tarp lenkų ir lietuvių besiskirstant tautai į gilesnius luomus toliau turės visiškai kitaip apsi-reikšti. Draugijos demokratizacijai augant, kuomet vis platesnės ir platesnės žmonių minios stoja prie visuotino

šalies darbo, tuomet bus įgytos savyvaldos įstaigos, kada atsiras dirva visuomenės veikimui dėlei tikrų šalies reikalų, tuomet pasirodys pilnam savo aiškume luomų sątikiai.

Vidutiniai pasiturintis ukininkai greičiausiai sutvers tvirtą konservatyvų tautos branduolį. Jau ir šiandien klėrikalai ir konservatyvai nebereikalo jieško sau atsispyrimo šiame ukininkų luome. Jojo reikalai artymi yra dvarininkų luomo reikalams, ypač kovoje su radikalų gaivalais (mažažemių, bežemių ir darbininkų). Reikia tikėtis, kad toksai ryšis tarp pasiturinčiųjų ukininkų ir dvarininkų turės sustiprinti tarp Lietuvos lenkų taip vadinamąją šio krašto šalininkų dalį („stanowisko krajowe“) ir kartu sumažinti ikišiol viešpataujančių endekų galybę, kurie Lietuvą laiko per Lenkijos pakraščius ir savo darbą yra nukreipę už Lietuvos rybų (Lenkijon). Tokia pakraipa tarp Lietuvos lenkų ilgai gyventi negali. Ji gali laikytis tik prispaudimams ir nelaisvei viešpataujant, kuomet tautiški jausmai tolydžiui užgaudinėjami, kuomet seni įpratimai ir taip tariant įsigyvenimai (tradicijos) be paliovos erzunami ir kuomet neatsiranda tikrojo visuomenės darbo viduje šalies, pas save namie. Visokis nors ir nedidelis praplatinimas šalies visuomenės darbo turi susiaurinti endekų judėjimą tarpe Lietuvos lenkų. Negali juk daleisti, kad kokia-nors draugijos dalis norėtų pati save nusižudyti, negu tik butų nišgydoma liga apimta. Tikrieji-gi reikalai vietinių lenkų, ar tai smulkiųjų bajorų, ar tai dvarininkų, juk ne kur kitur esti, kaip tik pačioje Lietuvoje. Pertai kiekviename atsitikime, kada prisieis išvien darbuotis delei šalies reikalų, vietiniai reikalai turės užimti pirmutinę vietą ir jie pakreips visus savaip. Separatizmo (atsiskyrimo) apsiereiškimai galės rasti vietą ir toliau, bet jiems prisieis vis labiau nykti, nes žmonių minių jie nepatrauks. Stipresnis pakrypimas prie Lenkijos galėtų būti tarp Lietuvos lenkų tik tada, jei Lenkija ir Lietuva abidvi turėtų vieną politišką surėdymą, kaip tai daroma yra Galicijoje (tarp rusinų ir lenkų).

Jeigu pas Lietuvos lenkus šio krašto šalininkai pergalėtų tą dalį, kuri žiuri į Lietuvą, kaip į Lenkijos pakraščius, tai labiausia suminkštintų šios šalies tautiškus nesutikimus.

STRESZCZENIE

I. Artykuły. Studia

ZARYS GENEALOGII RODU RÖMERÓW

Vytautas Aleksiejūnas

Artykuł ukazuje genealogię tzw. generalskiego odgałęzienia przedstawicieli rodu Römerów, przodków prof. Michała Römera. Rodowód Römerów wywodzi się z Niemiec. W XIII wieku jedno z jego odgałęzień osiedla się w Inflantach, a od XVII wieku Römerowie stopniowo przenoszą się na Litwę. W zachowanym drzewie genealogicznym Römerów zarejestrowano trzynaście pokoleń jego przedstawicieli. Herb rodu – “Scypion” znalazł się wśród najznakomitszych inflanckich herbów rodowych.

Rozpoczynając od przedstawiciela czwartego pokolenia Stefana Römera (1560–1635) znane są dokładniejsze fakty historyczne, związane z tą rodziną. Stefan Römer wspomniany jest jako administrator majątku książęcego. Wykazał się w walkach i dlatego też za zasługi zostały mu nadane dobra ziemskie.

Wybitnym dowódcą był też gen. artylerii litewskiej Mateusz Römer (1606–1699). Tytuł wojskowy Mateusza Römera został przyjęty przez jedno z odgałęzień rodu – zwane generalskim.

W wieku XVII Römerowie przenoszą się na Litwę, gdzie stopniowo obejmują ważniejsze stanowiska, uczestniczą w zarządzaniu państwem, wciąż zwiększając swoją władzę. Wywodzący się z przełomu końca XVIII i pierwszej połowy XIX wieku Michał Józef Römer (1778–1853) jest postacią znaną tego okresu jako wybitny działacz społeczno-polityczny. Przez dłuższy okres był przewodniczącym Wileńskiego Sądu Komisji Edukacyjnej, był wybierany na marszałka powiatu trockiego, później na marszałka guberni trockiej. Znacząca działalność M. J. Römera ściśle wiąże się z różnymi stowarzyszeniami (Wileńskim Związkiem Drukarzy, masonerią wileńską).

W XIX–XX w. Römerowie odegrali wielką rolę w życiu społeczno-kulturalnym Litwy.

BOHDANISZKI RÖMERÓW

Steponas Deveikis

Bohdaniszki znajdują się w obecnym rejonie rokiskim, niedaleko miejscowości Abele i Krewno. Tu właśnie ród Römerów nabył dobra w w. XVIII i w pierwszej połowie w. XIX już władał większością okolicy.

W Polsce (Biblioteka Narodowa w Warszawie) jest przechowywany inwentarz dworu w Bohdaniszkach z 1833 r. Dwór w Bohdaniszkach był własnością Mi-

chała Józefa Römera (1778–1853), marszałka wileńskiego, mistrza loży masonskiej “Gorliwy Litwin”.

Po jego śmierci Bohdaniszki stały się własnością niepełnoletniego wnuka Michała Kazimierza Römera (1845–1920). Władał Bohdaniszkami przez 68 lat. Z jego też imieniem należy wiązać upadek dworu w końcu XIX i na początku XX wieku. Zachował się spory materiał ikonograficzny z owego okresu.

W 1920 r. majątek dworu został podzielony między spadkobierców. Część posiadłości przypadła w udziale córce Elwirze Römer-Mieczkowskiej oraz synowi prof. Michałowi Piusowi Römerowi. Profesor osiadł na swojej części: ok. 1925 r. zbudował tu dom mieszkalny, kuchnię, spichrz i inne zabudowania gospodarcze, stylowy mostek, uporządkował stawy, zasadził ogród.

Spadkobierczynią była także Maria Römer, najmłodsza siostra Michała Römera. Podział majątku nastąpił w 1921 r.

Obecnie dwór w Bohdaniszkach jest bardzo zaniedbany, chociaż już w 1990 r. zostały przeprowadzone wstępne badania dotyczące jego rekonstrukcji.

DROGA RÖMERA KU OBYWATELSKIEMU SAMOOKREŚLENIU SIĘ

Mindaugas Maksimaitis

W artykule został ukazany rozwój poglądów Michała Römera na jego związki z krajem ojczystym - Litwą i Litwinami. W domu rodzinnym Römera panował duch polski, na co dzień używano języka polskiego, jednakże wszyscy Römerowie swobodnie posługiwali się też językiem litewskim. W wyobraźni Römera, wyniesionej z lat dzieciństwa, Polska i Litwa stanowiły dwa elementy wspólnej całości.

Przez dłuższy okres (prawie 10 lat) Michał Römer mieszkał poza granicami Litwy, studiując w Petersburgu. Dlatego też, wiadomości o rosnącym litewskim ruchu narodowym zaczęły docierać do niego dopiero w latach 1900–1901. Największym zaskoczeniem dla Römera był cel tego ruchu – stworzenie odrębnej jednostki narodowej.

Będąc przychylnie nastawionym do litewskiego odrodzenia narodowego, mimo subiektywnego pojmowania tego procesu, którego celem, w jego mniemaniu, było stworzenie formacji narodowej, a nie terytorialnej, pozostawiającej inne narodowości poza granicami tego tworu, Michał Römer przez dłuższy czas starał się odnaleźć się w tym procesie. W końcu zdecydował się pozostać na uboczu tych wydarzeń z nadzieją, że być może w przyszłości dane mu będzie zetknąć się raz jeszcze z Litwinami.

Przybywszy w 1902 r. do Paryża, Michał Römer aktywnie włącza się do polskiego ruchu społecznego, uczestniczy w zebraniach i strajkach młodzieży rosyjskiej, interesuje się również francuskim ruchem społecznym.

Na początku 1904 r. w Paryżu zostaje założone towarzystwo “Lithuania” zrzeszające litewską młodzież akademicką. Pomysłodawcą i duszą Towarzystwa był Juozas Petrusis (1876–1958). Ten właśnie człowiek wywarł największy wpływ na poglądy i nastroje M. Römera. Juozas Petrusis potrafił przekonać M. Römera, iż

będąc Polakiem zamieszkałym na Litwie, stanie się pełnoprawnym obywatelem tego państwa. Od tej chwili M. Römer z całą energią poświęcił się pracy w "Lithuanii".

Towarzystwo było nieliczne. Większość jego członków nie była stała – jedni opuszczali Paryż, inni przybywali tu na studia. Jednakże działalność Towarzystwa była dość szeroka i bogata. Dyskusje na spotkaniach odbywały się w języku polskim. Sporo mówiono o litewskim odrodzeniu narodowym, problemach prasy litewskiej i postawie obywatelskiej.

Praca w Towarzystwie była dla M. Römera nie tylko pożytecznym doświadczeniem, kształtującym postawę obywatelską, ale również miała ogromny wpływ na dalszy rozwój jego orientacji i działalności politycznej.

Po powrocie na Litwę w 1905 r. M. Römer z ogromnym zapałem chce przyczynić się swoim doświadczeniem wyniesionym z paryskiej "Lithuanii" do propagowania idei obywatelstwa, utworzenia wśród litewskich Polaków nurtu demokratycznego, który pogodziłby ich z odradzającym się narodem litewskim, zjednoczyłby wspólne wysiłki, przygotowałby glebę dla ruchu solidarnościowego na rzecz samodzielnej Litwy oraz pomógł w rozwoju demokracji.

Pierwszym posunięciem w tym kierunku było założenie w 1906 r. dziennika w języku polskim "Gazeta Wileńska".

Koniec artykułu ukazuje wpływ na M. Römera innego Litwina – J. A. Herbaczewskiego, z którym współpracował w latach 1906–1907 w Krakowie.

Idea obywatelstwa stała się myślą przewodnią działalności społeczno-politycznej M. Römera, której pozostał jej wierny do końca życia.

MICHAŁ RÖMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)

Zbigniew Solak

Odrodzenie wolnomularstwa na Litwie nastąpiło w 1910 r. po blisko stu-letnim zakazie obowiązującym na terenie Cesarstwa Rosyjskiego. Z inicjatywy Jerzego Romma powstała wtedy loża "Jedność" grupująca przedstawicieli wszystkich narodowości zamieszkujących ziemie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jedną z głównych postaci masonerii wileńskiej był Michał Römer (1880–1945) – prawnik, uczonek, działacz polityczny polsko-litewski, kierujący powstałą w połowie 1911 roku lożą "Litwa". Działalność loż masońskich przenikała się z działalnością wileńskich demokratów - krajowców, których czołowym ideologiem był Römer. Dynamiczny rozwój masonerii na Litwie (w 1914 r. istniało już 5 loż) został przerwany przez działania wojenne i okupację Wilna przez Niemców. Wielu ich członków ewakuowało się w głąb Rosji, a sam Römer przedostał się do Galicji, gdzie latem 1915 r. wstąpił do Legionów Polskich.

DRUGA WIOSNA LUDÓW I KONCEPCJA M. RÖMERA ODRODZENIA WKL

Raimundas Lopata

Artykuł analizuje koncepcję M. Römera odrodzenia państwowości litewskiej, rozwijanej przez niego w okresie I wojny światowej. Najwięcej uwagi poświęca się trzem częściom składowym wspomnianej koncepcji: historycznemu samostanowieniu (prawu historycznemu), federalizmowi (bardziej konfederacji, związkowi w znaczeniu wspólnoty), zasadom obywatelskim.

W historiografii pojawia się nie tyle tendencja akcentowania w programach praw historycznych konstytucjonalizującej treści prawnej, co treści politycznej mitów pobudzających uczucia narodowe. Römerowi jednakże ważniejszy wydał się pierwszy wariant, wyrażający prawną konstytucyjną drogę państwowości Litwy. Mając na myśli prawne niedociągnięcia programów etnicznych, można twierdzić, że pod względem prawnym pomiędzy mechanizmem odrodzenia Litwy a propagowanymi przez Römera projektami historycznej tożsamości Litwy i konfederacji istnieje bezpośredni związek. Z drugiej strony niewątpliwie ważne są również uwarunkowania geopolityczne, tj. stałe zagrożenie ze strony Rosji i Niemiec. Utworzenie strefy konfederacyjnej (WKL, Litwa-Białoruś, ewentualnie Łotwa, Polska) było traktowane przez Römera jako gwarancja bezpieczeństwa europejskiego. Zdaniem Michała Römera, wewnętrzną podstawą cementującą taką konfederację miała być demokratyczna instytucja obywatelska.

DWIE INTERPRETACJE LITEWSKIEGO ODRODZENIA NARODOWEGO (MICHAŁ RÖMER I JÓZEF ALBIN HERBACZEWSKI)

Vladas Sirutavičius

Pierwsze próby conceptualnego przedstawienia rozwoju litewskiego odrodzenia narodowego, czyli innymi słowy nacjonalizmu litewskiego w XIX w. i na początku XX w., są związane z działalnością osób, których poglądy były bliższe demokratycznej kulturze oraz wartościom szlachty Litwy historycznej. To Michał Römer i jego unikalne dzieło "Litwa: studium odrodzenia narodu litewskiego" (Lwów, 1908), które do tej pory nie straciło na swej wartości, i mniej znane dzieło Józefa Albina Herbaczewskiego "Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej" (Kraków, 1905).

W artykule na podstawie Herbaczewskiego i Römera z początku XX w. są odtworzone, analizowane i porównywane postawy oraz charakterystyczne dla obu autorów imperatywy, na których opierały się ich poglądy na litewski ruch odrodzeniowy. W przeciwieństwie do większości szlachty litewskiej obaj autorzy odrodzenie narodowe uznawali za nieuniknione i obiektywne zjawisko społeczne, które najpierw wiązali z ogólną demokratyzacją społeczeństwa Litwy oraz wyzwalaniem się ludu (chłopstwa) litewskiego. Zdaniem obu autorów proces histo-

ryczno-społeczny, zwany odrodzeniem narodowym, nie jest możliwy bez aktywnego udziału ludu (chłopstwa) w życiu kulturalnym i społeczno-politycznym.

Próbując wyjaśnić przyczyny, przebieg oraz treść kulturowej asymilacji szlachty litewskiej, obaj autorzy doszli do wspólnego wniosku, że część mniej "spolonizowanej" drobnej i średniej szlachty w pierwszej połowie XIX w. aktywnie uczestniczyła w procesie odrodzenia i starała się zmienić stosunek większości elity społecznej do ludu. W opinii Römera i Herbaczewskiego zmodernizowane polityczno-obywatelskie i kulturowe tradycje szlacheckie powinny odegrać ważną rolę w formowaniu demokratycznego społeczeństwa litewskiego.

W zasadzie, uważając litewskie odrodzenie narodowe za demokratyczne (było zorientowane na wartości kultury ludowej, podstawę tworzyli inteligenci pochodzenia chłopskiego) Römer i Herbaczewski spostrzegli, że w miarę upolityczniania się ruchu w jego ideologii narodowej zaczęły przeważać tendencje nacjonalistyczne (negacja pluralizmu kulturowego, koncepcja idealizowanego "czystego" narodu). To rodziło zagrożenie dla konsolidacji wszystkich demokratycznych sił Litwy. W przekonaniu obu autorów tylko zrozumienie społeczeństwa litewskiego jako szczególnej jednostki terytorialno-historyczno-obywatelsko-kulturowej mogło złagodzić ewentualne konflikty nacjonalistyczne.

MICHAŁ RÖMER A PROJEKTY DOTYCZĄCE ODRODZENIA WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO (WKL) ORAZ ZJEDNOCZENIA BAŁTÓW

Saulius Pivoras

Praca zawiera analizę porównawczą dwóch idei współpracy regionalnej narodów, które ukształtowały się na początku XIX i XX wieku oraz ocenę ich przez M. Römera.

Projekt odrodzenia historycznego WKL najbardziej konsekwentnie realizowali krajowcy.

Istotną cechą tego projektu było stosowanie zasady obywatelstwa kraju (pojmowanego terytorialnie jako ośrodka historycznego WKL, które obejmuje Litwę, Żmudź, Białoruś, Wołyń, Kurlandię).

Koncepcja WKL, zgodnie z tym projektem, wyraźnie różni się od proponowanego przez nacjonalistów litewskich etnokulturowego traktowania historii WKL, formalnie zaś jest zbliżona do popieranej przez krajowców idei odrodzenia WKL. Podobnie projekt zjednoczenia Bałtów składał się z kilku wariantów. Wariant etnokulturowy (litewsko-łotewski) ukształtował się na początku XIX w. i przetrwał do pierwszej połowy XX w. głównie w środowisku emigracyjnym (łotewskim i prawdopodobnie litewskim). Idea międzynarodowego zjednoczenia bałtyckie (litewsko-łotewsko-estońsko-fińskiego, a w perspektywie również związek z państwami skandynawskimi) ukształtowała się po odzyskaniu przez kraje Bałtów niepodległości po zakończeniu I wojny światowej. Największym osiągnięciem w tej dziedzinie było utworzenie w 1934 r. Entanty Bałtyckiej.

M. Römer należał do najbardziej aktywnych działaczy z ramienia krajowców. Popierał ideę wspólnego obywatelstwa dla Litwinów i Łotyszów oraz ich współpracy kulturalnej w obrębie odrodzonego WKL, w którym, rzecz jasna, monarchia nie była jedyną możliwą formą władzy. M. Römer był zwolennikiem aktywnej współpracy obu krajów, orientacji na kraje skandynawskie oraz uregulowania konfliktu polsko-litewskiego w kwestii Wilna.

KONCEPCJA PAŃSTWOWOŚCI LITEWSKIEJ MICHAŁA RÖMERA I PRÓBY JEJ WCIELENIA W ŻYCIE W LATACH 1911–1919

Rimantas Miknys

Procesy odrodzenia narodowego, zachodzące w Europie w XIX wieku wykazały, że nie we wszystkich państwach przedstawiciele stanu wyższego jednakowo włączali się do procesów formowania państw narodowych. Na początku XX wieku w owej ciężkiej sytuacji znalazła się część społeczeństwa byłego WKL – kulturowo i językowo spolszczona szlachta, wychowana w tradycjach dawnego państwa WKL. Próbowano ją dopasować do nowej sytuacji narodowej.

Jako swoisty przykład takich poszukiwań w artykule omawia się postać przedstawiciela starego znanego na Litwie rodu Römerów – Michała Römera, i jego koncepcję państwowości z lat 1911–1919.

Uważa się, że na poglądy Michała Römera w kwestii państwowości litewskiej złożyły się dwa podstawowe wątki: 1. poczucie tożsamości M. Römera i wprost z nią związana ideologia krajowców, reprezentująca jego własny pogląd na: a) Litwę historyczną, b) potrzeby narodowościowe państwa i c) na Polskę i misję kultury polskiej w nowym państwie. 2. Ocena Litwy historycznej oraz ówczesnej sytuacji geopolitycznej i narodowościowej Litwy.

W latach 1911–1919 M. Römer sformułował ideę niepodległościową Litwy historycznej (Litwy oraz Białorusi) dostosowując ją do ruchu niepodległościowego Polski. Według tej idei musiał to być współczesny prototyp Rzeczypospolitej Jagiellońskiej. Litwa historyczna, jako wolne i demokratyczne państwo, powinna tworzyć związek ze współczesną demokratyczną Polską na podstawie konfederacji lub federacji, zapewniającej obu państwom bezpieczeństwo, likwidując tym samym zagrożenie ze strony Niemiec i Rosji w tym regionie. Była przewidziana możliwość transformacji tych więzi w związek państw bałtyckich.

M. Römer, szukając możliwości realizacji owej koncepcji w latach 1911–1919, próbował nawiązać kontakty z masonerią rosyjską “Wielki Wschód”, miejscowymi wileńskimi lożami masonskimi (“Jedność”, “Litwa”, “Białoruś”), legionami Józefa Piłsudskiego, polskimi instytucjami i ugrupowaniami politycznymi (Naczelny Komitet Narodowy, Blok Niepodległościowy). Jednakże pozytywnych rezultatów nie osiągnął. Wśród polityków polskich panowały nastroje endeckie, skoncentrowane wyłącznie na Polsce. Obchodziły ich tylko interesy narodu polskiego. Nie byli zainteresowani odrodzeniem Litwy historycznej. Natomiast występowali za jej podziałem, inkorporacją do polskiego państwa narodowego. Kon-

cepcja Litwy historycznej M. Römera w istocie korelowała z programem J. Piłsudskiego z roku 1919. Dlatego też, w kwietniu 1919 roku włączył się on do tego programu i próbował wcielić go w życie. Jednakże nie udało mu się zainteresować tym programem polityków litewskich o orientacji demokratycznej, dla których plany takie jawiły się jako imperialistyczne ze strony Polski. Wkrótce potem wycofuje się z życia politycznego. Prezentowana przez Römera koncepcja Litwy historycznej zawiodła. Polityka J. Piłsudskiego tzw. "faktów dokonanych" jedynie zaostrzyła stosunki polsko-litewskie.

Traktat Ryski zawarty w marcu 1921 roku między Polską a Rosją Radziecką, akcja gen. L. Żeligowskiego w październiku 1920 roku oraz uchwały Sejmu Litwy Środkowej podzieliły w znacznej części terytoria Litwy historycznej.

Procesy zachodzące pod wpływem ówczesnej ideologii nacjonalistycznej (umacnianie się świadomości narodowej, rozwój idei państwa narodowego) były na Litwie historycznej zbyt daleko posunięte, aby można było je łączyć z koncepcją państwowości litewskiej M. Römera, dopasować do poglądów ideologicznych krajowców (tożsamość historyczna przed narodową). Dlatego też wspomniana koncepcja Römera oceniana jest jako nieudana próba połączenia tradycjonalizmu (w znaczeniu Unii Jagiellońskiej) z postromantyzmem (w znaczeniu współczesnego wielonarodowościowego państwa).

MICHAŁ RÖMER LITWIE, CZYLI RAZ JESZCZE O PROBLEMIE OBYWATELSKIEGO DZIEDZICTWA LITWY

Česlovas Laurinavičius

Artykuł, zdaniem autora, podyktowany został aktualiami oraz zauważalnymi inklinacjami w koncepcji obywatelskości. Chociaż w sprawie dziedzictwa WKL toczą się dyskusje, jednak na co dzień zauważa się tendencje: apriorycznie opierające się o tezę, że współczesna Litwa jest spadkobierczynią WKL, kontemporarny obowiązek obywatelski jest dekretowany jako obywatelskie zobowiązanie się WKL. Chociaż historycznie wydaje się, że nie jest możliwe ignorowanie faktu rozpadu WKL: nowych dymensji odrodzonej Litwy.

Z zamiarem przypomnienia "rozpadu" i wynikłego z niego konfliktu autor w artykule opiera się na dziedzictwie Michała Römera, znanego prawnika ówczesnej Litwy, który jednak uważał siebie za Polaka i obywatela unijnego WKL.

Michał Römer jako typowy ideolog ówczesnej Litwy traktował ją jako jedną z realnych i nieuniknionych możliwości. Współczesną mu Litwę pojmował jako problem immanentny i pozostał niezmiennym (choć i delikatnym) jej krytykiem. Podstawą krytyki Römera było to, iż współczesna Litwa, przyswajając prawo do dziedzictwa WKL, zarazem negowała dziedzictwo obywatelskości WKL. Z tych to powodów przed byłym obywatelem WKL wynikła surowa alternatywa: albo ulec suponowanej przez współczesną Litwę przewadze litewskiego chłopstwa, albo znaleźć się poza prawem litewskim. Ta okoliczność prowadziła do permanentnego konfliktu litewsko-polskiego z groźnymi skutkami geopolitycznymi.

W takiej to sytuacji M. Römer, zdaniem autora, uczynił świadomy racjonalny krok: stanął po stronie współczesnej Litwy i tym samym przyznał Litwie chłopskiej perspektywę historyczną oraz potępił Polskę za stosowanie w konflikcie bezprawnych środków. Mieszkając w ówczesnej Litwie, poświęcił się kultywowaniu myśli prawniczej, tym samym dążąc do krzewienia europejskiej koncepcji obywatelstwa w mentalności chłopskiej. Zapewne Römer wierzył, że wcześniej czy później konflikt wywołany przez rozpad WKL zostanie zażegnany porozumieniem.

MICHAŁ RÖMER – INICJATOR STUDIÓW POLITYCZNYCH NA LITWIE

Vygintas Bronius Pšibilskis

Michał Römer, twórca litewskiego prawa konstytucyjnego, wieloletni rektor Uniwersytetu Witolda Wielkiego, w latach trzydziestych naszego stulecia stał się inicjatorem studiów politycznych na Litwie. Wiedza, zdobyta podczas studiów prawniczych w Szkole Imperatorskiej w Petersburgu i w paryskiej Szkole Nauk Politycznych, umożliwiła wielostronną ocenę geopolitycznej sytuacji Litwy oraz upewniła go w przekonaniu o potrzebie utworzenia na wzór innych państw specjalistycznej instytucji nauk i studiów politycznych. Na początku 1933 r. pod kierownictwem M. Römera został powołany komitet organizacyjny szkoły nauk politycznych, opracowano statut, program nauczania składający się z 5 bloków. W październiku 1933 r. zostało zarejestrowane Towarzystwo Wyższej Szkoły Nauk Politycznych, którego najważniejszym zadaniem było powołanie i utrzymanie prywatnej uczelni. Chociaż oficjalnie projekt przedłożony przez M. Römera został oceniony przychylnie, jednak Ministerstwo Oświaty zwlekało z jego rejestracją. W r. 1937 inicjatorzy wreszcie upewnili się, że ich wysiłki są bezowocne i zrezygnowali ze swoich zamiarów. Towarzystwo, które w rzeczywistości nawet nie rozpoczęło swej działalności, zostało rozwiązane. Zasady pluralistyczno-demokratyczne, stanowiące podstawę programu nauczania szkoły, nie były do przyjęcia dla zwolenników silnej władzy prezydenckiej, oraz były sprzeczne z ideami autorytaryzmu. Dzięki staraniom ideologa narodowców I. Tamošaitisa i innych w maju 1933 r. utworzono Instytut Nauk Społecznych i Politycznych, który zagłuszył wysuniętą przez M. Römera ideę Szkoły Nauk Politycznych w Kownie.

WKŁAD MICHAŁA RÖMERA DO KWESTII KŁAJPEDZKIEJ W SĄDZIE HASKIM

Rimantas Miknys

1 sierpnia 1932 roku Trybunał w Hadze uznał prawo gubernatora Kłajpedy (przedstawiciela Rządu Litwy w kraju) do odwoływania z zajmowanego stanowiska przewodniczącego dyrektoriatu w sytuacjach wyjątkowych, jeżeli jego działalność narusza suwerenność i integralność Litwy lub jest sprzeczna z zasadami Konstytucji Litwy w kwestii kraju autonomicznego, Konwencją oraz

statutem Kłajpedy. Ten fakt oceniono jako zwycięstwo Litwy nad aneksyjnymi dążeniami Niemiec wobec kraju kłajpedzkiego.

Opinia publiczna na Litwie to zwycięstwo wiązała nie tylko z praworządnością, ale także doskonałym reprezentowaniem jej interesów w Trybunale. Obok oficjalnego przedstawiciela Litwy Vaclavasa Sidzikauskasa w roli sędziego narodowego ad hoc występował także prof. Michał Römer. Jego pozycja w sądzie w Hadze nie była jednoznaczna z pozycją oficjalnego przedstawiciela Litwy, który oceniał postawę Römera jako liberalną, nie obywatelsko-patriotyczną, a raczej osobistą.

Analiza dorobku naukowego i publicystycznego M. Römera oraz jego "Dzienników" nie wskazuje na to, aby jego postawa była motywowana pobudkami osobistymi. Nie ulega wątpliwości, że o takim jego stanowisku zadecydowały poglądy ideowo-polityczne, poglądy na problemy państwowości ówczesnej Litwy. Pełniąc w Hadze funkcję sędziego narodowego, M. Römer podkreślał konieczność zachowania odrębności kraju kłajpedzkiego, był przeciwnikiem ograniczania uprawnień organów autonomicznych. Jako zwolennik władzy demokratycznej, tworzenia obywatelskiego, a nie narodowościowego społeczeństwa, był przeciwnikiem kolonizacyjnego przyłączenia tego kraju do Litwy. Ponadto był rzecznikiem pielęgnowania specyfiki tego kraju, dążył do zachowania jego struktur z myślą o przyszłości demokratycznej władzy na całej Litwie. Jego zdaniem w warunkach rządów autorytarnych na Litwie te struktury stanowiły realną podstawę takich perspektyw. Szczególnie to podkreślił komentując orzeczenie Trybunału. Podczas rozpatrywania kwestii kłajpedzkiej w sądzie haskim w lipcu–sierpniu 1932 r. M. Römer jako sędzia ad hoc ze strony litewskiej nie potrafił uzyskać sankcji międzynarodowej praworządności na suwerenność Litewskiego państwa w Kłajpedzkim kraju, jak również na stworzenie przesłanek dla rozstrzygnięcia wewnętrznych problemów państwowości litewskiej.

II. O MAWIANE ZAGADNIENIA: MIĘDZY LITWĄ HISTORYCZNĄ A ETNOGRAFICZNĄ

ROLA POLAKÓW NA LITWIE I NIEMCÓW NA ŁOTWIE W PROCESACH KONSOLIDACJI NARODOWOŚCIOWEJ

Saulius Pivoras

Praca stanowi analizę porównawczą roli dwóch wspólnot etnokulturowych, do 1918 r. należących do Imperium Rosyjskiego w procesach konsolidacji narodowościowej.

Polskojęzyczna szlachta litewska w I poł. XIX w. w sensie etnokulturowym nie utożsamiała się z Polakami. Demokratycznie nastawione skrzydło szlachty zaczęło interesować się litewską kulturą ludową oraz troszczyć się o prawa obywatelskie ludu. Procesy integracyjne w społeczeństwie litewskim zostały przer-

wane przez stłumienie Powstania Styczniowego i w ślad za nim reakcyjną politykę władz rosyjskich, która sprzyjała "polonizacji" litewskiej szlachty. Jednakże nastroje części szlachty litewskiej odrodziły się w latach 1905–1915 w ruchu politycznym (ruch krajowców). Podstawę programu konsolidacji narodowościowej ruchu stanowiły zasady suwerenności historycznego WKL.

Większość Niemców na Łotwie do połowy XIX w. nie zdradzała jakiegokolwiek chęci społecznej wspólnoty z Łotyszami. Jedynie nieliczni przedstawiciele Niemców bałtyckich uczestniczyli w kształtowaniu kultury łotewskiej, kilku z nich zajmuje poczesne miejsce w łotewskiej historii. W II poł. XIX w. (1877–1878) na krótko pojawiły się nadzieje, że przedstawiciele Łotyszów zostaną wciągnięci do politycznych organów samorządowych, na co liczyli Niemcy bałtyccy. Jednak tak się nie stało, a rewolucja 1905 roku ostatecznie utwierdziła konflikt łotewsko-niemiecki. Część Niemców bałtyckich emigrowała, pozostali zaś liczyli na pomoc i ingerencję ze strony Niemiec.

Po wybuchu I wojny światowej krajowcy i litewscy demokraci podjęli kilka ważnych wspólnych decyzji (m. in. Uniwersał Tymczasowej Rady Konfederacji Wielkiej Litwy z dn. 19.12.1915), które mogły doprowadzić do odtworzenia historycznego WKL. Za tym projektem M. Römer agitował obóz zwolenników Piłsudskiego. Niestety, proniemiecka działalność polityczna litewskich nacjonalistów, imperialistyczne ambicje Piłsudskiego, nacjonalistyczne dążenia polskich demokratów narodowych (endeków) oraz bierność Polaków na Litwie nie doprowadziły do "odtworzenia" etnograficznego WKL, lecz do konfliktu litewsko-polskiego i upadku konsolidacji narodowościowej.

Po okupacji Kurlandii w r. 1915 i Łotwy Środkowej oraz Estonii w 1918 r. Niemcy bałtyccy popierali idee stworzenia zależnych od Niemiec struktur politycznych, w których Łotysze i Estończycy byłiby mniejszościami narodowościowymi. Po ostatecznej klęsce Niemiec w I wojnie światowej idee te upadły. Pomimo to, mniejszość narodowa Niemców bałtyckich na Łotwie korzystająca z poparcie Niemiec nie stała się, niestety, podporą konsolidacji narodowościowej. Po podpisaniu przez Niemcy i Związek Radziecki porozumienia z dn. 23 sierpnia 1939 r. rozpoczęła się repatriacja Niemców bałtyckich.

Konsolidacja narodowościowa w obu krajach nie powiodła się. Na Litwie szanse ku temu były większe aniżeli na Łotwie. Można to wytłumaczyć odmienną strukturą społeczną Litwy i Łotwy oraz tradycjami historycznymi.

CHARAKTERYSTYKA POGLĄDÓW IDEOWO-POLITYCZNYCH TADEUSZA WRÓBLEWSKIEGO

Darius Staliūnas

Określenie ideowo-politycznych więzi organizacyjnych oraz orientacji krajowców, które ukształtowały się na początku XX w., stanowi problem, aczkolwiek znane są ich akcje polityczne oraz skład trzonu tej organizacji (M. Römer, L. Abramowicz, T. Wróblewski).

Krajowców łączyło dążenie do odrodzenia WKL jako jedności państwowej trzech równoprawnych wspólnot (Polaków, Litwinów, Białorusinów). Wyjątkowe miejsce wśród krajowców zajmuje T. Wróblewski (1858–1925), którego poglądy ideowo-polityczne omawiamy w niniejszej pracy. T. Wróblewski pochodził z rodziny, w której głęboko zakorzenione były tradycje demokratyczne i którą dosięgły represje popowstaniowe. Swoim najbliższym – głównie matce – zawdzięcza wykształcenie, poczucie tolerancji, oparte na zasadach etycznych, obowiązku służenia społeczeństwu, którego jest się częścią – co w jakimś stopniu zadecydowało o wyborze zawodu prawnika.

Pytanie o to, interesy której części społeczeństwa T. Wróblewski uważał za najważniejsze, nabiera wagi w świetle ewolucji jego poglądów politycznych. Do 1890 r. w jego poglądach dominuje czynnik socjalny – zainteresowanie najniższymi warstwami społeczeństwa. Troska o los ojczyzny wymaga samouświadomienia. Lata 1890–1905 stanowią najważniejszy okres ewolucji poglądów politycznych Wróblewskiego. W 1905 r., który uchodzi za rok powstania koncepcji krajowej, T. Wróblewski skupia uwagę na problemach narodowościowych. Na podstawie koncepcji krajowców, dotyczącej koegzystencji trzech wspólnot etnokulturowych w WKL, ukształtował się jego pogląd na Polaków w WKL. Uważał on, że wszyscy Polacy stanowią jedną jednostkę etnokulturową, gdy np. inny krajowiec L. Abramowicz uznawał odrębność wspólnoty etnokulturowej Polaków w WKL i w Polsce. Jest to podstawa akcentowania zróżnicowania etnokulturowego Polaków w WKL.

W kwestii narodowościowej T. Wróblewski oddawał pierwszeństwo czynnikowi subiektywnemu – tożsamości narodowej, chociaż nie pomijał obiektywnych czynników – historycznych, geograficznych, kulturowych – podkreślanych przez innych krajowców. Akcentowanie subiektywnego czynnika jako podstawowego przy określaniu narodu w koncepcji T. Wróblewskiego stanowi przeciwwagę dla wysuwanych przez nacjonalistów obiektywnych, ale odmiennych czynników.

Krajowcy dążyli do skonsolidowania ziem WKL na podstawie obywatelstwa. T. Wróblewski proponował wariant korporacji narodowościowych jako syntezę kulturowego i obywatelskiego modelu tworzenia państwa. Jego zdaniem to był najlepszy sposób uniknięcia problemów narodowościowych. W swej działalności opowiadał się za odtworzeniem zmodernizowanego WKL. Możliwość realizacji swych idei widział jedynie w oświeceniu całego społeczeństwa, w podnoszeniu poziomu jego kultury i etyki. Tylko w takich warunkach – jego zdaniem – są możliwe znaczące zmiany. Do takiego wniosku T. Wróblewski doszedł jeszcze w młodości pod wpływem pozytywistycznej koncepcji pracy organicznej, co później stało się jego główną zasadą działalności.

T. Wróblewski unikał kontaktów z przedstawicielami różnych nurtów politycznych i prawdopodobnie dlatego nie cieszył się pełnym ich zaufaniem. Po akcji Żeligowskiego polityczna aktywność T. Wróblewskiego osłabła, chociaż brał on udział w działalności loży masonskiej Tomasza Zana, współpracował z „Przeglądem Wileńskim”.

Analiza treści poglądów ideowo-politycznych T. Wróblewskiego w kontekście ideologii krajowców pozwala określić Wilno jako formę jego życia duchowego, "ognisko życia i pracy".

LUDWIK ABRAMOWICZ I MICHAŁ RÖMER W KWESTII PAŃSTWA LITEWSKIEGO XX W.

Vytautas Berenis

L. Abramowicz i M. Römer należeli do tzw. grupy krajowców powstałej na początku XX wieku. Korespondencja obu polityków ukazuje ewolucję ideologii krajowców w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. W warunkach skomplikowanej sytuacji geopolitycznej w Europie Wschodniej oraz trwającego konfliktu polsko-litewskiego L. Abramowicz i M. Römer wykorzystując ideologię krajowców próbowali rozstrzygać rzeczywiste problemy polityczne. Jednak realia polityczne ujawniły daremność ich ideologii.

III. PUBLIKACJE

ŻYCIORYS MICHAŁA RÖMERA

Przygotował Mindaugas Maksimaitis

Publikowany życiorys jest pisany ręką samego Michała Römera jak można sądzić około roku 1925–1926. Rękopis został nie ukończony, jego oryginał obecnie jest w posiadaniu córek.

Koleje życiowe M. Römera, jako przedstawiciela polskiej społeczności szlacheckiej na Litwie, były nietypowe dla człowieka o takim położeniu społecznym i takiej narodowości. Publikowany szkic, zawierający informacje na temat rodziny, dzieciństwa i młodości (1880–1914), stanowi autentyczny materiał do poznania źródeł poglądów jego autora. Utrwalone tu zostały najważniejsze fakty z tego okresu życia M. Römera: pochodzenie, nauka, rozległa działalność społeczna, zaangażowanie się w ruch litewskiego odrodzenia narodowego, kształtowanie się i motywacja poglądów na ten proces i swe miejsce w nim. Szeroko jest ukazana działalność M. Römera związana z wydawaniem dziennika "Gazeta Wileńska" oraz pracą nad monografią "Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego".

Życiorys konkretnego człowieka został ukazany na tle życia społeczno-politycznego końca XIX i początku XX wieku. Zawiera bogaty materiał poznawczy o charakterze ogólnym, np. informacje o działalności i działaczach ówczesnych towarzystw litewskich "Želmuo" i "Lithuania" w Paryżu, przegląd życia społecznego w wielonarodowościowym Wilnie czy też sylwetki działaczy litewskich, polskich, białoruskich lub żydowskich.

TRZY DOKUMENTY Z AKT OSOBISTYCH M. RÖMERA

Przygotował Mindaugas Maksimaitis

Publikowane trzy dokumenty autorstwa M. Römera: zyciorys oraz "Spis podróży zagranicznych prof. Michała Römera" i "Spis publikacji prof. Michała Römera" – pochodzą z akt personalnych kierownika Katedry Prawa Państwowego Wydziału Prawa Uniwersytetu Wileńskiego profesora Michała Römera, znajdujących się wśród akt personalnych pedagogów republiki [zb. 2, poz. 494] zbiorów Komisariatu Oświaty Ludowej Litewskiej SRR, przechowywanych w Litewskim Archiwum Państwowym [R-762].

Wspomniane trzy wzajemnie uzupełniające się dokumenty są źródłem cennej i szczegółowej informacji o M. Römerze, szlachetnym i wielce zasłużonym dla Litwy i jej nauki człowieku, o jego życiu i działalności do jesieni 1940 r.

Publikowany zyciorys jest ostatnim i najbardziej wyczerpującym spośród kilku innych znanych zyciorysów M. Römera.

Swoje podróże zagraniczne M. Römer dzieli na podróże naukowe, emigrację polityczną, podróże turystyczne, pobyt za granicą w okresie wojny, w celach zdrowotnych, podróże w sprawach naukowych i państwowych.

W spisie publikacji M. Römer wymienia 25 konkretnych pozycji "poszczególnych wydawnictw" oraz podaje najważniejsze wydawnictwa polskie, litewskie, rumuńskie i francuskie, w których publikował swoje artykuły.

Michał Römer

SPÓR POLSKO-LITEWSKI

Przygotował Egidijus Motieka

Ten artykuł M. Römera ukazał się w 1909 r. początkowo w prasie polskiej, a następnie również litewskiej. Już wówczas wzbudził on wiele kontrowersji wśród Polaków w Polsce, jak też Polaków i Litwinów na Litwie. M. Römer przedstawia krótki zarys historii stosunków polsko-litewskich od końca XIV w. do połowy XIX w. Następnie przechodzi od historii politycznej koegzystencji Litwy i Polski do zapoczątkowanego pod koniec XIX w. konfliktu polsko-litewskiego. Główny akcent autor kładzie na kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego na Litwie pod koniec w. XIX i na początku XX w. Przesłanki politycznego rozstrzygnięcia tego problemu M. Römer przedstawił we wcześniejszych swoich pracach: "Stosunki etnograficzno-kulturowe na Litwie" (Kraków 1906) oraz "Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego" (Lwów 1908), a także w wielu artykułach polemicznych z okresu lat 1906–1908. W niniejszym artykule M. Römer ukazuje przeszkody stojące na drodze formowania obywatelskiego społeczeństwa na Litwie na początku XX w. i stworzenia warunków do powstania polsko-litewskiego państwa konfederacyjnego. Zdaniem autora odpowiedzialność za to ponoszą polscy endecy, którzy Litwę traktowali jako region Polski, konserwatyści litewscy (narodowcy i chadecja), dążący do odizolowania się od społeczeństwa

polskiego na Litwie na zasadzie etnolingwistycznej lub też pragnący jego asymilacji, jak również spora część Polaków litewskich, którzy nie rozumieli dążeń litewskiego ruchu narodowego. Ów artykuł M. Römera stanowi zarazem swoiste studium futurologiczne, w którym przedstawia własną wizję modelu struktury polityczno-społecznej Litwy. Jego zdaniem model ten w oparciu o obywatelskie społeczeństwo Litwy i Białorusi byłby w stanie przedłużyć historyczne tradycje Wielkiego Księstwa Litewskiego, a zarazem nie stanowiłby przeszkody w narodowościowej samorealizacji społeczeństwa litewskojęzycznego.

ZUSAMMENFASSUNG

I. BEITRÄGE. STUDIEN

AUS DER GENEALOGIE DER FAMILIE RÖMERIS

Vytautas Aleksiejūnas

Die Abstammung der Familie Römeris führt nach Deutschland. Der eine Familienzweig zog im 13. Jh. nach Livland, und ab Anfang des 17. Jahrhunderts siedelten sich die Römeris allmählich in Litauen an. Im Artikel wird der sog. Generalzweig des Stammbaums der Familie Römeris, Vorahnen von Prof. Mykolas Römeris, vorgestellt.

Im erhalten gebliebenen Stammbaum der Familie Römeris sind Vertreter von 13 Generationen eingezeichnet. Das Familienwappen „Scipion“ ist unter den bekanntesten Familienwappen Livlands eingetragen. Mit dem Vertreter der vierten Generation, Steponas Römeris (1560–1635), kommen detaillierte historische Tatsachen zum Vorschein. Steponas Römeris wird als Verwalter fürstlicher Ländereien bezeichnet. Er habe sich in den Kriegsschlachten ausgezeichnet und wurde für seine Verdienste mit Ländereien belohnt. Ein berühmter Kriegsführer war auch der litauische Artilleriegeneral Motiejus Römeris (1606–1699). Seinen Dienstgrad hat auch die Familienabzweigung als Titel übernommen, die sich als generalisch bezeichnete.

Im 17. Jh. belegten die Römeris allmählich wichtige Amtsposten, beteiligten sich an der Staatsverwaltung, vergrößerten in Litauen ihre Ländereien. Die am meisten hervorragende Persönlichkeit im 18. Jh.–1. Hälfte des 19. Jh. war Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853), ein bekannter Politiker und Persönlichkeit des öffentlichen Lebens. Lange Zeit war er Kommissar der Edukationskommission des Wilnaer Gerichts, wurde zum Bojarenmarschall des Verwaltungsbezirks Trakai, später zum Gouvernementsmarschall von Trakai gewählt. Die bedeutende Tätigkeit von M. J. Römeris wird mit verschiedenen Gesellschaften (der Wilnaer typographischen Gemeinschaft, der Freimaurerloge) in Verbindung gebracht.

Im 19.–20. Jh. haben die Vertreter des Hauses Römeris aktiv am öffentlichen, insbesondere am kulturellen Leben Litauens teilgenommen.

DAS BAGDONIŠKIS DER RÖMERIS

Steponas Deveikis

Bagdoniškis befindet sich im gegenwärtigen Kreis Rokiškis, nicht weit von Kriaunai und Obeliai. Die Familie Römeris hat das Gut im 18. Jh. gekauft, und in der 1. Hälfte des 19. Jh. war schon die ganze breite Umgegend in ihrem Besitz.

In Polen (in der Biblioteka Narodowa in Warschau) wird das Inventar vom Gut Bagdoniškis aus dem Jahre 1833 aufbewahrt. Das Gut Bagdoniškis war das Eigentum von Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853), dem Marschalka von Wilna, Leiter der Freimaurerloge „Uolusis lietuvis“ (Der eifrige Litauer).

Nach seinem Tod erbte Bagdoniškis der minderjährige Enkel Mykolas Kazimieras Römeris (1845–1920). Er verwaltete Bagdoniškis 68 Jahre lang, und mit seinem Namen ist der Aufschwung von Bagdoniškis Ende des 19.–Anfang des 20. Jh. zu verbinden. Es ist genügend ikonographisches Material aus der Zeitperiode erhalten geblieben.

1920 wurde der Besitz Bagdoniškis unter den Erben aufgeteilt. Teile vom Gut kamen auf die Tochter Elvyra Römer-Mieczkowska und den Sohn, Professor Mykolas Pijus Römeris, zu. Der Professor richtete sich in seinem ererbten Teil ein: um das Jahr 1925 wurde ein Wohnhaus erbaut, später eine Küche, ein Getreidelager und andere Gebäude sowie eine stilvolle Brücke, Teiche wurden in Ordnung gebracht, ein Garten angelegt.

Zur Zeit ist das Gut Bagdoniškis sehr vernachlässigt, obwohl 1990 Untersuchungen im Vorfeld von Projektierungen durchgeführt und Projektangebote zur Wiederherstellung ausgearbeitet wurden.

DER WEG MYKOLAS RÖMERIS' ZUR BÜRGERLICHEN SELBSTBESTIMMUNG

Mindaugas Maksimaitis

Im Artikel wird die Entwicklung der Einstellung von M. Römeris zu seinem Heimatland, zu Litauen und Litauern, nachgezeichnet.

Im Familienhaus von M. Römeris herrschte polnischer Geist, die Hausprache war das Polnische. Es gab jedoch keine Verslossenheit innerhalb einer nationalen Schale. Alle Römeris konnten und sprachen gelegentlich litauisch. In der kindischen Auffassung von M. Römeris schienen Litauen und Polen zwei Elemente einer einheitlichen Sache zu sein.

Einen langen Zeitraum von fast 10 Jahren lebte M. Römeris weit von Litauen, in St. Petersburg. Die Mitteilungen über die sich ausbreitende Volksbewegung der Litauer erreichten ihn daher erst gegen Ende des Studiums, 1900–1901. Die größte Überraschung war für ihn die Erkenntnis, daß diese Bewegung im Gegensatz zu der polnischen die Errichtung einer selbständigen nationalen Einheit zum Ziel hatte.

Grundsätzlich wohlwollend in Bezug auf die litauische nationale Renaissance gesinnt, jedoch in subjektiver Auffassung dieses Prozesses als nationale Bewegung mit einem angeblich nationalen, keinem territorialen Gebilde als Zielsetzung, die andere Nationen aus der neuen Formation ausschloß, suchte M. Römeris einige Zeit schmerzhaft nach seinem eigenen Platz in diesem Prozeß, bis er sich letztendlich entschied, abseits zu bleiben in der Hoffnung, daß sein Lebens- und Arbeitsweg ihn einmal wieder zu einem gemeinsamen Werk mit den Litauern zusammenführen würde.

Nach der Wiederaufnahme seines Studiums 1902 in Paris schloß sich M. Römeris aktiv der öffentlichen polnischen Studentenbewegung an, besuchte Versammlungen und Kundgebungen russischer Jugendlichen, interessierte sich für die französische bürgerliche Bewegung.

Anfang 1904 wurde in Paris die Gesellschaft litauischer Studenten „Lithuania“ zur Unterstützung der Selbständigkeitsbestrebungen ihres Landes gegründet. Der Initiator und die Seele der Gesellschaft war Juozas Petruelis (1876–1958). Eben dieser Mensch hat die Ansichten und die Einstellungen von M. Römeris am weitgehendsten geprägt. J. Petruelis gelang es, M. Römeris zu überzeugen, daß er als in Litauen lebender Pole nicht nur zusammen mit seinem Land schreiten kann, sondern auch dazu bürgerlich verpflichtet ist, sowie daß die bürgerlichen Verpflichtungen Litauer und andere Nationalitäten in Litauen gleichermaßen angehen.

Von da an schloß sich M. Römeris mit der gesamten ihm eigenen Energie der Tätigkeit der „Lithuania“ an.

Die Gesellschaft war nicht zahlreich, außerdem war die Mehrheit der Mitglieder nicht ständig anwesend: die einen verließen Paris, andere kamen hinzu. Ihre Tätigkeit war aber breit angelegt und betraf verschiedene Bereiche. Die Umgangssprache in den Veranstaltungen war Polnisch. Es wurde viel über die nationale litauische Renaissance, Probleme der Bürgerlichkeit, litauische Presse u.a. diskutiert.

Die Tätigkeit in der Gesellschaft wurde für M. Römeris zur „Akademie litauischer Bürgerlichkeit“, die seine, aber nicht nur seine politische Orientierung und künftige Tätigkeit weitgehend beeinflusste.

Nach seiner Rückkehr nach Litauen 1905 war M. Römeris erfüllt vom Wunsch, sich tatkräftig der Popularisation und Realisierung von den durch die Pariser „Lithuania“ übermittelten Bürgerlichkeitsideen anzuschließen. Es hieß, unter den Polen in Litauen eine demokratische Strömung zusammenzubringen, durch die diese, mit dem erwachenden litauischen Volk versöhnt, die Anstrengungen der Kräfte des gemeinsamen Landes vereinen würden, der Boden für eine solidarische Bewegung für die Unabhängigkeit Litauens, die Demokratie vorbereitet werden könnte. Sein erster Schritt in diese Richtung war 1906 die Gründung der Tageszeitung „Gazeta Wileńska“ in polnischer Sprache.

Am Ende des Artikels wird der Einfluß eines anderen Litauers, J. A. Herbačiauskas, für M. Römeris während der Jahre 1906–1907 in Krakau deutlich gemacht, der seine Einstellung zu den Polen in Litauen als eine gewisse Kategorie der Litauer bekräftigte.

Die Idee der Bürgerlichkeit wurde zum Wegweiser der Tätigkeit von M. Römeris, dem er sein ganzes Leben folgte.

MYKOLAS RÖMERIS UND DIE WILNAER FREIMAURER (1911–1915)

Zbigniew Solak

Die Freimaurerbewegung kam in Litauen 1910 wieder auf, ungefähr nachdem sie 100 Jahre lang im Russischen Imperium verboten war. Auf die Initiative von Georg Romm wurde die Freimaurerloge „Jedność“ gegründet, die Vertreter aller Nationalitäten des Großfürstentums Litauen vereinigte. Einer der berühmtesten Wilnaer Freimaurer war Mykolas Römeris (1880–1945), Jurist, Wissenschaftler, Vertreter der polnisch-litauischen Politik, Leiter der 1911 entstandenen Gesellschaft „Litwa“. Die Tätigkeit der Freimaurerloge war eng mit den Wilnaer Demokraten-Vertretern (Krajowcy) verbunden, deren wichtigster Ideologe M. Römeris war. Die dynamische Entwicklung der Freimaurerbewegung (1914 funktionierten schon 5 Logen) wurde durch Kriegshandlungen und die deutsche Okkupation von Wilna unterbrochen. Mehrere Mitglieder der Freimaurerlogen zogen in das Innere Rußlands, und M. Römeris selbst reiste nach Galizien, wo er im Sommer 1915 in die Legionen von J. Piłsudski eintrat.

2. DER VÖLKERFRÜHLING UND M. RÖMERIS' KONZEPTION ZUR WIEDERHERSTELLUNG DES GROSSFÜRSTENTUMS LITAUEN

Raimundas Lopata

Im Artikel wird die Konzeption von Mykolas Römeris über die Wiederherstellung der Eigenstaatlichkeit Litauens analysiert, die während des Ersten Weltkrieges entwickelt wurde. Der Schwerpunkt wird auf drei Bestandteile der erwähnten Konzeption gelegt: auf die historische Identität (historisches Recht), den Föderalismus (im Sinne eher einer Konföderation, Union, Gemeinschaft), das bürgerliche Prinzip.

In der Historiographie neigt man zum Akzentuieren in den Programmen der *historischen Rechte* nicht so sehr nach dem konstitutionalisierenden, juristischen Inhalt, sondern eher nach dem politischen Sinn, dem Sinn des Mythos über das Auffrischen der nationalen Gefühle. Inzwischen hielt Römeris nämlich den ersten Moment für wichtiger, der den legalen, konstituierenden Weg der Eigenstaatlichkeit Litauens in den Vordergrund stellte, der durch seine Jurisdiktion das ethnische, sich auf das natürliche Recht stützende Programm der Wiederherstellung Litauens behandelte. Wenn man die juristische Unzulänglichkeit der ethnischen Programme und die Zivilisationsbegrenztheit berücksichtigt, kann man bestätigen, daß ein unmittelbares Verhältnis zwischen der von Römeris propagierten historischen Identität Litauens und den Konföderationsprojekten

im Hinblick auf den Mechanismus der Wiederherstellung der juristischen Staatlichkeit Litauens existierte. Andererseits ist auch der Einfluß von geopolitischen Voraussetzungen – den ständigen von Rußland oder Deutschland ausgehenden Gefahren – ohne Zweifel. Die Gründung der Konföderationszonen (Großfürstentum Litauen: Litauen-Weißrußland, eventuell auch Lettland, Polen) behandelte er als Garanten der europäischen Sicherheit. Nach der Ansicht von Mykolas Römeris sollte die demokratische Bürgerinstitution zur *inneren, zementierenden* Grundlage solch einer Konföderation werden.

ZWEI INTERPRETATIONEN DES NATIONALEN WIEDERERWACHENS DER LITAUER (MYKOLAS RÖMERIS UND JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)

Vladas Sirutavičius

Die ersten Versuche, die Entwicklung des litauischen Wiedererwachens (des litauischen Nationalismus) im 19. Jh.–Anfang des 20. Jh. mehr konzeptuell zu reflektieren, sind mit dem Schaffen von Personen verbunden, die der demokratischer werdenden Adelskultur und ihren Werten im historischen Litauen näher standen. Es sind Mykolas Römeris mit seinem einmaligen, bislang nicht an Bedeutung eingebüßten Buch *Litwa: studium o odrodzeniu narodu litewskiego* (Litauen: Eine Studie über das Wiedererwachen des litauischen Volkes; Lwow, 1908) und das weniger bekannte Werk von Albinas Herbačiauskas *Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej* (Das Wiedererwachen Litauens gegen die polnische Idee; Krakau, 1905).

Im Artikel werden anhand der Werke von Herbačiauskas und Römeris vom Beginn des 20. Jahrhunderts für beide Autoren typische, ihrem Standpunkt zum nationalen Wiedererwachen der Litauer zugrundeliegende Einstellungen und Imperative analysiert und verglichen. Sowohl der erste als auch der andere haben im Gegensatz zur Mehrheit des litauischen Kleinadels das nationale Wiedererwachen der Litauer als eine objektive öffentliche Erscheinung betrachtet, die sie in erster Linie mit der allgemeinen Demokratisierung der litauischen Gesellschaft und dem Emanzipierungsprozeß des litauischen Volkes (den Bauern) in Verbindung brachten. Die beiden waren der Ansicht, daß der historisch-soziale Prozeß, genannt *nationales Wiedererwachen*, ohne aktive Beteiligung des Volkes (der Bauern) am kulturellen und politisch-gesellschaftlichen Leben nicht möglich gewesen wäre.

Bei der Untersuchung von Ursachen, Entwicklungen und Inhalten der kulturellen Assimilation des litauischen Adels waren sich beide Autoren einig, daß ein Teil des weniger „polonisierten“ Kleinadels in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts aktiv am Wiedererwachenprozeß teilgenommen hatte mit dem Bestreben, die Einstellung der Mehrheit der öffentlichen Elite gegenüber dem Volk zu beeinflussen. Römeris und Herbačiauskas waren ebenfalls der Meinung, daß die mo-

dernisierten politisch-bürgerlichen Kulturtraditionen des Adels eine wichtige Rolle beim Aufbau einer demokratischen Gesellschaft in Litauen spielen sollten.

Römeris und Herbačiauskas, die die nationale litauische Bewegung im wesentlichen als demokratisch (orientiert auf volkstümliche Kulturwerte, ihr Kern bestand aus der vom Bauerntum abstammenden Intelligenz) betrachteten, haben bemerkt, daß sich im Prozeß der Politisierung der Bewegung in der Volksideologie nationalistische Tendenzen stark machten (Verdrängung des kulturellen Pluralismus, die Begründung der gesellschaftlichen Entwicklung mit dem Begriff eines idealisierten, „reinen“ Volkes). Dadurch wurde die Konsolidierung aller demokratischen Kräfte der litauischen Gesellschaft bedroht. Beide Autoren waren überzeugt, daß nur die Auffassung der litauischen Gesellschaft als einer besonderen, territorial, historisch, bürgerlich und kulturell bedingten Gemeinde die potentiellen nationalistischen Konflikte abzdämpfen vermag.

MYKOLAS RÖMERIS UND PROJEKTE ZUR WIEDERHERSTELLUNG DES GROSSFÜRSTENTUMS LITAUEN (GFL) SOWIE DER BALTISCHEN EINHEIT

Saulius Pivoras

Im Artikel werden zwei politische Ideen der regionalen Zusammenarbeit im 19.–20. Jahrhundert untersucht und Römeris' Ansichten dazu offengelegt. Das Projekt der Restauration des historischen GFL wurde am konsequentesten von der politischen Strömung der Krajojcy ausgearbeitet. Die wesentliche Eigenschaft dieses Projektes bestand im Prinzip der Staatsangehörigkeit des Landes (territorial bezeichnet als Stammgebiet des historischen GFL einschließlich Litauens, Schamaiten, Weißrußlands, Wolyniens, Kurlands usw.)

Der Begriff GFL unterschied sich im wesentlichen von der ethnokulturellen Deutung der Geschichte durch litauische Nationalisten und entsprach formell der Aussage der Krajojcy für die Wiederherstellung des GFL.

Das Projekt der baltischen Einheit bestand ebenfalls aus mehreren Varianten. Die ethnokulturelle Variante (litauisch-lettische Einheit) hatte sich Anfang des 19. Jahrhunderts kristallisiert, war in der 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts noch lebensfähig und wurde unter den Emigranten (Letten, aber wahrscheinlich auch Litauern) nicht vergessen. Die Idee einer suprastaatlichen baltischen Einheit (der litauisch-lettisch-estnisch-finnischen Einheit, perspektivisch gesehen, auch einer Union mit den skandinavischen Ländern) hat sich nach dem 1. Weltkrieg zusammen mit der Entstehung der unabhängigen baltischen Staaten entwickelt. Der größte Erfolg in dieser Richtung war 1934 die Gründung der „Baltischen Entente“ gewesen.

Römeris war einer der aktivsten Teilnehmer der Krajojcy-Bewegung. Er sprach sich ebenfalls für eine gemeinsame litauisch-lettische Staatsangehörigkeit und kulturelle Zusammenarbeit innerhalb des wiederhergestellten GFL aus, in der die Staatsform selbstverständlich keine Monarchie sein sollte. Römeris sprach sich für die aktive Zusammenarbeit mit Skandinavien und Orientierung

auf deren Länder sowie für gemeinsame Anstrengungen zur Regelung der Wilna-Frage aus.

MYKOLAS RÖMERIS' KONZEPTION DER EIGENSTAATLICHKEIT LITAUENS UND VERSUCHE IHRER VERWIRKLICHUNG 1911–1919

Rimantas Miknys

Die Prozesse der nationalen Wiedergeburt im 19. Jh. in Europa zeigen, daß Vertreter höheren Standes nicht in allen Ländern unter immer moderneren gesellschaftlichen Bedingungen den gleichen Erfolg hatten, sich in die Prozesse der Bildung neuer Völker, des Aufbaus moderner (nationalen) Staaten einzugliedern.

Ende des 19.–Anfang des 20. Jh. waren auch Anhänger des alten Großfürstentums Litauen, die Erben des sprachlich-kulturell polonisierten Adels, in der alten staatlichen Mentalität des GFL auf dem Weg der schweren Suche, die nun versuchten, sie auf das neue Volk zu übertragen.

Als eine eigenartige Veranschaulichung solcher Suche wird im Artikel die Konzeption des Vertreters von der alten, in Litauen bekannten Römeris-Familie Mykolas Römeris über die moderne Eigenstaatlichkeit und Tatsachen seiner damit verbundenen praktischen Tätigkeit 1911–1919 besprochen.

Es wird betont, daß sich die Ansichten von Römeris hinsichtlich der Eigenstaatlichkeit Litauens auf zwei Grundsäulen in seiner Denkart stützen. Die erste Säule: M. Römeris' Ansichten und die damit direkt verbundene Krajowcy-Ideologie, die seine eigene Einstellung a) zu dem historischen Litauen; b) zu Möglichkeiten, Bedürfnissen und Bestrebungen der Völker des Landes (Litauer, Polen, Weißrussen); c) zu Polen und der Mission der polnischen Kultur im Lande formiert hatten. Die zweite Säule: Bewertung der geopolitischen Situation des historischen Litauens und des modernen nationalen Litauens.

1911–1919 formulierte M. Römeris die Idee des unabhängigen historischen Litauens (Litauen und Weißrußland), die er mit der Wiederherstellung der Unabhängigkeit Polens verband. Seiner Ansicht nach sollte es ein Prototyp einer modernen Jagiellonischen Rzeczpospolita sein. Das historische Litauen als freier und demokratischer Staat sollte mit dem modernen demokratischen Polen durch Bündnis-, Konföderations- oder Föderationsbeziehungen verbunden sein, die die Sicherheit der beiden Staaten garantieren und die Bedrohung, die von Deutschland und Rußland ausgeht, in dieser Region abschaffen würde. Es wurde die Möglichkeit vorgesehen, daß diese Beziehungen in die Union der Baltischen Staaten transformiert werden.

Auf der Suche nach den Möglichkeiten zur Verwirklichung der historischen Eigenstaatlichkeit Litauens 1911–1919 versuchte M. Römeris, die russischen Freimaurerstrukturen „Großer Osten“, die örtlichen Freimaurerlogen von Wilna („Jedność“, „Litwa“, „Białorus“), Legionen von J. Piłsudski, polnische politische Institutionen und Gruppierungen (Naczelny Komitet Narodowy, Blok Niepod-

ległosciowy) einzusetzen. Positive Ergebnisse erzielte er jedoch nicht. Unter polnischen Politikern herrschten national-demokratische Einstellungen, sie konzentrierten sich nur auf die Frage der Wiederherstellung der polnischen Unabhängigkeit. Nur die Interessen des polnischen Volkes haben sie bewegt. Die Wiederherstellung des historischen Litauens interessierte sie nicht, weil sie sich über ihre Teilung und die Inkorporation der Länder, in denen man Erscheinungen der polnischen Zivilisation entdecken konnte, in den modernen nationalen polnischen Staat äußerten.

Die Konzeption Römeris' über das historische Litauen korrelierte grundsätzlich mit den wichtigsten Momenten des Programms vom Großen Ostimperium, das 1919 von J. Piłsudski geplant und durchgeführt wurde. Darum schloß er sich im April 1919 der Verwirklichung dieses Programms an. Nachdem es ihm nicht gelungen war, die litauischen demokratisch orientierten Politiker an diesem Programm zu interessieren, die solche polnischen Pläne für imperialistisch hielten, gab er seine politische Tätigkeit auf. Die von ihm zu behauptende Konzeption des historischen Litauens erlitt ihren Zusammenbruch. Die Piłsudski-Politik der „verwirklichten Tatsachen“ verschärfte die Beziehungen zwischen Litauen und Polen, was von Nationaldemokraten ausgenutzt wurde. Der Rigaer Vertrag zwischen Polen und Sowjetrußland im März 1921, die Aktion des Generals Żeligowski im Oktober 1920 und die Beschlüsse des Seimas vom „Mittellitauen“ führten zu der Aufteilung eines großen Teils des historischen Litauens zwischen Rußland und Polen.

Die sich unter dem Einfluß der modernen Nationalismusideologie entwickelnden Prozesse (Stärkung des nationalen Bewußtseins, Entwicklung der Idee des nationalen Staates) waren auf dem Territorium des historischen Litauens schon weit vorangeschritten, damit man sie der Verwirklichung der Konzeption von Römeris zur litauischen Eigenstaatlichkeit anschließen und mit den Werten der Krajowcy-Ideologie (Priorität des historischen Bewußtseins im Vergleich zur nationalen Wiederherstellung des historischen Staates) vereinbaren könnte. Deswegen ist die genannte Konzeption von Römeris ein erfolgloser Versuch, den Traditionalismus (im Sinne der Jagiellonen-Union) mit dem Postromantismus (im Sinne des modernen multinationalen Staates) zu verbinden.

MYKOLAS RÖMERIS FÜR LITAUEN, ODER NOCH EINMAL ÜBER DAS PROBLEM DES LITAUISCHEN BÜRGERLICHEN ERBES

Česlovas Laurinavičius

Der Artikel wurde von einer aus der Sicht des Autors aktuellen, bemerkbaren Inklinaton im Begriff der Bürgerlichkeit inspiriert. Obwohl das Erbe des Großfürstentums Litauen diskutiert wird, kann alltäglich folgende Tendenz beobachtet werden: in Anlehnung a priori an die These vom modernen Litauen als Erbe des GFL wird die kontemporäre bürgerliche Pflicht als bürgerliche Verpflichtung des GFL dekretiert. Obwohl, historisch gesehen, die Tatsache des

Zerfalls des GFL als neue Dimensionen des entstandenen modernen Litauens unmöglich zu ignorieren ist.

Der Autor des Artikels kommt im Wunsch, an den Zerfall und den dadurch supponierten Konflikt zu „erinnern“, auf das Erbe von Mykolas Römeris, dem bekannten Juristen des modernen Litauens, zurück, der sich aber als Pole und Bürger des GFL identifizierte.

Römeris betrachtete als typischer Ideologe des gegenwärtigen Litauens dieses Litauen als einzig möglich und unvermeidbar. Römeris faßte aber das moderne Litauen als ein immanentes Problem auf und blieb sein ständiger (obwohl auch sanfter) Kritiker. Ziel der Kritik von Römeris war die Tatsache, daß das moderne Litauen in Aneignung des Erbrechts des GFL gleichzeitig das staatsbürgerliche Erbe des GFL ablehnte. Der ehemalige Bürger des GFL stand vor einer strengen Alternative: sich der politischen Oberhand litauischer Bauern, supponiert durch das moderne Litauen, zu unterwerfen, oder aber außerhalb der litauischen Rechtsordnung zu stehen. Dieser Umstand führte zum permanenten litauisch-polnischen Konflikt mit bedrohlichen geopolitischen Folgen.

In einer solchen Situation hat Römeris aus der Sicht des Autors eine bewußte, rationale Lösung getroffen: Er stellte sich an die Seite des modernen Litauens und verlieh somit dem Bauernlitauen eine historische Perspektive, wobei er zugleich die unzulässigen Mittel Polens im Konflikt mißbilligte. Im modernen Litauen widmete sich Römeris der Pflege des juristischen Gedankens in dem Wunsch, der bäuerlichen Mentalität eine europäische Bürgerlichkeitsauffassung zu verleihen. M. Römeris hat sich anscheinend von dem Gedanken leiten lassen, daß der durch den Zerfall des GFL verursachte Konflikt früher oder später beigelegt werden könnte.

MYKOLAS RÖMERIS – INITIATOR POLITISCHER STUDIEN IN LITAUEN

Vygintas Bronius Pšibilskis

Der Gestalter des litauischen Verfassungsrechts und der langjährige Rektor der Vytautas-Magnus-Universität Mykolas Römeris wurde in den 30er Jahren dieses Jahrhunderts zum Initiator der politischen Studien in Litauen. Selbst hatte er an der Kaiserlichen Juristischen Schule in St. Petersburg und an der Freien Hochschule für Politikwissenschaft in Paris studiert: Er hatte die geopolitische Lage Litauens und den Bedarf an einer speziellen Einrichtung für Politikwissenschaft und Politikstudien nach dem Muster anderer Länder tief empfunden. Anfang 1933 wurde das Organisationskomitee einer Schule für Politikwissenschaft unter der Leitung von M. Römeris gegründet, die Satzung und die Lehrpläne aus 5 Bereichen ausgearbeitet. Im Oktober 1933 wurde die Gesellschaft der Hochschule für Politikwissenschaft registriert, die Gründung und Erhalt einer privaten Hochschuleinrichtung zum Hauptziel hatte. Trotz der positiven Einschätzung des Projekts von M. Römeris durch Beamte wurde dessen Registrierung im Bildungsministerium verzögert. 1937 verzichteten die Initia-

toren im Bewußtsein, daß ihre Anstrengungen vergeblich sind, auf diese Idee und lösten die immer noch nicht tätige Gesellschaft auf. Die den Lehrplänen der Schule zugrundeliegenden demokratischen pluralistischen Ansichten waren für die Anhänger einer starken Präsidialmacht nicht akzeptabel – sie standen den autoritären Ideen im Wege. Auf Bemühung des Nationalideologen I. Tamošaitis u.a. wurde im Mai 1933 das Institut für Sozial- und Politikwissenschaft gegründet, das Römeris' Idee einer Schule für Politikwissenschaft in Kaunas verdrängt hatte.

DER BEITRAG VON MYKOLAS RÖMERIS ZUR ENTSCHEIDUNG DER MEMEL-FRAGE BEIM INTERNATIONALEN GERICHTSHOF IN HAAG

Rimantas Miknys

Mit dem Haager Schiedsspruch vom 11. August 1932 wurde der Gouverneur von Memel (der Vertreter litauischer Regierung in der Region) im Notfall berechtigt, den Präsidenten des Direktoriums abzusetzen, falls seine Handlungen die Souveränität und die Integrität Litauens verletzen und die durch Litauen bestimmte verfassungsrechtlichen Grundsätze für eine autonome Region sowie die Bestimmungen der Memelkonvention und des Statuts nicht eingehalten würden. Dies wurde als Sieg Litauens gegen die annexionistischen Vorhaben Deutschlands und der Memeldeutschen im Memelgebiet gefeiert.

Die öffentliche Meinung in Litauen hat den Erfolg nicht nur der Rechtmäßigkeit der Sache, sondern auch der hervorragender Vertretung seiner Interessen vor dem Gerichtshof zugeschrieben. Neben dem offiziellen Vertreter Litauens Vaclovas Sidzikauskas war als Ad-hoc-Richter von Litauen Prof. Mykolas Römeris benannt. Sein Standpunkt stimmte mit der Position des offiziellen Vertreters nicht überein und wurde von diesem als liberal, nicht bürgerlich-patriotisch, sondern mehr privat eingeschätzt.

Die Analyse wissenschaftlicher und publizistischer Artikel sowie des persönlichen Tagebuches von M. Römeris hat ergeben, daß eine solche Bewertung seiner Position, in der ihm persönliches Interesse zugeschrieben wurde, unakzeptabel ist. Es ist offensichtlich, daß sie durch Römeris' politische Ansichten und seinen Standpunkt zu den damaligen Problemen der Eigenstaatlichkeit bedingt war. In Ausübung seiner Funktion als Richter in Haag hat Römeris die Notwendigkeit der Erhaltung der Autonomie im Memelland betont und sich gegen die Zuständigkeitseinschränkung für die autonomen Institutionen ausgesprochen. Er war als Anhänger der demokratischen Verwaltung und einer bürgerlichen, nicht nationalen Gesellschaft und als Gegner der kolonialisatorischen Aneignung dieser Region durch Litauen bemüht, diese Strukturen um der demokratischen Verwaltungsperspektive des gesamten Litauens willen zu erhalten. Unter dem autoritären Regime in Litauen dienten diese Strukturen, seiner Meinung nach, als reale Grundlage für solche Perspektive. Dies hat er bei einem Kommentar zum Schiedsspruch besonders betont. Römeris war bei der Verhandlung der

Memelfrage vor dem Haager Gerichtshof im Juli–August 1932 als Ad-hoc-Richter von Litauen nicht nur um die Zusage der völkerrechtlichen Vorgehensweise für den litauischen Staat im Memelgebiet, sondern auch um die Schaffung von Voraussetzungen für die Lösung interner Probleme des litauischen Staates bemüht.

II. ERÖRTERUNG DES PROBLEMS: ZWISCHEN DEM HISTORISCHEN UND ETHNOGRAPHISCHEN LITAUEN

DIE ROLLE DER POLEN IN LITAUEN UND DER DEUTSCHEN IN LETTLAND IM PROZESS DER NATIONALEN KONSOLIDIERUNG

Saulius Pivoras

Im Artikel wird die Rolle von zwei ethnokulturellen Gemeinschaften, die bis 1918 dem Russischen Reich zugehörten, im Prozeß der nationalen Konsolidierung verglichen.

Der polnisch sprechende litauische Kleinadel aus der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts hat sich selbst im ethnokulturellen Sinne nicht als polnisch empfunden. Der demokratisch gesinnte Teil des Adels entdeckte sein Interesse für die nationale litauische Kultur und setzte sich für bürgerliche Rechte der Litauer ein. Die Integrierungsprozesse der litauischen Gesellschaft wurden durch die Niederschlagung des Aufstandes von 1863–1864 und die anschließende reaktionäre Politik der russischen Regierung unterbrochen, die zur „Polonisierung“ des litauischen Kleinadels beitrug. Eine politische Bewegung als Stimmungsausdruck eines Teils des litauischen Adels wurde jedoch 1905–1915 wiederbelebt (Bewegung der *Krajowcy*). Ihr Programm für die nationale Konsolidierung errichtete sich auf dem Souveränitätsprinzip des historischen Großfürstentums Litauen.

Die Mehrheit der Deutschen in Lettland war bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts an keinerlei öffentlich-gemeinschaftlichen Beziehungen zu den Letten interessiert. Lediglich einzelne Vertreter der Deutschbalten haben zur Entwicklung der lettischen Kultur beigetragen, manche von ihnen haben den ihnen gebührenden Platz in der historischen lettischen Tradition gefunden. In der 2. Hälfte des 19. Jh. (1877–1878) gab es die kurzfristige Hoffnung, daß lettische Vertreter in die von Deutschbalten bestimmte politische Verwaltung des Landes einbezogen werden. Dazu kam es jedoch nicht, und die Revolution von 1905 hat den lettisch-deutschbaltischen Konflikt fatal bekräftigt. Ein Teil der Deutschbalten ging weg, andere verbanden ihre Hoffnungen mit der Unterstützung und dem Eingreifen von deutscher Seite.

Nach dem Ausbruch des 1. Weltkrieges trafen die *Krajowcy* und die litauischen Demokraten einige wichtige Entscheidungen (darunter das Universal des

Provisorischen Rates der großen litauischen Konsolidierung vom 19.12.1915), die zur Wiederherstellung des historischen GFL führen könnten. Für dieses Projekt hat M. Römeris unter den Piłsudski-Anhängern in Polen geworben. Die prodeutsche politische Haltung der litauischen Nationalisten, die imperialistischen Ambitionen von Piłsudski und die nationalistischen Ambitionen der polnischen Nationaldemokraten (Endecja) sowie die passive Haltung der Mehrheit der Polen in Litauen haben jedoch zur „Wiederherstellung“ des ethnografischen GFL, zum litauisch-polnischen Konflikt und zum Scheitern der nationalen Konsolidierung geführt.

Nach der Besetzung von Kurland 1915, von Vidzeme und Estland 1918 haben die Deutschbalten die Ideen der Gründung von Deutschland abhängiger politischer Gremien unterstützt. In solchen politischen Gremien hätten Letten und Esten den Status nationaler Minderheiten genießen können. Nach der endgültigen Niederlage Deutschlands im 1. Weltkrieg scheiterten diese Ideen. Jedoch hat die durch Deutschland unterstützte deutschbaltische Minderheit in Lettland leider nicht zur Festigung der nationalen Konsolidierung beigetragen. Nach dem deutsch-sowjetischen Abkommen vom 23. August 1939 begann die Repatriierung der Deutschbalten.

Die nationale Konsolidierung ist in keinem Land erfolgreich gewesen. In Litauen hatte sie bessere Chancen als in Lettland. Dies läßt sich durch unterschiedliche Sozialisierung und historische Traditionen in Litauen und Lettland erklären.

ZÜGE DES IDEOLOGISCH-POLITISCHEN DENKENS VON TADAS VRUBLEVSKIS

Darius Staliūnas

Die Organisationsbeziehungen und Orientierung der sich Anfang des 20. Jh. herausgebildeten ideologisch-politischen Krajojcy-Richtung lassen sich schwer definieren, obwohl ihr Kern (M. Römeris, L. Abramovičius, T. Vrublevskis) und ihre politischen Aktionen ganz klar waren. Die Krajojcy wurden von dem Bestreben vereinigt, das Großfürstentum Litauen als eine staatliche Einheit von drei gleichberechtigten ethnokulturellen Gemeinschaften (Polen, Litauer, Weißrussen) wiederherzustellen. Einen gesonderten Platz nimmt unter den Krajojcy Tadas Vrublevskis (1858–1925) ein, die Entwicklung dessen ideologisch-politischen Denkens wir besprechen werden. T. Vrublevskis wuchs in einer Familie auf, in der demokratische Traditionen seit alters her gepflegt wurden und die von den Repressionen nach dem Aufstand betroffen war. Aus der Familie brachte er, vor allem dank seiner Mutter, ein Toleranzgefühl mit, das sich auf moralische Prinzipien und das Bedürfnis, der Gesellschaft zu dienen, stützte. Die letzte Einstellung hat zum Teil auch seine Berufswahl – das Jurastudium bedingt.

Die Frage, welche gesellschaftlichen Interessen primär zu behandeln sind, haben bei der Entwicklung des politischen Denkens von Vrublevskis eine wichtige Rolle gespielt. Bis 1890 war in seinen Ansichten der soziale Faktor, die

Aufmerksamkeit für die unteren Sozialschichten deutlich festzustellen. Der Fürsorge für das Vaterland ist die Bedeutsamkeit des historischen Selbstbewußtseins eigen. Die Periode zwischen 1890–1905 war die wichtigste in der Entwicklung seines politischen Denkens. Das Jahr 1905 gilt als Entstehungsjahr der Krajowcy-Konzeption. In der Zeit war seine Aufmerksamkeit auf nationale Probleme konzentriert. Bei der Entwicklung der Krajowcy-Konzeption – der friedlichen Koexistenz von drei ethnokulturellen Gemeinschaften des Großfürstentums Litauen – zeichnete sich die spezifische Stellungnahme von T. Vrublevskis zu den Polen des Großfürstentums Litauens ab. Er hielt alle Polen für eine ethnokulturelle Einheit, während ein anderer einflußreicher Krajowcy-Vertreter L. Abramovičius die Polen des Großfürstentums Litauen für eine andere ethnokulturelle Gemeinschaft im Gegensatz zu Polen Polens hielt.

In der Auffassung des Volkes erteilte T. Vrublevskis die Priorität dem subjektiven Faktor – dem Selbstbewußtsein, obwohl er objektive Faktoren (historische, geographische, kulturelle), die von anderen Krajowcy akzentuiert wurden, nicht eliminierte. Der Akzent des subjektiven Faktors als des wichtigsten das Volk definierenden Faktors in den Ansichten von T. Vrublevskis war ein Gegengewicht für Nationalisten, die auch objektive, noch weitere Faktoren darlegten.

Die Krajowcy strebten nach einer Konsolidierung der Länder des GFL auf bürgerlicher Grundlage. T. Vrublevskis schlug die Variante der nationalen Körperschaften vor – die Synthese der Modells zum kulturellen und bürgerlichen Staatsaufbau – als den Weg, nationale Probleme zu vermeiden. In der realen Tätigkeit sprach er sich für die Wiederherstellung eines modernisierten GFL aus. Den Weg für die Verwirklichung seiner Ideen sah er nur in der Aufklärung der ganzen Gesellschaft und der Erhöhung ihres kulturellen und moralischen Niveaus. Nur dann wären die wesentlichen Änderungen möglich. Solche Schlußfolgerung zog T. Vrublevskis infolge des in der Jugendzeit erlebten Einflusses der positivistischen organischen Arbeitskonzeption. Sie wurde zum Hauptprinzip seiner Tätigkeit.

T. Vrublevskis vermied Kontakte mit Vertretern anderer politischen Richtungen nicht, und vielleicht deswegen genoß er unter ihnen nicht das volle Vertrauen. Nach der Żeligowski-Aktion ließ die politische Aktivität T. Vrublevskis' nach, trotzdem nahm er an der Tätigkeit der Freimaurerloge von Tomas Zanas teil, arbeitete mit der Krajowcy-„Prześląd Wileński“ zusammen.

LIUDVIKAS ABRAMOVIČIUS UND MYKOLAS RÖMERIS ZUR FRAGE DER EIGENSTAATLICHKEIT LITAUENS IM 20. JAHRHUNDERT

Vytautas Berenis

Abramovičius und Römeris gehörten der sogenannten Krajowcy Gruppe an, die Anfang des 20. Jh. gegründet wurde. Der Briefwechsel dieser Politiker zeigt die Evolution der Krajowcy-Ideologie in den 30er–40er Jahren des 20. Jh. Unter der komplizierten geopolitischen Situation in Osteuropa und den feindlichen

Beziehungen zwischen Polen und Litauen versuchten Abramovičius und Römeris aufgrund der Krajowcy-Ideologie die realen politischen Probleme zu lösen. Aber die politischen Realien zeigten jedoch die Vergeblichkeit ihrer Ideologie.

III. PUBLIKATIONEN

DIE AUTOBIOGRAPHIE VON MYKOLAS RÖMERIS

Vorbereitet von Mindaugas Maksimaitis

Die zu veröffentlichende Autobiographie ist das handschriftliche Werk von M. Römeris, das, wie es sich annehmen läßt, um die Jahre 1925–1926 geschrieben und nicht beendet wurde und dessen Original zur Zeit von seiner Tochter aufbewahrt wird.

Der Lebensweg von M. Römeris, dem Vertreter der adeligen polnischen Gesellschaft in Litauen, war atypisch in Bezug auf seine soziale Lage und auf seine Nationalität. Das zu veröffentlichende Werk, das seine Familie, die Kindheits- und Jugendjahre (1880–1914) beschreibt, vermittelt authentisches Material über die Quellen seiner Anschauungen. Hier werden die wichtigsten Momente aus Römeris' Biographie erläutert: Herkunft, Ausbildung, umfangreiche gesellschaftliche Tätigkeit, Anschluß an der Prozeß der litauischen nationalen Wiedergeburt, Bildung seiner Einstellung auf diesen Prozeß und seinen eigenen Platz und Motivationen. Umfangreich wird die Tätigkeit Römeris' dargestellt, die, einzeln genommen, mit der Herausgabe der Tageszeitung „Gazeta Wileńska“, der Idee und Vorbereitung der Monographie *Litauen. Studie über die Wiedergeburt des litauischen Volkes* verbunden war.

Der Lebenslauf eines konkreten Menschen wird im breiten Kontext des gesellschaftlichen und politischen Lebens der letzten Jahre des 19. Jh.–Anfang des 20. Jh. konstruiert. Es wird umfassendes Erkenntnismaterial des allgemeinen Charakters vorgelegt, wie zum Beispiel die Angaben über die Tätigkeit und Mitglieder der litauischen Pariser Gesellschaft „Želmuo“ (Keim) und „Lithuania“, das Panorama des gesellschaftlichen Lebens im multinationalen Vilnius, Porträts von litauischen, polnischen, weißrussischen, jüdischen Vertretern des öffentlichen Lebens.

DREI DOKUMENTE AUS RÖMERIS' PERSONALAKTE

Vorbereitet von Mindaugas Maksimaitis

Die zu veröffentlichenden drei von M. Römeris unterzeichneten Dokumente: Lebenslauf und „Liste der Auslandsreisen von Prof. Mykolas Römeris“ sowie „Liste der veröffentlichten Werke von Prof. Mykolas Römeris“ sind aus der Personalakte des Lehrstuhlleiters für Staatsrecht der Juristischen Fakultät der Universität zu Wilna, Professor Mykolas Römeris, die sich im Litauischen Staatsarchiv im Fonds des Kommissariats für Volksbildung der Litauischen SSR

[R-762] unter den Personalakten der Pädagogen der Republik [Verzeichnis 2, Aufbewahrungseinheit 494] befindet.

Die drei erwähnten einander ergänzenden Dokumente enthalten viel wertvolles und ausführliches Material über Römeris selbst, der eine angesehene Persönlichkeit mit großen Verdiensten für Litauen darstellte, sowie dessen Wissenschaft. Sie umfassen fast den ganzen Lebens- und Tätigkeitsweg bis zum Herbst 1940.

Der zu veröffentlichende Lebenslauf ist der letzte und ausführlichste von einigen bekannten umfangreicheren Römeris' Lebensläufen.

Seine Auslandsreisen unterteilte M. Römeris in Reisen und Aufenthalte zu Studienzwecken, politische Emigration, touristische Reisen, Auslandsaufenthalte wegen Kriegsumstände, zwecks Gesundheitsverbesserung, Reisen aus wissenschaftlichen und staatlichen Angelegenheiten.

In der Liste der veröffentlichten Werke zählt Römeris 25 konkrete Positionen von Einzelveröffentlichungen auf und gibt die wichtigsten polnischen, litauischen, rumänischen und französischen Ausgaben an, in denen seine Artikel veröffentlicht wurden.

Mykolas Römeris

DER STREIT ZWISCHEN POLEN UND LITAUERN

Bearbeitet von Egidijus Motieka

Dieser Artikel von M. Römeris erschien 1909 zuerst in der polnischen, dann in der litauischen Presse. Schon damals sorgte er für große Aufregung sowohl unter den in Polen lebenden Polen als auch unter den Polen und Litauern in Litauen. Römeris schilderte in kurzer Weise die Geschichte der litauisch-polnischen Beziehungen ab Ende des 14. Jh. bis zur Mitte des 19. Jh. Dieses Problem wurde anschließend von der Geschichte der politischen Koexistenz zwischen Litauen und Polen zum polnisch-litauischen Konflikt Ende des 19. Jahrhunderts extrapoliert. Die Schwerpunkte des Artikels liegen bei der Herausbildung einer bürgerlichen Gesellschaft in Litauen Ende des 19.–Anfang des 20. Jahrhunderts. Die Voraussetzungen zur Lösung dieses Problems auf politischer Ebene hatte M. Römeris schon in seinen früheren Werken, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie* (Ethnographisch-kulturelle Beziehungen in Litauen; Krakau, 1906) und *Litwa: studyum o odrodzeniu narodu litewskiego* sowie in einer Reihe von kurzen polemischen Artikeln in den Jahren 1906–1908 dargestellt. In diesem Artikel wies er direkt auf Hindernisse zur Bildung einer bürgerlichen Gesellschaft in Litauen Anfang des 20. Jh. und zur Schaffung der Voraussetzungen zum Aufbau eines föderalen polnisch-litauischen Staates hin. Laut M. Römeris, waren es die polnischen Nationaldemokraten, die Litauen als eine Provinz Polens betrachteten, die litauischen Konservatoren (Tautininkai und Christliche Demokraten), die auf ethnolinguistischer Basis sich von der polnischen Gemeinde in Litauen abgrenzen oder aber diese assimilieren wollten sowie ein großer Teil der Polen in Litauen, die kein Verständnis für die litau-

sche Nationalbewegung hatten. Dieser Artikel von M. Römeris stellte gleichzeitig eine futurologische Studie dar. M. Römeris schilderte sein Modell des politisch-sozialen Aufbaus in Litauen, das, seiner Meinung nach, aufgrund der bürgerlichen Gesellschaft Litauens und Weißrußlands an die historischen Traditionen des Großfürstentums Litauen anknüpfen würde und zugleich das nationale Selbstbewußtsein des litauisch sprechenden Teils der Gesellschaft nicht unterdrücken werde.

SUMMARY

I. ARTICLES. STUDIES

FROM THE RÖMERIAI GENEALOGY

Vytautas Aleksiejūnas

The Römeriai family is thought to have come from Germany. In the 13th century, a line of this family moved to Livonia, and from the beginning of the 17th century the Römeriai gradually settled in Lithuania. Information on some members of the Römeriai family, the so-called general's line, the ancestors of Professor Mykolas Römeris is provided in the article.

On the Römeriai genealogical tree available, members of 13 generations are presented. The coat of arms of the family, the Scipion, belongs to those of the most prominent families of Livonia. Some historical facts are known about the member of the 4th generation, Steponas Römeris (1560–1635). He should be noted as the administrator of the duke's land. He distinguished himself in action and was rewarded with estates for his military services. The general of Lithuanian artillery, Motiejus Römeris (1606–1699), was a famous military leader, too. It was because of his military title that this branch of the family came to be called the general's line.

In the 17th century the Römeriai held important offices in Lithuania, took part in the government and increased their estates. The most prominent personality of the 18th–the 1st half of the 19th century Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853) was a famous political and public figure. For a long period of time he was a commissar of the Education Commission of the Court of Vilnius, was elected marshal of the Trakai district gentry and later marshal of the Trakai province. The activity of Römeris was associated with various societies, e.g. the Typographic Society of Vilnius, the Masonic Lodge and others.

In the 19th–20th centuries the Römeriai participated in public and especially cultural life in Lithuania.

THE ESTATE OF BAGDONIŠKIS OF THE RÖMERIAI

Steponas Deveikis

Bagdoniškis is situated near Kriaunos and Obeliai in the present Rokiškis district. Here the Römeriai purchased some estates in the 18th century and at the beginning of the 19th century took possession of other large estates.

The inventory of the Bagdoniškis estate is kept in the Biblioteka Narodowa in Warsaw, Poland. The estate was a possession of Mykolas Juozapas Römeris

(1778–1853), the Marshal of Vilnius, the head of the Zealous Lithuanian Masonic Lodge.

After Römeris's death Bagdoniškis was inherited by his grandson Mykolas Kazimieras Römeris (1845–1920) and belonged to him for 68 years. Therefore the prosperity of Bagdoniškis in the 19th century – the beginning of the 20th century should be connected with the name of Mykolas Kazimieras Römeris. Sufficient iconographic material has been preserved from that period.

In 1920 the land of the Bagdoniškis estate was divided between the heirs. Parts of the estate went to the daughter, Elvyra Römer-Mieczkowska, and the son, Professor Mykolas Pijus Römeris. The professor settled in his part; around 1925 a house, later a kitchen, barn and other buildings and a bridge were built, the ponds were well tended and an orchard was laid out.

At present the estate of Bagdoniškis is in a very neglected state, although in 1990 research was carried out and a regeneration project was proposed.

MYKOLAS RÖMERIS'S PATH TO SELF-DETERMINATION

Mindaugas Maksimaitis

The article deals with the development of Mykolas Römeris's attitude towards his homeland, towards Lithuania and the Lithuanians.

A Polish spirit was predominant in the home of the Römeriai and the Polish language was used by the family. But all the Römeriai could speak fluent Lithuanian and did not avoid it. In the childish vision of Mykolas Römeris Lithuania and Poland seemed to be just two different parts of a single thing.

For almost 10 years, while a student Mykolas Römeris lived far away from Lithuania, in St. Petersburg, and that is why he was not aware of the broadening Lithuanian national movement until about 1900–1901, i.e. almost before the end of his studies. It was a great surprise for him to discover this movement attempting to establish an independent national entity as being different from that of the Poles.

Being in principle well disposed towards the Lithuanian national revival, due to his subjective understanding of the process according to which the Lithuanian national movement was alleged to aspire to the foundation of a national rather than territorial structure thus leaving the local people of non-Lithuanian nationalities outside this structure, Römeris for some time was painfully looking for his place in this process he until decided to remain in solitude, hoping, however, that the life itself would bring him to common work with the Lithuanians.

Having arrived in Paris in 1902 to continue his studies, Römeris joined in the public movement of the Polish students, took part in the meetings of the Russian youth, and was interested in the French public movement.

At the beginning of 1904 a society of young Lithuanians studying in Paris who approved of their homeland's aspiration for independence, called Lithuania, was set up. The initiator and soul of the society was Juozas Petrusis (1876–1958). It

was this man who greatly influenced Römeris's views and attitudes. Petrušis succeeded in persuading Römeris that although a Pole living in Lithuania, he not only could but had to go together with his homeland, be a citizen and that civic duties equally concerned both Lithuanians and non-Lithuanians. From then Römeris joined in the work of the society with all his energy.

The society was not large; besides, its membership was in a continuous change and renewal: some were leaving Paris, others were coming and joining in. However its activity was broad and diverse. Problems of the Lithuanian national revival, the Lithuanian press, civil society, civic duties and others were discussed here. Polish was used in the discussions.

Römeris's participation and activity in the society could be called an academy of Lithuanian citizenship which was invaluable for his political orientation and future activities.

Back in Lithuania in 1905, Römeris was eager to make his own contribution to the propagation and realization of the ideas inspired by the Parisian society – to organise such a democratic movement among the Poles of Lithuania which would reconcile them with the reviving Lithuanian nation, could help to unite the efforts towards Lithuania's independence, towards democracy and civil society. The foundation of the daily *Gazeta Wileńska* (in Polish) 1906 was his first step in this direction.

At the end of the article, information is provided on the influence of another Lithuanian – Juozapas Albinas Herbačiauskas – on Römeris's views due to their contacts in Cracow in 1906–1907; under this influence he considered the Poles of Lithuania as a certain category of Lithuanian citizens.

The idea of civil society became the main aim of Römeris activity for all his life.

MYKOLAS RÖMERIS AND FREEMASONRY IN VILNIUS (1911–1915)

Zbigniew Sołak

The rebirth of Freemasonry in Lithuania took place in 1910 after an almost 100-year-long prohibition on the territory of czarist Russia. On Jurgis Romas's initiative the Jedność lodge (Unity) arose, joining together representatives of all the nations living on the lands of the former Grand Duchy of Lithuania. One of the most prominent figures of Masonry in Vilnius was Mykolas Römeris (1880–1945), a lawyer, scholar, Polish–Lithuanian politician and the head of the Lodge Lithuania (Litwa) which arose in the middle of 1911. The activity of the Masonic lodges was connected with the activities of the democrats *krajowcy* of Vilnius, whose leading ideologist was Römeris. The rapid development of Masonry in Lithuania (in 1914 there were 5 lodges) was stopped by the war and the occupation of Vilnius by the Germans. Many of the members of the lodges fled to Russia, and Römeris went to Galicia where he joined Polish legions in the summer of 1915.

THE 2ND SPRING OF NATIONS AND MYKOLAS RÖMERIS'S CONCEPT OF THE RESTORATION OF THE GDL

Raimundas Lopata

Mykolas Römeris's concept of the restoration of Lithuania's statehood that developed during World War I is analysed in the article. The analysis is carried out in three main aspects: that of historical identity (historical law), of federalism (in a sense of confederation, union, commonwealth) and of citizenship.

In the analysis of historical rights the political side of the problem, appealing to national feelings, is often emphasised more than the legal one. For Römeris the last one was more important, expressing the legal way of the restoration of Lithuania's statehood and supporting the programme of the restoration of Lithuania. Keeping in mind the legal insufficiency of ethnic programmes, it should be concluded that from the point of view of the legal restoration of Lithuania, Römeris's historical identity of Lithuania and the projects of confederation were closely related. On the other hand, the geopolitical situation – the threat of Russia and Germany – was also important. He considered the establishment of a confederal zone (the Grand Duchy of Lithuania, i. e. Lithuania – Bielorrussia and, eventually, Latvia and Poland) a guarantee of security in Europe. Römeris believed that such a confederation had to be based on the institution of democratic citizenship.

TWO INTERPRETATIONS OF THE LITHUANIAN "NATIONAL REVIVAL".

(MYKOLAS RÖMERIS AND JUOZAPAS ALBINAS
HERBAČIAUSKAS)

Vladas Sirutavičius

The first attempts to conceptually reflect the development of the Lithuanian national revival, or Lithuanian nationalism, in the 19th–the beginning of the 20th centuries, can be found in the works of the authors who were close to the culture and values of the landed gentry (who were becoming more democratic) of historical Lithuania. These were Mykolas Römeris's unique and still invaluable book *Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego* (Lithuania. Studies of the Revival of the Lithuanian Nation) (Lwów, 1908) and a less-known work by Juozapas Albinas Herbačiauskas *Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej* (The Revival of Lithuania Compared with the Polish Idea) (Kraków, 1905).

On the basis of these works, the authors' positions and imperatives determining their view of the Lithuanian national revival, are being reconstructed, analysed and compared in the article. Both of them, in contrast to the majority of the Lithuanian nobility, considered the Lithuanian national revival as an inevitable objective social process, relating it with the general democratization of

Lithuanian society and the emancipation of Lithuanian people (peasantry). For both of them the historical-social process, called the national revival, is impossible without an active participation of people (peasantry) in cultural and political life of society.

When interpreting the causes, development and contents of cultural assimilation of Lithuanian nobility, both authors agreed that a part of a less Polonized gentry in the 1st half of the 19th century was taking active part in the process of national revival, trying to change the attitude of the majority of nobility towards people. Römeris and Herbačiauskas believed that modernized political and civic traditions of the culture of the nobility had to play an important role in the development of a democratic society in Lithuania.

Considering the Lithuanian national movement to be mainly democratic (it was guided by the values of popular culture, and its main body was made up of the intellectuals of peasant descent), Römeris and Herbačiauskas did not fail to notice that, while getting more and more politicised, nationalist tendencies were becoming stronger in its national ideology (negation of cultural plurality, attempts to consider social evolution in terms of an idealised notion of a "pure" nation). That was a threat to the consolidation of the democratic forces of Lithuania. Both of them were sure that only the understanding of the society of Lithuania as a specific territorial, historical, civic and cultural community could help to soften possible nationalist conflicts.

MYKOLAS RÖMERIS AND PROJECTS OF THE BALTIC UNITY AND RESTORATION OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Saulius Pivoras

Two political ideas of the 19th and the early 20th centuries of co-operation between the nations of the region are compared in the article and Römeris's attitude towards them is shown. The project of the restoration of the historical GDL was developed most consistently by the political trend of the *krajowcy* (from the Polish *kraj* a country). The main idea of this project was citizenship of the country, which is equal territorially to the nucleus of the lands of the historical GDL (including Lithuania, Samogitia, Bielorusia, Volynia, Curonia, etc.).

The notion of the GDL in this project was different from that of Lithuanian nationalists who treated the history of the GDL from the ethnocultural point of view; both the former and the latter, however, were for the restoration of the GDL.

There were a few variants of the Baltic unity project as well. The ethnocultural variant (Lithuanian – Latvian unity) developed at the beginning of the 19th century, lasted until the middle of the 20th century and had not been forgotten by the Latvian and perhaps also Lithuanian emigrés. The idea of an international Baltic Unity (Lithuanian-Latvian-Estonian-Finnish unity with the prospect of alliance with Scandinavian countries) was developed after World

War I and the formation of the Baltic states. The most important achievement in this field was the Baltic Entente established in 1934.

Römeris was one of the most active *krajowcy* politicians. He was for a common Lithuanian and Latvian citizenship and cultural co-operation in the restored GDL which did not necessarily have to be a monarchy. He was for active international co-operation, for orientation towards Scandinavian countries and for common attempts to solve the Vilnius conflict between Lithuania and Poland.

MYKOLAS RÖMERIS'S CONCEPT OF THE STATEHOOD OF LITHUANIA AND HIS ATTEMPTS TO REALIZE IT IN 1911–1919

Rimantas Miknys

An analysis of the processes of the national revival in the 19th century Europe shows that under the conditions of the modernisation of society nobility in some countries did not manage to join successfully in the process of formation of new nations and new nation states.

A part of the descendants of the old nobility of the former Grand Duchy of Lithuania, who although Polonized linguistically and culturally, but preserved intact their old-style mentality associated with the GDL statehood, had to search for its way of adapting this mentality to the new situation.

As an example of such a search, the evolution of the concept of modern statehood of Mykolas Römeris, a member of the old Römeriai family famous in Lithuania, and his activities in 1911–1919 related with this concept, are discussed in the article.

Two main groups of factors which determined Römeris's concept of Lithuania's statehood should be noted here. First, Römeris's self-consciousness and directly related to it his ideology of the *krajowcy* which formed his views on: (a) historical Lithuania, (b) the possibilities to harmonise the needs and aspirations of the nationalities (Lithuanians, Poles, Bielorusians) of the country (c) Poland and the mission of Polish culture in the country. Second, his evaluation of the geopolitical situation of historical Lithuania and that of modern Lithuania as a nation-state.

In 1911–1919 Römeris formulated the idea of independent historical Lithuania (Lithuania and Bielorrussia), relating it to the restoration of Poland's independence. According to this idea, Lithuania would be a modern Jagiellonian Commonwealth (Rzeczpospolita Jagiellońska). Historical Lithuania, a free democratic state, would be connected with a modern democratic Poland by alliance, federation or confederation, which would guarantee the security for both states and abolish the threat of Germany and Russia in the region. A possibility for evolution of these connections into a union of the Baltic states was provided in the concept.

In his search for the possibilities to realise the independent statehood of historical Lithuania, Römeris made attempts to employ the structures of the

Masonic lodges of Russia (The Great Orient), the local lodges of Vilnius (Jedność, Litwa, Białoruś), the legions of Piłsudski, Polish political institutions and groups (The Chief Popular Committee, Independence Block), but without success. The Polish politicians were predominantly of national democratic orientation, they were concerned only with the interests of the Polish people and the restoration of Poland. They were for desintegration of historical Lithuania and the incorporation of its lands in which any manifestation of Polish civilisation could be traced into the modern Polish nation state rather than for the restoration of the aforementioned one.

Römeris's concept of historical Lithuania was in correlation with the main features of the programme of the Great Oriental Empire planned and carried out by Jan Piłsudski in 1919. That is why in April 1919 he joined the programme. Having failed to get interested in these plans Lithuanian politicians of democratic orientation who considered them as imperialistic on the part of Poland, he left his political activities for good. His concept of historical Lithuania was not realised. Piłsudski's policy of the "accomplished facts" strained the relations between Lithuania and Poland which was used by national democrats (endeks). The Riga Treaty of March 1921 between Poland and Soviet Russia, the military operation of General Żeligowski in October 1920 and the resolution adopted by the assembly of Middle Lithuania (Litwa Środkowa) in 1922 determined and realised the division of a considerable part of lands of historical Lithuania between Russia and Poland.

The processes taking place under the influence of the modern nationalist ideology (gaining strength in the national identity and the expansion of the idea of a nation state) on the territory of historical Lithuania had advanced to such an extent that it was not possible to use them for the realisation of Römeris's idea of Lithuania's statehood, or to conform it with the values of ideology of the *krajowcow* (the priority of the historical over national consciousness, restoration of a historical state). For this reason this conception of Römeris should be considered as an unsuccessful attempt to combine traditionalism (in a sense of Jagiellonian union) with post-romanticism (in a sense of a modern multinational state).

MYKOLAS RÖMERIS AND LITHUANIA, OR ONCE AGAIN ON THE PROBLEM OF THE CIVIC LEGACY OF LITHUANIA

Česlovas Laurinavičius

The present article is prompted by a certain ambiguity in treating and interpreting the problem of Lithuanian citizenship. At present, a tendency can be noted to treat contemporary civic duties as those of the Grand Duchy of Lithuania on the basis of an a priori thesis considering modern Lithuania as heir to the GDL. It seems impossible, however, from the historical point of view, to ignore

the fact of disintegration of the GDL and new issues which came into being in modern Lithuania.

The author, while "reminding" about the disintegration and the conflict it caused, bases himself on the heritage of Mykolas Römeris, a prominent lawyer of modern Lithuania, who was identifying himself, however, as a Pole and a citizen of the GDL.

Römeris, as a typical ideologue of modern Lithuania, treated it as the only possibility, real and inevitable. Nevertheless, he perceived modern Lithuania as an immanent problem and remained its permanent (although moderate) critic. The main point of this critique was that modern Lithuania, claiming the right to inherit the statehood of the GDL, was negating the inheritance of GDL citizenship. Because of that former citizens of the GDL faced a dilemma: either to obey the political dominance of Lithuanian peasantry in modern Lithuania, or to find themselves outlawed. This leads to a permanent conflict between Lithuanians and Poles (or between Lithuania and Poland) with serious geopolitical consequences.

In this situation, as the author understands it, Römeris made a deliberate and rational choice: he took the side of modern Lithuania, acknowledging by this historical perspective for Lithuania and denouncing Poland for making use of unlawful means in the conflict. Living in modern Lithuania, Römeris devoted himself to the development of legal ideas and tried to inculcate the European notion of citizenship upon peasant mentality. Römeris seemed to believe that the conflict caused by the disintegration of the GDL sooner or later would be eliminated by mutual consent.

MYKOLAS RÖMERIS –THE INITIATOR OF POLITICAL STUDIES IN LITHUANIA

Vygintas Bronius Pšibilskis

In the 1930s, Mykolas Römeris, the founder of the constitutional law in Lithuania, rector of Vytautas Magnus University in Kaunas for many years, was the initiator of political studies in Lithuania. Having studied at St. Petersburg Imperial School of Law and Paris Free School of Political Studies, he understood well the geopolitical situation of Lithuania and the need to found, following other countries, a special institution for political science and studies. At the beginning of 1933 the organising committee of the school for political studies headed by Römeris was formed, its Statute and programme consisting of 5 blocks were prepared. In October 1933 the society of the School for political studies was registered whose main task was to found and maintain a private scientific and educational institution. In spite of a favourable opinion of the officials on Römeris's project, its registration at the Ministry of Education was delayed. In 1937 the initiators, seeing that their attempts were fruitless, gave up their plans and stopped the existence of the society which actually had not begun its activity. Democratic and pluralistic ideas and principles on which the programme of the

studies was based, were not acceptable for the supporters of the strong presidential rule, were contrary to authoritarian ideas. On the initiative of Izidorius Ta-
mošaitis, the ideologue of Nationalists, and others in May 1933 the Institute of
Social and Political Studies was founded, and Römeris's idea of the school of
political studies in Kaunas was overshadowed.

THE CONTRIBUTION OF MYKOLAS RÖMERIS TO THE SOLUTION OF THE PROBLEM OF KLAIPĖDA AT THE HAGUE TRIBUNAL

Rimantas Miknys

On the 11th of August 1932 the Hague Tribunal recognised the right of the
governor (the representative of the Lithuanian government in the province) of
Klaipėda to recall the chairman of the directory in the extreme case if his
activities violated Lithuania's sovereignty and integrity, if he did not execute the
clauses of the Lithuanian Constitution for the autonomous province of Klaipėda,
and the regulations of the Klaipėda Convention and Statute. That was a victory
of Lithuania against the annexionist designs of the local Germans and Germany.

The public opinion of Lithuania related this victory not only with the lawfulness
of the matter, but also with excellent representation of Lithuania's interests
at the tribunal. Besides the official representative of Lithuania, Vaclovas Sidzi-
kauskas, Professor Mykolas Römeris was present at the court as a national judge
ad hoc. His position at the court was different from that of the official represen-
tative and was considered by him liberal-personal rather than civic-patriotic.

An analysis of Römeris's scientific and political articles and his personal
diary shows that the explanation of his attitude on the basis of his personal in-
terests is inadmissible. His ideological and political views, his views of the
problems of the statehood of Lithuania at the time were, no doubt, influenced by
his attitude. As a national judge at The Hague, Römeris emphasised the necessity
to preserve the autonomy of the Klaipėda province, and he was against the
restriction of the competence of the autonomous government. He, being a parti-
san of democracy, of civil rather than national society, being against the colo-
nizational annexation of the province by Lithuania, being for preservation and
development of the individuality of the province, tried to preserve these struc-
tures for the perspectives of democratic rule in Lithuania. Under the conditions
of authoritarian rule, he believed, these structures could serve as a real basis for
such perspectives and emphasised this in his comments of the pronouncement of
the tribunal. At the Hague Tribunal in July–August 1932, Römeris, being a judge
ad hoc for Lithuania, was interested not only in getting the sanctions of the
international court in favour of Lithuania to administrate the Klaipėda province
but also in creating the premises for solving the internal problems of the
statehood of Lithuania.

II. DISCUSSION: HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC LITHUANIA

THE ROLE OF THE POLES OF LITHUANIA AND GERMANS OF LATVIA IN THE PROCESS OF NATIONAL CONSOLIDATION

Saulius Pivoras

The role of two ethnocultural communities which up to 1918 belonged to the Russian Empire in the process of national consolidation is compared in the article.

Polish-speaking nobility of Lithuania in the first half of the 19th century did not consider themselves Poles in the ethnocultural sense. The democratically oriented part of the gentry got interested in Lithuanian popular culture and got involved in the matters of civic rights of the Lithuanian people. The process of the integration of society has been interrupted by the suppression of the uprising in 1863–64 and the reactionary policy of the Russian government which followed and which contributed to the "Polonization" of the Lithuanian gentry. A new political movement expressing the sentiments of a part of Lithuanian gentry (the *krajowcy* movement) arose in 1905–1915. Its programme of the national consolidation was based on the principle of sovereignty of the historical GDL.

Up to the middle of the 19th century, the majority of the Germans in Latvia did not care about any social relations with the Latvians. Only occasionally did some Balto-Germans contribute to the development of Latvian culture and several of them occupy a proper place in the Latvian historic tradition. In 1877–1878 there seemed to be real prospects for the Latvians to be drawn into participation in the political organs of self-government of the country. That did not take place, and the revolution of 1905 only aggravated the conflict between the Latvians and Balto-Germans. A part of the Balto-Germans emigrated, others looked to Germany expecting its support or intervention.

At the beginning of World War I the supporters of the movement of the *krajowcy* and Lithuanian democrats adopted several common resolutions (*The Universal* of the provisional council of the Great Lithuanian confederation on 19.12.1915 among others) which could facilitate the restoration of the historical GDL. Römeris campaigned for this project in the Polish Piłsudskian groups. However, pro-German political actions of Lithuanian nationalists, the imperialistic ambitions of Piłsudski, the nationalistic ambitions of the Polish national democrats (endeks) and the passivity of the majority of Poles of Lithuania resulted in the "restitution" of the ethnographic GDL, the conflict between Lithuania and Poland, and the failure of national consolidation.

After the occupation of Kurzeme (Curonia) in 1915, Vidzeme (Latvian Midlands) and Estonia in 1918 Balto-Germans began to support the idea of the formation of political structures dependent on Germany. In such structures the Lat-

vians and Estonians would find themselves in the state of national minorities. After the final defeat of Germany in World War I this idea failed. The national minority of Balto-Germans in Latvia supported by Germany did not become, however, a factor in national consolidation. After the Soviet-German treaty of August 23, 1939, repatriation of Balto-Germans began.

National consolidation failed in all the countries. Chances for it were better in Lithuania than in Latvia. That can be explained by the differences in the social structure of Lithuania and Latvia and in the historic traditions.

FEATURES OF THE POLITICAL IDEAS OF TADAS VRUBLEVSKIS

Darius Staliūnas

The organisational ties and orientation of the ideological political trend of the *krajowcow* are difficult to determine, although its main body (Mykolas Römeris, Liudvikas Abramovičius, Tadas Vrublevskis) and their political actions are well known. They aimed at the restoration of the GDL as a kind of multi-national, multicultural (Poles, Lithuanians, Belorussians, each ethnocultural community having equal political rights) state. The evolution of political ideas of Vrublevskis (1858–1925) who occupies a special place among the *krajowcy* is discussed in the article.

Vrublevskis grew up in a family which had old democratic traditions and which did not escape the post-uprisal repressions. He developed, mostly thanks to his mother, tolerance based on morality, and high principles of duty to the society to which he belonged. These principles were important in the choice of his profession – the law.

For elucidation of the evolution of Vrublevskis's political ideas the question whose (i.e. of which part of society) interests he considered important is of great interest. Up to 1890 the social factor and consideration for lower social classes are distinct in his views. The most important for the evolution of his political views is the period of 1890–1905. This year is considered to be the date of the birth of the concept of the *kraj*. At that period Vrublevskis focuses his attention on the problems of nationalities. In this concept – the concept of peaceful coexistence of three ethnocultural communities of the GDL – Vrublevskis's view of Poles of the GDL was different from that of others. He considered all the Poles to be a single ethnocultural community. The Poles of the GDL were considered by other influential supporter of the *krajowcy* Abramovičius a separate ethnocultural community different from the Poles of Poland.

In the notion of nationality Vrublevskis emphasised the subjective factor – the national consciousness, although he did not ignore another – objective, i.e. historic, geographical, cultural – factors which were emphasised by other supporters of the *krajowcy*. This view of Vrublevskis was opposed to the views of the nationalists emphasising objective but different factors.

The supporters of the *krajowcy* aimed at the consolidation of the lands of the GDL on the basis of citizenship. Vrublevskis proposed a variant of the national corporations – a synthesis of the cultural and civic models – as the best way to avoid nationalist conflicts. In his practical activity he was for the restoration of a modernised GDL he considered. The education of all the society, raising its moral and cultural standards as the only way to realize his ideas. He came to this conclusion in his youth under the influence of the positivist concept of organic work. That was the main principle of his activity.

Vrublevskis did not avoid contacts with representatives of various political trends; it seems that for this reason he was not fully trusted. After the military operation of Żeligowski, Vrublevskis became politically less active, although he took part in the activity of Tomas Zanas's masonic lodge and co-operated with the *Przegląd Wileński* (Vilnius Review), the organ of the *krajowcy*.

The analysis of political ideas of Vrublevskis, carried out in the context of this ideology, allows to consider Vilnius as the "focus" of his "life and work".

LIUDVIKAS ABRAMOVIČIUS AND MYKOLAS RÖMERIS ON THE 20TH CENTURY LITHUANIAN STATE

Vytautas Berenis

Liudvikas Abramovičius and Mykolas Römeris belonged to the so-called group of *krajowcy* formed at the beginning of the 20th century. The correspondence of these two politicians reflects the evolution of the *krajowcy* ideology in the 1920s and 1930s. In the complicated geopolitical situation in Eastern Europe, the relations between Lithuania and Poland being hostile, Abramovičius and Römeris tried to solve actual political problems on the basis of the ideology of the *krajowcy*. The political reality proved this ideology futile.

III. PUBLICATIONS

MYKOLAS RÖMERIS' AUTOBIOGRAPHY

Prepared by Mindaugas Maksimaitis

The original of the autobiography presented here is an unfinished manuscript written by Mykolas Römeris's around 1925–1926; the manuscript is kept by his daughter.

The life of Römeris, a representative of the Polish nobility of Lithuania, was not typical of a person of his social status or nationality. The present work, describing his family, his childhood and youth (1880–1914), provides authentic material to perceive the sources of its author's views. It contains the main facts of Römeris's biography of the period – his origins, studies, social activities, joining the process of the Lithuanian national revival, the evolution of his views on this

process and his own role in it and his activities, in particular, related with the publication of the daily *Gazeta Wileńska* and the conception and preparation of the monograph *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*. (Lwów, 1908).

The biographical material is presented in a broad context of social and political life at the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries. There is also a wealth of material of cognitive value – such as information on the activities of the Lithuanian societies *Želmuo* (The Shoot) and *Lituania* and their members in Paris at that time, a broad scene of social life in multinational Vilnius, portraits of Lithuanian, Polish, Bielorrussian and Jewish public workers and politicians.

THREE DOCUMENTS FROM THE PERSONAL FILE OF MYKOLAS RÖMERIS

Prepared by Mindaugas Maksimaitis

The three documents signed by Mykolas Römeris (An autobiography, a list of trips abroad of Prof. Mykolas Römeris and a list of publications of Prof. Mykolas Römeris) presented here are taken from the personal file of the Head of the State Law Department of the Law Faculty of Vilnius University Prof. Mykolas Römeris kept at the State Archives of Lithuania in the stock of the Commissariat of Education of the Lithuanian SSR [R-762] among the personal files of educators of the republic [inventory No 2, unit No 494].

The documents which supplement each other contain valuable material on life and activities of Römeris, a noble personality who had done great services to his country; the documents cover almost all his life up to the autumn of 1940.

The autobiography presented here is the last and most complete among the known autobiographies of Römeris.

Römeris groups his trips abroad into travels and studies, political emigration, tourist travels, life abroad because of war, trips to improve his health, trips for research and state duties.

In the list of publications Römeris lists 25 separate publications and refers to the main Polish, Lithuanian, Rumanian and French periodicals in which his articles were published.

Mykolas Römeris

THE POLISH-LITHUANIAN ARGUMENT

Prepared by Egidijus Motieka

This article of Mykolas Römeris was published in 1909 in the Polish press and afterwards in the Lithuanian press. It immediately caused an uproar both in Poland and Lithuania. In the article Römeris presents a brief history of the relations between Lithuania and Poland from the end of the 14th until the middle of the 19th century. Then the problem is transferred from the history of Lithuanian-Polish coexistence to the Polish-Lithuanian conflict which began at the end of

the 19th century. Special emphasis in the article is put on the problems of the development of civil society in Lithuania at the end of the 19th–the beginning of the 20th centuries. The main premises for a political solution of these problems were presented by Römeris in his earlier works – *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie* (Ethnographic–Cultural Relations in Lithuania, Kraków, 1906) and *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego* (Lwów, 1908) as well as in shorter polemical papers in 1906–1908. In this article he points out directly to those who hindered the formation of civil society in Lithuania at the beginning of the 20th century and the creation of conditions for the formation of a Polish–Lithuanian confederation. These were, according to Römeris, Polish national democrats, who considered Lithuania as a Polish province, and Lithuanian conservatives (Nationalists and Christian Democrats) who aimed at isolation on the ethnolinguistic basis from the Polish community of Lithuania or at its assimilation, and a part of Poles who did not understand the aspirations and aims of Lithuanian national movement. This article of Römeris is also a kind of a futurologic study. Römeris presents his visionary model of socio-political structure of Lithuanian society which would continue historical traditions of the GDL on the basis of civil society of Lithuania and Bielorrussia and which would not impede Lithuanian speaking society to manifest its national identity.

TRUMPINIAI

TRUMPINIAI

b. – byla

Endekai – Lenkijos nacionalinių demokratų partija

Enesai – Rusijos liaudies socialistų partija

f. – fondas

kadetai – Rusijos konstitucinių demokratų partija

l. – lapas

LAIS – Lietuvių Atgimimo istorijos studijos

LDK – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė

LDP – Lietuvos (Lietuvių) demokratų partija

LMAB – Lietuvos mokslų akademijos mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius

LNB – Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius

LR – Lietuvos Respublika

LVA – Lietuvos valstybinis istorijos archyvas

POW – Polska Organizacja Wojskowa (Lenkų karinė organizacija)

PPS – Lenkijos socialistų partija

VDU – Vytauto Didžiojo Universitetas

VTK – Vyriausias tautinis komitetas

VUB – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Abramavičius V. 29, 151, 155, 163
 Abramovičius L. (Abramowicz L.)
 [L. A.] 37–39, 44, 91–92, 100, 142,
 150, 158–160, 162, 164–165, 167,
 169–176, 180, 191, 204–205, 220,
 232
 Abramovičius V. (Abramowicz W.)
 36, 39–40, 42–44, 91, 98–100, 103,
 108, 217–220, 222
 Abramovičuvna S. (Abramowiczów-
 na S.) 175
 Akelaitis M. 30, 141
 Alantas V. 85
 Alechnovičius P. (Alechnowicz P.)
 204, 206
 Aleksandras I 35
 Aleksandravičius E. 61, 63, 141, 157
 Aleksiejūnas V. 10, 19, 22
 Alseika D. 170
 Alunāns J. (Alunanas J.) 84
 Andrejanov V. von (Andrejanovas
 V. fon.)
 Andrejanov Sch. von (Andrejano-
 vas Š. fon.) 143
 Apīnis A. (Apinis A.) 85
 Arnanne (Arnan) 185
 Audra B. [Petrulis J.] 30
 Asheraden Sch. Von (Ašeradenas
 Š. Fon) 142

 Bačianskas D. 22
 Bagdonavičius 194
 Baginskis S. (Bagiński S.) 100, 217
 Balfour A. (Balfuras A.) 108
 Balicki Z. (Balickis Z.) 103
 Banaitis S. 144
 Bardach J. (Bardachas J.) 89, 91,
 97
 Barlickis N. (Barlickis N.)
 206–207, 232
 Basalykas A. 21
 Basanavičius J. 7, 77, 215
 Bauer O. (Baueris O.) 47, 160
 Baženov N. (Baženovas N.) 160–
 161
 Belinskij V. (Belinskis V.) 154
 Beniovskis M. (Beniowski M.) 152
 Berenis V. 171
 Bielskis V. 38–39, 45, 98
 Biadula Z. [Plavnik] 224
 Biezbardis K. (Biezbardis K.) 133
 Biržiška M. 33, 36, 39–40, 42–43,
 59, 96, 98, 102, 203, 206, 217, 221,
 232
 Biržiška V. 38, 98
 Blanks E. (Blankas E.) 84–85, 143,
 145
 Blaumanis R. (Blaumanis R.) 143
 Bóbr-Tylingo St. (Bubras-Tilingas
 St.) 109
 Böttcher O. (Biotšeris O.) 133–134
 Bogdanovičius J. (Bohdanowicz J.)
 205
 Boguševskis J. V. (Boguszewski J. W.)
 36, 43, 100, 222
 Bolecki W. (Boleckis V.) 45
 Bortkevičienė F. 38, 45, 96, 98, 102,
 193, 221
 Bowman I. (Baumanas I.) 49
 Bračas J. (Bračas J.) 84–85
 Bramsonas M. (Bramson M.) 36–
 37, 98, 224, 234
 Brenšteinas M. (Brensztejn M.)
 170
 Brounli I. (Brounlis I.) 49, 51
 Bruožis 222

- Bucevičiai 208
 Bucevičius 208
 Budnas S. K. (Budny S. K.) 38, 99, 218
 Buika B. (Buyko B.) 32, 197
 Bugailiškis P. 38, 40, 98
 Bukauskaitė-Gieršinskienė M. 30, 39, 193
 Bukovskis J. (Bukowski J.) 205
 Bulota A. 38, 40–42, 93, 98, 100, 103, 221
 Būda V. 141
 Būtėnas D. 151
- Chajn L. (Chainas L.) 35, 41
 Cheysson (Čeisonas) 185
 Chlebowskii B. (Chlebovskis B.) 211
 Chmielewski Z. (Chmielevskis Z.) 35, 42, 102
 Chodinnickis K. (Chodynicki K.) 174
 Chominskis L. (Chominski L.) 109, 175
 Churchill W. (Čerčilis V.) 48
 Colliander B. (Kolianderis B.) 47, 49
 Csaka M. 49
 Czepulis-Rastenis R. (Čepulis-Rastenis R.) 157
- Čarkovskis L. (Czarkowski L. [Sobiesław Saktal]) 36, 98, 215
 Čarnas 100
 Čečiota J. (Czczot J.) 141
 Čepaitė-Römerienė J. 11, 19, 21, 239
 Čepėnas P. 169
 Černeckas 184
 Černichovas I. 100
 Černas (Cerny) 224
- Černyševskij N. (Černyševskis N.) 154
 Čiurlionis K. 222
- Daujotas J. (Dowiat J.) 194
 Daukša M. 63
 Daukantas S. 60–61, 63, 81, 84, 147, 248
 Dawid (Davidas) 208
 Dąbski (Dombksis) 197
 Deveikis S. 16, 19
 Djuvara 46
 Dmowski R. (Dmovskis R.) 103, 106, 108–110
 Dobroliubov N. (Dobroliubovas N.) 154
 Donelaitis K. 158, 247
 Downorowicz M. (Dovnorovičius M.) 106
 Duguit L. (Diugi L.) 122
- Eretas J. 123
 Esmein J. P. (Esmeinas Ž. P.) 122, 185
- Federavičius Z. 32, 197
 Feldman W. (Feldmanas V.) 198, 213
 Falejevskis (Falejevski) 217
 Filipowicz T. (Filipovičius T.) 106
 Folkersam H. von (Fëlkerzamas H. fon) 142
 Foville (Fovilis) 185
- Gabrys-Paršaitis J. 51, 84, 214
 Gałęcki T. [Strug A.] (Galeckis T.) 35
 Garibaldi 152
 Garšva B. 123
 Gavronskis (Gawronski) 222
 George L. (Džordžas L.) 49

- Gediminas 81, 83, 229
 Gedvila A. 204, 206
 Gieršinskaitė K. 32, 197
 Gieršinskaitė M. 32, 197
 Gieršinskis H. 32, 193, 197
 Gieršinskis S. 29–30, 32, 194, 197, 199
 Goltz R. von der (Golcas R. fon der) 148
 Goštautai 17
 Gliuksberg (Glücksberg) 224
 Golovin F. (Golovinas F.) 101
 Gordzjalkovskis K. (Gordzjalkowski K.) 205
 Grajevskiai (Grajewski) 208
 Grajevskis A. (Grajewski A.) 208
 Grigaravičius A. 145
 Grinius K. 167, 217
 Grimm (Grimas) 183
 Gružewski T. (Gruževskis T.) 106
 Gubba J. (Guba Dž.) 133
 Gudavičius J. (Gudowicz) 237
- Habsburgai 46, 110
 Halevy (Alvi) 185
 Hass L. (Hasas L.) 35, 41, 152–153, 161
 Hauriou M. (Oriu M.) 122
 Herbačiauskas J. A. 34–35, 54–66, 174, 210–214
 Hertz B. (Hercas B.) 219–220, 224
 Hymans P. (Himansas P.) 83, 147, 169
 Hitler A. (Hitleris A.) 149
 Hobsbaum E. (Hobsbaumas E.) 55, 81
 Hlasko J. 215, 218
 Hohensollermai (Hohenzolernai) 116, 226
- Ivanauskas T. 32–33, 197–198, 231
 Ivanauskis V. (Iwanouski W.) 100
 Ivinskis L. 63, 248
- Jablonskis J. 59, 202
 Jakimavičius K. 18–19
 Jakimavičienė O. 19
 Jakštas-Dambrauskas A. 57–58
 Jaloveckis B. (Jalowecki B.) 171, 245
 Jankauskas Č. (Jankowski Cz.) 203, 206
 Jankovskis J. (Jankowski J. [Jerry Szum]) 206, 221
 Janulaitis A. 31, 39, 45, 96, 100, 102, 107, 124–125, 217, 221
 Janov A. (Janovas A.) 53
 Jarašūnienė N. 22
 Jaworski W. L. (Javorskis V. L.) 48, 106, 146
 Jefremov J. (Jefremovas J.) 101
 Jekaterina II 165
 Jelenski-Čyžas J. (Jelenski-Czyż J.) 102, 222
 Jogaila 7, 36, 56, 58
 Jogailaičiai 94–96, 106, 111–113
 Johnson P. A. (Džonsonas P. A.) 47
 Jonas III Sobieskis 12
 Jucevičius L. 63, 69
 Jurkiewicz J. (Jurkevičius J.) 39, 81, 89, 91, 143, 147, 169
 Jundzilas Z. (Jundził Z.) 109, 146
 Juodeika V. 125–128, 130, 132
 Juškevičius A. 13
- Kacenenbogenas U. 224, 234
 Kairys S. 45, 93, 99, 103, 111, 146–147, 221
 Kalinauskas K. 141, 153
 Kalpokas P. 222

- Kalvaitis A. 130, 132
 Kamolowa D. (Kamolova D.) 10–11, 17
 Kapustin (Kapustinas) 183
 Karpis I. 141–142
 Kavolis M. 125, 128
 Keyserling H. (Kaizerlingas H.) 143
 Keliuotis J. 34, 59
 Kerenskij A. (Kerenskis A.) 101
 Keskūla A. (Keskiula A.) 49
 Kęstutis 83
 Ketteriai 12
 Kierdejevai 12
 Kiewisz L. (Kievišas L.) 149
 Kierdejówna H. (Kierdejuvna H.) 11, 13, 16
 Kirkoras A. H. (Kirkor A. H.) 80
 Kłaczko J. (Klačka J.) 224
 Klotas J. (Klott J.) 201–202, 204, 207, 217, 222
 Klein B. (Kleinas B.) 169
 Klimas P. 169
 Kobylinska W. (Kobilinska V.) 11, 14
 Kobylinskaitė E. 222
 Koliubakin A. (Koliubakinas A.) 101
 Kondratovičius-Sirokomlė V. (Kondratowicz-Syrokomla W.) 69, 80, 153
 Koneczny F. (Konečnas F.) 60, 222
 Kontrimas K. (Kontrym K.) 140–141
 Konopczyński W. (Konopčinskis V.) 149
 Korsakai 12
 Korzonas T. (Korzon T.) 170
 Koskai 16–17
 Kossuth L. (Košutas L.) 48
 Kovalevskij M. (Kovalevskis M.) 29, 193, 231
 Kowalik T. (Kovalikas T.) 153
 Kraskovskis I. (Kraskovskij I.) 36–37, 39–40, 98–100
 Kraševskis J. I. 63
 Kriščiukaitis-Aišbė J. 125, 128
 Krišpinas 16
 Kžyickis Liudvikas (Krzywicki Ludwik) 152, 154–155, 160, 164–165, 170
 Kronvalds A. (Kronvaldas A.) 84
 Krupnikov P. (Krupnikovas P.) 143
 Kudirka V. 7, 80
 Kulakauskas A. 55, 61, 63, 115
 Kulčyckis L. (Kulczycki L.) 213, 233
 Kulienė O. 19
 Kulus I. 19
 Kuskova J. 101
 Kuzminskas S. 123
 Kvieska V. 123–125
 Kżyżanovskis B. (Krzyżanowski B.) 36–40, 44, 91, 98–99, 173, 201–202, 205, 216–220
 Lapėnas J. 123, 125, 128
 Lastauskis V. (Łastowski W.) 38, 43, 93, 98, 107, 222, 234
 Latkin (Latkinas) 183
 Laurinavičius Č. 69, 82–83, 89, 91, 107, 114
 Lednicki A. (Lednickis A.) 165–166, 170
 Lemonier K. (Lemonjė K.) 169
 Lempicki M. (Lempickis M.) 106
 Leonas P. 112, 146
 Leory-Beaulieu A. (Lerua-Boljė A.) 185
 Liandsbergis J. 221
 Lukomskis J. (Łukomski J.) 147
 Lukšienė M. 141
 Lopata R. 46, 169
 Lopucinskis S. (Lopucinski S.) 205

- Lordas T. (Lordas R.) 172
 Lossowski P. (Losovskis P.) 90–91
 Lovmianskis H. (Lowmianski H.) 174
 Luckevičius A. (Luckiewicz A.) 37, 39, 40, 43, 93, 98–101, 107, 173, 220, 222–223, 234
 Luckevičius I. (Luckiewicz I.) 37–39, 43, 93, 98–100, 107, 220, 222–223, 234
 Lumovskis J. (Lumowski J.) 220

 Maciejevičius S. (Maciejewicz S.) 219–220
 Maceika J. 13
 Mackevičius J. (Mackiewicz J.) 45, 175
 Mackevičius R. 174
 Mackevičius-Katas S. (Mackiewicz-Cat S.) [Cat.] 165, 170
 Mačys V. 125
 Makovskis (Makowski W.) 206
 Maksimaitis M. 17, 24, 56–57, 99, 123, 180, 228
 Malinauskas D. 36, 98
 Malinowski M. (Malinovskis M.) 35, 41
 Malinowski W. (Malinovskis W.) 42, 102
 Mankovskis J. (Mankowski J.) 220–221
 Markovskis V. (Markowski W.) 100
 Martens (Martensas) 183
 Martinkėnas V. 151
 Masaryk T. (Masarikas T.) 47, 50–52
 Matušakaitė M. 13
 Mensenkampff E. von (Menzenkampus E. fon) 143
 Merkelis G. 142

 Merkys V. 54–55, 61
 Micevičiūtė M. 32, 197
 Mickevičius A. (Mickiewicz A.) 28, 57, 80, 141, 190–191, 194
 Mickevičius-Kapsukas V. 168
 Miknys R. 57, 77, 88, 133, 151, 167
 Mikulionis S. 13
 Milavskytė (Federavičienė) 32, 197
 Miliukov P. (Miliukovas P.) 46–47
 Milošas Č. (Milosz Cz.) 107, 175–176
 Molotovas 176
 Morauskis A. 194
 Motieka E. 119, 244
 Muravjovas M. 37, 248–249
 Mussolini B. (Musolinis B.) 35, 125

 Nabokov (Nabokovas) 183
 Nagrodzki Z. (Nagrodzki Z.) 36–38, 42–44, 91, 98–99, 102, 217–218
 Namavičius Z. 151
 Namier L. (Namjeras L.) 49
 Napoleonas I 13, 61
 Narbutas T. 63, 69
 Narkevičius A. 204, 206
 Narutavičius St. 111, 146
 Natanson A. E. (Natansonas A. E.) 35
 Natkevičius L. 125, 128
 Navakas J. 130, 132
 Nekrasov N. (Nekrasovas N.) 101
 Niedra A. (Niedra A.) 148
 Niedzialkovskis M. (Niedzialkowski M.) 102, 222
 Nikelis B. 133

 Obolenskij (Obolenski) 101
 Ochmański J. (Ochmanski J.) 147
 Oettingen E. von (Étingenas E. fon) 143
 Oginskis 16

- Oginskienė K. 16
 Oginskytė (Jasaitienė) 32, 197
 Okuličius K. (Okulicz K.) 41, 43
 Osmanai 48
 Osmolovskis V. (Osmołowski W.)
 38, 98
 Ostachevičius H. (Ostachiewicz H.)
 232
 Ostachevičius K. (Ostachiewicz K.)
 38, 40, 98, 100, 102
 Ostachevičius M. (Ostachiewicz M.)
 206
 Ostachevičius Z. (Ostachiewicz Z.)
 206
- Pacai 12
 Pacas A. M. 13
 Pachman (Pachmanas) 183
 Pacówna A. M. 11
 Paderewski I. (Paderevskis I.) 52,
 110
 Pakštas K. 124–125
 Palacki F. (Palackis F.) 50
 Patek S. (Patekas S.) 35, 42, 102
 Pautienis 30, 194
 Pereverznev P. (Pereverznevus P.)
 101
 Pietkevičius Z. (Pietkiewicz Z.)
 203, 205, 208
 Petrażycki L. (Petražickis L.) 122,
 183
 Petrulis J. 30–33, 36, 38, 194–197,
 209, 231
 Pilsudskis Janas (Piłsudski J.) 38,
 40, 44, 99–100, 108, 146, 217–218
 Piłsudski Józef (Piłsudskis J.) 7, 44,
 47, 51, 82–83, 104–106, 108–112,
 146–147, 217, 234–235
 Pivoras S. 80, 140
 Planiol (Planiolis) 185
 Pliateriai 14, 17
- Pliateris J. 63
 Pobóg-Malinowski W. (Pobugas-
 Malinovskis V.) 105, 107, 109, 111
 Ponarski Z. (Ponarskis Z.) 151,
 161, 169
 Posner St. (Posneris St.) 165
 Poška D. 63, 81, 84, 147
 Potkowski (Potkovskis) 184
 Povstanskis L. (Powstanski L.) 205,
 207
 Prokopovič S. (Prokopovičius S.)
 101
 Prozorovas I. 36–37, 39, 98
 Pšibilskis V. B. 122, 125
 Pulans J. (Pulanas J.)
 Pupelis 18
 Putvinskytė M. (Žmuidzinavičienė)
 32, 197, 221
 Puzinai 12
- Radvila K. 146
 Radvilaitė T. 13
 Radvilos 12
 Radziwiłłowicz R. (Radzivilovičius
 R.) 35, 42, 102
 Rainis J. (Rainis J.) 84
 Rašs R. 11, 14, 17
 Ramm L. von (Ram L. fon) 143
 Ranke L. (Rankė L.) 60
 Renner K. (Reneris K.) 160
 Ribbentropas 176
 Richard S. (Rišar S.) 33, 208
 Richelieu (Rišeljė) 111
 Rimantas J. 31, 33, 89
 Rimgaila 32, 197
 Rimka A. 99
 Rimša P. 32–33, 197, 221
 Riomerytė K. M. 181, 239
 Riomerytė J. M. (Vitkauskienė J.
 M.) 11, 181, 239
 Rygelis S. (Rygiel S.) 170

- Roberti de 193, 231
 Robinzonas J. 134
 Róg A. S. (Rugas A. S.) 22, 213, 233
 Romaitė 224
 Romanovai 46
 Romas E. (Romm E.) 36, 38, 98–99, 223, 234
 Romas J. (Romm J.) 36, 98, 100, 223, 234
 Rosen-Zawadzki K. (Rosenas-Zavadskis K.) 49
 Römer R. (Römeraitė-Römerienė) 11, 216, 234
 Römer-Ochenkowska E. (Römer-Ochenkowska H.) [Hel. Röm.] 99, 162–163, 165
 Römeraitė C. 216, 234
 Römeraitė-Mečkauskienė E. (Mieczkowska E.) 18–19, 37
 Römeraitė-Römerienė M. 18,
 Römeriai 10, 16–17, 22, 25,
 Römerienė O. 13
 Römeris A. 13
 Römeris D. 13
 Römeris H. 18
 Römerytė K. M. 14
 Römeris Edvardas Jonas 14, 17, 216
 Römeris Mykolas Juozapas 11, 13, 16–18, 182
 Römeris Mykolas Kazimieras 11, 14, 17–18, 182, 230
 Römeris Mykolas Steponas (VII, X) 11, 14, 17, 182
 Römeris Motiejus (V) 11–12, 16, 182
 Römeris Motiejus (VI) 11–13, 16, 182
 Römeris Severinas 17
 Römeris Steponas (IV) 11–12
 Römeris Steponas Dominykas 11–13, 16, 182
 Römeris Steponas Jurgis 182
 Römeris Steponas Vilhelmas 12
 Römeris Stefanas 19
 Römerytė K. M. 11, 14
 Ropas A. K. (Ropp A. K.) 16
 Ropas E. 11, 166, 203
 Ropas F. fon der (Ropp F. von der) 168–169
 Rosenberg E. von (Rozenbergas E. fon) 148
 Rozenbaumas 107
 Rudaminaitė K. 16
 Rudaminos Dusetiškiai 16
 Sadauskienė V. 19
 Sakalauskas J. 123
 Szadurska E. (Šadurska E.) 11
 Sazonov S. (Sazonovas S.) 49
 Semaška D. (Siemaszko D.) 45, 107
 Sierakauskas Z. 153
 Sidzikauskas V. 134–135, 137
 Simaitis E. 134, 137
 Sirutavičius V. 54, 59
 Sirvydas K. 63
 Skirmuntaitė K. (Skirmuntt K.) 57, 245
 Skirmuntas R. (Skirmuntt R.) 245
 Sleževičius M. 36–37, 42–44, 93, 98–103, 146, 221
 Smetona A. 72–73, 108, 129, 134, 146, 180, 202, 221
 Smolenska B. (Smolenska B.) 10–11, 17
 Smalkstys-Smolskis J. 198, 231
 Smolka 184.
 Soblys V. 130, 132
 Sokolnicki M. (Sokolnickis M.) 106, 111

- Sokolov P. (Sokolovas P.) 101
 Sokolovskis E. (Sokołowski E.) 38–39, 98, 220
 Solak Z. (Solakas Z.) 35
 Sorel (Sorelis) 185
 Staliūnas D. 150
 Stanevičius S. 63
 Stašinskas V. 135
 Stender G. F. (Štenderis G. F.) 142
 Stepanov V. (Stepanovas V.) 101
 Strazdas A. 247
 Strods H. (Strodas H.) 149
 Studnicki W. (Studnickis V.) 43, 108
 Stourm (Sturmas) 185
 Sukiennicki V. (Sukienickis V.) 43, 47, 49, 51, 53, 83, 85, 87, 90–91, 109, 117, 145, 147
 Sulistrauskas A. 16
 Sulistrauskas M. 16
 Sulistrowska E. (Sulistrovskia E.) 11
 Świętochowski A. (Svientokovskis A.) 208

 Šabadas C. 100–101, 107, 223, 234
 Šakenis K. 128
 Šalčius M. 123
 Šarapov S. (Šarapovas S.) 51
 Šaulys J. 38, 42–43, 96, 98, 100, 102–103, 107, 221
 Ševčenka T. 152
 Šilingas S. 25, 100
 Šliūpas J. 80, 84
 Šmidt P. (Šmidtas P.) 160
 Špringeris R. 47
 Štur L. (Šturas L.) 49
 Švābe A. (Švabė A.) 143

 Tagancev N. (Tagancevas N.) 122, 183

 Tamošaitis I. [Didžiulis] 125, 129
 Tarde G. (Tardas G.) 60, 185
 Tennenbaum H. (Tenenbaumas H.) 106
 Thugutt S. (Tugutas S.) 42, 103, 106
 Tiesenhausen H. (Tyzenhauzenas H.) 143
 Tiškevičiai 18
 Tiškevičius A. (Tyszkiewicz A.) 146, 168–169
 Tiškevičius E. 63
 Tiškevičius K. 141
 Toliušis Z. 99
 Tomaszewski J. (Tomaševskis J.) 107
 Tomkus J. 124–126, 128, 132
 Toporska B. 175
 Tukałto 14
 Tukałto-Römerienė K. (Tukałtówna K.) 11, 14, 25, 90
 Turauskas E. 125–128, 182
 Turskis A. 108
 Tübelis J. 129, 134

 Ulmanis K. (Ulmanis K.) 148
 Uminskis V. (Uminski W.) 204–205
 Unichowska D. (Unichovska D.) 11
 Urbšys J. 138

 Weber A. (Vėberis A.) 143
 Weindte B. (Vaindtė B.) 11
 Wielhorski W. (Vielhorskis V.) 124
 Wilson T. W. (Vilsonas T. V.) 52, 107, 109–110
 Wisner H. (Visneris H.) 41
 Wolodkowiczówna B. (Volodkovičūvna B.) 11

- Vainilavičiūtė (Dąbska) 32, 197
 Valančius M. 63
 Valdemārs K. (Valdemaras K.) 143
 Vandal A. (Vandalis A.) 60, 185
 Varapnickaitė J. 19
 Varnas A. 222
 Vasilenko V. (Vasilenka V.) 101
 Vėbra R. 115
 Vileišis J. 38, 40, 42–44, 93, 96, 98, 100, 102, 107, 111, 124, 146–147, 158–159, 165, 167, 220–221
 Vileišis P. 158
 Vispianskis S. (Wyspianski S.) 211–212
 Višinskis P. 158, 202–203, 232
 Vyšinskis V. 16
 Vitė S. 77
 Vivulskis A. 32, 197
 Vytautas Didysis 7, 81, 83, 228–229, 237
 Vlasovas A. (Wlasow A.) 99, 222, 234
 Volberg A. (Volbergaitė A.) 104, 216
 Volteris 18
 Vrublevskis A. (Wróblewski A.) 154, 156–157, 165
 Vrublevska E. (Wróblewska E.) 152–155
 Vrublevskis E. (Wróblewski E.) 152
 Vrublevskis T. (Wróblewski T.) 40–41, 91, 150–159, 161–170, 176, 180, 191, 215–217, 223, 234
 Vrublevskis V. (Wróblewski W.) 152
 Zacharevičius J. 198, 231
 Zakarevičienė Ž. 181
 Zanas T. 169
 Zauerveinas J. 144
 Zaunytė M. 214
 Zaunius D. 134
 Zaviša O. (Zawisza O.) 171, 245
 Zdzechovski M. (Zdziechowski M.) 58, 155
 Zinghaus V. (Zinghauzas V.) 87
 Zoštautas A. (Zosztowt A.) 37–40, 42–44, 98–100, 102, 107, 217–218, 220–221
 Zwitter F. (Zviteris F.) 161
 Žalys V. 133, 137
 Želigowski L. (Żeligovskis L.) 44, 112, 147, 151, 169, 235
 Žmuidzinavičius A. 32, 100, 221

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Afganistanas 52
 Airija 236
 Aistija 85
 Albanija 49
 Anglija (Didžioji Britanija) 33, 48–49, 108, 120, 133, 236, 241
 Andrianopolis 52
 Archangelskas 145
 Armėnija 226
 Astrachanė 145
 Audra 30, 195
 Austrija 48, 50, 52, 95–96, 105, 110, 126, 160, 192, 213, 226–227, 230, 233, 235, 240
 Austrija-Vengrija 46, 49–50, 89, 116
 Antanašė 11, 14, 17–18
 Ašmena 12
 Atėnai 52, 174, 240
 Azija 95, 225

 Bagdoniškis 7, 10, 11, 14, 16–19, 20–23, 25, 37, 44, 182, 214–215, 230
 Baltarusija (Gudija, Baltoji Rusija) 25, 39, 41, 43, 86, 92, 94–95, 101, 105–111, 118, 141, 166, 182, 197–198, 201, 209–210, 223, 244–245
 Baltija (Baltijos federacija) 85–86, 148, 173, 252
 Baltijos Antantė 86–87
 Baltijos jūra 51, 110, 124
 Baltonija 148
 Berlynas 121, 146, 172
 Belgija 88, 175, 192, 231, 236
 Bohemija 50

 Bolbėnai 17
 Borisovas 182
 Bosnija 49
 Buchara 52
 Budapeštas 52
 Bulgarija 49, 52, 240

 Ciūrichas 29, 192, 231, 240
 Ciešynas 105
 Chiva 52
 Chelmas 16

 Čekija (Čekoslovakija) 50, 52, 88, 237, 240
 Čikaga 53

 Daciūnai 18
 Dalmatija 49
 Dancigas 52, 236
 Danija 7, 49, 238, 241
 Dardanelai 226
 Daugirdiškės 14, 16–18
 Dembina (Ažuolynė) 14, 17–18
 Dysna 205
 Drezdenas 14
 Drysa 109
 Druskininkai 8
 Dunojus 87

 Elzacas 49
 Estija 7, 67, 85–86, 148, 173, 238, 240–241
 Europa 35, 48, 50–52, 54, 58, 60–61, 88, 93–94, 100, 107–110, 114–115, 122–124, 126–128, 140, 145,

- 160, 162–163, 173, 192, 225–227, 237
- Flandrija 169
- Friburgas 30, 144
- Galicija 36, 38, 49, 93, 99, 214, 226, 230, 233, 254
- Gardinas 70, 77, 91, 108, 173
- Ginduriškis (Dunduriškis) 18
- Graikija 49, 52, 240
- Granapolė 17
- Haga 33, 133–137, 236–238, 241
- Hanoveris 49
- Helsinkis 240
- Hercogovina 49
- Holšvigas 12
- Ispanija 120, 165
- Italija 48, 125, 133, 236, 240–241
- Japonija 133, 236, 241
- JAV 47, 49, 52, 115, 123, 152, 172, 236
- Jonava 18
- Judrėnai 208
- Juodoji jūra 51, 110, 124, 162
- Juodoji Rusia 52
- Kaišiadorys 230–231
- Kališas 255
- Kamajai 231
- Kamenecas 109
- Karlsbadas 240
- Kaugura 142
- Kaunas 7, 16, 44, 70, 74, 77, 83, 91, 108–109, 111–112, 119, 122–123, 131, 134, 137, 146, 166, 172–174, 197, 224, 231, 235
- Kelnas 44, 235, 240
- Kijevas 52, 111
- Kirholmas (Salaspilis) 12
- Klaipėda 7, 109, 122, 133–138, 145, 147, 236–238, 241
- Konstantinopolis 52, 226, 240
- Kretinga 238
- Kriaunos 14, 16–18, 20, 182
- Krokuva 7, 29, 32–34, 55–57, 64, 71, 106, 180, 184, 192, 198, 208, 210, 213–214, 222, 228, 230, 233–234
- Korfu 240
- Kuršas (Kurliandija) 12, 16, 77, 85–86, 107, 142–143, 148
- Kuržemė 142
- Kževovicai 213–214, 233
- Laibgaliai 20
- Latgala 84, 86
- Latvija 50, 67, 84–86, 95–96, 116, 140, 142–144, 148–149, 173, 236, 238–240
- Lašai 20
- LDK 7–8, 36, 38, 40, 42, 43, 46, 48, 50, 55, 62, 75, 80–83, 86, 88–91, 95, 107–108, 114, 116–118, 121, 127, 140–142, 144–146, 148, 150, 158–162, 166, 168, 171, 174–176, 244–245
- Lenkija 7–8, 14, 25, 27, 31, 35, 43–44, 46, 50–52, 55, 57–58, 61–64, 67–69, 72, 80, 82–83, 86–87, 89–90, 93–97, 100, 102, 104, 106–112, 115–116, 118–121, 124, 140–142, 144–147, 149, 149–150, 152, 154–155, 157, 159–160, 162, 164, 166–169, 172–173, 186–187, 189, 191–196, 199, 201, 206, 209–210, 212, 215, 222, 225, 232, 234–236, 240, 244, 247, 249, 252–254
- Lietbelas 168

- Lietuva 7–8, 12, 14, 16, 21, 24, 27,
 29, 31–35, 41–44, 46, 48, 50–53,
 55–78, 80–112, 114–128, 131–138,
 140–141, 144–150, 154, 162, 166–
 169, 171–176, 180, 182, 186–188,
 190–204, 206, 208–212, 214–215,
 221–224, 228–238, 241, 244–245,
 247–254
 Lietuva-Gudija 50–51, 144
 Lietuva-Latvija 84
 Lietuva-Lenkija (Žečpospolita) 12,
 29, 45, 49, 51, 59, 61, 67, 94–96,
 107, 112–113, 140, 144, 147, 157,
 190, 213
 Lietuva-Ukraina 51
 Liežas 29, 192, 231
 Liublinas 80
 Livonija (Livžemė) 12, 142–143,
 182
 Lomža 7, 44, 111, 235, 240
 Lotaringija 49
 Lozana 84
 LTSR 229, 238
 Lundas 87, 237, 241
 Lvovas 52, 55, 67, 208, 213, 233

 Magdeburgas 108
 Makedonija 49
 Malcina 18
 Marijampolė 235
 Maskva 35, 52, 95, 100, 121
 Milanas 240
 Marienbadas 237, 240
 Minskas 40, 58, 91, 108, 111
 Mogiliovas 91, 205
 Moravija 50
 Mozūrai 226

 Nanheimas 240
 Naugardukas 173
 Norvegija 236, 238

 Obeliai 18
 Odesa 162
 Olandija 241
 Olštynas 41

 Pabaltijys (Baltijos kraštai) 50–51,
 124, 142–143, 148–149, 237–238,
 241
 Palanga 109
 Paneuropa 161–162
 Panevėžys 74, 193, 223, 238, 241
 Paryžius 7, 29–30, 31–34, 49, 51,
 60, 110, 122, 158, 172, 180, 184–
 185, 192–194, 197–199, 208, 213,
 227–228, 230–232, 236–237, 240–
 241
 Persija 52
 Peterburgas (Petrapilis) 7, 13, 25,
 27, 35, 40–42, 52–53, 60, 94, 100–
 101, 103, 122, 155–157, 180, 182–
 183, 186–187, 216, 228, 230, 246
 Petsamas 240
 Piotrkovas 105
 Pitsburgas 52
 Ploskisas 109
 Podlesė 173
 Podolė 109, 166
 Polesė 173, 235
 Polockas 109
 Poznanė 49, 81, 226
 Praha 19, 172
 Prancūzija 30, 35–36, 40, 49, 51, 61,
 101, 120, 133, 165, 192–193, 197,
 201, 225, 227, 236, 240–241
 Prūsija 52, 147–148, 208, 226, 233,
 236

 Rageliai 194
 Rapersvilis 37
 Raseiniai 74
 Rasos 7, 229

- Ryga 84–85, 112, 239–240
 Rokiškis 16–17, 19, 21, 23, 25, 30,
 182, 194–195, 212, 239
 Roma 235, 241
 Rovaniemi 240
 Rukeliai 18
 Rumunija 51, 105, 235–236
 Rusija 25, 33, 35–36, 40–43, 46, 48–
 50, 52–53, 77, 81–84, 86, 88–89,
 93–98, 100–103, 107–108, 110, 112,
 116–117, 121–122, 140, 142–143,
 148–150, 154–155, 166, 171, 186,
 188, 198–201, 206–210, 213–214,
 218, 223–225, 227, 232, 234–235,
 244
 Rutenija 116
- Saksonija 12, 16, 182, 230
 Saldutiškis 238, 241
 Sardinija 48
 Semeliškės 12, 16
 Serbija 49, 225, 227, 240
 Serbija-Slovėnija-Kroatija
 (Jugoslavija) 50, 236
 Silezija 226
 Skandinavija 87, 126, 238, 241
 Slonimas 173
 Slovakija 50
 Sofija 52
 Sokulka 13
 Sovietų Sąjunga (Sovietai, SSRS)
 111–112, 120, 124, 126, 146, 149,
 168, 174, 236
 Spaa 120
 St. Cloud (Sen Klu) 185, 201
 Stokholmas 87, 237, 241
 Suomija 51, 88, 145, 162, 236, 238,
 240
 Suvalkai 70, 77, 235
 Suvalkija 217, 224
- Šiauliai 74, 85, 147, 238
 Šlezvigas-Holšteinas 49
 Švedija 86–87, 237–238
 Šveicarija 30, 82, 84, 144, 175, 192,
 194, 236, 240–241
 Švenčionys 205
- Talinas 240
 Tartu (Revelis, Dorpatas) 162, 220
 Telšiai 74
 Tytuvėnai 208
 Tilžė 214
 Tobolskas 158
 Trakai 10, 13, 16, 182
 Troja 174
 Turkija 46, 236, 240
- Ukmergė 12, 14, 16, 74
 Ukraina 50–51, 95–96, 110–111,
 141, 166, 227
 Ulceborges 240
 Upsala 87, 241
- Varšuva 42, 52, 56, 102–103, 109,
 111, 147, 156, 164, 191, 201, 203,
 206, 208, 214, 220, 232, 234–235,
 240
 Venecija 240
 Vengrija 50, 52, 240
 Versalis 136
 Veiviržėnai 208
 Vidžemė 86, 142
 Viena 52, 240
 Vileika 14, 25, 182, 205, 216
 Vilnija 44, 92, 146–147, 173–175,
 180
 Vilnius 7–9, 13, 14, 16, 34–38, 40–
 46, 51, 53, 55, 57–58, 61, 63, 69–70,
 73–74, 76–78, 81–83, 85, 87, 91, 93,
 97–109, 111–112, 116–120, 124,
 135, 140, 144, 146–147, 151, 155,

161, 164–177, 180, 183, 192, 197,
200–208, 211–212, 214–218, 220–
222, 224–225, 228–232, 234–239,
249–250, 252

Vipuri 240

Visviliškis 18

Vitebskas 40, 91

Voronežas 14

Vokietija 46, 48, 82, 84–85, 89, 93,
108, 110, 116, 121, 125–126, 128,

133, 136, 143–144, 148–149, 192,
225–226, 233, 236, 240

Volynė 108–109, 166, 235

Zarasai (Ežerėnai) 74, 230

Žemaitija 66–67, 74, 197, 208, 233,
247

Ženeva 237, 241

**STUDIA
Z HISTORII ODRODZENIA
LITEWSKIEGO**

**PIERWSZY CYKL PRELEKCJI O
MICHAŁE RÖMERZE**

Druskininkai,
26–29 listopada 1992 r.

PROGRAM

26 listopada, czwartek

godz. 13–17

Egidijus Aleksandravičius. Rodzina Römerów w kulturze litewskiej XIX w.

Vytautas Aleksiejūnas. Z genealogii rodu Römerów.

Stepas Deveikis. Bagdoniškis Römerów.

27 listopada, piątek

godz. 10–14

Antanas Kulakauskas. Żmudzini w litewskim odrodzeniu narodowym.

Mindaugas Maksimaitis. Wpływ okresu paryskiego M. Römera (1902–1905) na jego samookreślenie obywatelskie.

Rimantas Miknys. Koncepcja państwowości litewskiej M. Römera i próby jej urzeczywistnienia w latach 1911–1919.

godz. 16–20

Egidijus Motieka. M. Römer i J. Basanavičius: kolizja w interpretacji tradycji historycznych WKL.

Saulius Pivoras. Ideały jedności litewsko-łotewskiej oraz Litwy polietnicznej M. Römera.

Vladas Sirutavičius. Pojęcie odrodzenia narodowego. Koncepcji M. Römera i J. A. Herbačiauskasa.

28 listopada, sobota

godz. 10–14

Raimundas Lopata. Druga „Wiosna Ludów“ i koncepcja M. Römera odrodzenia WKL.

Česlovas Laurinavičius. M. Römer, R. Dmowski i problem bezpieczeństwa Litwy.

Vytautas Berenis. Historyczne państwo litewskie w aspekcie kulturalno-historycznym (korespondencja L. Abramowicza z M. Römerem).

Darius Staliūnas. Wizja WKL T. Wrublewskiego.

godz. 16–20

Diskusja.

29 listopada, niedziela

godz. 10–12

Przyszłość prelekcji o M. Römerze.

Fundatorzy konferencji:

Export-Import Company "Kornvalis"

Instytut Historii Litwy

Juozas Sukackas (Druskininkai)

Vilniaus bankas

**LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJS
STUDIJS**

**PIRMIEJI
MYKOLO RÖMERIO
SKAITYMAI**

Druskininkai,
1992 m. lapkričio 26–29 d.

PROGRAMA

Lapkričio 26 d., ketvirtadienis

13–17 val.

Egidijus Aleksandravičius. Rōmerių šeima XIX a. Lietuvos kultūroje.

Vytautas Aleksiejūnas. Iš Rōmerių genealogijos.

Stepas Deveikis. Rōmerių Bagdoniškis.

Lapkričio 27 d., penktadienis

10–14 val.

Antanas Kulakauskas. Žemaičiai lietuvių tautiniame atgimime.

Mindaugas Maksimaitis. M. Rōmerio Paryžiaus laikotarpio (1902–1905 m.) įtaka jo pilietiniam apsisprendimui.

Rimantas Miknys. M. Rōmerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir bandymai ją įgyvendinti 1911–1919 m.

16–20 val.

Egidijus Motieka. M. Rōmeris ir J. Basanavičius: istorinių LDK tradicijų interpretavimo kolizija.

Saulius Pivoras. Lietuvių-latvių vienybės ir M. Rōmerio politinės Lietuvos idealai.

Vladas Sirutavičius. Tautinio atgimimo samprata. M. Rōmerio ir J. A. Herbačiausko koncepcijos.

Lapkričio 28 d., šeštadienis

10–14 val.

Raimundas Lopata. Antrasis "tautų pavasaris" ir M. Rōmerio LDK atkūrimo koncepcija.

Česlovas Laurinavičius. M. Rōmeris, R. Dmowski ir Lietuvos saugumo problema.

Vytautas Berenis. Istorinė Lietuvos valstybė kaip kultūros istorijos problema (L. Abramovičiaus susirašinėjimas su M. Rōmeriu).

Darius Staliūnas. T. Vrublevskio LDK vizija.

16–20 val.

Diskusijos

Lapkričio 29 d., sekmadienis

10–12 val.

M. Rōmerio skaitymų ateitis

Konferencijos rėmėjai:

Export-Import Company „Kornvalis“

Lietuvos istorijos institutas

Juozas Sukackas (Druskininkai)

Vilniaus bankas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJS STUDIJOS

IŠLEISTA:

1. *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius: Sietynas, 1990, 207 p.
2. Egidijus Aleksandravičius, *Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje*, Vilnius: Sietynas, Žaltvykslė, 1990, 128 p.
3. *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius: Žaltvykslė, 1991, 505 p.
4. *Liaudis virsta tauta*, Vilnius: Baltoji varnelė, 1993, 585 p.
5. *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, 423 p.
6. Juozas Čiulda, *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, 413 p.
7. *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 1994, 543 p.
8. *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 526 p.
9. Raimundas Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*, Vilnius: Mintis, 1996, 224 p.
10. Rimantas Miknys, *Lietuvos demokratų partija*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995, 256 p.
11. Egidijus Motieka, *Didysis Vilniaus seimas*, Vilnius: Saulabrolis, 1996, 365 p.
12. Vladas Sirutavičius, *Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, 206 p.
13. *Mykolas Römeris*, Vilnius: Saulabrolis, 1996, 313 p.

RENGIAMA SPAUSDINTI:

14. Antanas Kulakauskas, *Lietuviška mokykla XIX a. viduryje*.
15. Saulius Pivoras, *Lietuvių ir latvių tautinis pabudimas (XVIII a.–XX a. pradžia)*.

Li-191 **Lietuvių Atgimimo istorijos studijos / red. kol.: Egidijus Motieka (vyr. red.) ... [et al.]**. – Vilnius, 1990 – .

[T.] 13: Mykolas Römeris: Straipsniai. Studijos. Publikacijos / sudaryt. E. Motieka ... [et. al.]. – Saulabrolis, 1996. – 313 p. : Nugar. antr.: Studijos 11. – Str. santr. lenk., vok., angl. – Bibliograf. išnašose. – Asmenvardžių ir vietovardžių r-lės: p. 354–364.

ISBN 9986-814-02-2

Tryliktoji *Lietuvių Atgimimo istorijos studijų* knyga skirta Mykolui Römeriui, ne mažiau svarbiai nacionalinio judėjimo figūrai negu J. Basanavičius ar V. Kudirka. Mykolas Römeris – įvaizdis tos Lietuvos visuomenės dalies, kuri galėjo realizuotis visiškai ar iš dalies susijungus Lietuvos bajoriškosios visuomenės ir lietuvių nacionalinio judėjimo, atstovavusio „valstietišškai“ tautai, civilizaciniam potencialui.

UDK 947.45

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos
T. 13

MYKOLAS RÖMERIS

Redaktoriai: Agnė Iešmantaitė,
(lenk.) – Miroslav Davlevič ir Zbigniew Solak,
(vok.) Ina Papreckytė ir Vilija Gerulaitienė,
(angl.) – Alfonsas Juška.
Viršelio dailininkas Saulius Motieka.

SL 2326. 1996 11 01. 23 leid. I. Tiražas 1000 egz.
Užsakymas 15 Leidykla Saulabrolis, Laisvės 43-89, 2044 Vilnius.
Spausdino spaustuvė „VILSPA“, Viršuliškių 80, 2053 Vilnius.

SAULABROLIS'96'2

